

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

69

НОВИ САД • 2006

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЛАВИСТИКУ

Покренут 1970. године
До књ. 25. (1983) под називом *Зборник за славистику*

Главни уредници
Од 1. до 43. књиге др Милорад Живанчевић,
од 44. до 53. књиге др Миодраг Сибиновић,
од 54—55. књиге др Предраг Пипер

Уредништво
др Мирјана БОШКОВ, др Петар БУЊАК, др Маја БУКАНОВИЋ,
др Корнелија ИЧИН, др Лили ЛАШКОВА,
др Љиљана ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ (секретар Уредништва),
др Људмила ПОПОВИЋ, академик Зузана ТОПОЛИЊСКА,
др Михаел ХАРПАЊ, проф. Дитрих ШОЛЦЕ

Главни и одговорни уредник
др ПРЕДРАГ ПИПЕР

YU ISSN 0352-5007 | UDK 880.1+881(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

69

НОВИ САД • 2006

МАТИЦА СЕРБСКАЯ
ОТДЕЛЕНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ И ЯЗЫКА

МАТИЦА СРПСКА
DIVISION OF LITERATURE AND LANGUAGE

СЛАВИСТИЧЕСКИЙ СБОРНИК
REVIEW OF SLAVIC STUDIES

69

НОВИ САД

САДРЖАЈ — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

<i>Корнелија Ичин</i> , Поэтика изгнания: Овидий и Манделштам (на материале сборников <i>Камень</i> и <i>Tristia</i>)	7
<i>Аница Влашич-Анич</i> , Звезда бессмыслицы (некоторое количество „нищих мыслей“)	19
<i>Жанна Л. Океанская</i> , Статус языка в „Философии имени“ С. Н. Булгакова в контексте культурфилософской мысли нового времени (к постановке проблемы)	33
<i>Видосава Голубовић</i> , Презентизам Раула Хаусмана у часопису „Зенит“	51
<i>Бранко Тошович</i> , Экспрессивный синтаксис падежных форм	59
<i>Ксенија Кончаревић</i> , Комуникативно понашање монаха у српској говорној и социокултурној средини (ситуативни модел анализе)	113
<i>Simona Kranjc</i> , Vzpostavljanje reference v govornjenih in zapisanih besedilih	153

ПРИЛОЗИ И ГРАФА

<i>Светлана М. Белякова</i> , Время в славянских идиомах	167
<i>Александр В. Тарасов</i> , К теме „М. А. Булгаков и кинематограф“. Этюды	175
<i>Леонид А. Мальцев</i> , Дневник В. Гомбровича и экзистенциализм	187
<i>Елена Линдстрем</i> , Классификация русских риторических вопросов	197
<i>Росица Стефчева</i> , За референциалната раздвоеност на темпорално-видовите форми в две стихотворения на В. Попа и П. Славейков	209
<i>Радмила Жугић</i> , Темпорално генитивно значење у говору јабланичког краја	217

ГОДИШЊИЦЕ

Уз осамдесетогодишњицу проф. др Витомира Вулетиха (<i>Предраг Пийер</i> , <i>Славица Несћоровић-Пећровски</i>)	227
--	-----

Николај Никитин, или искусство самоотречения: К 110-летию со дня рождения писателя (<i>Миљивоје Ђовановић</i>)	247
--	-----

IN MEMORIAM

Радо Ленчек (<i>Џелько Марковић</i>)	253
Бранислав Брборић (<i>Предраг Пићер</i>)	257

ПРИКАЗИ

<i>Славјански вестник, выпуск 2</i> (<i>Богдан Терзић</i>)	259
<i>Славистика IX</i> (<i>Богдан Терзић</i>)	262
Ирина Александер — Тайна русской эмиграции (<i>Irina Aleksander: Svi životi jedne ljubavi, Zagreb, 2003</i>) (<i>Миљивоје Ђовановић</i>)	263
Срето Танасић, <i>Синџаксичке шеме...</i> (<i>Марина Сјасојевић</i>)	266
Г. Г. Тяпко, <i>Развитие отвлеченной лексики в сербском литературном языке...</i> (<i>Ненад Ивановић</i>)	273
Егон Фекете, Драго Ђупић, Богдан Терзић, <i>Српски језички саветник...</i> (<i>Предраг Пићер</i>)	278
Стана Ристић, <i>Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)...</i> (<i>Гордана Шћрбац</i>)	281
Јаворка Маринковић, <i>Микроџонимија бујановачког и прешевског краја...</i> (<i>Радивоје Жугић</i>)	288
Властимир Јовановић, <i>Речник села Каменице код Ниша...</i> (<i>Радмила Жугић</i>)	291
Три песничка гласа о Створитељу: Александар Јовановић, <i>Сивараоци и створитељ...</i> (<i>Светлана Шешиновић-Димитријевић</i>)	294
Stefan Ramułt: <i>Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego...</i> (<i>Душан-Владислав Пажђерски</i>)	296
Gábor Klaniczay, <i>Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe</i> , Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2002 (<i>Нашаща Половина</i>)	299
Гроф Ђорђе Бранковић, <i>Хронике. Антологија</i> , приредила Јелка Ређеп (<i>Нашаща Варница</i>)	301
Л. В. Непоп, <i>Лексичні особливості польських говірок</i> (<i>Јелена Николић</i>)	302

ХРОНИКА

Уметнички текст као динамички систем (Москва, Институт руског језика РАН, 19—22. мај 2005) (<i>Корнелија Ичин</i>)	307
Индекс кључних речи	311
Упутство за припрему рукописа за штампу (Уредништво Зборника Матице српске за славистику)	313

САРАДНИЦИ У 69. СВЕСЦИ ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

Невена Варница

Др Аница Влашич-Анич
Филозофски факултет у Загребу
Видосава Голубовић

Мр Радмила Жугић
Институт за српски језик
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд
isjsanu@eunet.yu

Ненад Ивановић
Институт за српски језик
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд
nenad.nesoni779@gmail.com

Др Корнелил Ичин
Катедра за славистику Филолошког факултета у Београду
Студентски трг 3, 11000 Београд
kony@vubc.net. kony64@mail.ru

Др Миљивоје Јовановић
Катедра за славистику Филолошког факултета у Београду
Студентски трг 3, 11000 Београд

Др Ксенија Кончаревић
Богословски факултет
ул. Мије Ковачевића, 11000 Београд
kkoncar@ptt.yu

Dr Simona Kranjc
Oddelek za slovenistiko, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva 2, SI — 1001 Ljubljana
simona.kranjc@ff.uni-lj.si

Елена Линдстрем, кандидат филолошких наука
lena-lindstrom@spray.se

Леонид А. Мальцев, кандидат филолошких наука
Калињинградски државни универзитет
lamaltsev23@mail.ru

Мр Жељко Марковић
Катедра за српски језик и лингвистику, Филозофски факултет
ул. Стевана Мусића бб, 21000 Нови Сад

Јелена Николић
Институт за српски језик
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд
enanikolic11@yahoo.com

Жанна Л. Океанская
Катедра за руску словесност и културологију
Ивановски државни универзитет

153025 Иваново, ул. Ермака 39
alekst_24@km.ru

Душан Пажђерски
Универзитет у Гдањску
dpazdjerski@rastko.net

Др Предраг Пипер
Катедра за славистику Филолошког факултета у Београду
Студентски трг 3, 11000 Београд
piperm@eunet.yu

Наташа Половина

Росица Стефчева
Филолошки факултет Софијског универзитета
Софија

Александр В. Тарасов

Др Бранко Тошовић
Институт за славистику Универзитета у Грацу
tosovic@kfunigraz.ac.at

Богдан Терзић
Катедра за славистику Филолошког факултета у Београду
Студентски трг 3, 11000 Београд

Гордана Штрбац
Институт за српски језик
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд
isjsanu@eunet.yu

Светлана Шеатовић-Димитријевић

Зборник Матице српске за славистику
Излази двапут годишње
Издавач Матица српска

Славистический сборник
Полугодовой выпуск
Издательство Матица сербская

Review of Slavic Studies
Published semi-annually
Published by Matica srpska

Уредништво и администрација
Редакција и администрација
Editorial Board and Office:
21000 Нови Сад, улица Матице српске 1
Телефон — Phone
(021) 420-199, 622-726
e-mail: jdjukic@maticasrpska.org.yu

e-mail: piperm@eunet.yu
<http://www.rastko.org.yu>
<http://www.maticasrpska.org.yu>

Зборник Матице српске за славистику, св. 69
закључен је 2. јуна 2005.

Лектори
Др ЉИЉАНА ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ
Мр ДОЈЧИЛ ВОЈВОДИЋ

Технички секретар Уредништва
ЈУЛКИЦА ЂУКИЋ

Коректор
ВЕРА ВАСИЛИЋ

Технички уредник
ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Слова на корицама
ИВАН БОЛДИЖАР

Компјутерски слог
Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа
ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање завршено децембра 2005.

Штампање овог *Зборника* омогућило је
Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије

Корнелия Ичин

ПОЭТИКА ИЗГНАНИЯ: ОВИДИЙ И МАНДЕЛЬШТАМ (НА МАТЕРИАЛЕ СБОРНИКОВ *КАМЕНЬ* И *TRISTIA*)

Апстракт: В данной работе рассматриваются отголоски ключевых мотивов поэтики Овидия периода его изгнания из римской империи в двух сборниках Мандельштама — *Камне* и *Tristia*. Причастность к культуре центра (Рима — Петербурга), попытка сохранить жизнь любой ценой в ссылке (в Томах — в Ленинграде), желание быть услышанным в обращении к „императору” (к Августу — к Сталину) — вот иные из мотивов, связывающие двух поэтов.

Особенно разработан уровень, анаграммам овидиевского имени в вышеупомянутых сборниках Мандельштама.

Ключевые слова: Овидий, Мандельштам, *Камень*, *Tristia*, Скорбные элегии, Письма с Понта, анаграмма, интертекст, поэтика изгнания

1.

В стихотворении *Ленинград*, написанном в страшный для северной столицы год (1930), отголоски из Овидия, автора *Писем с Понта*, обнаруживаются уже на беглый взгляд в строчках: „Петербург! Я еще не хочу умирать <...> Петербург! У меня еще есть адреса По которым найду мертвецов голоса”¹.

В ряде стихотворений, посвященных неготовности Мандельштама к смерти („Тысячу раз на дню, себе на диво, Я должен умереть на самом деле И воскресая так же сверхобычно”; „Я должен жить, хотя я дважды умер”; „Я должен жить, дыша и большевея”; „Прыжок. И я в уме”; „Еще не умер ты” — 205, 211, 217, 231), по вышеуказанному образцу выявляются не только уже отмеченные параллели с прощальным стихотворением Лермонтова *Выхожу один я на дорогу*², но также и явные намеки на стремление Овидия любой ценой сохранить собственную жизнь в жесточайших условиях ссылки. Словом „большевея” истолковано желание Мандельштама быть услышан-

¹ О. Мандельштам, *Сочинения в двух томах*, т. 1. *Стихотворения. Переводы*, Москва 1990, 168. — Далее все цитаты из Мандельштама с указанием лишь страницы в тексте.

² См. работу: К. Ичин, М. Йованович, „*Выхожу один я на дорогу*” Лермонтова и поэзия Мандельштама, „Wiener Slawistischer Almanach”, 30, 1992, 27—46.

ным главой большевистского государства; так называемая *Ода Сталину* в этом отношении есть не что иное, как отражение попытки сосланного Овидия добиться благосклонного решения императора Августа относительно его участи (ср.: „Цезарь и мне умереть в доме позволит родном”)³. Подобные отклики из *Скорбных элегий* и *Писем с Понта* пронизывают чуть ли не все творчество Мандельштама, объясняя его основную концепцию послеоктябрьского переворота, согласно которой его жизнь в новом государстве приравнивается к жизни в ссылке. Тем не менее, данная тема, если не считать несколько блестящих страниц Р. Пшыбыльского о стихотворениях *О временах простых и грубых* и *С веселым ржанием пасутся табуны*⁴, едва ли затронута⁵.

Нам представляется, что пришла пора начать более подробное ее исследование, особенно если иметь в виду, что переключки Мандельштама с Овидием наблюдаются уже в *Камне*, опубликованном в 1915 году.

В уже указанном стихотворении *О временах простых и грубых* Мандельштам прямо назвал имя Овидия в последней строфе, отсылающей к обстоятельствам его ссылки: „Когда с дряхлеющей любовью Мешая в песнях Рим и снег, Овидий пел арбу воловью В походе варварских телег” (94). Однако это был единственный раз, когда он с данной целью использовал гипограмму; уже начиная с *Камня* и до конца он имя римского поэта в его латинском звучании анаграммировал, то есть каким-то образом скрывал от читателя упоминание о поэте и, тем более, отношение его лирического субъекта к нему. Самые ранние анаграммы имени Овидия, относящиеся в определении С. Аверинцева к его юношеским стихам⁶, спонтанны и встре-

³ Овидий, *Скорбные элегии. Письма с Понта*, Москва 1978, 6. — Далее все цитаты из Овидия по этому изданию с указанием лишь страницы в тексте.

⁴ Р. Пшыбыльский, *Рим Осипа Мандельштама*, „Россия (Russia)”, 1, 1974, 161—166.

⁵ Этой теме касается В. Террас в своей работе *Классические мотивы в поэзии Осипа Мандельштама* („Slavic and European Journal”, 1966, Vol. X, 251—267), однако он довольствуется указанием лишь на типологические связи Мандельштама и Овидия (на примере мандельштамовских стихотворений *С веселым ржанием пасутся табуны* и *Когда удар с ударами встречается* и овидиевских *Писем с Понта*). В тексте *Обращение к античности* А. Немировский обращает внимание на два овидиевских мотива в *Tristia* Мандельштама — „прокричавшего петуха” и „науку расставанья”, а также на то-пос Петрополя — Рима, которые в более поздних сочинениях Мандельштама соотносятся с историческим контекстом (А. Немировский, *Обращение к античности*, в: *Жизнь и творчество О. Мандельштама. Воспоминания. Материалы к биографии. „Новые стихи”. Комментарии. Исследования*, Воронеж 1990, 454—457). Варьируя мысли Р. Пшыбыльского и В. Терраса, О. Лекманов в овидиевский контекст стихотворения *С веселым ржанием пасутся табуны* включает *Вечерние раздумья* и *Ибо действительно я много страдал...* Верлена, писавшиеся французским поэтом под сильным впечатлением от *Скорбных элегий* и *Писем с Понта* Овидия (О. Лекманов, „То, что верно об одном поэте, верно обо всех”. *О стихотворении Мандельштама „С веселым ржанием пасутся табуны...”*, в: О. Лекманов, *Книга об акмеизме и другие работы*, Томск 2000, 526—534).

⁶ С. Аверинцев, *Судьба и весть Осипа Мандельштама*, в: О. Мандельштам, *Сочинения в двух томах*, т. 1, 20.

чаются реже; менее спонтанными представляются анаграммы в стихотворениях *Дано мне тело — что мне делать с ним*, *Когда удар с ударами встречается* и *Воздух пасмурный влажен и гулок* (анаграммы в „садовнике”, „отважных дикарях”, и в „двойном бытии” — 68, 70, 74), в которых наблюдаются детали обстановки борьбы за жизнь, страха от дикарей, равнодушной отчизны и двойного бытия (бытия сосланного раба — певца)⁷.

2.

В *Камне* имя Овидия фигурирует наряду с именами Орфея, Афродиты, Дианы и ряда других героев античной мифологии и мировой истории. Обстановка жизни — ссылка, выявляющаяся в соответствующих анаграммах, усиливается, начиная с стихотворения *Пешеход*, в котором в рамках мотива „непобедимого страха”, заанаграммирован основной мотив *Скорбных элегий* („И подлинно во мне печаль поет” — 79). Дальнейшие примеры обнаруживаются в *Золотом* (в трех начальных строчках которого встречается тройная анаграмма имени *Овидия*)⁸, повествующем, в частности, о встрече с „пьяной оравой”, вызвавшей в лирическом субъекте чувство страха („Как попал сюда я, Боже мой?” — 81)⁹. Р. Пшыбыльский в указанной работе показал, как Мандельштам варьировал овидиевские мотивы: его Овидий преодолевал чувство страха, „стал покойным наблюдателем метаморфоз природы и бега истории” (в стихотворении *С веселым ржанием пасутся табуны*)¹⁰. Забегая вперед, заметим, что подобное „изменение” участи Овидия, слышавшего Августа „и на краю земли” (105), касается мандельштамовского восприятия Овидия до 1917 года.

Мандельштам, однако, в Овидии увидел не только своего собеседника и предшественника, но и предшественника всей европейской культуры. Он — очевидец построения храма Айя-София, как свидетельствует наплыв анаграмм его имени в начале стихотворения

⁷ Ср. у Овидия описания „дикой страны, где одни геты, сарматы”, „где вечная брань”, где „птиц голоса не слышны”, той „суровой области Понта”, недалеко от которой „течет Стикс” (37, 107, 122, 137, 134). Он гордо сообщает: „Жить обречен меж бессов и гетов Тот, чье имя всегда римский народ повторял” (54).

⁸ „Целый день сырой осенний воздух Я вдыхал в смятении и тоске. Я хочу поужинать, и звезды” (80).

⁹ Отметим здесь еще 4-ю строфу *Царского села*, передающую в заанаграммированных именем Овидия строчках чувство растерянности и угрозы: „Свист паровоза... Едет князь. В стеклянном павильоне свита!... И, саблю волоча сердито, Выходит офицер, кичась” (82).

¹⁰ Р. Пшыбыльский, *Указ, соч.*, 165—166. — Польский автор указывает также на стихотворение *Природа — тот же Рим и отразилась в нем* (96), раскрывающее итоговый смысл подобного варьирования: среди полей можно чувствовать себя как на форуме (Там же, 166).

*Айя-София*¹¹; то же самое находим в стихотворении *Notre Dame*, где несложные анаграммы Овидия (далее только А. О.), как „легкий свод” или „Адам, распластывая нервы”, соперничают с ключевым для поэтики Мандельштама того времени — заанаграммированной строчкой — „с тростинкой рядом — дуб, и всюду царь — отвес” (83). По этому же принципу имя Овидия пребывает также в петербургской действительности, например, в *Петербургских строфах* и ... *Дев полуночных отвага*¹². Положение раба, „проданного” человека, сближает Овидия с Иосифом, так же проданным в Египте; О. А. в строчке „как трудно раны врачевать!” имеет прямое отношение к ситуации, обозначенной в начальной строчке *Отравлен хлеб и воздух вышит* (91).

Используя реминисценции из Овидия в более или менее неявном порядке, Мандельштам к концу *Камня* подошел к мотиву отождествления поэтического субъекта и римского певца, с целью достижения более благоприятной судьбы последнего. Ряд соответствующих стихотворений начинается с текста *Поговорим о Риме — дивный град!* (94), из смысла которого следует, что о Риме собираются говорить и Овидий (в строчке этой заключена анаграмма его имени), и Мандельштам. Отнюдь не случайно, что имя Овидия появляется и в следующем стихотворении, о котором уже шла речь — *О временах простых и грубых*; передающий данный сюжет, бесспорно, Мандельштам. Аналогичная мысль утверждается в стихотворении *Природа — тот же Рим и отразилась в нем*, сюжет которого призван постепенно видоизменять участь ссыльного поэта: Рим — там, где находится поэт, что усугубляется наличием необходимой А. О. (ср.: „В прозрачном воздухе, как в цирке голубом”, „Есть внутренности жертв, чтоб о войне гадать” — 96). Сказанное выше повторяется в стихотворении *Пусть имена цветущих городов* — в строчках „Не город Рим живет среди веков, А место человека во вселенной!” (96), первая из которых таит в себе А. О.

Поэтому отнюдь не случайно, что в структуре *Камня*, идя к концу сборника, преобладает так или иначе тема Рима; отступления от нее связаны с вопросами „чужой песни”, как „своей” (одним из самых ранних определений интертекстуальных связей)¹³, подразуме-

¹¹ См.: „Айя-София — здесь остановиться <...> Ведь купол твой, по слову очевидца. Как на цепи, подвешен к небесам” (83).

¹² Отметим еще слово, заключающее в себе анаграмму Овида — „виноград” (86) из последнего стихотворения. — Любопытно, что Овидий попал также в эпоху Баха и лютеранства, благодаря наличию в стихотворении *Бах* его анаграммы в слове „проповедник” (86); к слову, Овидий был и проповедником, как свидетельствует хотя бы его *Наука любви*. В этой связи А. О. в „дворниках” (занимающихся сгребанием снега „в спокойных пригородах” — 87) явно восходит к одной из „ролей” римского поэта, очутившегося не по своей воле на окраине Империи.

¹³ *Письма с Понта* изобилуют жалобами римского поэта на то, что повсюду слышны „звериные, дикие звуки”, что он вынужден употреблять сарматский язык,

вающими также отношение поэта к „чужим” стихам Овидия в стихотворении *Я не слыхал рассказов Оссиана*¹⁴, или же наличием сюжета довольно далекого от темы Рима (*Европа, Ода Бетховену, Уничтожает пламень* и др.). Однако и среди этих стихотворений можно обнаружить если не тему Рима, то любопытные А. О.: „Кто этот дивный пешеход?”; „Ты перенес свой жребий дивный”; „Словно в воздухе струится”; „О свободе небывалой Сладко думать у свечи?”; „И море, и Гомер — все движется любовью”; „И с тяжким грохотом подходит к изголовью” и др. (100, 101, 104, 105)¹⁵. Тема же Рима последовательно разворачивается в указанном направлении в стихотворениях *Encyclysa*¹⁶, *Посох* (видоизмененный сюжет Овидия со счастливым концом, проявившимся в особенности в последних двух строках с двумя А. О.: „Прав народ, вручивший посох Мне, увидевшему Рим!” — 100), *Обиженный уходит на холмы* (любопытны обе А. О., рисующие уход „обиженных” из Рима: „И горький дым жилища и овин” и „На них кустарник двинулся стеной” — 105). Незвизрая на то что он не соотнесен с Римом, весьма занятно построен сюжет заключительного стихотворения *Камня*, идущего после разобранного нами текста *С веселым ржаньем пасутся табуны — Я не увижу знаменитой „Федры”*. На первый взгляд он как бы не овидиевский: поэт говорит об опоздании лирического субъекта на „празднество Расина”, однако это празднество показано как возможное „растерзанье Музы”, то есть как нечто, не обладающее четкой связью ни с Федрой, ни с Расином. Особенно настораживает третий, заключительный моностих „Когда бы грек увидел наши игры” (106), которому, как бы опровергая все рассказанное о Риме и Овидии, предвосхищает повторный угрожающий сюжет нового сборника, открытость к которому подчеркивается завершающим сборник многоточием. С другой же стороны, тем не менее, овидиевские мотивы раскрываются как в показательном для этой темы слове „скорбный” („скорбный закал” негодующего „раскаленного слова”), так и ряд А. О. („Я не увижу знаменитой Федры”, „двойною рифмой оперенный стих”, „расплавленный страданьем крепнет голос”, „очнувшийся сосед мне го-

ибо его латинский язык в чужой среде никому не внятен (83, 78, 55). Однако впоследствии он обмолвится, что „написал посланье по-гетски”, ибо Муза не покинула его и в изгнание (156).

¹⁴ Отметим, что в данном тексте выявлен ряд А. О. в рамках весьма угрожающего движения сюжета (символика „кровавой луны” над Шотландией, переклички „ворона” и „арфы”, „зловещей тишины”, „дружинников” — 98).

¹⁵ Может быть, небезынтересно отметить наличие А. О. в родительном падеже существительного „вода” (воды) и в именительном падеже множественного числа „воды” (103).

¹⁶ Ср. А. О. в строчках „Орлиным зреньем, дивным слухом” и „Он только сердце веселит”, в контексте „апостольского” созвучья *Roma*, а также довольно странную отсылку к образу Овидия в двух заключительных строках „Хоть говоривший мне о Риме, в священном сумраке исчез!” (99).

ворит”), вплоть до примера из последней строки „Когда бы грек увидел наши игры” (106).

Подходя к концу разбора *Камня* с точки зрения отсылок к Овидию необходимо отметить, что книга эта строилась и за счет использования юным поэтом основополагающих тем Овидия — тем высокого творчества для целей создания нерукотворного памятника; по этой причине в стихотворениях вроде *Айя-София* и *Notre Dame* Овидий был не только предтечей, приобщившимся к новому искусству, но и непревзойденным мастером-учителем. Второе значение в данной связи более веское, ибо оно должно оспорить утвердившиеся мысли относительно своеобразного движения иудея Мандельштама к католичеству; Мандельштама, разумеется, интересовало не католичество как набор религиозных начал, а только Рим в качестве столицы империи, которая отправила в ссылку гениального поэта, смогшего вернуться в родной город лишь воспроизведением счастливого варианта своей судьбы в мандельштамовских стихах.

3.

Относительно отголосков из Овидия сборник *Tristia* можно условно разделить на две части; к первой части относятся стихи, написанные до 1917 года (9 стихотворений); ко второй же части принадлежат сочинения, написанные после этой даты (от *Декабриста* и до *Люблю под сводами седья тишины*). Данное разделение обосновывается тем, что Мандельштам жизнь под советами отождествляет с жизнью в ссылке, вследствие чего его лирический субъект снова попадает в двойническое отношение к Овидию. Таким образом как бы оспаривается светлый сюжет стихотворения *С веселым ржаньем пасутся табуны* с ведущим мотивом Овидия „на краю земли”, поборовшего страх в облике мандельштамовского рассказчика.

В этой связи бросается в глаза, что и в первой части сборника *Tristia* отклики из Овидия навевают лишь печаль, печальные образы и печальные итоги. Так, например, в *Зверинце* воспроизводится обстановка победивших дикарей, которые завладели „священной палицей Геракла” (108), в стихотворении *В разноголосице девического хора* сцена озиранья города „на чудной высоте” намекает на сцену овидиевского ухода в изгнание¹⁷, в до сих пор загадочном *На розвальнях, уложенных соломой*, помимо образа „рогожи роковой” и воспроизведения сцены проезда на санях в ссылку, посвоему варьируется мотив анти-Овидия в третьей строфе в контексте рассуждения о третьем

¹⁷ В этом же стихотворении встречается строчка с возможно самыми удачными двумя А. О.: „Не диво ль дивное, что вертоград нам снится” (109); явление Овидия действительно можно приравнять к „диву дивному”, вертоград же ассоциируется с пейзажами как Италии, так и Понта.

Риме („а Рим далече — И никогда он Рима не любил” — 110). В *Соломинке* косвенно передается ряд моментов психологического состояния человека в ссылке, научившегося, подобно изучавшему сарматский и гетский языки Овидию, блаженным словам из иного, цивилизованного лексикона — Ленор, Соломинка, Лигейя, Серафита (111). Тот же самый парадокс по отношению к овидиевской тематике обнаруживается в *Мне холодно. Прозрачная весна*: мотивы холода, смертного воздуха и „прозрачной” жизни наблюдаются не в реальном Петрополе военных лет, а в Петрополе античном, где царствует Прозерпина (111, 112)¹⁸. В стихотворении *Не веря воскресенья чуду* общий вид России, особенно там, где она обрывается „над морем черным и глухим”, ассоциируется с пространством ссылки, но не это самое интересное (112). Самое интересное то, что Мандельштам в первой публикации этого текста в „Аполлоне” вместо отточий поместил строчки „Я через овиди степные Тянулся в каменистый Крым”¹⁹; диалектное слово „овидь”, явно намекающее на римского поэта, заменено великолепной А. О. в ключевых строчках „Нам остается только имя: Чудесный звук, на долгий срок” (114): оставшееся нам имя таким образом есть имя Овидия, что подтверждается как упоминанием о Крыме (в первом варианте стихотворения), так и в строке (закрывающей в себе, в частности, А. О.) „Тавриды пламенное лето”; как известно, в пространстве этом находится гробница умершего в ссылке римского поэта²⁰. В конце этих размышлений стоит добавить, что слово „скорбь” (скорбный), в ознаменование прямой связи с овидиевскими скорбными элегиями, помещено именно там, где его следует ожидать: в первом стихотворении 1917 года (*Декабрист*: строчка „Сказавших правду в скорбном мире” — 115) и в стихотворении *Tristia* (строчка „Когда, подняв дорожной скорби груз” — 124), возможно, основополагающем для разумения овидиевской трактовки сюжета. С данной установкой на упорядоченность структуры связан и венчающий весь сборник зачин последней строфы последнего стихотворения *Люблю под сводами седья тишины*: „Зане свободен раб, преодолевший страх” (138). Здесь обнаруживается все, для чего *Tristia* написана: А. О., исходящая из имени римского поэта Назо (словосочетание „зане свободен”), а также великолепнейший повтор идеи *Камня* касательно необходимости побороть страх, — на этот раз не только для изварьированной участи Овидия, но и для самого русского поэта, чувствовавшего себя на большевистской воле изгнанником.

¹⁸ Ср. у Овидия описания сурового климата: „холодный Борей от Медведиц несетя в безумье”, „Затвердевает зимой моря Сарматского гладь” (8, 153).

¹⁹ Цит. по: О. Мандельштам, *Собрание сочинений в четырех томах*, т. 1, *Стихи и проза 1906—1921*, Москва 1993, 255.

²⁰ Отметим, что мотив ссылки проникает даже в стихотворение *Эта ночь непоправима*, в котором нет примеров А. О., что можно объяснить тенденцией сохранить овидиевский фон в сплошном сюжете сборника — А. О. не хватает, кроме указанного, еще в только трех стихотворениях — *Меганом*, *Что поют часы-кузнечик* и *Когда Психея — жизнь спускается в туман*.

Внутреннее наличие портрета Овидия в *Tristia*, видимо, заставляет по-новому посмотреть на сюжет и его перипетии данного сборника и, в особенности, проектирования мандельштамовского удела в нем. Если в *Декабристе* выявлена лишь несложная аллюзия на скорбный статус „изгнанника” (Овидия, Мандельштама), то уже в следующем стихотворении *Золотистого меда струя из бутылки те-кла*, заключающем А. О. чуть ли не в каждой строчке, образ „печальной Тавриды”, куда судьба заносит людей, предваряет также овидиевский мотив Улисса (которого римский поэт считал „счастливецем”, ибо он вернулся на родину и в связи с которым настоятельно подчеркивал: „Я больше Улисса страдал”, „горше страдал, чем Улисс” — 14, 115): „Одиссей возвратился пространством и временем полный” (118). Нередко сюжеты сборника проходят в обстановке овидиевской „жестокой зимы”, „стужи”, „зачумленной зимы” (*Когда на площадях и в тишине келейной, Кассандре* — 118, 119), среди „дикого люда” (мотив „скифского праздника” на берегу Невы в *Кассандре* — 119), „дикой черни” (*Когда в теплой ночи замирает* — 122) и „дикой песни” (*В тот вечер не гудел стрельчатый лес органа* — 120). Поэтому сюжетная канва закономерно включает в себя мотив „двойничества”, „сумасшествия” (120, 121), даже в стихотворениях вроде *Что поют часы-кузнечик*, лишенных А. О.²¹, „гибели” (см. занятную А. О. „*О если ты звезда, — воды и неба брат*” (121) в стихотворении об умирании Петрополя *На страшной высоте блуждающий огонь!*).

Эту часть сборника завершает стихотворение *Сумерки свободы*, сюжет которого обязан овидиевскому пониманию стихии воды и движения корабля в угрожающих условиях, как обычно, сопровождаемый рядом показательных А. О. (см. хотя бы противостояние „ночные воды” — „не видно солнца” — 122). Нет сомнения в том, что последнее шестистишие стихотворения относительно „поворота руля” корабля, плывущего в летеиской стуже (123—124), неявным образом восходит к словам Овидия: „Кормчий растерян: куда ему корабль править не знает” (8). Следующее за этим стихотворение *Tristia* показывает как Мандельштам использует тему Овидия: он берет его название, его центральный мотив „расставания” (вплоть до „науки расставанья”) и соответствующей ему „скорби”, однако, с другой стороны, сюжет он развивает не без помощи древнегреческих реалий и мифа. Вместе с тем, стихотворение пронизывают А.О.²², сопровождающие овидиевские предчувствие беды, самое беду и главную мысль текста — косвенно отсылающую к незримому портрету римского поэта: „Все было встарь, все повторится снова И сладок нам лишь узнаванья миг” (124). Ряд А. О. проникает в стихотворе-

²¹ Напомним, что слово „двойник” заключает в себе А. О.

²² Например: „Жуют волны, и длится ожидание — Последний час вигилий городских”, „Когда, подняв дорожной скорби груз” и др. (124).

ния с мотивами Музы и творчества, поисков позабытого слова (*Черепаша, Ласточка*), сюжет которых также не римский, а древнегреческий²³. Данная группа мотивов воплощается в полном блеске в широко разобранном стихотворении *Возьми на радость из моих ладоней*; оно также о возникновении творчества, его силе и его цене; оно также о любви, приравниваемой к творчеству, причем оба мотива соотнесены с миром древней Греции (Тайгет), ее мифами (Персефона, лодка Харона). Но в нем, благодаря наличию А. О. уже в начальной строчке, скрыт и Овидий²⁴, с его концепцией „дикости”, которую можно отнести как к условиям его жизни в Скифии, так и к грубо-натуральному характеру элементов, из которых творчество в символическом отношении возникает.

И так же конца сборника: развиваются и варьируются овидиевские мотивы, с одной стороны, зимы и стужи (*Чуть мерцает прозрачная сцена, Мне жалко, что теперь зима* — 132, 135), с другой же стороны — мотивы потерянной любви, в которой нуждаешься, как в воздухе (*За то, что я твои руки не сумел удержать, Я наравне с другими* — 133—134, 136)²⁵.

Разумеется, продолжение имеет и овидиевская тема творчества, взаимосвязанная с темой судьбы поэта, однако здесь наблюдаются некоторые сюжетные странности, свидетельствующие о том, что Мандельштам не без определенной цели стремился к амбивалентной тайнописи. Так, стихотворение *Я наравне с другими* мы только что назвали любовным, но это справедливо лишь частично; с другой же стороны, сюжет его задуман как овидиевский завет служения самому императору; поэтому, уже процитированное „дремучий воздух пуст” имеет отношение и к обстановке жизни поэта, лишённого служения не женщине, а Риму. Если это так, то строчки „На дикую, чужую Мне подменили кровь” (136) уже прямо соотнесены с овидиевскими жалобами касательно необходимости творить на диком, чужом сарматском или гетском наречии²⁶. Вершину указанной мистификации представляет собою заключительное стихотворение сборника *Tristia*

²³ Ср.: „Водили музы первый хоровод”, „И холодком повеяло высоким От выпуклодевического лба”, „Высокий дом построил плотник дюжий”, „Где только мед, вино и молоко”; „Среди кузнечиков беспамятствует слово”, „О, если бы вернуть и зрячих пальцев стыд”, „Все ласточка, подружка, Антигона...” и др. (125; 130, 131).

²⁴ Ср.: „Не отвязать неприкрепленной лодки”, „Не превозмочь в дремучей жизни страха”. „Возьми на радость дикий мой подарок” и др. (131).

²⁵ Укажем здесь, что в стихотворении *Я наравне с другими* использована одна единственная А. О., но весьма показательная: „дремучий воздух пуст” (136); второй же из отмеченных текстов предлагает целый ряд А. О., причем в воспоминаниях о „милой Трое” и разрушении „высокого Приамова скворешника” (134), так же, как и во многих уже отмеченных случаях, — на материале преднамеренно далеком от Рима и его истории.

²⁶ Однако у Мандельштама, равно как и у Овидия, наблюдается и противоположное этому, т. е. удовлетворение от писания на чужих наречиях „Слаше пеня итальянской речи Для меня родной язык, Ибо в нем таинственно лепечет Чужеземных арф родник” (132).

— *Люблю под сводами седья тишины*. Сближая свою и овидиевскую участь (см. „Не к вам влечется дух в години тяжких бед” — 138), Мандельштам сначала как бы ищет итогового идейного решения сюжета сборника в „сотрудничестве” Ветхого и Нового Завета и их символики (Исаакиевский собор, Айя-София, церковь св. Петра — 137), иными словами, в христианстве. Однако последние две строфы резко противопоставлены подобной возможности, ибо Мандельштам прямо пишет, что „не к вам (т. е. к указанной символике христианства — К. И.) влечется дух в години тяжких „бед” и что „волчьему следу” „несчастья” он не собирается изменить (138). Этот след — языческий, римский, времен Овидия и по этой причине несколько не случайно, что, как уже отмечалось, в заключительной строфе в последний раз появляется скрытый образ Овидия (анаграммируется, правда, его имя Назо) в качестве „свободного раба”, преодолевшего „страх”, т. е. по такому же образцу, по какому в книге *Камень* был реабилитирован римский поэт.

4.

Подводя итоги, необходимо со всей настоятельностью указать на до сих пор нераскрытые в мандельштамоведении движения сюжета обоих первых сборников Мандельштама. Над обоими витает тень Овидия. Разница только в том, что в *Камне*, разрабатывая ряд овидиевских тем и мотивов, автор пытается в итоге облегчить окончательную судьбу римского поэта, введя ее в русло счастливой концовки. В сборнике *Tristia* решение остается в силе, однако при условии, что речь идет не только об истории опалы римского поэта, но и о судьбе его „двойника”, как Мандельштам чувствовал себя, начиная с революционных событий 1917 года. Данному отождествлению автор *Tristia* остался верен до конца своего творчества — и в период „воронежских стихов”, и в стихотворениях, написанных до и после этого цикла. Исследователя этой части мандельштамовского опуса ждут определенные сюрпризы, но их раскрытие выходит за пределы нашей задачи.

Корнелија Ичин

ПОЕТИКА ПРОГОНСТВА: ОВИДИЈЕ И МАНДЕЉШТАМ
(на материјалу зборника *Камень* и *Tristia*)

Резиме

Веа Мандельштама с римским песником Овидијем је задата већ насловом његове друге по реду збирке песама *Tristia*. Међутим, анализом стваралаштва руског песника долази се до закључка да Овидије није релевантан само за „раног” Мандельшта-

ма, у чијим стиховима се среће помен Овидијевог имена (у песми *О временах простых и грубых*), већ посебно у позном стваралаштву, када се судбина унутрашњег изгнанника Манделштама идентификује с изгнанником из римске империје.

Анализирајући прве две збирке песама, *Камен* и *Tristia*, дошли смо до закључка да је дијалог с Овидијем дубоко укодиран у стваралаштво Манделштама, што се посебно потврђује на нивоу анаграма. За Манделштама је Овидије не само његов сабе-седник и претеча, већ и претеча целокупне европске културе. Захваљујући рецепцији Овидија у Манделштамову стваралаштву уводе се опозиционе категорије центра и периферије, ствараоца и империје, слободе и ропства, стваралаштва и споменика, које лако мењају места у часу уметничког одмеравања. За Манделштамово стваралаштво након 1917. године Овидије игра кључну улогу, јер је за њега живот под совјетима раван животу у изгнанству.

Поред најрелевантнијих мотива који упућују на интертекстуално дешифровање Манделштамовог песничког текста, анаграмска и хипограмска анализа двају зборника је дозволила да се уверимо у магистралну оријентацију Манделштама на римског песника Овидија — савременика свих изгнанника XX века.

Аница Влашич-Анич

ЗВЕЗДА БЕССМЫСЛИЦЫ (НЕКОТОРОЕ КОЛИЧЕСТВО „НИЩИХ МЫСЛЕЙ”)¹

Уважай бедность языка. Уважай нищие мысли

А. И. Введенский
Некоторое количество разговоров

Апстракт: Сила слова Введенского, как и Хармса, а также дадаистов и даже Кафки — сила интертекстуальной, полисемантической, полиморфной и полифункциональной „сверхразумной бессмыслицы” (определение Друскина) осознается на всех уровнях существования „сверхразумной” (арациональной, алогической) значимой полноты абсурда как парадоксальной цисфинитной „нулевой” бессмыслицы. В данной работе на примере творчества Введенского рассматриваются пределы языковой картины поэтического мира, подразумевающей „поэтико-гносеологический” процесс „арационализации ad absurdum”.

Ключевые слова: А. Введенский, Хармс, дадаизм, интертекст, гносеология, бессмыслица, алогизм, деконструкция

Кажется, уже в эпилоге тысячестрочной драматической поэмы А. И. Введенского *Кругом возможно Бог* 1931 года („Горит бессмыслицы звезда / она одна без дна”²) мы встречаемся с одним из существенно характерных творческих жестов подлинного „чинаря авторитета бессмыслицы”, позволяющих, как и „уже по одной вещи, даже ранней”, „составить представление о его искусстве” в целом (Друскин 1985: 386). Это жест, фундирован его „онто-гносеологическим тезисом” (Силантьев 1999: 111) очаровательной „обратности” („чтобы было все понятно / надо жить начать обратно”, *Значенье моря*, 1930), которым как бы обрисовывается — чудесный анти-поэтический (Tzara 1971), „внутреннезаконно-авангардный” „прорез на небе” тысячелетней цивилизации размышлений над искусством слова как *искусством семантической гармонии словесных смыслов*. „Прорез”, осознавающий проблеск не/ожиданного множества интертек-

¹ Публикуемый ниже текст представляет собой доклад, прочитанный на конференции „А. Введенский в контексте мирового авангарда”, которая состоялась на филологическом факультете в Белграде в сентябре 2004 года.

² Здесь и далее цит. по: Введенский, 1993.

стуальных *'раз(бес)смысловдвижений'*, „сдвинутых” (Hansen-Löve 1985) под знаком универсального начала чинарно-обэриутской поэтики: до „абсурда (Тертуллиан), парадокса (Кьеркегор), бессмыслицы (Введенский)” (Друскин 1985: 383) *(авто)деканонизирующего(ся)*, *(авто)деиерархизирующего(ся)* и *(авто)деэстетизирующего(ся)* (Flaker 1982, 1984) — „нарушения привычных правил рассуждения о смыслах” („Хню” Хармс 1978/III: 36).

Выбор одного только почти на каком бы то ни было структурно-значимом уровне интертекстуального *фрагмента-жеста* из творческого целого Введенского может показать нам „де/конструктивную” (Derrida 1986) *силу* этого, всегда авангардно „цитатно-полемиического” (Oraić-Tolić 1990) „нарушения”: как отражение поэтического *(взаимо)созерцания* симультанных (Flaker — Vojvodić 2001) перспектив *обратности* самого понятия (бес)смысленности (бес)смыслия „якобы” в *беспорядке* их рационально-логической *бессвязности* и *раздробленности* до абсурда — каждый *фрагмент-жест* углубляет постоянную у Введенского авангардно-лудистскую „якобы” демифологиацию „мифа смысловой целостности”. В роскоши поэтической-драматического созвездия „сверхразумно абсурдных звезд бессмыслиц” Введенского как „приемов познания жизни, то есть гносеологически-поэтических приемов” (Друскин 1985: 381) — уже пронизыванием их структуры амбивалентными словосочетаниями, словно в стихотворной „мифологизации научного мифа” „*Человек веселый Франц*” (1929 или 1930) — именно „за счет разрушения семантической целостности отдельных элементов достигается общая связность текста, его подчиненность идее абсурдности, алогичности” (Оболонец 1999: 107). Несомненно, каждую из „звезд бессмыслиц” можно считать уникальной и, одновременно, универсальной — по аналогии с моделями хармсовского авангардно-палимпсестического (Vlašić-Anić 1997: 223—228) — жестом *по-кафкиански инверсивного* („с *обратного конца*”), художественно „*противосмысленного*” (Biemel 1980), „раз/мышления в тысячелетиях” (Benjamin 1971: 102).

В виде „якобы” „простой формы” (Jolles 1978) афористически миниатюрного определения „словесного чуда” „солютной неосмысляемой бессмыслицы” — в цитированном двустишии как будто изображаются и контуры нескольких из „больших сущностей” (Aleksić 1922) авангардно-лудистской концепции „сверхразумности абсурда” (Друскин 1985). Это, во-первых, концепция универсальной поэтически-философско-религиозной (Друскин 1985, Оболонец 1999) „критики разума — более основательной, чем та, отвлеченная” (Введенский, www.vedensky.by.ru), проявляющейся на всех структурно-значимых уровнях поэтической-гносеологической „видимости бессмыслицы” (Друскин 1985, Валиева 2004) Введенского; критики, которая именно напоминая „о неизбежности эффекта отстранения самой мысли, которая ведет квазисуществование, подобно „тени” А. фон Ша-

миссо и Х. Андерсена, „носу” Н. В. Гоголя, „равняясь по уму” тому, кого она есть только след и не-самосуший признак”, ведет „на пост-классический, „квантовый” уровень поэтической метафизики” (Силантьев 1999: 114). Во-вторых, это концепция *чинаря-взиральника* (Друскин 1985; Жаккар 1995) и *обэриута* Хармса (Flaker 1982, 1984) — как „арационально-цисфинитная, основополагающая глубинные структурно-значимые уровни моделей его авангардных палимпсестов” (Vlašić-Anić 1994, 1997, 2004). В-третьих, как концепция *чинарно-обэриутская* (Друскин 1985, 1985а), она „авангардно-внутреннезаконно” (Flaker 1984: 367) корреспондирует с несколькими *по/этическими концепциями als ob сверхразумности абсурда*: дадаистической, сюрреалистической Ф. Кафки или загребского Шар-театра (Vlašić-Anić 2001, 2004); к тому же она связана и с концепциями А. Камю, Ж.-П. Сартра, С. Беккетта или Э. Ионеско (Друскин 1985; Жаккар 1995). Все это — комплексные системы концептов „сверхразумности абсурда”, причем эта сверхразумность, (само)осознаваясь почти полной „непонятностью для человеческого разума” (Друскин 1985), является непонятностью, парадоксально превышающей грани разумности разумного — именно при помощи безграничных возможностей, симультанно (Flaker — Vojvodić 2001) активирующихся, измерений „сверхсознательности” бессмысленного.

Одна из „больших сущностей” (Aleksić 1922) „звездной сверхразумности абсурда” Введенского — постоянный „поэтико-гносеологический” процесс „арационализации ad absurdum”, превращающей в „ожесточенное безумие” (Друскин 1985а: 409) — каждый шоковый взрыв его лудистской антиэстетики парадоксальной „игры в Введенский-уникальное освобождение” „силы, заложенной в словах” (Хармс 1993: 35). Вариант пародийной (Jovanović 1981, 1983), „черноюмористической”, трагигротескной, псевдоинфантильной „игры” в значении (анти)эстетики *отращения* (Vlašić-Anić 2004), характеризует, конечно, и „хармсов(ск)ую” часть” (Flaker 1984: 367), *corpus obertanum*. „Сила слова” Введенского, как и Хармса, дадаистов и, даже Кафки — сила интертекстуальной, полисемантической, полиморфной и полифункциональной (Flaker 1984: 349; Žmegač 1993) „сверхразумной бессмыслицы” (Друскин 1985) осознается на всех уровнях существования „сверхразумной” (арациональной, алогической, парадоксальной) значимой полноты абсурда как парадоксальной цисфинитной „нулевости” бессмыслицы (*то = не/то*); „нулевости”, которая всегда включает в себя прототекстовую (Oraić-Tolić 1990) миметическую (Aristotel 1983) традицию художественного обдумывания рационально-логическими структурами смыслов и смыслаемости. Осознание читателя, пораженного необъяснимой, почти будто бы „неадекватной” красотой „якобы” парадоксальности этой *силы слов*, возникающей (как и в уже цитированном двустишии), с самой уже дотянутой возможности выражения не/понят(ий)ности „солотной нео-

смысляемой бессмыслицы” (Друскин 1985а: 405) — все-таки сопровождает особое, амбивалентное Введенский/введение „в неязыковую плоскость”, нуждающее особого Введенский/ведени; этой ее „в/не/язычности”, „ведени”, включающего, во-первых, едва заметные коррекции, уже в оттенках „якобы” незаконности применения начала „некоторого равновесия с небольшой погрешностью”, так и острые *сдвиги* (Hansen-Löve 1985), низвергающие авторитет грамматически установленных уровней семантизации серьезно потрясающие авторитетность грамматически корректной семантизации (морфологический, синтагматический и синтаксический), унаследованных словесных связей; во-вторых, постоянные процессы нарушения „только что образующего, а уже (само)разрушающего” (Хармс, *Третья цифринитная логика бесконечного небытия*, 1993: 30) — (бес)смысленного контекста глубинно-структурного не/равновесия нескольких перспектив поэтизации осмысливания — при помощи по/этических методов переосмысливания, депоэтизации и раз-смысливания „человеческой словесной речи” (R. Huelsenbeck, *der redende mensch*). Одновременно, избытком „авангардно-эстетически провоцирующих” (Flaker 1989) „способов побеждать нашествие смыслов” (Хармс, *Сабля*, 1993: 53) модусами порождения „звезд бессмыслицы”, поэтично-драматическое творчество А. И. Введенского представляет собою именно жажду „освобождения” арационально-алогической „силы слов” (Хармс 1993: 35). Универсальную измоизмо-измовую тенденцию (как русского, так и западноевропейского авангарда) к „освобождению” незнакомых потенциалов „слова как евангельского понятия логоса”, Введенский превращает в *созвездие „сверхразумных бессмыслиц*” (Друскин 1985: 383). Созвездие, отличающееся загадочной интертекстуальной *гетерогенностью* не только наглядной „стихопрозаической структуры”, но и глубинных уровней, *не/ожиданного множества* взаимно/„деконструирующихся” (Derrida 1986) парадоксальных „столкновений смыслов” (ДО 1928) собственных систем, как (не)значений, так и систем (не)выражений. В „разумо-потрясающих” (замечательно сбивающих с толку) случаях читатель(соавтор)ского „бес-смысло(стихо)творного столкновения” с *одними только фрагментами*, а по сути своей „формулами новых, поэтически деконструирующихся канонизированных прототекстов, предметов” (Хармс, *Пассакалия № 1*) Введенского словно проявляется еще у ряд существенных ассоциаций с знакомым глубинным качественным очарованием дадаистских „симультанных поэм” (*poème simultané*) (Vlašić-Anić 1997). По нашему мнению, как у Хармса, так и у Введенского экспликативной моделью „внутренней законности” (Flaker 1984: 367) авангардных процессов поэтического генерирования „интертекстуальной комплексии абсурда” (Lachmann 1988: 78) является именно модель дадаистской симультанной поэмы (*poème simultané*).

Словно „глобально цитатно-полемические” (Oraić-Tolić 1990) варианты монтажно-коллажных „разрезов” Хармс&адаистической „влюбленности в бессмыслицу” — каждый проблиск (*бес*)смысла(*раз*)нарушения (*бес*)смысло-столкновения”: „столкновения словесных (*бес*)смыслов”, ДО 1928) у Введенского, который на принципах шока „конструирует” (Derrida 1986) в особенности *привычные правила* отрицательного *рассуждения о бессмыслии*, подчиняющиеся именно традиционно понимаемому *смыслу*. Острые „сдвиги” (Hansen-Löve 1985) художественной переоценки „*ложности*”, не только „прежних связей” (Введенский, www/vysk.1), а по/этического статуса бес/смысло(не)значимости вообще доходящие в творчестве Введенского почти до „разоблачения экзистенциального предельного понимания” и словесноразтворительной „субстанциализации жизни” (Друскин 1985: 389), обоснованы:

I. Его „основным ощущением бессвязности мира и раздробленности времени” (Введенский, www/vysk.1) при одновременном присутствии прототекстово-символистической „идеи универсальных мировых соответствий, универсального изо(ана)морфизма разных явлений бытия друг другу, а также частички мира — мировому целому” (Буренина 2004: 29); ощущением существенно *инверсивным, почти по-кафкиански „противосмысленным”* (Biemel 1980) по отношению к рационально-логическим, миметическим (Aristotel 1983) „правилам (не)понимания” комплексных взаимоотношений в „введенскиевском” контексте интертекстуального раз(обес)смысливания (не)смысло-значимой непонят(ий)ности; ощущением, поэтически аналогично трансформированным в универсальные структурные начала авангардной поэтики абсурда, как, например, в амиметизм, алогику, анаморфозу, разделение целого, монтаж, коллаж, несовместимость, симулянизм, абсурд ...;

II. Происходящим из этого „ощущения” „онто-гносеологическим тезисом” (Силантьев 1999: 111), поэтически виртуозно выраженной очаровательной „обратности”, под знаком „якобы” автогенерирующихся возможностей постоянных изо/мета(ана)морфоз (Носке 1991) словесного (взаимо)раз-связывания („*Может быть, плечо надо связывать с четыре*” — Введенский, www/vysk.1);

III. Из этого вытекают поиски и открытия новых художественных приемов „арационализации” (Друскин 1985) творческого изображения уникальной „видимости бессмыслицы” (ДО 1928) в ее „звездной сверхразумности абсурда” (Друскин 1985).

Присущая творчеству Введенского постоянная „якобы” бесконечно (само)отражающейся поэтической „*любви ломкой и любви горькой*” (Tzara 1971) в моделях инверсии (взаимо)зеркальности, касающихся особенно стихо(рас)твор(итель)ных ритмов (само)разрифмования бессмыслия в стремлении к изображению его „абсолютной неосмысляемой бессмыслицы” (Друскин 1985a: 405), — также пред-

ставляется „авангардной”, построенной на его „внутренних законах” (Flaker 1984: 367), и соотносящейся:

1. с многообразием цюрихской кабаревольтеровской „любви к бессмысленному, даже к абсурдному” (Ball 1916: 27), генерированной при помощи энергии „отвращения мировой войной 1914 г.” (Arg 1963: 124) и обнажающей ее как „цивилизованное кровопролитие”, которое считалось „триумфом европейского интеллекта” (Ball 1916: 28—29);

2. с визуально-фонетической плакатно-поэтической „святостью” и „радостью орфической бессмыслицы” Рауля Хаусмана как дадаистической „истины смеха, иронии и бесполезности”, становящейся „истинной противоположностью гражданской чести, честной надежности мозга, этой либретто-машины с ее заменимой доской морали” (Hausmann 1980: 306); с его абсурдными автомобилями души” (*Seelenautomobile*), переносящими „акт механизации на самую художественную структуру” (Golubović 1989: 265), раскрывающими „чудесные соотношения, существующие в реальном материи, органически соответствующим собственному, совершенному, разложению; собственной, совершенной корыстности”;

3. с формами „Мерц/любви из-за Мерц/сожаления к Несмыслу” К. Швиттерса — „так редко изображенному в искусстве”: с Мерц-швиттерс/адами, вербальными (An Anna Blume — Philipp 1980: 272) и иконическими (MERZBAU, DADA 1977: 91), являющимися арациональными актуализациями минус-приема (Шкловский 1969), провокационно-иконоклазного обесмысливания, деконструкционно-инверсивного „определения смысла бессмыслицей” („Я определяю смысл Несмыслом. Несмысл я предпочитаю смыслу, но это мое личное дело”).

Репертуар художественных форм комплексной интертекстуальной „любви” Введенского к „горящей звезде бессмыслицы” отличается блестящими формами поэтического „ноуменального бесстыдства” (Друскин 1985) *’ответов человека-поэта’* (см. *Ответ богов*) на вечно взыскательные *приглашения его подумать (Приглашение меня подумать)*. Подумать, арационализируя самую же возможность *’при(от/са/рас)крытия’* рациональной „сеткой” логико-категорической понят(ий)ности (под знаком постулата Декарта *Cogito, ergo sum*), и низвергая почти до инфантильно-чарующей неистинности „абстрактный лабиринт тотальной ирреальности” (Носке 1991: 8) бессмысленности, — сама „суть” (Aleksić 1922) „экзистенциального трагизма” (Павлов 1999: 72) (не)человеческого „бытия” (Flaker 1988) и бытия, вроде: человек, мир, время, пространство, смерть, бог ... Одновременно являясь пародистически (Йованович 1983) виртуозно разрушающим репертуаром лудистически-инверсивных „модусов” (Fray 1979) каждой из ассоциированных „перспектив” духовности, не только „сущности бытия”, но и цивилизации мещанского „бытия” (Flaker 1988) во-

обще, „звезды бессмыслиц” Введенского интертекстуально (само)-осознаются именно на *фоне* (Šklovski 1986) „дисфинитного не/бытия” (то=не то) (Хармс 1930) художественных структур канонизированных „*звезд жанровых смыслиц*”. Например:

1. Модель реалистического воображения романа *Преступление и наказание* Ф. М. Достоевского в пьесе *Елка у Ивановых* (Йованович 1983).

2. Модель державинской оды — особенно на уровне „интенционального диалога как одной из констант поэтики Введенского вообще и его конкретной реализации” в стихотворении *Элегия*, являющемся „переработанным до неузнаваемости, говоря современным языком, „римейком” державинской оды *Водопад* (Павлов 1999: 69).

3. Модель научно-философского дискурса — приемами чередования в рамках его „поэтической концептуализации” (поэтико-супрематической редукции значимого комплекса 'мифологемы-концепта' на всего лишь один стих) и дальнейшей демифологизацией в стихотворении *Человек веселый Франц* включающем в себя „описание четырех „научных мифов”, соответствующих процессу развития европейской науки” (Оболонец 1999: 106).

4. Модель „литературной пародии эпохи символизма” — на уровнях: 1) „звуковой организации речи (аллитерация и рифма как средство порождения бессмыслицы)”; 2) „мировоззренческом (абсурд есть стремление к синтезу и одновременно невозможность его достижения)”; 3) „интертекстуальном” (Буренина 2004: 37).

5. Модель архетипического понятия временного цикла — приемом интертекстуальных соотношений в рамках его „поэтики времени” (Колеватых 2004), особенно в стихотворении *Сутки*, с „простейшими в смысле архетипичности инвариантами” временного цикла „в первичной его данности человеческому сознанию” (Силантьев 1999: 110).

Ввиду „цитатно-полемического” (Oraić-Tolić 1990) „количества” художественно 'уважаемых' и шоково изображаемых им 'якобы' (als ob) „*нищих, мыслей*” и уровней 'якобы' (als ob) „*бедности языка*” (Некоторое количество разговоров www/nekotor.1), каждая из „*сверхразумных бессмыслиц*” (Друскин 1985: 383) Введенского, бесспорно, представляет собой очаровательное, 'всегда обратное' „*слово, которое не обозначает то, что оно обозначает*” и которое, „*и именно не обозначая то, что оно обозначает, или обозначая не то, что оно обозначает, оно обозначает именно то, что оно обозначает*” (Друскин 1985а: 410). Под знаком этого парадокса сверхразумности абсурда великолепно выражается суть универсального авангардного модуса интертекстуальной экзистенции собственной поэтической речи — через структурно-(бес)смысленный „беспорядок” (*Кругом возможно Бог*, www/krugom.1) сосуществования с голосами и отзвуками чужой поэтической речи. Это и есть экзистенция 'нового языка звездной аб-

сурдности' и „авто-ритетности бессмыслицы”, (само)осознающейся при помощи как „дисфинитного” [то = не то] (Хармс 1930) закона, так и симультанной обратности перспектив прототекстовых 'смыслиц'. На этом арациональном языке Введенского, логически неподчиненном даже алогическим законам „дисфинитного” [то = не то] (Хармс 1930) не/тождества, не/противоположности и не/исключенности третьего, на языке, включающем антиномичность мышления, каждая из его 'горящих звезд бессмыслицы" актуализирует собою широкий неисчерпаемый контекст художественных *размышлений* о „звездной сверхсознательности бессмысленного”, — не только в искусстве и в культуре русского и западноевропейского авангарда, но и всего XX века. Речь идет об удивительно прочном (неколеблемом) „присутствии” (Derrida 1986), провокационно-иконокластическом (Flaker 1989) „соприсутствии” (Друскин 1929) и вездеприсутствии феномена „интертекстуальной комплексности” (Lachmann 1988) художественной текстуры, всеразрушающего *сверхразумным „абсурдом* (Тертуллиан), *парадоксом* (Кьеркегор) *бессмыслицей* (Введенский)” (Друскин 1985: 383).

Этот контекст *размышлений*, несомненно, характеризуют определенные достоинства, между прочим, 'кафкианский (Die Betrachtung) прием' де/конструктивных (Derrida 1986) сверхразумных размышлений; методы „мифологического” (Мелетинский, s. a.) „разочарования фикции”. Поскольку „герои драматургии *обэриутов запутываются в сетку метафизической вины*, экзистенциалистическую парадигму которой изобразил Кьеркегор, а *конкретизировал Франц Кафка схемой своего „Процесса”*”, то в случаях *обэриутов Д. И. Хармса и А. И. Введенского* речь идет „о литературе метаморфозы, о литературе метафизического обмана, которая на лицо трагедии надевает маску комедии” (Donat 1985: 207).

Интертекстуальные возможности „мифологии отчуждения” Кафки (Мелетинский s. a.: 359) являются, кажется, „омологичными” (Nansen-Löve 1988) по отношению к гротескной, черноюмористической серьезности (по-кафкиански!) бюрократически-лабиринтской „мифологии отчуждения” не только хармсовских *Случаев, Старухи, Елизаветы Бам*, но и целого ряда сочинений Введенского — как, например, в *Елке у Ивановых, Некотором количестве разговоров, Куприянове и Наташе, Кругом возможно Бог ...* У Кафки эта мифология отчуждения устанавливается при помощи импозитивной симуляции мифологических посланий („Послания Кафки только извне похожи на послания мифологические” Solar 1998: 191) как метода „мифологизации” (Мелетинский s. a.: 359) „„изумленности” перед мифом”, „„изумленности” перед основными правилами „игры мировой””, а „это — „акты”, это — „тексты”” (Solar 1998: 191). Симуляцию как присутствующий и у Хармса и у Введенского поэтический метод утверждает, конечно, именно их лудистская демифологизирующая „изу-

мленность” перед мифологизированными образцами цивилизации, „истощенной” рациональной и логической мыслью, миметической художественной духовностью и расчеловечиванием человеческого „быта” (Flaker 1988) и (не)бытия.

Почти как кафкианскую „фотографию не/существующего” (Žmegač 1982: 135) можно определить „психомета(физио)логические” (Večgius 1977: 72) координаты картины вечернего „купания мальчиков и девочек” в пьесе Введенского *Елка у Ивановых* (Donat 1985: 247—266) — особенно на уровне глубинных поэтических взаимосвязей с „сюрреалистической чудесностью” (Breton 1971) *кафкианского* взгляда на „семейные купания” в произведении *Замок*, изобилующем сюрреалистически абсурдно значимыми контекстами (Das Schloss, 1977: 15). Феномен *воды*, как лейтмотивный пласт чинарской „новой, несубстанциональной онтологии экзистенции” (Друскин 1985: 403), опозитизирован в иных из художественных сочинений Хармса (*Вода и Хню!*) и Введенского, как возможность достижения элементарной, почти мифологической, „чистоты порядка”. Лудистский ряд *арациональной* (Друскин 1985) „старообразности” (‘якобы’ реализованно-деметафоризированных возрастов) персонажей *Елки у Ивановых* — является основной характеристикой их, почти *по-кафкиански оккультной*, гротескно-парадоксальной *антропoфизиологии*. Одновременно, эта „старообразность” будто качественно определяется и самой „многоизмеримостью” текстуры абсурдного *лудизма* (Večić — Flaker 1996), вставленного в „сюрреалистическую” антропоморфность (Носке 1991) *количественных пустот* „*Стульев*” Ионеско. К тому же, начало лудизма проявляется основополагающей точкой симультанистических (Flaker — Vojvodić 2001) ритмов, абстрактно-лучистские (*лучизм Ларионова!*) круги которых динамизируют сценическую геометрию абсурдной дехарактеризации персонажей у Введенского: приемом (по-*хармсовски*) пародийных (Йованович 1981, 1983) намеков они включаются в „цитатно-полемическую” (Ograić-Tolić 1990) „битву со смыслами” (Хармс 1931) *парадоксального инфантилизма*, который обнаруживаем в „полифонической” (Bahtin 1967) „старообразности” почти всех „кротких, униженных и оскорбленных” персонажей Ф. М. Достоевского; в данной связи обращаем внимание на портретную характеристику Сони Мармеладовой, „чистота” которой оплачивается жизнью (ибо, по словам ее отца, „очень много стоит сия чистота”). Кафкианская точка зрения, подразумевающая гротескное перевертывание каждой из перспектив дехарактеризации в процессе разсказывания характера (Vlašić-Anić 2000), также иронизирует: доказательство этого „мифы” о граждански культивированной, эстетической, поэтической и, особенно, нравственно-этической „чистоте”. Кафка иронизирует над ними и демифологизирует их динамическими, на лад Достоевского полифоническими картинами „обратно-смысловых” (Viemel 1980) (авто)демистификаций, вроде прототекстового

с намеком на Достоевского „платежа гражданской жизнью”, в частности, жизнью „женщин-героев **кафкианского быта**” (Хармс 1993: 34) — молодой Лени в *Процессе*, или же Фриды, Пеги и Амалии — в *Замке*.

У Введенского встречается „омологичный” (Hansen-Löve 1986) кафкианскому процесс (авто)демифологизации „мифа о женской природе” (Solar 1983), особенно на многослойных уровнях:

’якобы’ десакрализации традиционного литературного боготворения женщины как божественной „святыни-богини” [”Фомин. Нет в туфлю. Большого не заслуживаю. Святыня. Богиня. Богиня. Святыня. / Соф. Мих. Раз я так божественна. Нос у меня курносый, глаза щелки. Дура я, дура” *Значенье моря*, [www/znachenie.10](http://www.znachenie.10)];

демистификации тысячелетней литературной мистификации Богини Венеры [„Венера сидит в своей разбитой спальне и стрижет последние ногти”, она, по собственному мнению, уже „не та, / похожая когда-то на крота, / сама красота”, а она „теперь подурнела”, „пупок обвис, / Поганое довольно стало тело. / Щетиной поросло, угрями”, даже „И мысли мои стали другие, / уже не такие нагие” (*Кругом возможно Бог*, [www/krugom.10-11](http://www.krugom.10-11)); „Венера моется и поет: / Люблю, люблю я мальчиков, / имеющих одиннадцать пальчиков / и не желаю умирать. А потому я начинаю ’скотскую жизнь. Буду мычать. / Богиня Венера мычит, /а Бог на небе молчит, / не слышит ея мычанья, / и всюду стоит молчанье.” (там же, 12)];

десакрализации архетипической святости (библейского) ’взаимопознания любовью’ мужчины и женщины: в почти псевдонаучно-гротескном (само)осознании, аналитически подготовленного ’предавания’ „смешным наслаждениям”, в которых деромантизированная, отчужденная ’анти-любовная пара’ ’холодно намерена’ „заниматься деторождением” — в кафкианской атмосфере раз-человечения, опредмечения и смерти [„На стульях между тем стояли весьма серебряные кубки, вино черенело как монах и шевелился полумертвый червь” (*Куприянов и Наташа*, [www/kupriyanov.1](http://www.kupriyanov.1))]. Но, пока Фрида и К. в грязи кабацкого пола осуществляют парадоксальную полноту любовной встречи (*Замок*), Куприянов шокирует своим отказом от соединения с Наташей („Нет, не хочу”) засчет ’сидения на стуле в одиноком наслаждении’ [„Я сам себя развлекаю”, „сама себя я щекочу / и от этого прихожу в удивительное счастье”; *Куприянов и Наташа*, [www/kupriyanov.3](http://www.kupriyanov.3))]. Одновременно, стеклянно-зеркальные (als ob/’ игрой в непроницаемую прозрачность стеклянных жемчужин пустоты и отчаяния религиозной и историко-юридической этики) раздробления каждой, по-кафкиански утвержденной и одновременно опровергнутой этической „бедности мысли” и поэтической „бедности языка” (*Некоторое количество разговоров*), как будто существуют в абсолютно каждой из кафкианских точек отсчета некото-

рого количества пустоты и отчаяния, — в разговорах, становящихся 'якобы' толкованиями чужих комментариев...

По-кафкиански демифологизирующее анти-мифотворчество Введенского (впрочем, как и Хармса), словно „современное мифотворчество” Кафки (*Мелетински* s. a.: 365), — как демифологизирующий „аспект разницы смысла, перекрытый аспектом полноты смысла архетипического” (Lachmann 1988: 80), — является совершенно „поместимо” в панораму авангардных „интертекстуальных” (Maković 1988), „цитатно-poleмических” (Oraić-Tolić 1990) „мифологизаций” (Meletinski s. a., 359), как, например, в произведениях: Цойса (James Joyce, *Ulysses*, 1922), де Кирико (Giorgio De Chirico, *Die beunruhigenden Museen*, 1916, *Hektor und Andromache, Mythologische Figuren*, 1927) или Эрнста (Max Ernst, *Oedipus Rex*, 1922).

По-кафкиански импловивная „палимпсестность” генерирована приемами, которые близки приемам Хармса и Введенского: приемам шокового внедрения абсурда — как парадоксальной „прерываемости и деавтоматизации” в роли „негативной основополагающей смысла” (Lachmann 1988: 75) — в каждое, звездой бессмыслицы маркированное „присутствие” (Derrida 1986) прототекстовой модели рационально-логической о(бес/раз)смысленности. О(раз/бес)смысленные, ассоциативные, коннотативные и аллюзивные „масштабы значений”, которые „прочитываются” (Peleš 1982) в исследованных нами текстах, также как и возможная авангардно-прототекстовая духовность суть свидетельство исключительно глубоко унаследованной тысячелетней культуры.

ИСТОЧНИКИ

- www: <<http://www.vvedensky.by.ru/poetry/htm>>
 ДО 1928 — Декларация ОБЭРИУ, Афиши Дома Печати № 2, Л., 1928 // Хармс 1974. С. 285—298.
 Хармс Д. 1978 — Хармс Д. Собрание произведений / Под ред. М. Мейлаха и В. Эрля. М., 1978.
 Хармс Д. 1993 — Меня называют капуцином — некоторые произведения Данила Ивановича Хармса / Составление и подготовка текстов: А. Герасимова. М., 1993.
Aleksić D. 1922: *Dadaizam (club dada bluf)*. // „Dada Jazz”, *Dada antologija. Zvižduk dadasik — 1*. (Zagreb), 4—7.
Ball, H. 1963 [1916]: *Dada Tagebuch // Das war Dada. Dichtungen und Dokumente*. Herausgegeben von Peter SCHIFFERLI (München: Deutscher Taschenbuch Verlag), 16—47.
Breton, A. 1971 [1924]: *Manifest nadrealizma*. // Kolo 12, 1203—1228.
Kafka, F. 1977 *Dnevnik* (Zagreb).
Kafka, F. 1977 [1926]: *Zamak*. Odabrana djela, svezak četvrti. (Zagreb: Zora — GZH).
Tzara, T. 1971: *Tri dadaistička manifesta*. — *Manifest gospodina Antipirina*. — *Manifest Dade 1918*. — *Dada manifest. O ljubavi lomnoj i ljubavi gorkoj. VIII Kako ćemo napisati dadaističku pjesmu*. // Kolo 12 (Zagreb), 1194—1202.

ЛИТЕРАТУРА

- Буренина О. 2004 — Буренина О. *Александр Введенский и литературная пародия эпохи символизма* // Александр Введенский и русский авангард. Материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения А. Введенского / Под ред. А. Кобринского. СПб., 2004. С. 29—38.
- Валиева Ю. 2004 — Валиева Ю. *Пьеса А. Введенского „Куприянов и Наташа“: гностический аспект* // Александр Введенский и русский авангард. С. 16—22.
- Друскин Я. С. 1985 — „Чинари“. Глава из книги Якова Семеновича Друскина (1902/1980) *Сон и явь, 1968* // Wiener Slawistischer Almanach, Bd. 15 (Wiena). S. 381—403.
- Друскин Я. С. 1985a — Друскин Я. С. *Стадии понимания* // Wiener Slawistischer Almanach, Bd. 15 (Wiena). S. 405—413.
- Жаккар Ж.-П. 1995 — Жаккар Ж.-П. *Даниил Хармс и конец русского авангарда*. СПб., 1995.
- Йованович М. 1983 — Йованович М. А. *Введенский — пародист: к разбору „Елки у Ивановых“* // Wiener Slawistischer Almanach, Bd. 12 (Wiena). S. 71—86.
- Кобринский А. 2004 — *Александр Введенский и русский авангард*. Материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения А. Введенского / Под ред. А. Кобринского. СПб., 2004.
- Колеватых Г. 2004 — Колеватых Г. *Поэтика времени у В. Хлебникова и А. Введенского* // Александр Введенский и русский авангард. С. 48—56.
- Оболонец А. Б. 1999 — Оболонец А. Б. *Демифологизация научного мифа в поэтическом тексте А. И. Введенского* // Текст: Узоры ковра. Научно-методический семинар „Textus“. Сб. ст. Вып. 4. Ч. 1. СПб. — Ставрополь. С. 105—110.
- Орлицкий Ю. 2004 — Орлицкий Ю. *Стих Александра Введенского в контексте обэриутской стихотворной поэтики* // Александр Введенский и русский авангард. С. 39—47.
- Павлов С. Г. 1999 — Павлов С. Г. *Диалог эпох: Г. Р. Державин — А. И. Введенский* // Текст: Узоры ковра. С. 68—72.
- Рымарь А. 2004 — Рымарь А. *Семантические средства указания на асемантическое в поэтике Введенского и проблема „адекватного“ анализа* // Александр Введенский и русский авангард. С. 66—76.
- Силантьев А. Н. 1999 — Силантьев А. Х. *„Который час? Тринадцать бьет...“ (Концепты и структуры смысла А. И. Введенского)* // Текст: Узоры ковра. С. 110—115.
- Таганова Н. 2004 — Таганова Н. *„Приглашение на казнь“ В. Набокова и „Потец“ А. Введенского: опыт сопоставления* // Александр Введенский и русский авангард. С. 57—60.
- Фещенко В. 2004 — Фещенко В. *Мнимости в семантике (о некоторых особенностях „чинарного языка“ Александра Введенского и Якова Друскина)* // Александр Введенский и русский авангард. С. 139—149.
- Adorno, T. W. 1985: *Zabilješke uz Kafku*. // Adorno, T. W. *Filozofsko-sociološki eseji o književnosti*. (Zagreb: Školska knjiga), 109—135.
- Aristotel 1983: *O pjesničkom umijeću*. (Zagreb: August Cesarec), 490 str.
- Arp, H. 1963: *Dada war kein Rüppelspiel*. // *Das war Dada. Dichtungen und Dokumente*. Herausgegeben von P. Schifferli (München: DTV), 119—124.
- Benčić — Flaker 1996: *Ludizam — zagrebački pojmovnik kulture XX stoljeća*. Uredili: Ž. Benčić i A. Flaker (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu).
- Benjamin, W. 1971: *Franz Kafka — u povodu desete obljetnice dana smrti*. // Benjamin, W., *Uz kritiku sile — eseji*. Biblioteka „Razlog“, Knj. 47. (Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu), 101—124.
- Bergius, H. 1977: *Da-Dandy — 'Narrenspiel aus dem Nichts'*. // DADA 1977, 12—29.
- Biemel, W. 1980: *Filozofijske analize moderne umjetnosti: Kafka / Proust / Picasso*. (Zagreb: CDD SSOH), 248 str.
- Camus, A. 1971: *Mit o Sizifu*. (Zagreb: Zora).

- DADA 1977: *Dada in Europa — Werke und Dokumente. Tendenzen der zanziger Jahre* ‡ 15. *europäische Kunstausstellung Berlin 1977, Teil 3*. (Berlin: Dietrich Reimer Verlag).
- Derrida, J. 1986: *Struktura, znak i igra u obradi ljudskih znanosti*. // BEKER, M., *Suvremene književne teorije* (Zagreb: SNL), 195—208.
- Donat, B. 1985: *OBERIUTI. Za jednu kritičku dramaturgiju klišeja*. // *Sovjetska kazališna avangarda*. Priredio B. DONAT (Zagreb: CEKADE), 191—210.
- Flaker, A. 1982: *Poetika osporavanja*. (Zagreb: ŠK).
- Flaker, A. 1984: *Ruska avangarda*. (Zagreb: SNL/Globus).
- Flaker, A. 1988: *Nomadi ljepote* (Zagreb: GZH).
- Flaker, A. 1989: *Estetski izazov / estetska provokacija*. // *Pojmovnik ruske avangarde*. Uredili: A. Flaker i D. Ugrešić. Zagreb, sv. 6, 71—84.
- Flaker — Vojvodić 2001: *Simultanizam*. Ur.: A. Flaker i J. Vojvodić. Zagreb.
- Frye, N. 1979: *Anatomija kritike* (Zagreb).
- Gerasimova A. 1996. „Moj” „Život” „u” „umjetnosti”. // Benčić — Flaker 1996, 229—242.
- Golubović, V. 1989: *Berlinska dada / Tatlin*. // *Pojmovnik ruske avangarde*. Uredili: A. Flaker i D. Ugrešić. Zagreb, sv. 6, 261—272.
- Hansen-Löve, A. A. 1985: *Pomak (sdvig)*. // *Pojmovnik ruske avangarde*. Uredili: A. Flaker i D. Ugrešić. Zagreb, sv. 3, 61—76.
- Hansen-Löve, A. A. 1988: *Intermedijalnost i intertekstualnost*. // *Intertekstualnost & intermedijalnost*, uredili: Z. Maković et. al (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti), 31—74.
- Hocke, G. R. 1991 [1957]: *Svijet kao labirint. Manira i manija u evropskoj umjetnosti od 1520 do 1650 i u suvremenosti*. (Zagreb: August Cesarec).
- Jolles, A. 1978 [1930]: *Jednostavni oblici*. (Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu).
- Jovanović, M. 1981: *Danil Harms kao parodičar. Starica i Zločin i kazna* // *Umjetnost riječi XXV/izvanredni svezak* (Zagreb), 367—377.
- Lachmann R. 1988: *Intertekstualnost kao konstitucija smisla. 'Petrograd' Andreja Belog i 'tudi' tekstovi*. V: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti), 75—108.
- Meletinski, E. M. s. a.: *Poetika mita*. (Beograd: Nolit), 397 str.
- NEUE 1977: *Neue Wirklichkeit — Surrealismus und Neue Sachlichkeit. Größe Orange-rie im Schloß Charlottenburg*. // *Tendenzen der Zwanziger Jahre — 15. Europäische Kunstausstellung Berlin 1977, Teil 4*.
- Oraić, D. 1987: *Kolaž — transsemiotički citatni žanr*. // *Umjetnost riječi XXXI/1*, 7—32.
- Oraić-Tolić, D. 1990: *Teorija citatnosti*. (Zagreb: GZH).
- Peleš, G. 1982, *Iščitavanje značenja*. (Rijeka: Izdavački centar Rijeka).
- Philipp, E. 1980: *Dadaismus. Einführung in den literarischen Dadaismus und die Wortkunst des Sturm-Kreises* (München: Wilhelm Fink Verlag).
- Selenić, S. 1971. *Dramski pravci XX veka*.
- Solar, M. 1982: *Suvremena svjetska književnost*. (Zagreb).
- Solar, M. 1998: *Edipova braća i sinovi: predavanja o mitu, mitskoj svijesti i mitskom jeziku* (Zagreb: Naprijed), 246 str.
- Šklovski, V. 1986: *Umjetnost kao postupak*. // M. Beker, *Suvremene književne teorije*. (Zagreb: SNL), 105—114.
- Vlašić-Anić A. 1996: *Aracionalni, cisfinitni ludizam „literarnog huligana” D. I. Harmsa*. // Benčić-Flaker 1996, 201—227.
- Vlašić-Anić A. 1994: *Harmsade (cisfinitni avangardni palimpsesti) i Biblija*, // *Književna smotra XXVI/92—94* (Zagreb), 166—180.
- Vlašić-Anić A. 1997: *Harms i dadaizam*. (Zagreb: Hrvatsko filološko društvo).
- Vlašić-Anić A. 2000: *Раз-сказывание [распричаванье] характера*. // *Studia Slavica* 45, Budapest 2000, 87—105.
- Vlašić-Anić A. 2001: *Kugla — glumište, Zagreb*. // *Zbornik radova II. / Drugi hrvatski slavistički kongres, Osijek, 14—18. rujna 1999*. Uredile: D. Sesar, I. Vidović Bolt. (Zagreb: Hrvatsko filološko društvo: Filozofski fakultet), 2001., str. 659—665.

Vlašić-Anić A. 2004: *Kafka, kugla, Harms: mimikrija lijepog na poprištu estetike mičnine*. // *Oko književnosti. Osamdeset godina Aleksandra Flakera*. Ur. J. Užarević. (Zagreb: Disput).

Žmegač, V. 1982: *Svijet Franza Kafke*. // *Istina fikcije* (Zagreb: Znanje), 124—142.

Аница Влашић-Анић

ЗВЕЗДА БЕСМИСЛИЦЕ
(ИЗВЕСНА КОЛИЧИНА „ЈАДНИХ МИСЛИ“)

Резиме

Снага речи уметничког текста Виденског заснована је на могућности изражавања непојмовности — непоимања „неосмишљиве бесмислице”, коју прати амбивалентно „ваведење” „Ваведенског” у нејезичку раван. У тој ванјезичкој равни примећујемо једва приметне корекције с одредницом „тобоже”, која подразумева „равнотежу с незнатном грешком”, с једне стране, као и нагле „помаке” који руше ауторитет граматички коректне семантизације (морфолошке, синтагматске и синтаксичке), с друге стране. Универзалну тенденцију европске авангарде ка „ослобађању” непознатих потенцијала „речи као јеванђеоског Логоса” Виденски претвара у сазвежђе „надразумске бесмислице”. Интертекстуално хетерогена структура текста Виденског с ауто- и интер-деконструктивним принципом доводи до „сударња смислова” различитих система који условљавају појаву „интертекстуалног комплекса апсурда”, блиског дадаистичкој симултаномј песми.

Жанна Л. Океанская

СТАТУС ЯЗЫКА В „ФИЛОСОФИИ ИМЕНИ”
С. Н. БУЛГАКОВА В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТУРФИЛОСОФСКОЙ
МЫСЛИ НОВОГО ВРЕМЕНИ (К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ)

Цель данной статьи — актуализация лингвофилософского наследия отца Сергия Булгакова. В материале показаны источники булгаковского представления о языке, их связь с узловой культурфилософской проблематикой русской и западной мысли Нового времени. Особое место отводится космологическому аспекту статуса языка в рассматриваемой работе „Философия имени”.

Ключевые слова: язык — космос — софийность — символ — человек — семиотика — мифомышление — имяславие.

*„Языку в собственном смысле нельзя
учить, можно только пробуждать его в
душе...”*

В. фон Гумбольдт

Универсализм крупнейшего русского мыслителя-софиолога по своему беспрецедентному для катастрофического XX столетия — века глубокого интеллектуального упадка — системному охвату бытийной реальности позволяет рассматривать его наследие в ряду творений великих метафизических систематиков самых разных времён: Конфуция и Шанкары, Стагирита и Аквината, Лейбница и Шопенгауэра... В контексте отечественной православной мысли Нового времени С. Н. Булгаков в существенных чертах завершает дело, начатое А. С. Хомяковым, а именно — реставрацию онтолого-метафизических оснований человеческого сознания и космологической реальности, утраченных в длительном процессе номиналистической инволюции западноевропейской мысли. Аналогичные кризисные тенденции наблюдались на Востоке (22), и связаны они, по всей видимости, с глубочайшим и ещё не осмысленным вполне общеантропологическим кризисом (20), поэтому поиск устойчивых мыслительных оснований в русской интеллектуальной культуре Нового времени не был просто инерционным продолжением романтического „поворота на Восток”, но стал мощным стимулом к наметившемуся в начале XX века религиозно-философскому синтезу.

Конкретные метафизические очертания булгаковского миропонимания близки традициям платонизма, отражены в интересующем нас тексте и сводятся к следующему: „Есть София, Душа мира, Мудрость мира как всесовершеннейший организм идей, как Плерома, полнота бытия. Она есть умопостигаемая основа мира, мир как космос. Здесь идеи смотрятся друг в друга, отражаются друг в друге, здесь царит действительно коммунизм бытия, здесь существует замкнутое число, полнота идей. Напротив, наш мир есть этот же космос в процессе становления, расплавленности в небытии, он софиен во всём своём бытии, но внесофиен и даже антисофиен в состоянии” (5, с. 65).

Нет сомнений в том, что ушедшее столетие не обнаружило адекватной рецепции софиологического наследия... Внутри советской идеологии, наследующей традиции Ленина и Луначарского, даже (!) в 90-е годы XX столетия (17) Булгаков так и остался „мракобесом” (21). Западная мысль развивалась своими разноплановыми путями, вполне герметичными для русского инакомыслия, всегда более открытого для западных влияний. Православная мысль XX века отнеслась к Булгакову весьма сдержанно: не найдя в нём слишком убедительных мест для того, чтобы провозгласить ересиархом, она потеряла к нему всякий интерес. Крупнейшие отечественные мыслители 90-х годов, идя в ногу со своим безвременьем, вообще считали историю интеллектуальной культуры пройденной в её творческих возможностях. Так, например, даже А. В. Михайлов приходил в раздражение, когда заходила речь о некоем новом синтезе: „...отчаяние было для него, — отмечал С. С. Аверинцев, — всерьёз пережитой возможностью. Обсуждая мыслимость построения новой, „очень тщательной, солидной, конструктивно продуманной” лестницы ценностного восхождения, он приходит к лапидарному выводу: „Удастся ли кому-нибудь сделать это? Трудно сказать. Потому что такие вещи непредсказуемы”. Это не окончательное решение; но это суровое исключение всех необоснованных надежд” (1, с. 10).

„Философия имени”, над которой С. Н. Булгаков, уже после принятия священнического сана и исключения из МГУ работал в Крыму в 1918—1922 годах (28), в целостном своём замысле может быть понята как радикальное возвращение онтологических оснований языку. Параллельно или чуть позднее, но независимо от Булгакова свою „Философию имени” разрабатывал А. Ф. Лосев, синтезируя здесь гегелевскую диалектику и гуссерлианскую феноменологию на методологическом уровне. Он значительно больше изучен в современной научной мысли. Больше того, нам представляется сама мыслительная осанка Булгакова более архаичной, а значит, и более полезной для обогащения современных крайне рационализированных форм знания о языке. К тому же в отношении метода Булгаков

представляется более самобытной фигурой в мыслительной культуре конца Нового времени.

Булгаков сразу же указывает на трансцендентность самих оснований словесной реальности по отношению к возможностям её как лингвистико-филологического, так и традиционно-философского обнаружения: „...лингвистика... знает только конкретные, облечённые в плоть и кровь слова, имеет дело со звуками, уже ставшими словами, и эту плоть слова изучает в разных разрезах. Между тем это слово, облечённое в историческую плоть и имеющее своё определённое место в языке и его истории, есть пришлец из другого мира, вернее сказать, оно принадлежит сразу двум мирам. Хотя оно даётся в руки лингвисту для всяких его анализов, но с этой своей оболочкой оно не отдаётся ему всецело и, оставаясь самим собой, не вмещается в его исследование. Вопрос о слове не вмещается в науку о словах как таковую. <...> На самом деле вопрос о слове не есть вопрос филологии, хотя, разумеется, она здесь имеет своё суждение и даёт своё заключение в первую очередь. Обычно же филологи его как следует даже не сознают. Но гораздо более удивительно то, что его в такой же степени не сознают и философы. <...> На слово смотрят, обычно, только как на орудие мысли и даже не самой мысли, а только её изложения, как на само собой понятное и само собой разумеющееся средство. В нём видят абсолютно прозрачную и пропускающую свет среду, вроде окна, о котором надо заботиться, чтобы оно было промыто... Вся новейшая философия, кроме Лейбница, прошла мимо языка, можно сказать, не заметив проблемы слова. Ни Кант, ни Фихте, ни Гегель не заметили языка и потому неоднократно являлись жертвою этого неведения” (5, с. 13—14).

Лейбниц действительно предвосхищает ряд булгаковских мыслей (хотя их дальние корневые основания уходят в античную эпоху: к Аристотелю, Платону и даже досократикам). Так он за триста лет до Булгакова развивает библейскую „теорию об общем происхождении всех народов и об одном первичном коренном языке” (18, с. 282), приводит множество примеров энергичности корней языка в подтверждение той мысли, что „в происхождении слов есть нечто естественное, указывающее на некоторую связь между вещами и звуками” (18, с. 284).

Основная собственно булгаковская мысль (с такой заострённостью она прозвучит несколько позднее, пожалуй, лишь у Хайдеггера, с именем коего культурное сознание связало и закрепило это клише) состоит в следующем: „...не мы говорим слова, но слова, внутренне звуча в нас, сами себя говорят, и наш дух есть при этом арена самоидеации вселенной, ибо *всё* может быть выражено в слове, причём в это слово одинаково входит и творение мира и наша психика... Чрез то, что вселенной, миру, присуща идеация, он есть и слово... В нас говорит мир, вся вселенная, а не мы, звучит её голос. Мысль Шел-

линга, что мир есть тожество субъективного и объективного, идеального и реального или, как мы должны перевести это, словесного и несловесного, логического и алогического начала, сродная, но искривлённая мысль Шопенгауэра об антилогической воле и логических идеях; сродная мысль Гартмана об единстве в бессознательном алогического и мышления; мысль Платона и Плотина о мире идей, просвечивающем через тёмную алогическую область, — всё это суть исторические выражения той аксиомы, которая молчаливо подразумевается о слове: в них говорится о мире, что сам говорит о себе мир. Слово есть мир, ибо это он себя мыслит и говорит, однако мир не есть слово, точнее не есть только слово, ибо имеет бытие ещё и металогическое, бессловесное. Слово *космично* в своём естестве, ибо принадлежит не сознанию только, где оно вспыхивает, но бытию, и человек есть мировая арена, микрокосм, ибо в нём и через него звучит мир, потому слово антропокосмично...” (5, с. 25—26).

Следуя Гумбольдту, Булгаков особо подчёркивает, что „слова рождаются, а не изобретаются, они возникают ранее того или иного употребления, в этом всё дело. Иногда представляют почти так, что вот ради удобства стоворились изобрести слова для обозначения известных предметов, но здесь вводится нерешённый вопрос в саму проблему, и часто самый стговор о словах уже предполагает их наличность” (5, с. 19).

Но Булгаков в этом пафосе идёт значительно дальше Гумбольдта, для которого язык есть энергия человеческой деятельности: „...вообще нет и быть не может генезиса слова, слово не может возникнуть в процессе. Оно может быть или не быть, наличествовать или не наличествовать в сознании... ..объяснить происхождение слова есть вообще ложная задача, недоразумение, недомыслие. Слово необъяснимо, оно существует в чудесной первозданности своей” (5, с. 23).

Булгаков указывает на метафизическую — соборно-софийную — природу языка, из чего вытекает социум и его состояния не как основания, но уже как продукты культуры: „...слова, язык соединяют людей, которые, как умеют, пользуются этим своим единством в слове. Социальность здесь есть не производящая причина, как теперь охотно думают, но следствие, результат, осуществление. Язык не создаётся, но лишь осуществляется в обществе, он собою связывает, обосновывает общество” (5, с. 25)

Реальное многообразие языков мыслится как видовая вариативность родового логоцентрического единства более высокого — космологического — порядка: „Наречия различны и множественны, но язык один, слово едино, и его говорит мир, но не человек, говорит мирочеловек... В сущности, язык всегда был и есть один — язык самих вещей, их собственная идеация... самооткровения самих вещей” (5, с. 26).

Человек оказывается в зависимости от этих метафизических обстоятельств, но именно они делают его место центральным в бытии: „Язык дан человеку, потому что в нём и через него говорит вся вселенная, и всякое слово не есть только слово данного субъекта о чём-то, но и слово самого чего-то. Человек здесь не свободен, он понуждается онтологической необходимостью...” (5, с. 26—27)

Настаивая на космологическом вестничестве и энерго-информационной природе человеческого языка, Булгаков создаёт своеобразную контроверзу традиционно сложившемуся в сциентистском сознании семиотическому пониманию языковой реальности: „...слова-идеи суть голоса мира, звучание вселенной, её идеация... ..то, что проявлено, сказано, выявлено из неизреченной глубины бытия, с чего совлечён покров тьмы и в свете проявилась множественность, соотношения, индивидуальные черты, является лицо бытия, его слово и слова. Таковы, в самых общих и предварительных чертах, онтологические корни языка, смысл слов, слово слова. ...слова суть самосвидетельство „вещей”, действия в нас мира... В словах содержится энергия мира, словотворчество есть процесс субъективный, индивидуальный, психологический только по форме существования, по существу же он космичен. Мировое *всё*, разлагаясь, дробясь и сверкая в лучах смыслов, отражает эти лучи, и это суть слова. Слова вовсе не суть гальванизированные трупы или звуковые маски, они живы, ибо в них присутствует мировая энергия, мировой логос” (5, с. 27).

В дальнейшей аргументации мыслитель обращается к реконструкции символического миропонимания как наисокровеннейшему нерву всей русской религиозно-философской культуры начала XX века, и это, сообразно самой его софиологической доктрине, вполне оправданно и закономерно (интересно, что и поздний Хайдеггер будет искать нечто подобное на своих путях и „тропах”): „...загадочное, трудное для мысли и волнующее для сердца сращение... космического и элементарного мы называем *символом*. Итак, мы дошли до точки: *слова суть символы*. Природа слова символична и философия слова тем самым вводится в состав символического мировоззрения. Символизм есть больше, чем философское учение, он есть целое жизнеощущение, опыт. Символ часто понимается уничтожительно, как знак, внешний, произвольный, субъективный... Но символы делают символами не это, произвольное и обманчивое их употребление, но их реализм, то, что символы живы и действительны; они суть носители силы, некоторые конденсаторы и приёмники мировой энергии. И вот этот-то энергетизм их, божественный или космический, образует истинную природу символа... Сказать, что слова суть символы, это значит сказать, что в известном смысле они *живы*” (5, с. 28).

А почему? — спросите вы, привыкли видеть в символических реальностях триумф искусственности и „искусство управления” людьми, и Булгаков напомнит вам, что всё обстоит совсем напротив, ибо

„в словах говорит себя космос”, что „слово как мировое, а не человеческое только слово есть идеация космоса” (5, с. 28), и, таким образом, „положение, что *слова сами себя говорят...*, сами звучат в человеке, но не создаются человеком, соответствует *природе слова*, и иначе быть не может”, поскольку „слова суть символы смысла...” (5, с. 30)

Но человек оказывается не просто медиумом при таком положении дел, ведь его духовное местоположение в таком космосе центрально, а сам космос в духовном отношении *антропоцентричен* (ср. с *антропным принципом* в современной космологии, гласящим, что *вселенная такова потому, что мы есть*): „Так как содержание слова есть космическая идея, то можно сказать, что говорит его космос через *человека*. ...человек есть микрокосм, в котором и через которого говорит, осуществляет, осознаёт себя весь космос... слова суть вспыхивающие в сознании монограммы бытия. И их полновесность, космичность, символическое значение с тем именно и связаны, что они не изобретаются, но возникают, суть как бы силы природы, которые себя проявляют или осуществляют. ...человек так же не замышляет и не придумывает слов, как не замышляет и не придумывает ребёнка, а принимает его, какой он есть, какой родился” (5, с. 31).

Согласно мыслителю, всё это свидетельствует о высочайшем творческом призвании человека, а не о его онтологическом рабстве. Человек оказывается единственным изо всех известных нам живых тварей существом *космически одарённым*: „Язык творится нами, он есть наше художественное произведение, но вместе с тем он дан, мы его имеем как некую изначальную одарённость. И то, что мы имеем, мы не творим, но из него творим. И об этих первословах мы и утверждаем, что они сами себя сказали. Они суть живые словесные мифы о космосе, в них закрепляются космические события, мир некто говорит о себе, и изначальное словотворчество есть космическое мифотворчество, повесть мира о себе самом, космическая радуга смыслов, словесная символика” (5, с. 32).

Мир у Булгакова оказывается творческим полем встречи божественного и человеческого, трансцендентного и экзистенциального факторов, причём, полем, *даруемым* от первого — последнему, от Бога — человеку: „Словам научает человека не антропоморфизированный Бог, но Богом созданный мир, онтологическим центром которого является человек, к нему протянуты и в нём звучат струны всего мироздания” (5, с. 33).

Для автора „Философии имени” очень важен именно этот *антропокосмизм реальности*, лишь на его основе события Священной Истории прочитываются как продолжающееся за пределами Рая богочеловеческое общение. „Антропокосмическая природа слова делает его символом, — пишет Булгаков, — первослова суть космические символы или мифы, сами себя возвещающие... определённые косми-

ческие мотивы...”, и хотя „языки многообразны”, однако „на смысловую сторону слова вавилонское смешение не распространяется, иначе оно совершенно уничтожило бы высочайшее творение Божие, человека” (5, с. 34). Именно *попечение о человеке как венце творения* позволяет говорить о редкостном для XX столетия *теологически обосновываемом гуманизме* софиологического учения. С полным разрушением таких оснований были связаны антиантропологические тенденции в хайдеггеровской герменевтике и деконструктивизме...

Согласно Булгакову, любой язык потенциально хранит в себе возможность развёртывания метафизических содержаний: „...никто ведь не скажет, что русский философский язык хуже немецкого, хотя и менее выработан. ...и если до сих пор не появился готтентотский Гегель, то, надо думать, что этому причиной являются во всяком случае не препятствия со стороны языка” (5, с. 34). Здесь может быть по-новому поставлена, если не решена проблема непроходимых трудностей перевода... По Булгакову, „единство языка изначально, оно лежит в природе языка, в его основе. Множественность же есть *состояние языка*”, „в Вавилоне родилась лингвистика” (5, с. 35), но движение мысли и сердца в направлении интуитивно зреваемого метафизического единства выводит проблему понимания языка на экстралингвистический уровень, основания которого вообще далеко выходят за пределы филологии как науки.

„Основа языка — космическая, — отмечает отец Сергей, — его облечение, реализация — дело социально-историческое. И язык как наречие есть дело человеческого творчества...” (5, с. 37) Ставя „вопрос о символической природе слова” и подчёркивая, что „слово есть символ смысла, сращение идеи со звуком”, автор „Философии имени” соединяет платоническую метафизику и романтический органицизм: „Очевидно, приходится постулировать некоторое мета-слово, его ноумен, который выявляется в звуковой оболочке. Эти оболочки в своей совокупности образуют язык, и, конечно, язык не есть механическое соединение слов, но их организм, так что и в каждом отдельном слове проявляется весь язык” (5, с. 37). Та же самая идея высказывалась и Гумбольдтом: „Любой язык в полном своём объёме содержит всё, превращая всё в звук” (10, с. 84). Однако мы можем сказать, что Булгаков делает её — эту тему — центральной.

„Можно и должно говорить об *эквивалентности языков* в том смысле, что каждый из них по-своему служит своей цели — быть логосом космоса и мышления”, — закономерно развивает он, казалось бы, *принцип лингвистического плюрализма*, замечая, между тем, что далеко не все языки однозначны по отношению к Логосу: „...при эквивалентности языков, можно и должно постулировать и их неравенство, иерархию: как всё иерархично, так и язык...” (5, с. 37). Неразрешимая проблема оказывается в том, что „разные языки имеют какие-то свои *языковые ключи*, которых мы не можем и не умеем

разгадать”, а „органы слуха и речи... представляют собой некую онтологическую криптограмму мира, которую мы не умеем прочесть” (5, с. 37). Что можно сказать здесь, кроме характерологии метода: гипердиалектика в сочетании с умеренным агностицизмом и символическим физиологизмом вовлекаются в процесс положительного метафизического синтеза. С точки зрения эстетической мы имеем дело в таком опыте с реалиями барокко. Немало писали о барокко в русской литературе, но вот если говорить о барокко в русской философии, то это, несомненно, будет софиология Флоренского и Булгакова.

Очень интересно обращение отца Сергия к „штейнеровской эйритмии, где буквы немецкой азбуки берутся символами ритмов и пытаются постичь „заумный” смысл слова” (5, с. 38), к пережившей оккультный ренессанс средневековой каббалистической традиции с её исключительным вниманием к букве: „Что можно считать первоэлементом речи? — задаётся вопросом автор „Философии имени”, — букву ли, как Каббала, слог, слово? <...> Каббала рассматривает, как известно, буквы еврейского алфавита (согласные и полусогласные звуки) как первоэлементы языка, имеющие и космическое значение. На этом основан каббалистический метод анализа слова... <...> ...не правы ли каббалисты, полагая, что буквы в определённой своей природе существуют самостоятельно и как будто даже вне отношения к речи, являясь, например, теми силами, из которых создан мир?” (5, с. 38). Можно было бы говорить о реликтовой ценности этих мыслей — существуют, однако, весьма серьёзные современные лингвистические разработки в этом направлении (15), которые заслуживают внимания и изучения.

Подхватывая знаменитый спор Гёте с Шопенгауэром, Булгаков вослед великому немцу, воспевшему в своём „Фаусте” устами ангельского хора „Вечную Женственность”, наносит однозначный онтологический удар по кантианскому трансцендентализму, далеко не чуждому певцу мировой скорби: „...глаз, орган света, существует потому, что есть свет, так и орган речи и слуха существует потому, что есть звук как мировая энергия. Звуки создают для себя органы в человеке, в котором должно быть вписано всё мироздание. И поэтому, отвлекаясь от фонетики и физиологии речи, мы должны считать буквы (в вышеуказанном смысле) имеющими действительно самостоятельное бытие... Буквы, звуки букв, существуют в себе, и потому лишь они существуют в языке. Здесь есть большая аналогия с цифрами и числовыми значениями, которым не напрасно же приравнивают всюду и буквы, образуя цифровой алфавит. Цифры возникают не в арифметике, но, наоборот, последняя является ради цифр” (5, с. 39). В последнем пункте заметно мыслительное тяготение к пифагорейству, к древним нумерологическим учениям Ближнего и Среднего Востоков...

В булгаковской „Философии имени” мы встречаем не только положительный интерес к каббалистике, но и её последовательную критику: „Методы Каббалы, — пишет автор, — в сущности, отрицают и уничтожают слова, для каббалистов язык состоит только из букв... <...> ...это понимание слова, утверждая силу слова как мировой стихии, упраздняет его смысл, идею слова, слово здесь *только сила*, а не символ. <...> ...буквы или голосовые звуки действительно выражают некоторые первоначальные космические качества... Буква есть выражение силы природы, качество её, первоначальная краска, из смешения коих образовался мир, слово есть вспышка смысла...” (5, с. 39).

Своеобразный софиологический синтез аристотелизма и платонизма с опорой на последний не может ограничиться сферой рациональности и переходит в качественно иное состояние: аристотелевское учение о „материи” и „форме”, транспонируясь в алхимию языка, расщепляет последний соответственно на „букву” и „слово”.

„Буква есть... первоматерия, — подчёркивает Булгаков, — слово выше буквы потому, что исполнено света и мысли, точно так же, как статуя выше своего мрамора и картина своей краски. В слове происходит таинственное перерождение или преобразование звука, тем, что он становится символичен, вмещая идею. ...слово не слагается из букв, не возникает из них, но расчленяется на буквы” (5, с. 39—40). Обращая пристальное внимание на эту „ночную первостихию слова”, автор „Философии имени” говорит, что „футуристы правы: замный, точнее доумный язык есть первостихия слова, его материя, но это — не язык” (5, с. 40). Последний появляется лишь в эйдологическом обозначении: не в инфрафизических топах, а в метафизической сфере, причём на фоне мира как софийного Целого.

Сам фактор „множественности” указывает, согласно Плотину, на „материальность” как на состояние „низшее” по отношению к „Первоединому”. Булгаков часто воспроизводит и эту смысловую модель античной философии, однако в более гибком, чем это было достигнуто изнутри неоплатонизма, виде: „...множественность языков... нисколько не отменяет онтологического единства языка как голоса единого мира... в то же время язык реализуется индивидуально в соответствии многочисленному строению человечества, являющего единство во многообразии” (5, с. 41).

Ещё Лейбниц в своих разработках о словах отмечал, что „существуют, может быть, некоторые искусственные языки, являющиеся всецело продуктом выбора и произвола, каким, как полагают, был китайский язык” (18, с. 279). Однако уже Шопенгауэр подчёркивал полтора столетия спустя, что европейцы несправедливо „относятся к *иероглифической письменности китайцев* с пренебрежением”, поскольку сама „наша азбука является знаками знаков”: „чувство зрения, — пишет он, — восприимчиво к более многочисленным и более тон-

ким изменениям, чем чувство слуха”, и зрительный „метод китайцев является, собственно говоря правильным”, более того, „опыт доказал значительное преимущество китайской азбуки” (33, с. 442—443).

Булгаков ничего не говорит о Китае, однако основания для более глубокого продумывания самого принципа иероглифики как типа языковой культуры его „Философия имени”, несомненно, даёт. К тому же и сама китайская интеллектуальная традиция знает близкую к этой книге проблематику... Так, например, исследователи отмечают, что „если последователи Конфуция в целом признавали обусловленность имени природой вещей, то в даосизме, напротив, связь между словом и вещью понималась как условная, произвольная...” (23, с. 293). Интересно, что если внутри китайского культурного сознания рационалисты-законники, как видим, были сторонниками латентного „имяславия”, то в индоевропейской макроисторической традиции становление *ratio*, напротив, связывалось, скорее, с постепенным развитием „имяборческих” — иными словами: конвенционалистских — тенденций в культуре. С другой стороны, софиология и даосизм на метафизическом уровне парадоксально смыкаются в признании некой неуловимой энергийно-женственной космической прасновы материального бытия, близкой индуистской „Пракрити”, равно как и её относительной зависимости от апофатически превышающего Первопринципа. Здесь мы уже упираемся в единые протометафизические мифоосновы человеческого сознания.

Уже отмечалось нами, что из крупнейших мыслителей Нового времени для Булгакова когерентен, пожалуй, лишь Лейбниц, который также развивал „теорию об общем происхождении всех народов и об одном первичном коренном языке” (18, с. 282). „Если еврейский или арабский наиболее приближается к нему, то он во всяком случае должен был претерпеть очень значительные изменения, и, по-видимому, тевтонский сохранил больше элементов естественного, или, выражаясь словами Якова Бёме, адамического, языка” (18, с. 282), — рассуждал Лейбниц, отмечая, что всё-таки все „наши языки производные”, хотя „в основе они всё же имеют в себе нечто первичное” (18, с. 282). Как и Булгаков, писавший о принципе фоносемантизма, Лейбниц указывает на энергийную связь референта и денотата: „...в происхождении слов есть нечто естественное, указывающее на некоторую связь между вещами и звуками” (18, с. 284); и, как автор „Философии имени”, он подчёркивает, что никакие внутриязыковые трансформации не способны нарушить эйдологические принципы, заложенные в основе первоязыка: „...в силу различных обстоятельств и изменений большинство слов чрезвычайно преобразилось и удалилось от своего первоначального произношения и значения” (18, с. 284), однако же „идеи извечно существуют в Боге и находят даже в нас, прежде чем мы действительно о них подумаем... Если кто-нибудь захочет понимать идеи только как

действительные человеческие мысли, то он волен в этом, но тогда он без оснований пойдёт против принятого словоупотребления” (18, с. 302). Очевидно, что Лейбниц следует в русле традиций платонизма. Как мы видим, развивая в сущности лейбницианские интуиции, Булгаков во многих отношениях идёт дальше...

„Философия имени” Булгакова — это не только рефлексирование и обобщение идей русского гумбольдтианства К. С. Аксакова (2) и А. А. Потебни (25), но и развитие ряда хомяковских филологических интуиции (32), в свою очередь весьма близких смыслоформам барокко и Лейбницу...

Так, Булгаков, как и Хомяков, говорит о „равнозначности”, „равновозрастности”, взаимодополнительности разнокачественных универсалий „имени” и „глагола” (в историософской схеме Хомякова, изложенной в „Записках о Всемирной Истории”, себедовлеющее „имя” тяготеет к „кушитству”, телесно-вещественной инерционности или стихийному рабству монологического субъекта, тогда как „глагол” сам по себе выступает как начало креативное, диалогически-открытое, бытийно-собирающее и одухотворяющее и представляет собою триумф „иранства”, или, как мы бы сейчас сказали, индоевропейства); он также указывает на то, что имя есть „плоть и кровь” (5, с. 45), „стволом имени существительного является местоимение, одеждой — именованное” (5, с. 53), а глагол *есть* дух, „воздух вселенной” („глаголы, — и согласно Лейбницу, — более необходимы в разговоре, чем большинство слов, обозначающих отдельные субстанции” (18, с. 306): „Различие имени существительного и глагольности, субъектности и предикатности не есть какое-то изобретение, которого могло бы не быть в языке, или случайное свойство или состояние, которое... может изменяться... Нет, здесь выражается самый смысл языка, которого, в той или другой оболочке, не может не быть в языке. Оно вытекает из онтологии речи” (5, с. 45) Доказательству этих положений посвящена была ещё предшествующая „Философии имени” работа мыслителя „Трагедия философии” (4). „Имя прилагательное” же рассматривается им как переходная и несамостоятельная форма” (5, с. 43). Согласно Булгакову, „речь состоит из существительного и предиката, она сводится к простейшей формуле А ЕСТЬ В, точнее, местоименное нечто есть В. Иными словами речь сводится к именованию, осуществляемому в сложных, расчленённых и богато организованных формах, но всё это богатство и пышность убранства не затемняет и не отменяет единства функции, а функция эта есть, повторяем, ИМЕНОВАНИЕ” (5, с. 75).

Раздел „Философии имени” под названием „К философии грамматики” посвящён критике кантианского критицизма, прошедшего мимо языка и в силу этого „находящемуся в догматическом плену у языка”: „Отсутствие „критики языка” в критике чистого разума делает её всю беспомощной, и можно было бы сделать грамматиче-

ский комментарий к сочинениям Канта и наглядно показать и фактическую зависимость Канта от языка, и неотчётливость его мысли благодаря отсутствию этого анализа” (5, с. 77).

Необходимо указать и на зияющее различие „философии грамматики” Булгакова и антифилософской „грамматологии” Деррида (12): с одной стороны, человек выступает как гомологон вселенной, с другой же — как „грамматический предрассудок”. Это — реальные противоборствующие модели на метафизическом фронте XX века, уходящие корнями в столетие предшествующее, соответственно, к Хомякову и Ницше...

Фронтальное открытие культурно-морфологической плюральности человеческого сознания в XIX веке повлекло за собою тотальный отказ от метафизики, что было несомненным интеллектуальным упадком, обусловленным рядом процессов, протекающих в предшествующие столетия.

Современный французский мыслитель провинциализирует сами структурные мифосновы метафизического мышления, вычурно интерпретируя их как „онто-тео-телео-фалло-фоно-логоцентризм” исключительно западно-европейской метафизики: „Я бы не сказал, что логоцентризм — универсальная структура. Это европейская структура, которая волей обстоятельств превратилась во всемирную... Однако фоноцентризм... более универсален... Последний можно обнаружить даже в китайской культуре, где никогда не было логоса и где письмо по своему типу не является фонетическим; тем не менее и там заметна власть голоса, и она обладает присущей ей исторической необходимостью, которая обнаруживается повсюду в мире на определённом этапе, скажем так, гуманизации, истории антропоса” (13, с. 171—172).

Булгаков указывает и на чудовищное искажение языка в XX веке: „...теперь куются совсем новые слова, например все эти богомерзкие совдепы, викжели, земгоры и под. Но ведь очевидно, что здесь мы имеем лишь частный, наиболее механизированный и упрощённый случай терминологического процесса, приноровленного к письменной речи, к заглавным буквам, и путём этого, так сказать, алгебраического их сложения образуются новые манекены слов. Однако (и это мистически есть самая тяжёлая сторона этого дела) такие слова-манекены становятся вампирами, получают свою жизнь, своё бытие, силу. Образуется целое облако таких мёртвых слов-ларв, вампиров, которые сосут кровь языка и служат чёрной их магии. Таков оккультный смысл этого сквернословия” (5, с. 32—33). Во всяком случае, интеллектуальный авангардизм современного постструктурализма не уступает советскому, хотя и рождается на куда более метафизически обогатённой почве, чем фундаменты взорванных храмов — не в этом ли кроется тайна его большей умозрительной привлекательности?

У Булгакова мы находим и предвосхищение хайдеггеровских антисемиотических интуиции о *мирозьике*. Когда Хайдеггер определяет язык как „просветляюще-утаивающее явление самого Бытия”, он также говорит о том, что „язык не выводим ни из его знаковости, ни... даже из его семантики” (30, с. 325); и здесь он, не ведая о том, весьма близок булгаковскому мифомышлению в толковании природы слова.

Близко само начало хайдеггеровской работы „Язык” булгаковскому пониманию сопряжённости мира, человека и языка в живой речи, предшествующей её акустическому обнаружению и обращённой прежде всего к внутреннему слуху: „Человек говорит. Мы говорим наяву и в мечтах. Мы говорим постоянно, даже тогда, когда не произносим никаких слов, а только слушаем или читаем, и даже тогда, когда не слушаем и не читаем, а занимаемся работой или отдыхаем. Мы каким-нибудь способом постоянно говорим” (31, с. 3). Хайдеггеровская мысль вторит лапидарному началу булгаковской „Философии имени”: „Человеческое познание совершается в слове и через слово, мысль неотделима от слова...” (5, с. 13).

Но у Булгакова нет того, что можно было бы назвать онтологическим провинциализмом хайдеггеровской мысли с её, конечно же, по-своему трогательными диалектизмами и „просёлками”... Хорошо известно, что Х. Арндт называла своего учителя „последним великим романтиком”; Булгаков же, развивая до конца эту аналогию, может быть воспринят как первый великий и ещё не узанный неоклассик, а ещё точнее, о чём уже говорилось, как характерологически *барочный* автор; здесь находит объяснение и глубокая архаичность его „либерального” богословия...

При этом нельзя сказать, что Булгакова не затронула романтическая шеллингианско-новалисовская стихия с её новым в истории освоением „волшебства целого” и „природы художественного символа, через который открываются глубины бытия и слышится гармония миров”: „Поэзия — аморальна, точнее, *сверхморальна*, по ту сторону добра и зла, наивна и бескорыстна, как дитя... и слово звучит как мировой логос, как софийное слово, но именно потому он облечён и красотой, присущей твари в её софийности. Бывает состояние расширения сознания — во сне или наяву, когда кажется, что слышишь какую-то мировую рапсодию, слышишь, как она звучит в тебе или чрез тебя, и кажется, что с нею пройдёшь в мир и с миром сольёшься, растаешь, и нет ничего сладостней этих звуков, льющихся без конца. Этот логос мира есть и поэзия мира, поэзия слова. Потому, между прочим, кажется, что настоящее произведение словесного искусства не имеет ни начала, ни конца; оно живёт, продолжаясь в обе стороны, излучая из себя энергию, ибо всякая совершенная форма имеет символическую природу, силу и глубину. Она говорит об ином, не утилитарном, не рабьем, свободном отношении человека к

миру, свидетельствует о человечности мира, антропокосмосе, о едином логосе в человеке и в мире. И всё в человеке, космически, целостно, целомудренно осознанное, есть красота всего во всём” (5, с. 117).

В разделе об имени собственном Булгаков пишет: „Имя определяет бытие его носителя, однако, лишь в его состоянии, но не в сущности. Во имя облачается человек, подобно тому, как он облачается в плоть” (5, с. 138); „Если именование есть момент рождения, то переименование есть новое рождение, предполагающее либо смерть старого, либо, во всяком случае, духовную катастрофу, изменение не темы, но типа, характера развития” (5, с. 139).

Философское и филологическое развитие проблематики религиозных традиций имяславия (14) находит воплощение в завершающем разделе булгаковского труда — „Имя Божие”: „Бог, открываясь в мире чрез человека, свидетельствует о Себе в Его сознании, именует Себя, хотя и его устами; именование есть действие Божие в человеке, человеческий ответ на него, проявление энергии Божией” (5, с. 147—148); „Богоборческая хула не есть безбожие, но противоположие, вражда к Богу, и имя Божие, хотя и хулимое, в действительности попадает хулителей. Для бесов, которые, принадлежа к миру духовному, не имеют защиты тела и относительной слепоты, Имя Божие, при всей ненависти их к Нему, действует как пламень, к которому не могут они приблизиться” (5, с. 153).

Надо отметить и то, что индивидуальный стиль булгаковского сочинения зачат в пушкинской стихии русского литературного языка и близок суггестивному жизнеподобию прозы Л. Н. Толстого, а по кристаллической ясности своей не уступает философскому почерку А. Шопенгауэра или, скажем, Р. Генона (7), которых легко и приятно читать вне зависимости от того, согласны мы с автором или нет по тем или иным частным и общим вопросам. Это тем более удивительно, что „Философия имени”, вообще говоря, передаёт очень сложные комплексы смыслов в их высокодифференцированной означенности...

Антигностический космологизм булгаковской метафилологии в лучшую сторону отличает её от существенно близких опытов Флоренского и Лосева (8). Мысль, в которой сохранен онтологический статус космической реальности, герменевтически не растворённой ни в схоластической рефлексии по поводу авторитетности источников (3), ни в культурно-морфологических и психологических галлюцинациях учёных (35). Современные космологические разработки, постепенно отходящие от классической в физике XX века фридмановской модели однородной и анизотропной „расширяющейся Вселенной”, постепенно и неуклонно подводят к идее о невозможности её *описания* как Целого (11) — но это происходит потому, что обнаружился дефицит внутри физики, внутри самого астрофизического миропони-

мания (9; 24), того, что составляет его предпонимающую основу, а именно — метафизики.

Булгаков радикальным образом восполняет этот пробел, и новое открытие его трудов — мы в этом уверены — принадлежит будущему; его софиология не является „реликтовым излучением” умершей интеллектуальной культуры.

Антисемиотический космологизм „Философии имени” С. Н. Булгакова связан с развитием совершенно иного, непривычного для нынешнего научного сознания взгляда на природу языковой символики: не антропогенетического, а онтологического. И это было весьма своеобразное филологическое воскрешение опять-таки Лейбница: „Бог, создав человека существом общественным, не только внушил ему желание и поставил ему в необходимость жить среди себе подобных, но и даровал ему речь, которая должна была стать великим орудием и всеобщей связью общества. Таково происхождение слов, служащих для представления, а также и для объяснения *идей*” (18, с. 274). Согласно „философии имени”, язык есть энерго-информационная и онтолого-символическая, проще говоря, *бытийная, а не знаковая* система.

До сих пор не решён вопрос о возможностях однозначной патристической верификации этого исходного принципа, уходящего в архаические мифословы человеческого сознания. Несомненно, что этот антисемиотизм есть дальнейшее развитие филологического платонизма К. Аксакова: „Сказать, что слово знак, невозможно; в таком случае всё только знак” (2, с. 400); „Слово, само по себе взятое, есть целый мир, оторванный от случайности, простирающийся над всем природным миром; поэтому слово само по себе уже изящно. И так язык сам по себе, простое выговаривание, *вещание*, есть уже изящное явление... Слово вообще есть уже акт поэтический, оторвание от случайности целого мира, явление его в новом образе” (2, с. 402).

Как справедливо отмечает И. Б. Роднянская, „получи труд Булгакова своевременную известность на Западе, он мог бы послужить профилактикой эксцессов лингвистической философии. Ведь там, где эта последняя усматривает дезориентирующее влияние языка на мышление и объявляет „метафизичность” естественного языка его недугом, требующим от аналитиков „терапии”, Булгаков блестяще показал, как гением языка не ставятся ложные, а, напротив, разрешаются подлинные „метафизические”, философские проблемы” (27, с. 12).

Введение в более широкий научно-исследовательский оборот почти забытого труда крупнейшего русского мыслителя, изданного посмертно до этого всего один раз на русском языке (6), обещает ему счастливое будущее... Ведь „Философия имени” С. Н. Булгакова, как мы постарались показать, — наиболее продуманное в своей сущностной завершённости *метафизическое* дополнение к современным гер-

меневтико-культурологическим, структуралистско-феноменологическим и даже био-генетическим разработкам о языке, имеющим несомненную, но лишь *относительную* ценность, лишь оттеняющую космологическую неисчерпаемость самой языковой мифоосновы — того, что в эзотерическом гнозисе символически именуют языком *птиц*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. *Путь к существенному* // Михайлов А. В. Языки культуры. М., 199.
2. Аксаков К. С. *Ломоносов в истории русской литературы и русского языка*. Рассуждение кандидата Московского университета К. Аксакова, написанное на степень магистра философского факультета. М., 1846.
3. Брайлович С. М. *Герменевтика и религиозная традиция* // Герменевтика: история и современность (Критические очерки). М., 1985.
4. Булгаков С. Н. *Трагедия философии* // Русские философы (конец XIX — середина XX века): Антология. Вып. 1 / Сост. : А. Л. Доброхотов, С. Б. Неволин, Л. Г. Филонова. М., 1993.
5. Булгаков С. Н. *Философия имени* // Булгаков С. Н. Первообраз и образ: Соч. : В 2 т. Т. 2: Философия имени. Икона и иконопочитание. М., 1999.
6. Булгаков С. Н. *Философия имени*. Paris, 1953.
7. Гёнон Р. *Царство количества и знамения времени*. М., 1994.
8. Гоготишвилли Л. А. *Лингвистический аспект трёх версий имяславия (Лосев, Булгаков, Флоренский)* // Лосев А. Ф. Имя. СПб., 1997.
9. Гришук Л. П., Зельдович Я. Б. *Космология* // Физика космоса: маленькая энциклопедия. М., 1986.
10. Гумбольдт В. ф. *Избр. труды по языкознанию*. М., 1984.
11. Девис П. *Суперсила: Поиски единой теории природы*. М., 1989.
12. Деррида Ж. *О грамматологии*. М., 2000.
13. *Жак Деррида в Москве: деконструкция путешествия*. М., 1993.
14. *Имяславие*: Сб. богословско-публицистических статей, документов и комментариев. Т. 1. М., 2003.
15. Ковсан М. *Имя в Танахе*. Иерусалим, 1995.
16. Козырев А. П. *Софиология* // Русская философия: Словарь / Под общ. ред. М. А. Маслина. М., 1995.
17. Комаров Ю. С. *Общество и личность в православной философии*. Казань, 1991.
18. Лейбниц Г. В. *Новые опыты о человеческом разумении автора системы предустановленной гармонии*. Кн. 3: *О словах* // Лейбниц Г. В. Соч. : В 4 т. М., 1983.
19. Лосев А. Ф. *Знак. Символ. Миф: Труды по языкознанию*. М., 1982.
20. Лукач Й. *Пути богов: К типологии религий, предшествовавших христианству*. М., 1984.
21. Луначарский А. В. *Трагизм жизни и белая магия* // Н. А. Бердяев: pro et contra: Антология. Кн. 1. СПб., 1994.
22. Малявин В. В. *Сумерки Дао: Культура Китая на пороге Нового времени*. М., 2003.
23. Мечковская Н. Б. *Язык и религия: Лекции по филологии и истории религий*. М., 1998.
24. Нарликар Дж. *Неистовая Вселенная*. М., 1985.
25. Потебня А. А. *Слово и миф*. М., 1989.
26. Резниченко А. И. *Философия имени* // Русская философия: Словарь / Под общ. ред. М. А. Маслина. М., 1995.
27. Роднянская И. Б. *Схватка С. Н. Булгакова с Иммануилом Кантом на страницах „Философии имени“* // Булгаков С. Н. Первообраз и образ: Соч. : В 2 т. Т. 2: Философия имени. Икона и иконопочитание. М., 1999.

28. Сапов В. В. *Булгаков* // Русская философия: Словарь / Под общ. ред. М. А. Маслина. М., 1995.
29. Тейяр де Шарден П. *Феномен человека*. М., 1987.
30. Хайдеггер М. *Письмо о гуманизме* // Проблема человека в западной философии. М., 1988.
31. Хайдеггер М. *Язык*. СПб., 1991.
32. Хомяков А. С. *Записки о Всемирной Истории* // Хомяков А. С. Полн. собр. соч.: В 8 т. М., 1900. Т. 5—7.
33. Шопенгауэр А. *О языке и словах* // Шопенгауэр А. Собр. соч. : В 6 т. Т. 5. М., 2001.
34. Эдельштейт Ю. М. *Проблемы языка в патристики* // История лингвистических учений: Средневековая Европа. Л., 1985.
35. Яки С. Л. *Бог и космологи*. Долгопрудный, 1993.

Жана Л. Океанска

СТАТУС ЈЕЗИКА У „ФИЛОЗОФИЈИ ИМЕНА” С. Н. БУЛГАКОВА
У КОНТЕКСТУ КУЛТУРНОФИЛОЗОФСКЕ МИСЛИ НОВОГ ВРЕМЕНА
(КА АКТУЕЛИЗАЦИЈИ ПРОБЛЕМА)

Резиме

У чланку се разматра актуелизација лингвофилозофског наслеђа оца Сергија Булгакова. Наводе се извори Булгаковљеве представе о језику, њихова повезаност са основном културнофилозофском проблематиком руске и западне мисли Новог времена. Посебна пажња посвећује се космолошком аспекту статуса језика у раду „Филозофија имена”. На темељу анализе овог дела аутор чланка закључује да оно представља најбоље образложену метафизичку допуну херменеутичко-културолошким, структуралистичко-феноменолошким и био-генетичким испитивањима језика.

Видосава Голубовић

ПРЕЗЕНТИЗАМ РАУЛА ХАУСМАНА У ЧАСОПИСУ „ЗЕНИТ”

Апстракт: Рад је посвећен тренутку распада берлинске даде, 1920, и настанку новог књижевног покрета, презентизма, који формулише Раул Хаусман у манифестима као новом стваралачком жанру штампаним у часопису „Зенит”.

Кључне речи: презентизам, дадаизам, Раул Хаусман, „Зенит”

Сматра се да је последња манифестација даде у Берлину, која је уједно обележила и њен крај, била изложба „Erste Internationale Dada-Messe”, одржана у лето, од 30. јуна до 25. августа 1920. Те године водећу улогу у европском дадаизму почиње да игра Париз, захваљујући, пре свега, Т. Цари; он јануара 1920. прелази из Цириха у овај француски град, где постаје главни аниматор живота париског дадаизма. После распада даде у Берлину, њени припадници пошли су сваки својим путем („Grosz und Heartfield hatten ihre Arbeiten erfolgreich in Stil umgemodelt, Huelsenbeck reiste ab, Baader vereinzelte sich völlig” — *Texte bis 1933*, II, 1982: 229) Код Р. Хаусмана тај пут је био у знаку антидадаизма и презентизма, наставка сарадње са Т. Царом и стваралачког зближења са К. Швитерсом, познатим по томе што је аутономно деловао у односу према берлинској дади: није био примљен у њихов „Club Dada”, и није објављивао у њиховим издањима. О прекиду са берлинском дадом и унутрашњој сродности са К. Швитерсом, Хаусман каже: „Ich erklärte mich zum Anti-Dada und Presentisten und nahm den Kampf, gemeinsam mit Schwitters, auf einer anderen Ebene wieder auf” (*Am Anfang war Dada*, 1972: 21). На другом месту Хаусман говори о томе како се у духовној клими постдадаистичког периода јавила у њему идеја о презентизму: „Je n'étais pas dadaïste pour mon plaisir” Dada était mort à Berlin, mais Berlin, ce n'était pas moi. Le Club dada était mort, mais à cause d'un décès, on ne change ni de caractère ni de convictions. Tant pis pour les autres, les Grosz, Heartfield, Mehring, Huelsenbeck, s'ils pouvaient abandonner quelque chose d'un jour à l'autre, moi, je n'obéissais qu'à moi-même” Dada était un mot, mais l'état intellectuel et individuel compris sous ce mot pendant deux ans, continuait en moi. Comme mon état, mon existence n'avaient pas changé, comme tout était présent comme avant, comme j'étais présent, je conçus

mon manifeste presentisme, dont la phrase centrale est celle-ci: 'L'homme nouveau doit avoir le courage d'être nouveau' ” (*Courrier dada*, 1938: 89).

Хаусман је основу за обликовање презентизма, односно савременог тренутка стварности, нашао у логици жанра манифеста. О Хаусмановом презентизму, писаном у жанру манифеста сазнало се релативно касно, зато што је дуго остао у рукопису и зато што је прво објављивање доживео у књигама *Courrier dada* и *Am Anfang war Dada*. У те књиге он је унео оне манифесте које је сматрао да посредују презентистичку спознају збиље: *Presentismus. Gegen den Puffkeismus der teutschen Seele* (штампан у холандском часопису *De Stijl* Tea van Duzburga, септембра 1921), „*Sieg Triumph Tabak mit Bohnen* (појавио се у *Зенићу*, новембра 1921) и *Maikäfer flieg!* (рукопис послат *Зенићу*, али није штампан). При свему томе, Хаусман је изгубио из вида да је 1923. године објавио у коауторству са В. Егелингом *Другу презентистичку декларацију (Zweite präsentistische Deklaration)* у мађарском часопису *Ma*, полемички усмерену против конструктивизма, који се, почев од 1922. почео ширити у Европи (Хаусман је покушао повезати критику интернационалног конструктивизма Еренбурга и Лисицког са критиком мађарских конструктивиста, окупљених око гласила *Egység*: критика је начињена на основу погрешне процене антифизичког и антифизиолошког карактера конструктивизма). Кад говори о својим прилозима штампаним у *Зенићу* Хаусман редовно греша, и с обзиром на годину објављивања и с обзиром на њихов број; уочљиво је да је увек реч о два манифеста штампана 1922. године. (Упор.: *Courrier dada*, 1938; 102; *Am Anfang war Dada*, 1972: 178. У другом издању књиге из 1980. податак о манифесту *Sieg Triumph Tabak mit Bohnen* исправљен је, док је податак о другом *Maikäfer flieg!* остао и даље погрешан. Тек у сабраним делима Р. Хаусмана, објављеним у две књиге 1982. године, сви подаци су исправљени и тачно наведени).

Као што ћемо видети, објављивање оба Хаусманова презентистичка манифеста заједно било је сврсисходно. У часопису *Sprache im technischen Zeitalter* (1976, бр. 58), у којем је штампан део необјављене Хаусманове рукописне заоставштине стоји у напомени да су презентистички манифести (*Presentismus*, *Maikäfer flieg!* и *Sieg Triumph Tabak mit Bohnen*) били записани у једној школској свесци и да су сви настали јануара или фебруара 1921. године (*Neun kurze Beiträge aus den Dada-Jahren vom Raoul Hausmann*, 1976: 170). У књигама *Courrier dada* и *Am Anfang war Dada* неки од презентистичких манифеста добили су ближе одређење додавањем поднаслова, па је тако *Maikäfer flieg!* проглашен *Манифестом свега могуће* (*Manifest von allem Möglichen*), а *Sieg Triumph Tabak mit Bohnen* *Манифестом немогуће* (*Manifest des Unmöglichen*). У првом манифесту презентизма *Presentismus. Gegen den Puffkeismus der teutschen Seele*, Р. Хаусман је указао на неке додирне тачке које би могле бити полазиште за тумачење

значења немогућег и могућег, и тиме ставио до знања да између та два момента постоји однос међусобне условљености. Ако то знамо, онда можемо рећи да *Зенић*, објављивањем само Манифеста немогућег није ишао у сусрет тој смисаоној целини.

Р. Хаусман је свој антидада и презентистички концепт заступао на матинеима, одржаним у Прагу 6. септембра 1921. у позоришту Уранија (Види о томе: Ф. Шмејкал, *Schwitters und Prag*, 1983), и у ХанOVERу у Тиволију 30. децембра 1923, оба пута уз учешће К. Швитерса са његовим ауторским Merz-пројектом. Прва манифестација одвијала се под геслом *Merz und Presentismus*, док је друга, одржана под називом *Merz-Matinee* подразумевала и Хаусманово учешће.

За Хаусманов антидадаизам типична је његова тврдња коју је изрекао поводом сарадње са К. Швитерсом у време које је уследило после распада берлинског дадаизма и наступа на матинеу у Прагу: „Als konsequenter Dadaist war ich natürlich Anti-Dada” (*Am Anfang war Dada*: 64). П. Биргер је, анализирајући манифесте Т. Царе доказао да су дадаисти често били склони познатом маниру: да поништавају своје исказе, негирају дадаистичку природу својих активности, анулирају сопствено стваралаштво на почетку свога текста (*Die ersten dadaistischen Manifeste. У: Der französische Surrealismus*, 1971: 37—47). Показало се да је томе био склон и Р. Хаусман у раној дадаистичкој фази, јер је у берлинској ревији аутентичног дадаизма исписивао антидадаистичке паролe типа: „Wir dudeln, quietschen, fluchen, lachen die Ironie: Dada! Denn wir sind — Antidadaisten” (*Der deutsche Spiesser ärgert sich, Der Dada*, бр. 2, 1919). Разнолика лица даде и њена тенденција ка поступцима мимикрије, довели су у заблуду многе истраживаче који су, бавећи се стваралаштвом Р. Хаусмана, самоуверено тврдили да се крај берлинске даде поклапа са завршетком његове дадаистичке фазе. Нама је ближе мишљење Р. Шепарда, по којем се Хаусман после распада даде у Берлину окренуо оној делатности која је подразумевала критику берлинске групе и ново осмишљавање аутентичног дадаизма. Везивање за К. Швитерса и сарадња у часописима *De Stijl* и *Mecano* (а ми бисмо ту додали *Зенић*, *Ma* и часопис руског конструктивизма *Вещь*) били су, по њему, само покушај да се покрет спасе од пропасти (*Neun kurze Beiträge aus den Dada-Jahren von Raoul Hausmann*, 1976: 174).

Ево још једног помињања зенитизма у вези са презентизмом. Реч је о чланку објављеном у чешком листу *Prager Tagblatt*, 20. новембра 1921. године. Чланак карактерише општа потрага за неким новим „измом” у ситуацији када су експресионизам, футуризам и дадаизам проглашени мртвим, и када зенитизам, о којем је недавно писано у Чешкој, не пружа више никакву новину. Пошто је жељени естетски учинак дошао са презентизмом, чланак циљно и са иронијом уздиже Хаусмана као творца једног новог „изма”. У првом манифесту презентизма указује се на значај борбе против „пуфкеизма не-

мачке душе”, и захтева његово превазилажење помоћу конструктивног принципа хаптизма (*Endlich wieder ein Ismus, Prager Tagblatt*, 20. нов. 1921). Хаптизам, „хаптичка еманација”, „хаптичка уметност” (чуло додира) своди се код Хаусмана на дадаистичку интерпретацију емпириокритицистичке теорије (Авенариус, Мах), срачунате на проширење сфере човекових чула као примарних извора уметности: „Wir fordern die Erweiterung und Eroberung all unserer Sinne! Wir wollen ihre bisherigen Grenzen zersprengen!! ... der Tastsinn ist, der haptische Sinn” (*Presentismus. Gegen den Puffkeismus der deutschen Seele, Texte bis 1935*, Bd. 2, 1982: 28).

Као што је већ речено, први презентистички манифест објављен је у холандском *De Stijl*. Са њим је истовремено била упозната чешка и мађарска публика. О томе како је настао овај манифест Хаусман пише: „Au mois de février 1921 j'ai beaucoup écrit. Prenons au hasard de mon bloc-note ces extraits, qui définissent parfaitement l'état d'esprit dans lequel je me trouvais quand j'écrivis mon manifeste Presentisme” (*Courrier dada*, 1958: 90). Хаусман даље открива да је његов манифест са симпатијама поздравио једино футуриста Маринети, па му је у знак захвалности послао књигу *Les mots en liberté* (Исто: 102). Претпоставка је да је ово помињање Маринетија у вези са Хаусмановом оштром критиком Маринетијеве концепције тактилизма, коју је немачки дадаиста изрекао у презентистичком манифесту, замерајући италијанском футуристи што се није довољно јасно одредио према хаптичкој проблематици. Будући незадовољан одзивом на који је код уметника наишао његов програмски пројект презентизма, Хаусман се посвећује писању два нова манифеста, који су се, како тврди, појавили 1922, у загребачком *Зенићу*, а који су били праћени смешним коментаром редакције; према њему Хаусман више није сматран дадаистом: „Der Autor dieses Artikels gehört nicht mehr zu den Dadaisten, was er auch offen mit seiner Mitarbeit im 'Zenit' bekennt. Wenn wir auch diesem Artikel nicht bestimmen so geben wir in diesem Fall doch Raum einer Persönlichkeit welche offenerzig wünscht missverstanden zu sein” (*Зенић*, бр. 9: 11). Хаусман је, како каже, унео у манифест своје идеје о животу, а на коментар *Зенићове* редакције одговорио је следећим речима: „Quel scandale était donc dada!!!” (*Courrier dada*, 1958: 102).

Нешто више светла у природу оба манифеста унео је конструктивистички нацрт плаката Ел Лисицког, израђен 1923. године за Merz-матинеје уметничког тандема Швитерс — Хаусман. Према том нацрту Хаусман је проширио репертоар свога наступа у Прагу тачком коју је назвао: *Dadaistische Seefahrt*, а у коју је било укључено сценско извођење манифеста *Meikäfer flieg!* и *Sieg Triumph Tabak mit Vohnen*. Први текст у оквиру те тачке носио је назив *Манифест о летећем гундељу*, а други *Манифест о вршуљку*. Мотивом о вртуљку Хаусман, у ствари, оживљава стваралачку везу са Т. Царом.

Текстови *Maikäfer flieg!* и *Sieg Triumph Tabak mit Bohnen* варирају и даље развијају мотиве, теме и идеје из ранијих Хаусманових текстова, било манифеста, било сатира из његове књиге *Hurra! Hurra! Hurra!*, објављене 1921. године (О њој у писму упућеном Т. Цари каже следеће: „Ich habe ein Buch Satiren über Deutschland geschrieben, dass sehr gemein ist.” — R. Sheppard. *Nineteen Letters, Telegrams and Cards from Raoul Hausmann to Tristan Tzara (1919—1921)*, 1981; 115). Друга важна чињеница јесте да наслови ступају у необичну везу са текстом манифеста и да га тиме снабдевају додатним семантичким конотацијама.

У првом случају наслов дозвољава, као што ћемо видети, асоцијације на немачки милитаризам. Срећемо их у манифесту *Manifest der Natur*, написаном крајем 1920. или почетком 1921, и предвиђеном за објављивање у *Dadaglobu*, антологији дадаистичких текстова, коју је припремао за објављивање Т. Цара. У тексту се осећај бесмислености милитаризма постиже стапањем римованог ритма војничког марша којим се позива на освајање Француске са речима песмице о бубамарином лету: „Marschieren tapfer nach Frankreich hinein, Frankreich wird doch bald unser sein, Marienkäfer flieg” (*Texte bis 1933*, књ. 2: 46). Постоје примери где је естетизација милитаризма расклопљена на два текста: док је у тексту *Militärische Christus* — G. M. B. H. сасвим јасна, с ослањањем на жељу за војничком победом и владањем, докле у манифесту *Maikäfer flieg!* она само подсећа својим насловом. Међутим други текст није једнак наслову, јер се у њему дада-иронијом и памфлетом оспоравају политички, културни и уметнички идеали савременог човека, огрезлог у трошност клишетираних навика и са одсуством жеље за новинама: „es ist also alles unverändert beim alten geblieben” (*Texte bis 1933*, књ. 2: 67). Као у сатирама, Хаусман исмева жељу таквог човека за повратком у средњи век, и његову тежњу ка експресионистичком погледу на свет, као изразу душевности и космизма.

Манифест *Sieg Triumph Tabak mit Bohnen*, објављен у *Зенићу*, изврће и исмева семантиком свога наслова политичку, економску и социјалну ситуацију послератне Немачке, притиснуте ратним и револуционарним поразом, милионима гладних и разочараних грађана. Оживљавајући дух презентизма, Хаусман се у писму Тиму Улриху, писаном касних 60-их оштро оградио од националног, политичког и економског прагматизма експресиониста, *Sturma* и немачког духа, због тога што су уздизали негативне вредности и прикривали савремену немачку стварност: „Die Expressionisten haben in Berlin das 'Hohe Lied des Preussentums' angestimmt und der 'Sturm' feiert die Imperialisten, 'Am deutschen Wesen muss die Welt genesen', dieser Wahlspruch der frechen germanischen Überkompensation versklavte Millionen Hungernder und verbarg die militärischen Niederlagen nach bald vier Jahren vergeblichem Heroismus... die Masse der Soldaten und Bürger voller Angst

und Verzweiflung sprachen eine andere Sprache.” (*Briefe an Timm Ulrichs und andere Texte*, 1985: 12).

Вербална комика и иронија презентистичког наслова представљају за Хаусмана само увод у манифест о дадаистичком вртуљку, мотиву насталом на инспиративној подлози Т. Царе. К. Абастадо поистовећује Царин *Dada manifest 1918* са ефектом који изазива кретање вртуљка, позивајући се том приликом на Царине речи о замци у коју се он затвара, о вртуљку из кога не може да изађе и чије кретање чак више не може да заустави (Упор.: К. Abastado, 1997: 66). М. Надо доследно смешта Царин вртуљак у предисторију париског дадаизма и повезује га са утицајима које је извршио на стваралаштво писца послератне Немачке. Он о томе каже: „Уместо да поново започну то вечито обртање на дрвеним коњима, зар није било боље одмах уништити вртуљак? Нарочито темељито ће се томе посветити Цара, стичући одушевљене присталице у побеђеној Немачкој, изложеној гладовању, беди, револуционарном метежу” (*Историја надреализма*, 1980: 34).

Царина идеја лако је уочљива у берлинској дада-фази Р. Хаусмана, када он у једној сценској пародији експресионизма, уз помоћ вртуљка снажно персифлира демонстрацију песничке инспирације: „Ich — ich brauche bloss ’n Bogen Papier — und dann geht mein Nachtopfgehirn los, wie ’n Brummkreisel” (*Der Geist im Handumdrehen oder eine Dadalogie*”, *Der Dada*, бр. 3, 1919). У *Зенићу* је то мотивско језгро на којем је била заснована критика песничке инспирације у експресионизму прерасло у програм презентизма. *Зенић* је, истовремено, место где се вртуљак у жанру манифеста отворено зближује са презентизмом на нивоу фиктивних радио-филмских исказа, који се приписују Хаусману: „Nemci se hrane ratnom odštetom i muzejima. (O crvena soli Spartakusa!) Stines zakoniti naslednik kajzera Vilhelma II progoni prvog dadazofa zato jer sam poreklom Slaven i anti-pufkeist. Podigli smo anti-dada kabaret na glavama pruskih junkera i vrtimo vrtuljak prezentizma br. 8998. Eukaliptus — mentol s duhanom i pivom uzima se dnevno 10—12 bonbona” (Љ. Мицић, *Шими на гробљу Лајтинске четврти*, *Зенић*, 1922, бр. 12: 15). Као што се види, у тексту се директно или алузивно говори о: поразу устанка Спартаковаца, Хаусману као дадазофу, његовом чешком пореклу, немачком индустријалцу Стинесу, антипупкеизму — алузија на личност из Хаусманових сатира *Hurra! Hurra! Hurra!*, естетизацији политике у синкретизму са дадаистичким сценским обликом кабереа (О предавању, скечу и кабареу као акцијама берлинских дадаиста, види: Н. Maier-Metz. *Expressionismus — Dada — Agitprop*, 1984: 237—253).

Ако је у манифесту *Maikäfer flieg!* Хаусман истакао конструктивни захтев за могућим, конкретно-чулним човеком, („und sie die mögliche Welt bilden lässt”. *Presentismus. Gegen den Puffkeismus der teutschen Seele — Texte bis 1933*, књ. 2: 24), онда тај човек у манифесту

Sieg Triumph Tabak mit Bohnen добија обележје нечег немогућег, што му је сугерисала његова „механичка свест” (Исто: 24). Уосталом, Хаусман је у првом презентистичком манифесту оспоравао сваку чежњу за немогућим: „зато што није могућа и не може се остварити” (Исто: 24), али се може растворити у иронији поступком који разара све што подсећа на марионете, механизацију живота, привидну и стварну окошталост (*Die neue Kunst, Texte bis 1933*, књ. 1: 184). Метафора те механизације је дада-човек; он је у манифесту *Sieg Triumph Tabak mit Bohnen* изведен на основу аналогije са вртуљком Т. Царе.

Механизам таквог човека, који са вртуљком конотира чисто формално на нивоу изгледа, унутрашње структуре и његовог рада, реализује се у манифесту помоћу оног што је непоетско, банално, што човека умртвљује, лишава душевне инстанце и не дозвољава избор њему недоступне трансценденције и космизма. Из овога произилази, гледано са становишта организације песничког света, да поетолошка искуства дадаизма, која су у знаку ритуалног обртања Цариног вртуљка, искључују код Хаусмана могућност стапања са поступцима експресионизма. Или је то можда један од видова дадаистичке персифлаже нефункционалних, деформисаних и окошталних облика експресионистичке поетике? Све се то, у крајњој линији, уклапало у нацрт Ел Лисицког за синкретички програм Merz-матинеа, предвиђених за извођење током 1923. године. Хаусман је на њему најавио сценско извођење манифеста *Maikäfer flieg!* и *Sieg Triumph Tabak mit Bohnen*, које би се могло схватити као авантуристичка дада-пловидба морем презентизма („Dadaistische Seefahrt”). Или је то можда један од видова дадаистичке персифлаже нефункционалних, деформисаних, окошталних облика експресионистичке поетике?

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Абастадо, К. „’Дада манифест 1918’: вртуљак”, *Авангарда*. Свеске за теорију и историју књижевно/уметничког радикализма, 1997, св. 1, стр. 66—69, Београд.
- Bürger, P. „Die ersten dadaistischen Manifeste”, *Der französische Surrealismus*, Frankfurt am Main, 1971, str. 37—47.
- Der Dada*, Berlin, Nr. 2, 1919, Nr. 3, 1920.
- „Endlich wieder ein Ismus”. *Prager Tagblatt*, 46/272, 20. XI 1921. *Zenit*, Zagreb, Beograd, 1921—1926.
- Maier-Metz, H. *Expressionismus — Dada — Agitprop*, Frankfurt am Main, Bern, New York, Nancy, 1984.
- Надо, М., *Историја надреализма*, Београд, 1980.
- „Neun kurze Beiträge aus den Dada-Jahren von Raoul Hausmann”, Hrsg. v. R. Shepard, *Sprache im technischen Zeitalter*, 58, 1976, IV—VI, str. 163—175.
- Hausmann, R. / Eggeling, V., „Zweite präsentistische Deklaration”, *Gerichtet an die internationalen Konstruktivisten*, Ma, Nr. 5—6 / VIII, 1923.
- Hausmann, R., *Courrier Dada*, Paris, 1958.
- Hausmann, R., *Am Anfang war Dada*, Steinbach / Giessen, 1972.
- Hausmann, R., *Texte bis 1933*, Band 1, 2. München, 1982.
- Hausmann, R., *Briefe an Timm Ulrichs und andere Texte*, Siegen, 1985.

Sheppard, R., ed. „Nineteen Letters, Telegrams and Cards from Raoul Hausmann to Tristan Tzara (1919—1921)”, *New Studies in Dada*, Hutton, 1981, str. 107—121.

Šmejkal, P. „Schwitters und Prag”, *Kurt Schwitters Almanach*, 1983, str. 110—121.

Видосава Голубович

ПРЕЗЕНТИЗМ РАУЛА ХАУСМАННА В ЖУРНАЛЕ *ЗЕНИТ*

Резюме

В работе освещаются вопросы возникновения презентизма, литературного направления, сформулированного Раулем Хаусманном в момент распада берлинского дадаизма в 1920 году. Хотя и являлся организатором дадаистских акций в Берлине и Ваймаре в 1918—1920 годах, а также издателем журнала „Der Dada” (1919—1920), Хаусманн с 1921 года становится ярким противником дадаизма, чему посвящается его совместное с Швиттерсом турне „Мерц-антидада” в Прагу того же года. Свои манифесты Хаусманн публикует в журналах „Зенит”, „Вещь”, „De Stijl”; в них он нередко ведет спор с интернационалистским конструктивизмом Эль Лисицкого и Эренбурга, а также пародирует отдельные положения Тристана Тцары из его *Манифеста Дада 1918*. Вопросы возможного и невозможного, преломленные через критику экспрессионизма и дадаизма, суть основополагающие вопросы презентизма Хаусманна, высказанные в двух взаимосвязанных манифестах — *Maikäfer flieg!* и *Sieg Triumph Tabak mit Bohnen*. Тот факт, что первый из вышеуказанных манифестов (так называемый „Манифест возможного”) так и остался ненапечатанным в „Зените”, свидетельствует о неприятии зенитистами замысла презентизма в целом.

Бранко Тошович

ЭКСПРЕССИВНЫЙ СИНТАКСИС ПАДЕЖНЫХ ФОРМ

1. Существует семь типов грамматической экспрессивности. Первую образуют отдельные морфемы, прежде всего окончания, в частности различные варианты одной и той же формы (морфемная экспрессивность). Вторая возникает в отношении полных грамматических форм (корреляционно-грамматическая экспрессивность). Третья появляется заменой одной формы другой (транспозиционная экспрессивность). Четвертую вызывает удвоение, повторение (части или целого), напр., предлога, внутреннего объекта и т. п. (тавтологическая экспрессивность). Пятую создают грамматические синонимы (синонимическая экспрессивность). Шестую порождают грамматические формы в их нетипичных синтаксических позициях (функционально-грамматическая экспрессивность). Седьмую образуют экспрессивные значения грамматических форм (семантико-грамматическая экспрессивность).¹

Синтаксическую экспрессивность вызывают стилистические фигуры, длина синтаксем, эмоциональные конструкции (возвратные и восклицательные предложения), эллиптические предложения, избыточные синтаксические сочетания, рематическая организация предложения (порядок слов, инверсия) и т. д. Значительным экспрессивным потенциалом обладают части речи, прежде всего существительные, прилагательные и глаголы. Синтаксическая экспрессивность настолько широка и разнообразна, что развилось особое грамматико-стилистическое направление — экспрессивный синтаксис.²

2. Падежи отличаются разнообразным экспрессивным потенциалом. Существует интракатегориальная, интеркатегориальная и экс-

¹ Об образно-экспрессивном использовании грамматических категорий см. Широкова 1990. О грамматической экспрессивности см. Ефимов 1961, Тошович 2002, Фирсова 1981.

² В этой области существует ряд отдельных исследований (Александрова 1984, Береговская 2004, Геллер 1978, 1991, Иванова 1999, Ковтунова 1986, Малинович 1990, Пуленко 1988, Сквородников 1981) и статей (Акимова 1981, 1982, Ковтунова 1978, Плотникова 1992, Чайковский 1971). Данный тип синтаксиса некоторые называют поэтическим (Ковтунова 1986, Патроева 2002) и эмоциональным (Долинин 1978: 235—241).

тракатегориальная падежная экспрессивность. Интракатегориальная экспрессивность зарождается в рамках определенного падежа или группы падежей (сюда относятся особенности склонения, синонимия окончаний). Интеракатегориальная экспрессивность возникает перекрещиванием именных категорий рода, числа, одушевленности (колебания в роде, использование единственного числа вместо множественного, и наоборот, употребление отвлеченных, вещественных и собирательных имен существительных во множественном числе и т. п.). Экстракатегориальную экспрессивность порождают случаи, когда падеж выходит за свои категориальные рамки и вступает в отношения с единицами именованных категорий, напр., с категорией лица, склонения (чаще всего, речь идет о текстуальной экспрессии). Падежи обладают функционально-стилистической маркировкой. Одни из них закрепляются за научным стилем, другие за официально-деловым, третьи за разговорным и т. д. Некоторые из них обладают стилистической окраской (иронической, шуточной, пренебрежительной, уничижительной и т. д.). Существуют падежные формы, которые являются архаичными или же представляют собой нововведения. Падежные формы могут иметь просторечный, жаргонный характер. Важная часть экспрессии возникает в синонимических отношениях двух или более падежей, без предлога или с предлогом.

3. Наш анализ состоит из трех частей: в первой представлены экспрессивные возможности отдельных падежей двух языков, во второй говорится об интерверсии падежных форм числа, в третьей рассматривается экспрессия, возникающая на базе удвоения, в четвертой в центре внимания находится корреляционная экспрессивность падежей, а в пятой исследуется экспрессивный потенциал конструкций с отглагольным существительным.

4. Экспрессивность падежей. Каждый падеж отличается формальной, семантической и синтаксической структурой, влияющей на возможность экспрессивного использования. Стилистически выделяются падежные формы, которые имеют (1) экспрессивный и (2) нейтральный характер. На функционально-стилистическом уровне падежи проявляют свои особенности, прежде всего в том, что закрепляются за определенным функциональным стилем.

5. Именительный падеж является исходной, нейтральной формой, и поэтому в создании экспрессивности существуют ограниченные возможности. Так как это относится ко всем языкам, экспрессивный потенциал именительного падежа русского и сербского языков не проявляет большого своеобразия.

Как правило, экспрессией отличаются номинативные предложения, состоящие из форм именительного падежа.

Мамочка, Пушкин — писатель? — *Писатель*. (Татьяна Толстая. Ночь). — Алексей Петрович хватает, звякает, опрокидывает, бежит,

хлопает дверью, шумно, торопливо дышит, спотыкается. *Улица. Мрак.* Куда идти? (Татьяна Толстая. Ночь). — На столе у Морской Девушки — открытые консервы, хлеб, надкусанный огурец. И еще — желтая бумажка и серебряные кругляши. *Деньги!* (Татьяна Толстая. Ночь) ▲ *Ноћ.* Онај најтамнији час пред зору. Двадесет двоје људи ћутке је хитало ка обали реке, одлучни да стигну пре зоре. Гледали су испред себе, размишљајући само о једној ствари: „Како ће бити?“ Поред реке од сребрне светлости сећања, распоредили су се, у круг, са погледима усмереним ка Истоку. *Ишчекивање.* (Словенски круг). — *Јућро,* седам часова. Враћам се из Двора у Глину. (Вијести 01)³

В описаниях природы определенную долю экспрессивности несет именительный падеж. Он иногда открывает повествование.

Погода стояла прелестная; все кругом — *зеленые деревья, светлые дома* уютного города, *волнистые горы...* (И. С. Тургенев. Дворянское гнездо).

Зима је искрила снегом долине и поља равна,
И тавне високе горе. *Вихори* снежног праха
По пустом вију се пољу, и *цела природа* ћути,
И *лишћак* последњи вене од зимског студеног даха.

(Војислав Илић. Зимска идила)

Именительный падеж становится экспрессивным, когда используется в форме композиционного стыка.

Новогодняя *ночь* — *ночь* еды, и никуда от этого факта не денешься. (Новогодняя ночь) ▼ Била је то још једна хладна новембарска *ноћ.* *Ноћ* без снега, али окована мразом. (Магла 01). — На Београд се спустила *ноћ.* *Ноћ* страха, прогањања и хапшења стотина демонстраната! (Ноћ 01).

Пьянящая любовь
Любовь, сбивающая с ног (Любовь 02)

Формы именительного падежа иногда образуют зеркальную конструкцию:

Бог есть *Любовь.* *Любовь* есть *Бог.* (Любовь 01).

Ярким примером поэтического использования именительного падежа является стихотворение А. А. Фета „Шепот, робкое дыханье”, в котором нет ни одного глагола. Их заменяют отглагольные существительные, большинство из которых в именительном падеже (15 форм этого падежа из 23).

³ Знак черного треугольника разделяет русские и сербские примеры.

*Шепот, робкое дыханье,
Трели соловья,
Серебро и колыханье
Сонного ручья.
Свет ночной, ночные тени,
Тени без конца.
Ряд волшебных изменений
Милого лица,
В дымных тучках пурпур розы,
Отблеск янтаря,
И лобзания, и слезы,
И заря, заря!*

А. А. Фет написал еще три подобных стихотворения. В одном из них основным приемом создания экспрессивности в описании русского зимнего пейзажа является нагромождение форм именительного падежа (7 из 10).

*Чудная картина,
Как ты мне родна:
Белая равнина,
Полная луна,*

*Свет небес высоких,
И блестящий снег,
И саней далеких
Одинокий бег.*

(А. А. Фет. „Чудная картина”)

Третье стихотворение, в котором описывается весна, имеет форму каталога, поэтому здесь еще больше форм именительного падежа (30 из 38).

*Это утро, радость эта,
Эта мощь и дня и света,
Этот синий свод,
Этот крик и вереницы,
Эти стаи, эти птицы,
Этот говор вод,*

*Эти ивы и березы,
Эти капли — эти слезы,
Этот пух — не лист,
Эти горы, эти доли.
Эти мошки, эти пчелы,
Этот зык и свист,*

*Эти зори без затмения,
Этот вздох ночной селенья,
Эта ночь без сна,
Эта мгла и жар постели,
Эта дробь и эти трели,
Это всё — весна.*

(А. А. Фет. „Это утро, радость эта”)

В сербской поэзии подобным примером такого использования форм именительного падежа является стихотворение Велимира Живоновича Масуки „Љубав” (оно содержит 27 форм именительного падежа из 47).

*Љубав, о љубав! — Песма у свануће: —
 ишшица на грани; цвркуи врх брегова;
 магла са срца, магла са цветова;
 и росе са лишћа дах и ишчезнуће!*
*Љубав, о љубав! — Незнано гануће!
 Речи без речи: иовијена грана;
 заљуљан лисџак; осмех води бачен;
 иољед пут неба и небом озрачен;
 и ћушљив корак до на крај свих дана!...*
*Љубав, о љубав! — Однесена брана;
 пролећа, јутра, свих незнања бдење;
 ћушање које упијањем поста
 воде, потом мостом, неба изнад моста;
 и тихог смеха вечно сновиђење [...]
 И тихог смеха цвешање и мрење! [...]*

В русской поэзии часто именительный падеж открывает стихотворение или строфу (строфы). Иногда этим падежом они и заканчиваются.

*Ночь. Тихо месяц
 Гонит черную кошку
 Назад в темноту.
 Ночь. Тишина.*

*Ночь. Тихо ветер
 Гоняет стаи седых облаков,
 Возвращает на место всю пыль,
 Что стряхнули сегодня.*

*Ночь. Тихо сердце
 Стучит и гоняет по жилам
 Бурлящую кровь.
 Ночь. Тишина. Навсегда.*

(Летняя ночь)

Одним из источников экспрессии именительного падежа являются неполные, эллиптические предложения.

На пољу сџуден. Пећ пуцка и грије.
 Ја лежим. Руке под главом, па ћутим,
 И слушама како грањем замрзнутим
 У моја окна голи орах бије.

(Алекса Шантић. Претпразничко вече)

Экспрессивность именительного падежа может возникать на базе его оценочно-называющей функции.

*Ночь, улица, фонарь, аптека,
Бессмысленный и тусклый свет.
Живи еще хоть четверть века —
Все будет так. Исхода нет.*

(А. Блок)

Экспрессия создается нагромождением форм именительного падежа:

Изувеченные до неузнаваемости *человеческие тела, руки, ноги, головы, куски мяса*. (Рука 2). — Где чья *рука, нога, голова* — разобраться было невозможно... (Рука 1) ▲ У тврђаву се затварају *рђави људи, лойови, злочинци, хајдуци, цареви нейријашељи*. (Меша Селимовић. Дервиш и смрт. VIII дио).

В некоторых случаях удваивается именительный падеж со связкой *есть*. При помощи таких предложений подчеркивается тождество, они служат для выражения нормативных оценок, субъективно-модальных смыслов, важных для говорящего (Николина 1984: 46), придают контексту эмоциональность, насыщенность, конкретность, точность и образность (Крапотина 1995: 149).

Жена есть жена (Жена 01). — Открылась фотовыставка „*Дети — есть дети*”. (Дети 01). ▲ *Жена је жена*. (Жена 2). — И зато најгласније на свету, уз игру и свираче: „*Ја сам — ја, Јеремија, презивам се — Крстић [...]*”. (Јеремија). — *Ја сам ја* дивљи Бил. (Бил)

Бывают случаи, когда не удваиваются, а утраиваются формы именительного падежа:

Долг ученого сказать людям: не верьте тому, что вам внушают, изучайте книги, постигайте науки — и вы глубже поймете то, что сказал один великий американский писатель [Oliver Wendell Holmes — И. Г.] после случая с Дредом Скоттом. Он сказал просто: „*Человек есть человек есть человек*”. Эта фраза обозначила конец рабства в Америке. (Человек 01).

Именительный падеж иногда выступает как второе, лишнее подлежащее или дополнение. Ср.:

Мать, *она* добрая, а отец, *он* не такой. (Никитина 1968: 154).

В некоторых случаях второй именительный является необходимым, например в уточнении:

Она, *Даша*, не ждет его. (Никитина 1968: 154).

Для подчеркивания и усиления значения используется тавтологический именительный падеж (в сочетаниях с однокоренным глаголом).

Посреди зимы *расцвели цветы*. (Цветы 01). — *Ваша песенка спета!* (Песенка). — *Скоро сказка* сказывается, а в Жили-Были и дела скоро делаются: поднесут гостям и рюмочку клюковки, и кваску кружечку, и заказ в глиняной посуде. (Сказка 1). — Не скоро *сказка* *сказывается*, не быстро дело делается [...] а дело, которое задумали добры молодцы из ватага „Байкальский экстрим” было нешуточное [...] (Сказка 2).

Особенно часто встречается удвоение именительного падежа слов-синонимов *путь* и *дорога*:

Далека ты *путь дорога*. (Путь-дорога 2). — Пускай *путь — дорога* трудна и терниста. (Путь-дорога 3).

Иногда они используются в форме композиционного стыка:

В 14—45 мы выдвинулись в дальнейший *путь*. *Дорога* начала идти все круче и круче вверх. (Путь-дорога 1)

Существует довольно много примеров фразеологизированной тавтологии в форме сочетания именительного падежа существительного и прилагательного (*бедный бедняжка, воля вольная, всякая всячина, горе горькое, диво дивное, красная краса, светлая светлица, старый старик, темная темница, черные чернила, чудо чудное*) или существительного в именительном падеже и однокоренного глагола (*гром гремит, суд присудил, учитель учит* и т. п.).

Не вернусь я в отчий дом,
Вечно странствующий странник.

(С. Есенин. Не вернусь я в отчий дом)

В сербском языке встречаются такие же примеры:

„Прави пут вам је овуда
пречица је преко брда
ал' ви каже *стари Старац*
тамо живи смрдљив Јарац
ко му приђе, неће сићи”.

(Јарац Самац, Стари Во и Дечак)

Особая падежная экспрессия возникает, когда глагол контекстуально оказывается существительным, в частности форма прошедшего времени становится формой именительного падежа. Например, одно стихотворение Александра Левина носит название „Разные *летали*”, где *летали* выступает в значении существительного (птицы). Экспрессия усиливается тем, что глагол используется то в глагольной, то в субстантивной функции:

За окном моим *летали*
 две весёлые свистели.
 Удалые щебетали
 куст сирени *тормошили*.
 А по крыше магазина
 важно каркали гуляли
 и большущие вопили
 волочили взад-вперёд.

Две чирикали лихие
грызли корочки сухие,
 отнимая их у толстых
 косолапых воркутов.
 А к окошечку *подсели*
 две кричали-и-галдели⁴
 и *стучали* в батарею,
 не снимая башмаков⁵

Формы прошедшего времени *кричали* и *галдели* представляют имена двух мальчиков. Слова, которые формально являются глаголами, а фактически существительными, вызывают познавательский конфликт. Вышеуказанные глаголы, благодаря контексту, воспринимаются как существительные. Это своеобразный грамматический оксюморон: используется глагол, а имеется в виду существительное. Эффект настолько выражен, что при первом чтении не легко определить грамматическую принадлежность слов (трудно понять, что имеется в виду — глагол или существительное).

В другом стихотворении повторяется данный прием: формы прошедшего времени *упал* и *победил* превращаются в существительные.

Когда *Упал*, ударившийся оземь,
 восстал опять, как древний *Победил*,
 за ним возникло маленькое Тише,
 шепча своё опасное *сказать*.

Когда *Упал* в сиянии косматом
 повёл Никто в загробное Ура,
 за ним росло клубящееся Тише,
 твердя своё отравленное но.

Когда *Упал* взлетел и, озарённый,
 ушёл один к небесному темпу,
 за ним стояло выросшее Тише
 и лысых звёзд касалось головой.

(А. Левин. Торжественное произнести)

Субстантивированная форма прошедшего времени *Упал* использована в целях мистификации (говорится о каком-то предмете, ко-

⁴ *Галдеть* — (прост, неодобр.). Громко говорить, орать (преимущ. о многих) — Ожегов/Шведова 1996.

⁵ Существительные отмечены курсивом, глаголы подчеркнуты.

торый упал с неба; контекст подсказывает, что речь идет о метафоре Христа). В первой строфе существительным становится и инфинитив *сказать*.

В других случаях в существительные превращаются не только формы прошедшего времени, но и деепричастия. Так, по мотивам стихотворения Ф. И. Тютчева „Весенняя гроза”

Люблю грозу в начале мая,
Когда весенний, первый гром,
Как бы *резвяся* и *играя*,
Грохочет в небе голубом [...]

Александр Левин написал стихотворение, в котором в функции теонимов (собственных имен божеств) выступают деепричастия *Резвяся*, *Играя*, *Смеясь*, обозначающие трех юных богинь:

Когда *Резвяся* и *Играя*
танцуют в небе голубом,
одна их них подобна снегу,
другая — рыжему огню.

Одна плывёт, как в хороводе,
уклюжей грации полна,
другая бегает по небу,
локтями детскими торча,

а третья льётся, как простая
громошипучая вода,
Смеясь из кубка золотого
сама себя на землю льёт.

И лишь Громам всё вторит, вторит,
уже не весело ему,
и он стоит волван волваном
с тяжелым яблоком в руках,

с огромно-синим яблоком в руках.

(Суд Париса)

Далее причастия становятся существительными, но не так, как это делается в литературном языке (в форме субстантивации, ведущей к образованию существительных типа *заклоченный*, *верующая*, *ископаемое*): убирается глагольный корень и оставляются только грамматические элементы (суффиксы и окончания), не имеющие лексического значения.

Все *аемые* и *яемые*
всем *ающим* и *яющим*:
„Что вы щиплетесь, что вы колотесь!
как вам не ай и яй!”
Все *ающие* и *яющие*

всем *аемым* и *яемым*:
 „А вы двигайтесь, двигайтесь!
 Ишь, лентяи-яи!”

Все *ущиеся* и *ющиея*
 всем *ащимся* и *ящимся*:
 „Что вы акаете? Что вы якаете,
 как москвичи?”
 Все *ащиея* и *ящиея*
 всем *ущимся* и *ющимся*;
 „А вы не мычите, не брюзжите
 и останьте-яньте!”

Все *ательные-ятельные*
 всем *ованным-ёванным*:
 „Почто ругаетесь материю
 в общественных местах?”
 А каждый *ованный-ёванный*
 каждого *ательного-ятельного*
 к маме свонной
 лично и невкусмысленно!

Блаженны *инные* и *янные*, ибо их есть
 царствие небесное.
 Блаженны *авливаемые-овываемые*, ибо их есть
 не пора ещё.
 Блаженны *ующиея-ающиея*, ибо их есть
 нихт вас нах послать унд вас нах пойтить.
 Дважды блаженны *айшие* и *ейшие*, ибо их есть
 у нас, а нас есть у них!

(„Все аемые и яемые...”)

В стихах А. Левина в функции существительных выступают все типы причастий (действительных и страдательных, настоящего и прошедшего времени) и даже причастные маркеры: 1. *-ащимся, -ящимся, -ащиея, -ящиея, -ающие, -яющие, -ающим, -яющим, -ущиеся, -ющиея, -ущимся, -ющимся, -ующиея, -ающиея*, 2. *-айшие, -ейшие*, 3. *-аемые, -яемые, -аемым, -яемым, -авливаемые, -овываемые*, 4. *-ованный, -ёванный, -ованным, -ёванным* (рядом с ними используются прилагательные форманты *-ательного, -ятельного, -ательные, -ятельные*). Эти причастные метаплазмы являются номинацией людей. Ими делается предельное обобщение, исчезает конкретность, а в первый план выступает универсальность.

Экспрессия возникает и в случаях, когда именительный падеж появляется на неожиданном месте, например вместо родительного падежа:

Тужно шуми хладна Дрина
 И *Миљаца* бистра вода,
 Јер Босна је потлачена,
 Њена слава и слобода.

(Војислав Илић. Босански бегунци)

В некоторых случаях русский именительный падеж множественного числа на *-а*, (*-я*) имеет разговорный, просторечный, устаревший характер или является элементом профессиональной речи:

Вот такой популярностью пользуются наши *лектора!* (Лектор 1). — *Наши редактора* и замы. (Редактор). — [...] о военных наблюдателях ООН на Ближнем Востоке, среди которых были и наши *оффисера*. (Оффисер 01). — [...] Эти *почерка* похожи на жизнь прежних нас [...] (Письмо 01). — А наши *шофера* приняли машины, и мы в ночь выехали домой в Надым. (Шофер 2)

6. Родительный падеж отличается широкой семантической базой, что создает основу для возникновения экспрессии.

В русском языке существует целый ряд конструкций с родительным падежом, имеющих разговорный характер, например:

Нет, Мишин! Я за него с *тебя рубль* мелочью получил, рубль и должен тебе отдать. (Рубль 01). — А разве, барин, с *тебя рубль* следует? Надобно два. (Нарышкин Л. А. Русский литературный анекдот).

Родительный падеж становится просторечным в таких контекстах:

Что с *того*, что ты мне просто улыбнулась? (Что с того 1). — Что с *того*, что бываю я грубым? (Что с того 2)

В некоторых случаях употребление родительного падежа является устаревшим.

Касательно рассказа — мне понравилось. (Касательно 1). — Если у вас есть вопросы, *касательно регистрации* на конференции, пожалуйста... (Касательно 2)

Такой же характер носят конструкции типа:

Каждую секунду происходит пустяк, так пусть вся наша жизнь не сложится *из пустяков*. (Из пустяков 02). — Уехал из такой интересной страны в такое интересное время, *из пустяков* делал, проблемы... (Из пустяков 03)

Ты жизнь свою убогую
Сложил *из пустяков* [...]

(Из пустяков 01).

Также: это дело ни *до кого* не касается, круг' (округ) *кого* — *чего*.

Родительный падеж может иметь шутивную, ироническую... окраску, например, в сочетании *в ипостаси* кого-н.

Однако, я сейчас *в ипостаси дохтура*, а не *философа* (Ипостас 1). — Мастер *в ипостаси мастера* появляется только в самых крайних слу-

чаях. (Ипостас 2). — На роль, которая досталась Шону Уильяму Скотту, одно время претендовал Хит Леджер, но по причинам плотнейшего графика съемок не смог выступить *в ипостаси уличного паренька*, которому преподает уроки жизни пуленепробиваемый Монах. (Ипостас 3). — Вадим Розин *в ипостаси Марка Вадимова* (Ипостас 4). — Там я впервые выступила *в ипостаси* не попсовой, а джазовой певицы. (Ипостас 5).

Нейтральное значение появляется в религиозной речи:

Ибо Церковь — не только единая природа *в Ипостаси Христа*, она также — множество ипостасей в благодати Святого Духа. [...] во Христе, множественная действием Духа; единая человеческая природа *в Ипостаси Христа*, множество человеческих ипостасей в благодати Святого Духа. (В. Н. Лосский)

Разговорный характер имеет родительный падеж на -у (-ю):

Сахару желаете? (Сахар 01). — Ты хочешь *меду*, сын? (Мед 01). — Мне швейцарского *сыру* [...] из Слуцка! (Сыр 01). — В отпуску выпил рюмку *коньяку*! (Коньяк 01).

Родительный падеж с нулевым окончанием иногда носит такой же характер:

... если нет *помидор*, вообще можно [...] (Помидор 01).

В сербском языке существует несколько типов родительного падежа, имеющего экспрессивный характер. Одним из них является родительный падеж материи, который в настоящее время почти не используется и встречается лишь в народных песнях.

Славу слави царе Костантине
У прољеће честит данак Ђурђев
Три је царе совре поставио:
Једна совра од сувога злата.
Друга совра од сребра чистога,
Трећа *совра дрва шимширова*.

(Цар Костантин и ђаче самоуче)

К экспрессивным сербским формам, имеющим устаревший или разговорный характер, относится

а) родительный происхождения типа:

Један човек *од доброг рода* отиде у далеку земљу да прими себи царство, и да се врати. (Род 01).

У роду је мало вр'јеме стала,
Мало вр'јеме, не недјелу дана,

Добра Кадо, и *од рода добра*,
Добру Каду просе са сви страна;
Да највеће имотски кадија.

(Хасанагиница)

в) родительный принадлежности типа *Петровића* аптека, *Павловића* кафана, *Марића дућан*,

г) родительный неожиданности и удивления:

Боже мили, *чуда великога*,
гледах чуда прије невиђена
у Павлову светом манастиру
постављени од злата столови,
наврх софре громовник Илија [...] (Чудо 01)
Лијепе ли *среће*!
Чуднога ли *веселья*!

д) родительный клятвы, часто сопровождаемый словом *шако*:

И, када сам ја уишо, тако се придиго. — Ооо ..., *шако* ти *бога* дошо Саво [...] — Дошо мало, тако, да вас видим..., и не знам шта сам још реко... (Казивање Саве Шарића). — *Тако* ми *свѣтих рана* наша је вера слатка а ти се на њу мрштиш јер си од Бога отпао. (Тако 02). — То није мој кредит, *живоша* ми *мога*. То је неки идиот који има стални посо. (Живот 02)

В некоторых сочетаниях двух родительных падежей первый является излишним, что создает плеоназм:

из *града Београда*, до краја *мјесеца маја*.

Экспрессивной формой является тавтологический родительный падеж:

Ко се *дима* не *надими*, тај се орденом за петооктобарске заслуге не окити! (Дим 01)

Разговорным является родительный падеж типа роман *од* Милоша Црњанског.

Удвоением родительного падежа двух различных слов подобного или идентичного значения усиливается значение:

И правда, где мы набираемся *ума-разума*, как не в школе! (Ум-разум 02).

Экспрессивным является усиление значения при помощи избыточной энклитики *џа*, следующей за глаголом с отрицанием.

Они криминалци, хохштаплери, мафијаши? Е, *нећеш џа*, бато! Па гурај, макар се и ти оклизнуо и одлетео у тандарију. Значи, да не гура-

мо? (Нећеш 01). — Ове године сам добио свега шест плата и сви смо још увијек живи, а нико се ничим другим не бави нит има каквог наслеђа или уштеђевине, па до кад ћемо не знам, али ово ти је стање од јутрос у шест. — Е *нећеш га* онда ти пријатељу чашћават, без обзира на незапамћен успјех, па ћеш други пут. — Оћу, оћу, и то по двије. (Владислав Влаховић. Незапамћен успјех).

В родительном падеже предлоги могу придавати конструкции нейтральный или экспрессивный характер, например:

(1) *около сотни* (нейтр.) ↔ *до сотни* (разг.):

Около сотни шахтеров в Онтарио не могут подняться на поверхность. (Около сотни 01). — Всего обладателями призов могут стать *до сотни* счастливых! (До сотни 01).

(2) *с голоду* (в разговорно-бытовой речи) ↔ *от голода*:

Сильвио Берлускони с голоду не пухнет! [16:48/14. 08. 2004] В нынешнем году... (С голоду 01). — Русские — добрые, *с голоду* умереть не дадут! (С голоду 02).

В этом падеже используются предлоги, образованные из сочетания простых предлогов с косвенным падежом существительных. Их употребление часто приводит к созданию речевых штампов. Таким является предлог *со стороны*:

Мировой суд доволен отношением к себе *со стороны* Гилада Шарона. (Со стороны 01).

Нанизывание форм родительного падежа имеет свои ограничения, нарушение которых может придать речи неясность, а стилю грубоватость. Ср.:

Это дом *племянника жены кучера брата доктора*. (Пример А. М. Пешковского). — Для *выполнения задачи устранения отставания производства деталей*... (Пример Д. Э. Розенталя)

7. В обоих языках дательный падеж отличается особым экспрессивным потенциалом. Это, в частности, относится к так наз. дательному этическому (этички датив, датив интересовања). Он появляется, когда личное местоимение используется в этом падеже без предлога.

Здесь *тебе* не Америка [...] (Этический 1). — Ох уж эти *мне* веснушки!... (Этический 2). ▲ ... *ћао* брате, па добро па где си ти *мени* бре? нема те нигде! (Этички 1). — [...] како сте *ми* ви људи имате ли ви проблема [...] (Этички 2). — Добро *ми* дошла. (Жарко Станић).

С помощью данной конструкции можно передать различные эмоциональные переживания, особенно в конфликтных ситуациях, в спорах, при отсутствии согласия с собеседника, точнее с его мнением, просьбой и т. п. Чаще всего дательный этический несет отрицательную коннотацию.⁶

Так, я тебя не трогал, пока ты не трогал никого. Первый я не начинал. Опять хочешь войну развязать? Так я тебе её устрою. Потом не жалуйся. (Этический 3).

я вам не тётя,
писать и стоя могу
ведь я же — дядя

(Этический 4)

Особой экспрессией отличаются случаи, когда утверждение является эмоциональным отрицанием:

Ага, на входе заработать деньги за 19 дней?? Так я тебе и поверил [...] (Этический 5)

Это может быть предупреждение, угроза и т. п.

Я вам не Микки-Маус (Ю. В. Грымов)

Часто выражается насмешка, ирония:

Ох уж эти мне подружки! (Этический 6). — Уж эти мне мужчины (Повесть).⁷

⁶ „Конструкции с дательным этическим относятся к модусному плану предложения, ничего не прибавляя к его диктуму. Именно этой особенностью обуславливается то, что основными сферами употребления таких конструкций являются разговорная и художественная речи. Все стили, объединенные в функциональную сферу специальной речи (по терминологии Шмелева Д. Н.) исключают появление конструкций с дательным этическим. Использование анализируемых конструкций наблюдается в первую очередь в диалогической речи, а особенностями диалога в специальной речи являются нормы речевого поведения говорящих, соблюдение условий ведения дискуссии, правила речевого этикета. Все эти условности заставляют говорящих не допускать многих элементов „разговорности”, „сниженности” в речи.” (Машовец 2001: 2). Данные конструкции являются одним из показателей экспрессивности высказывания. Все экспрессивные средства различных языковых уровней обладают относительно четко выраженной положительной или отрицательной коннотацией.

⁷ „... появление подобных конструкций возможно лишь при общении знакомых людей, причем очень часто эти люди — ровесники, а также равного социального уровня. Использование конструкций с дательным этическим в ситуациях общения, например, студент — преподаватель, покупатель — продавец, начальник — подчиненный, старший — младший и т. п. может быть допущено только в отношении вышестоящего к нижестоящему. В противном случае возникает конфликтная ситуация, требующая „сглаживания”, выхода из создавшегося неловкого положения. Так если преподаватель слышит от студента: „Тожже мне профессор нашелся”, то это высказывание воспринимается как грубость, несоблюдение этики поведения. Эта же фраза

Этический дательный Милка Ивич называет модальной формой, так как в предложении типа „Шла *ми* радите?“ энклитика *ми* употреблена именно для того, чтобы внести оттенок личного участия, „разъеженности“, сердечности в то, что спрашивается (Ивић, 1953—1954). В грамматике Станојчић/Поповић 1992 (282) этический дательный характеризуется как синтаксически избыточный падеж с экспрессивной функцией.

В сербском языке экспрессивным является дательный клятвы:

Тако *ми* бога, био сам огладнио. (Етички 3). — Тако *вам* света, клоните се мијешане *pizze* на брзим линијама. (Етички 4). — Црногорац му одговори: „Части *ми* чоче [...]“ (Етички 5).

Дательный принадлежности встречается в обоих языках. Разница между ними состоит в том, что в сербском языке такой падеж употребляется без каких-либо ограничений, в то время как в русском языке он не используется с именительным подлежащего, от которого дательный принадлежности зависит (Милинковић 1987):

Сада бих вас молио да *ми* покажете моју собу и ако може донесите *ми* у собу један врч вина. (Посесивни 1). — Објављене су *joj* две књиге поезије ... (Посесивни 2). ▲ Я держу его, брею *ему* голову, по утрам бью бамбуками по пяткам... (Посесивни 3). — Одним ударом сабли я снес *ему* голову... (Посесивни 4)

Сербская местоименная форма *си* в восклицательных предложениях становится плеоназмом, так как она ничего не обозначает (является избыточной):

Благо *си* га мени!

Двойной дательный падеж встречается в русском плеонастическом сочетании *ум-разум*.

Моя добрая учительница научит меня *уму-разуму* и правильно писать слова. (Ум-разум 01)

В сербском языке при помощи избыточного дательного падежа *мајци* после глагола с отрицанием можно усилить значение.

Мој једини животни смисао јесте да се реализујем кроз новинарство и кад су ми се на путу појавили типови као што је трбати, примитивни Шешель, слинави Вучић, гробар Николић, Мира Марковић са

из уст студента по отношению к другому студенту звучит как насмешка. Такого рода различия очень важно учитывать при обучении русскому языку иностранцев, так как неправильное употребление конструкций с дательным этическим может привести к возникновению конфликтной ситуации.” (Машовец 2001: 4—5)

цветом у коси, плус Слоба, и викнули: Е, *нећеш* даље, *мајци!* (Мајци 01). — Кад сам након доста времена скужио да је ово пропала забава, одлучио сам из протеста скуцати ауто у ограду, али *нећеш мајци!* (Мајци 02).

Одним из русских речевих штампов с дателным падежом јављається сочетание *по линији*.

Пираты ужимают российскую территорию *по линији* всех границ. (По линији 01). — Список проектов в Республике Карелия, финансируемых *по линији* Баренц секретариата в 2003... (По линији 02). — *По линији* Министерства обороны Болгарии не отправлялось оружие в Грузию. (По линији 03). — Еще 39 проектов одобрены *по линији* программы СА-ПАРД ЕС. (По линији 04). — Эти разговоры сначала шли, понятно, *по линији* критики Давидовича, и я тогда разделял в... (По линији 05).

Предлог *благодаря* иногда неправильно используется для указания причины вообще (не только положительной).

Благодаря паводку. (Благодаря 01).

8. В русском языке некоторые конструкции с винительным падежом имеют разговорный характер, например:

... как похудеть *на лицо*, чтобы щёчки впали (На лицо 1). — Выбрав сложный путь, пройдя *через неудачи* и *ошибки*, я решил попытаться заполнить имеющейся пробел в информации [...] (На лицо 2)

Разговорный характер имеет русская конструкция с существительным *унисон* — *в унисон*⁸ с кем — чем в значении предлога 'в согласии, в соответствии с кем — чем-н.'

Это значит, что у нас образовалась действительно классная команда, где сердца звучат *в унисон* и все задались одним направлением! (Унисон 1).

Как часто *в унисон* мы говорим,
Как будто мысли друг у друга мы читаем,
И время быстро пролетает,
Как будто мы шедевр творим.

(Унисон 2)

Экспрессивность может возникнуть на базе трансформации неодушевленности в одушевленность, например:

⁸ „Унисон, -а, м. (спец.). Созвучие из двух или нескольких звуков одинаковой высоты, воспроизводимых разными голосами или инструментами. *Петь в у.*” (Ожегов—Шведова 1992). ГАН 1980 дает примету „нов. книжн.”.

[...] а у *этого пня* жена, племянник [...] (Пень 0.1). — [...] ты сказала нашей дочери, что я не дам ей ни копейки, если она выйдет за *этого болвана*? [...] (Болван 02). ▲ Која то жена не машта да без пардона ошамари балвана који јој приђе са неукусним предлозима? (Балван 01).

В сербском языке особенностью являются случаи, когда местоимение *који* используется в винительном падеже для обозначения неодушевленных предметов:

У четрнаестој години Шандора примају у *оркестар кога* су чинили: Здравко Николић (виолина), Влада Николић (басприм), Стево Павловић (басприм) и Браца (бас) [...] (Кога 01).⁹

Ево, беже, два мача зелена,
Ти избери *кога* теби драго [...]

(Народная песня)

Необычным в сербском языке является употребление винительного падежа *јуша* в *сочетаниях „овај јуша“*, „*други јуша*“, „*први јуша*“, „*сваки јуша*“, возникших в результате контаминации или аналогии.

Тако је и овај *јуша*. Дозволите нам стога да Вам изразимо срдачну добродошлицу на још једној новоотвореној рубрици, коју смо насловили [...] (Пута 2). — [...] ја се надам да ћемо се *други јуша* срести [...] (Пута 4). — Кад сам га *први јуша* видјела кољена су ми клецала! (Пута 7). — Сваки пута када је сео да компонује, Beethoven је сипао на главу чашу хладне воде. (Пута 9). — Сусрећем свог старог пријатеља, књижевника Боривоја Радаковића, одлазим с њим у чувено „Блато“ и распедамо што је све нова откако смо се *задњи јуша* видјели на премијери његова комада у Београду. (Пута 11). — Најбоље би било вјежбати улаз кроз игру (бацањем лоптице, комадића хране...) И, наравно, *сваки јуша* га добро похвалити. (Пута 13). — *Сваки јуша* када уђем, понадам се да ћу их можда угледати. (Пута 15).

Эта конструкция чаще встречается в хорватском языке (П. Скок называет ее „компромиссной“).

Очень редкими являются словосочетания с экспликативными объектами типа

казати јаде, догађај, — исати њега, — рећи гласе, — мислити образ, свој живој, — лакаћи мртваца (мртве, сина), — сазнати Исуса.

⁹ Данное употребление встречается и в именительном падеже: То је тај узор *кога* су слиједиле прве генерације муслимана... (Кога 02). — Тако је добијен *електро-органски хибрид, кога* су његови творци одмах крстили са „роборат“. (Кога 03).

Сложным является вопрос правильности конструкции *користи́и* с винительным падежом. Следующие примеры некоторые считают нарушением литературной нормы, так как этот глагол надо использовать как непереходный (хотя в некоторых случаях можно употребить только конструкцию переходным глаголом: *користи́и ти годишњи одмор, користи́и ти боловање*):

Иначе, *користи́м ову йрилику* да поручим браћи у Србији да се нама ће се и они нама овако [...] (Користити 2). — Библиотека *користи́и нормативне базе йодашка* за лична имена и корпоративне одреднице... (Користити 4).

Тавтологическое сочетание *йуи́ йуи́ује* используется для усиления значения.

У децембру *йрви йуи́ује* у Санкт Петербург, где упознаје издавача Суворина. У јануару му Суворин предлаже сарадњу у публикацији „Новоје времја”. 1887. (Пут путује 1). — Као што и сам, пишући ове редове, непрестано морам да се обуздавам како не бих из свег гласа почео да певам: „*Пуй йуи́ује* мој јаран, путујем и ја [...]!” (Пут путује 2). — По други *йуи́ йуи́ује* у Јерусалим. На повратку из Свете земље борави у Трнову, у Бугарској. (Пут путује 3).

Глагол *ћуи́аи́и* с винительным падежом в значении ‘чувствовать (что?)’ является стилистически окрашенным:

Ћуи́им мирис твога лосиона, твој дах на прегибу рамена и врата. (Ћутим мирис 01). — *Ћуи́им мирис* Загреба. (Ћутим мирис 02)

Он часто встречается и в поэзии:

Ноћ је. Моја сјенка са мном тихо ступа
По обали овој гдје никога нема.
И док сребрн мјесец у мору се купа,
Ја у души *ћуи́им мирис* хризантема.

(Алекса Шантић, Хризантема)

Мене вјетрови вуку, магле ме разапињу,
у носницама стално *ћуи́им мирис* путовања,
а твоја је душа блага и топла,
хрскава као свјежи крух у јутро.

(Ти имаш душу)

Конструкция *вјежбай́и* + винительный падеж имеет разговорный характер в предложениях типа:

Не могавши се лако кретати, Квака (тако га је прозвао друг јер је и поред физичког хендикепа био „мангуп”) почео је, сједећи, *вјежбай́и*

хармонику и пјевати [...] (Вјежбати 3). — [...] са потрошњом горива коју захтевају савремени хеликоптери, за опрему за ноћна дејства, савремене лабораторије на којима ће војници *вјежбаћи дејтонацију* мина [...] (Вјежбати 4). — А од јануара следеће године на њима ће се *вјежбаћи чи-џав низ нових закона*, чија је суштина у краћењу помоћи или брисању с евиденције о [...] (Вјежбати 5).

Разговорним можно считать конструкции с глаголом *свирати*, требующим објекта в винительном падеже.

Зашто сте онда почели *свирати клавир*? (Свирати 1). — Како си почео *свирати орђуле*? (Свирати 2).

То же односится к глаголу *играти*:

Изазов је *играти Шекспира*. (Играти 1).

Некоторые исследователи конструкцию *радује ме, весели ме* считают неправильной:

Радује ме што је стао рат, а сада је најважније да радимо. Нека о кривицама појединаца расчишћавају они што су закували све ово. (Радовати 1). — *Весели ме* добар ручак с пријатељима или недјељна кафица. Посебно волим у миру уживати у сарајевским ђевапима. (Веселити 1).

Также:

Њу није *брига* за моје моралне дилеме, и зашто ја морам да будем моралнија од Папе. (Брига 01).

Маркированным является конструкция, состоящая из винительного падежа от слов турецкого происхождения и глагола *учинити*, *ударити*:

Валија Топал Осман-паша *сурђун*¹⁰ је *учинио* Ихнса-ефендију. Протјерао га је у Травник. Народ не зна зашто је протјеран. (Сурђун 1). — Он је, то се види из преписке, заправо, био *сурђун учињен*, прогнан из (јавног) живота. (Сурђун 2). — Ту јунаци *сеир чине*, А мој драги коња игра, А ја стојим, те га гледам: Мили Боже, чудна бега! Соко ли је? Јунак ли је? Драги ли је? Сунце ли је? (Сеир 1). — Да *учине сеир* од сватова, И да виде, јел' истина тако, Да познају зета [...] (Сеир 2). — Онда ми сједосмо и *ударисмо сеир*. Мађарца направла торту, а ми још набавили хурмашица и тахан алве. (Сеир 3).

В обоих языках частое употребление экспрессивного винительного падежа может привести к мертвой метафоре типа:

¹⁰ *Сурђун* — ссылка, изгнание, состояние того, кто сослан.

[...] Вагагину было приказано добыть „языка”. (Язык 01). ▲ Турци већ ухватили *корена* на европском тлу. (Ухватити корена 01)

Другой вид — это тавтологическая экспрессивность винительного падежа.

Она живет в 50 км от Киева и когда Вы были с концертом, она бросила все, за последние деньги купила билет и приехала, *ночь ночевала* на вокзале. (Ночь 01). — Хлопец *пашню пашет*. (Пашня 01). — А хорошо *сказки сказывает*. (Сказка 3). — Папа, я доброе дело *сделала*. (Дело 01).

Дорога, дорога
Нас в *дальние дали* зовет...

(А. Фатьянов. Дорога, дорога...)

Такой вид экспрессивности наблюдается и в сербском языке:

Град *градил* б'јела вила... (Град 01).

В некоторых случаях один из членов синонимической пары *путь* — *дорога* используется в винительном, а другой в именительном падеже, что вызывает определенный эффект.

В сырой палатке мы поднимем за себя
За нашу дружбу
И снова *в путь, дорога* нас троих любя
Пускай *закружит*...

(Дмитрий Борисоглебский. Моим друзьям)

Также: *видать виды, варить варенье, думу думать, горе горевать, печь печенье, подарки дарить, работу работать*.

В сербском языке:

Он је дошао, заправо, да бисмо могли имати *живој*, *живејџи* *живој* у изобиљу. Сам је то рекао: Ја дођох да живот имају, у изобиљу да га имају. (Ив 10, 10). (Живот 04).

Овде оћу зиму *зимовајџи*... (Зима 01)
Подиге се патријару Саво,
Подиге се итар *лов ловијџи*;
Лов ловио летњи дан до подне,
И од лова ништа не улови,

(Лов 01)

Также:

бијџку бијџи, дан данијџи, жетџву жетџи, јад јадовајџи, ратџ ратџовајџи, сан снџијџи.

В русском языке особую экспрессивность создает винительный падеж при непереходных глаголах, выражающих каузативное отношение. Так глагол *уйти* в последнее время довольно часто используется как транзитивный глагол. Например, в интервью „Аргументам и фактам” бывший вице-президент России Александр Руцкой говорит о том, почему он ушел от власти. После его слов „Я от этой власти ушел из-за несогласия с тем, что творится со страной. Поэтому туда и не рвусь.” корреспондент перебивает его: „Но вы же не сами ушли, а „*ушли*” вас.” (Ушли 01). Такой же пример с еще одним „ушедшим” политиком — бывшим премьер-министром В. С. Павловым. Он говорит: „Премьер-министром я стал еще проще, без всяких встреч и разговоров, по телефонному звонку”. Следует реплика журналиста: „Не может быть.” и ответ: „Это вам так кажется, людям с улицы. *Рыжкова* внезапно „*ушли*”. Работать при нем мы уже не могли... Надо было или всем уходить или устранив Горбачева, продвигать Рыжкова и работать.” (Ушли 02).

Или:

„Весьма символично, что *Сагалаева* „*ушли*” в тот же день, когда на плечах наивных туляков в большую политику вернулся Александр Коржаков (Ушли 03).¹¹

Сдвиг в сторону каузации является довольно модным в последнее время, что подтверждают случаи окаузирования и некоторых других типов глаголов, например глаголов физиологического состояния типа заболеть. В статье „Известий”, посвященной правозащитнику Сергею Адамовичу Ковалеву находим следующее предложение:

„Кстати, и сейчас Ковалев остается главой официальной делегации России в Комиссии ООН по правам человека: срок его полномочий истекает через два года — „если, конечно, *меня не заболеют*”, комментирует ситуацию старый политэк (Ушли 04).

Ср. также:

Совершенно неожиданно идею поддержало руководство завода „Освар”, затем ей „*заболели*” городские власти ДОСААФ, ВОИР, городские комитеты ВЛКСМ и КПСС. (Ушли 07). — Его не *ушли*. Андрей Михайлович Анисенко назначен вице-президентом компании. (Владимир Полупанов). — После того как „*упразднили*” Заверюху, аграрные лоббисты ночей не спали — добивались восстановления поста сельского вице-преьера.” (Ушли 05). — Кто „*подсидит*” премьера? (Ушли 06). — Александр Моисеевич, а по какой причине „*ушли*” предыдущего директора?

¹¹ Такое употребление глагола *уйти* регистрируется в словарях, напр. у Ожегова: *уйти*: 3. То же, что уволиться (разг.). У. с работы. У. на пенсию. У. в отставку. Не сам ушел, а „его *ушли*” (об уволенном; шутл.).

Такое употребление выступает в функции усиления высказывания, подчеркнутого выражения.¹²

В сербской философской речи глагол *мислићи* используется как переходный глагол:

Увек се може мислити о времену као варци, али филозофија жели *мислићи време* као... света као развоја и баца потпуно ново светло (тј. мрак) на идеју прогреса, космоса [...] (Мислити 1). — Филозофи немачког идеализма повлаче консеквенце из историјског искуства. Пошто је њихов изворни интерес одувек већ био интерес за синтезом, питање се формулише у облику: како мислити синтезу у констелацији у којој је субјективност = насиље? (Мислити 2). — У том контексту вријеме је само добар појам да би се показало како живимо у варци... ту је једно јасно — мора се, желимо ли да говоримо о времену, *мислићи субјекат*. (Мислити 3).

И глагол *лећи* выступае иногда как переходный (*лећи кога*):

Леђи су ме на леђа на једног од њих. (Лећи 01)

Транзитивное употребление непереходных глаголов иногда становится узуальным. Таким примером является сочетание *гулять собаку* — *шејати ња*:

Лучше всего не доверяться прислуге и выводить *гулять собаку* самому... (Гулять 1). — Впрочем, уже была пора возвращаться, *гулять собаку* и заканчивать день. (Гулять 2). — Никогда не отпускайте *собаку гулять* одну, она может потеряться или попасть под машину. (Гулять 3). ▲ Можда некој сусједи поспремити стан, *шејати ња*, отићи у дућан или већ нешто. (Шетати 1). — *Пса* мораш хранити, *шејати*, чистити иза њега, а роботу само ставиш батерије и то је то. (Шетати 2). — Не да ми се сада *шејати ња*. Нека буде вани и шеће по дворишту. (Шетати 3).

В сербской народной поэзии и в прозе более раннего периода встречаются случаи использования винительного падежа с непереходными глаголами для обозначения объекта:

¹² В. Д. Черняк односторонне объясняет это явление лишь как стремление к экономии языковых средств (говорящий стремится сложную каузативную ситуацию представить одной глагольной номинативной единицей). Он приводит примеры из: а) разговорной речи — *Я дочку* в институт поступаю. — *Его уши*. — *Мы* должны поскорее *защитить* (речь идет о защите диссертации). — б) детской речи — Андрюша *меня заболел*: снег за шиворот насыпал. — *Я травку расту*. — Зачем ты *меня растакал*? — в) художественной литературы — Не знаю, Березин. Только когда его <больного> подольше *подышишь*, как следует отвентилируешь, они <данные о здоровье> лучше. (Черняк 1989: 26–27). В. Д. Черняк замечает, что существующая литература по синтаксису народных говоров не отражает случаев такого употребления глаголов в диалектной речи.

Уврх совре стари Југ Богдане,
 С десне стране уза раме своје;
Сједе зейта Страхинића бана,
 и ту сједе девет Југовића,
 Низа совру остала господа...

(Бановић Страхинића)

Разговорный характер имеет винительный падеж в неполных предложениях (при наличии дополнения и отсутствии сказуемого):

Једну ракију! Црну кафу!

Такой эллипсис встречается и в поэзии:

[...] па он сједе у зелену траву,
 а ђевојци у *криоце главу*,
 заспа Стојан. [...]

(Женидба Стојана Јанковића)

Винительный падеж иногда появляется в форме композиционного стыка:

Он провожает свою новую знакомую в гостиницу и остается на *ночь. Ночь* любви. (Свидание на одну ночь)

Данный падеж может также образовать тавтологическую конструкцию:

— Так что все пули ему нипочем! Это вам, гады, не *шутки шутить!* (Шутка 01)

Добавлением гласного *о* винительный падеж в некоторых случаях получает оттенок торжественности, возвышенности:

„*Во дни* сомнений, *во дни* тягостных раздумий о судьбах моей родины, — ты один мне поддержка и опора, о великий, могучий, правдивый и свободный русский язык! Не будь тебя — как не впасть в отчаяние при виде всего, что совершается дома? Но нельзя верить, чтобы такой язык не был дан великому народу!” (Тургенев. Русский язык: „*Во дни* сомнений...”). — *Во дни* державных потрясений, В процессов гибельных разгар На что употребить свой гений? Куда приткнуть мятежный дар? (Игорь Иртенев. *Во дни* державных потрясений. (Во дни 03)

Во дни минувшие бывало.
 Когда являлася весна [...]

(Алексей Толстой. *Во дни*...)

Чертой официального стиля является сочетание:

(1) *во имя*

Союз *во имя* труда. На фоне растущих проблем на рынке труда федеральное... (Во имя 01). — Софи Дал раздевается *во имя* мира. (Во имя 02). — Всемирный день культурного разнообразия *во имя* диалога и развития. 21 мая 2004 года. (Во имя 03).

(2) *во избежание*

Во избежание беспорядков футбольным фанатам на ЧЕ-2004 разрешат курить „травку”. (Во избежание 01). — В Вильнюсе снова закрыли синагогу *во избежание* беспорядков. (Во избежание 02). *Во избежание* падения доллара Центробанк скупил за час три миллиарда. (Во избежание 03).

(3) *во исполнение*

Действовали строго *во исполнение* требований закона [...] (Во исполнение 01).

Оттенком профессиональной речи обладает конструкция „судно типа *крейсер*”:

Продается рыболовное судно РМС *типа „Каспий”*. (Типа 01). — Самолет *типа „утка”* запроектирован... (Типа 05). — Позже мечтой многих была маленькая переносная стиральная машина *типа „Малютка”*. (Типа 06).

Сочетание за *счет* становится все больше клишированным.

Они самостоятельно определяли внутренние цены, *за счет* чего могли уходить от налогов. (За счет 01). — Одобрить программы Комиссии Европейских сообществ о безвозмездном распределении продовольственных товаров и произведенных из них продуктов питания, осуществленном ... среди малообеспеченных и социально незащищенных категорий населения в Республике Саха (Якутия) — *за счет продовольственных товаров*, полученных Российской Федерацией от Европейского сообщества. (За счет 02).

Это можно отнести и к сочетанию *в силу*.

В силу случившихся обстоятельств моему мужу пришлось уволиться с работы... (В силу 01).

Просторечный характер имеет конструкция *за то* 'в пользу того' (она изредка встречается в книжной речи).

— Неужели? — удивился я. — Все говорит *за то*. Ведь если наш метод позволяет заглядывать в абсолютное будущее, значит, со временем мы научимся давать точный прогноз хоть на завтра — потребуется лишь небольшая модификация. (За то 01)

9. В русском языке отсутствует звательный падеж. В настоящее время его формы являются архаическими и используются в целях создания экспрессии:

Чего тебе надобно, *старче*? (Старче 01). — Чего надобно, *старче!* (Старче 02). — Трудно смиряться в мире, в котором мы живем, *старче*. Что Вы скажете, *старче!* (Старче 03).

Старый звательный падеж часто встречается в сказках:

Голосом молвит человечим: „Отпусти ты, *старче*, меня в море! [...]” (А. С. Пушкин. Сказка о рыбаке и рыбке: Старче 04). — Прикормил дедушка рыбку. Имеет в неводе рыбку большим — пребольшим! Дедушка продолжилась, тянул-тянул, пролонгировать не может. Имелось это кликать золото Жучку. Пришел, выполняя, Жучка, спросил: — Это к Вам надобно, старче? Старик отвечает на это с поклоном: (Старче 05). — О. *старче*, пусти меня в море... (Старче 06).

В разговорной речи используются эллиптические формы именительного падежа от имен женского рода типа *Наташ*, *Тань* и т. п.:

Наташ, а ты купи трубку — слухательную (хи-хи), такую, какую врач прикладывает — ведь если врач слышит, то и муж должен, или продаются же отдельно от томографа — медицинские — ну и пусть слушает на здоровье — это ж здорово! (Наташ 01). — *Наташ*, дико извиняюсь. (Наташ 02).

Иногда в одном и том же контексте употребляются различные формы обращения:

Он опустил на колени, потрогал дощечку, шмыгнул носом:
— Вот и я, *Наташ*... здравствуй [...]
Санька помолчал и вдруг заплакал, ткнувшись носом в холодную дощечку.
— *Ната*... *шенька*... *Ната*... *шень*... кааа...
Фонарик вывалился из его рук.
— *Ната*... *шааа*... *Ната*... *шенька*... (Наташ 03). — Беда у меня, *Наташ*, прямо, не знаю, что и делать. (Наташ 04). — Мальчик — *Мам*, мам, я есть хочу... *Мам*, *мам*, я пить хочу... (Мам 01).

Усеченные формы встречаются и от мужских имен на -а (-я):

Никит, за что купил, зато и продал. (Никит 01). — ... слышь *Никит* — открой тайну — как с ними связаться... (Никит 02). — Отец и сын на пляже. — *Пап*, а *пап*, скажи — отчего море вдали синее... (Пап 01)

В эпистолярном стиле появляются дружеские обращения интимного характера.

Письмо к В. Ф. Комиссаржевско от 25 августа 1900 года: „Я пишу, работаю, но, *дуся моя*, в Ялте нельзя работать, нельзя и нельзя. Далеко от мира, неинтересно, а главное — холодно”. (*Дуся* 01)

Особую форму составляют заштамповавшиеся образования, т. е. обращения стилистически нейтральные, но выступающие как штампы типа *милостивый государь*.

Экспрессия сербского звательного падежа вызвана, прежде всего, тем, что он выступает в его нетипичной синтаксической позиции, а именно в функции подлежащего.

Вино пије *Краљевићу Марко*
са старицом Јевросимом мајком,
а кад су се напојили вина,
мајка Марку стаде бесједити:
„О мој синко, *Краљевићу Марко*,
остави се, синко, четовања,

(Орање Марка Краљевића)

Здесь сначала используется экспрессивная форма этого падежа, а затем нейтральная в аппелятивной функции. Также:

Распали се *Мићуновић Вуче*,
па се Хамзи попримаче близу [...]

(П. П. Његош. Горски вијенац)

Он поче јести.
Прекрсти се прије.
Но кб да једе мрки *џорки вуче*,
Каквога нигда нико виђо није

(Алекса Шантић. Кириције)

Цар Лазаре сједе за вечеру,
Покрај њега царица Милица;
Милица је сјела невесела,
У образу бл'једа и потмула;
А пита је *славан цар Лазаре* [...]

(Царица Милица и змај од Јастрепца)

Звательный падеж является экспрессивным в составе именной части сказуемого:

Мисли јадан да је *џорски вуче*,
Ил још гори *брђански хајдуче*,
Тер се боји гдје ће погинути,
А не стиже што му срце мути.

(Иван Мажуранић. Смрт Смаил-аге Ченгића).

Эмоциональностью окрашены восклицания типа:

Ах, *Мамочка, путеводная звезда! Золотая!* Все ты устроишь, мудрая, распутаешь все клубки! (Татьяна Толстая. Ночь).

В сербском языке:

Не сјећам се ни куда сам пролазио, ни колико ме људи пратило очима, стално мислећи на прву ријеч коју ћу рећи. *Прва ријеч! Као оружје, као шћишић.* (Меша Селимовић. Дервиш и смрт. VIII дио)

*О мили часи, како сте далеко!
Ви драга лица, ишчезла сте давно!
Пуста је соба... Моје срце тавно...
И без вас више ја среће не стеко'...*

(Алекса Шантић. Претпразничко вече)

10. Творительный падеж отличается определенным экспрессивным потенциалом. Одной из таких форм является творительный тавтологический (творительный падеж, следующий за однокоренным именительным падежом или глаголом).

Ярослав — *туча тучей*. А Лика эта вроде как ничего, освоилась. (Ник Перумов). — ... были, и журавли, и утки, и тетерева — *туча тучей!* (Туча 01). — Я вас *люблю любовью* брата... (А. С. Пушкин. Евгений Онегин). — Кто из команд лучше? Да *пропади пропадом* обе, что за дурацкое занятие — футбол! (Пропадом 2). — Польские короли не раз *ходили походами* в эту туманную страну, но — безрезультатно. (Поход 01).

Также: *молодец молодцом, дружба дружбой, а служба службой, — сиднем сидеть, стоном стонать, ходить ходуном.*

И в сербском языке встречается тавтологический творительный падеж (таутолошки инструментал, инструментал појачања или истицања), особенно в народной поэзии.

[...] ја се млада на пут спремам,
туђе дворе дворивати;
туђа баба бабом звати,
а свога ћу спомињати;
туђу мајку мајком звати,
а своју ћу спомињати;
туђег браћа браћом звати,
а свога ћу спомињати;
туђу секу својом звати,
а своју ћу спомињати.

(Ој невенe, ој невенe)

Также:

Све дахије *ником йоникоше,*
И преда се у земљу погледаше [...]

(Почетак буне против дахија)

Зато увек исту особу истим *бичем бичевайши.* (Бич 01)

В русской поэзии:

Идол стал *болван болваном...*

(И. А. Крылов. Оракул)

Ну, прямо у себя живет *султан султаном...* (в значении 'в достатке')

(И. А. Крылов. Лентяй)

С барином распрощался *чин чином.*

(И. А. Крылов. Урок дочкам)

Однако не все такие случаи бывают экспрессивными:

[...] неки мисле да човјек није човјек док није свјестан себе, а неки сматрају да је *човјек човјеком* пред саму смрт. (Човјек 01).

Сербской экспрессивной формой является творительный падеж клятвы:

Кунем се ѓрадом овим [...] (Град 02). — *Кунем се самим најсвеицијим, својом чашићу*, да ћу се придржавати тајни Светога вема [...] (Георгиј Хлебников). — *Кунем се Боџом и овим вином* [...] (Клетва 01).

В некоторых сочетаниях с предложением *над* конструкция носит устарелый характер:

Мое *наблюдение над русскими...* (Наблюдение 01). — *Наблюдение над работой* в собственном отделе... (Наблюдение 02). Израиль ни на минуту не может остановить *наблюдение над иранским* вооружением... (Наблюдение 03)

Оттенок официального стиля присущ сочетанию *за подписью*:

Вздых облегчения *за подписью* губернатора. Сборочный конвейер ЗМЗ. (За подписью 01). — „Сдать стволы!” — такова суть содержания писем *за подписью* замминистра внутренних дел... (За подписью 02).

В русском языке форма *лошадьми* реже встречается в настоящее время и является более экспрессивной, чем *лошадьми*:

Нас, знаете, *лошадьми* не удивишь. [...] (Лошадь 1). — [...] Монгол сказал, что с ними есть один парень с *лошадьми*, который как раз возвращается [...] (Лошадь 2)

11. В русском языке предложный падеж на -у (-ю) имеет разговорный характер:

[...] *В отпуску* выпил рюмку коньяку? [...] надел в сенях валенки, а когда вернулся, забыл их снять в сенях и оставить *на холоду*. (Михаил Пришвин). — *В чаю* целебен и в розарии прекрасен... (Чай 01).

Иногда параллельно используются форма на *-е* и форма на *-у (-ю)*:

При ... Вы сейчас *в отпуске*? — Да, я *в отпуску*. (Отпуск 01).

Сербская конструкция *по питању* вместо *о питању* является канцеляризмом:

Римокатоличка и евангелистичка црква *по питању кремирања* има различите ставове. (По питању 01). — Конфузно стање у оквиру Европске уније било је на врхунцу овог лета 2003. године *по питању најада* Сједињених Америчких Држава на Ирак. (По питању 02). — Мај 2004. године остаје подвучен црвеном бојом *по питању рачунарских вируса*. (По питању 03).

В русском языке являются непродуктивными словосочетания с предлогом *о* и предложным падежом, выражающие атрибутивные отношения, типа стол *о трех* ножках (ср.: стол *на трех* ножках — с *тремя* ножками):

С этих пор все стулья у меня *о трех ножках*. И всё нормально. Валерьянку принимает жена. (О трех 01). — Там был стул *на трех ножках*, кровать, которая... (На трех 01). Ваза *на трех ножках* с фигуркой бога... (На трех 02)

Стилистически окрашены (книжн.) некоторые сложные предложения, образованные из сочетания простых предлогов с косвенным падежом существительного, имеющего отвлеченное значение. Лексическое значение существительного частично ослаблено или утрачено.

(1) *в деле*

Новый судья *в деле* ЮКОСа. (В деле 01). — *В деле* развития новой системы экономических отношений многое зависит от того, насколько рыночные структуры готовы к кропотливой работе по „вращиванию [...] (В деле 02):

(2) *в области*

Международный форум Возможности России *в области* экспорта услуг по разработке программного обеспечения Software Outsourcing Summit [...] Возможности России *в области* экспорта услуг по разработке программного обеспечения Software Outsourcing Summit [...] (В области 01). — Права граждан *в области* охраны здоровья. (В области 01).

(3) *в части*

Суд отказался прекратить дело Ходорковского *в части* хищения акций „Апатита” Мещанский... (В части 01). — Заключение на проект Федерального закона *в части* внесения изменения в статью 15... (В части 02). — ЦБР продлил аккредитацию Северо-Кавказского государ-

ственного техникуниверситета *в части подготовки* руководителей кредитных организаций... (В части 03).

В некоторых случаях добавлением о к предлогу *в* создается оттенок народной речи, напр. *во поле*.

Во поле березонька стояла.
Во поле берёза стояла,
Во поле кудрявая стояла,
 Люли, люли стояла.

(Во поле 01)

Как *во поле* травушка горела,
 Как *во поле* травушка горела.
 Не травушка, белая ковылушка,
 Не травушка, белая ковылушка.

(Русская народная песня)

Не одна. Ой, да не одна. Не одна *во поле* дорожка
 Не одна дороженька. Гей, да не одна дороженька

(Александр Градский. Не одна во поле дороженька)

12. Интерверсия падежных форм числа. Одним из приемов создания экспрессии является использование единственного числа вместо множественного числа в форме синекдохи. В обоих языках этот прием является довольно частым. Ср.:

... сходил бы он в неведомое царство, в никому неизвестное государство и привез бы оттуда то, чтобы не узнал никто: ни *зверя*, ни *птицу*, ни *красную девицу* и чтобы то была калека, не похожая на человека! (Про Андрея-стрельца). — А на небе — ни Бога, ни *птицы*. (Любовь Борщевская). ▲ Пут се завршио усред поља. Свуда докле је око допирало, видело се само валовито тамно море поноћне траве. Ни *звук* ни *цвети* ни *йшица*, само ћутљиво небо и бескрајна ширина. (Дискусије).

Экспрессия возникает и в случаях, когда от отвлеченных существительных используется множественное число, напр. от слова *смех*:

Но напрасно я смеялся,
 Наконец и сам попался,
 Сам, увы! С ума сошел.
Смехи, вольность, — все под лавку
 Из Катонов я в отставку,
 И теперь я Селадон.

(А. С. Пушкин. Послание к Наталье)

В сербском языке встречаются такие же примеры:

Из даљине прате ме и
у даљину зову ме
буђења наша
руке
смјехови

(Текст 01)

Цвјетови горе па сунцу као *смјехови* црвени и сва се башта смије
врелим, црвеним смјехом... (Омнибус 01)

В русском языке формой *смехи* стали называть смешные вещи, истории и т. п., причем очень часто эта форма пишется с прописной буквы:

Здесь я решил выложить некоторые *Смехи*, которые мне иногда приходят в голову, в основном на лекциях. (Смехил). — На сцене уже минут как тридцать месили СМЕХИ и вдруг запахло жареным!!! Не запахло, а завоняло и не жареным, а чем то паленым!!! Стало трудно дышать, в зале все было в дыму, горела лестница, но всем было по барабану, панки рубились, а СМЕХИ продолжали играть дальше, и закончили свой сет как обычно песней „Спасибо вам” (Информационное агентство mNews.ru). — Вы знаете, когда-то я в конце 80-х, начале 90-х начал сотрудничать с Хазановым. Это, мне кажется, было довольно славное время и для него и для, так сказать, жанра. Так вот — он меня порадовал тем, что в отличие от очень многих коллег по цеху, он — задавал вопросы. То есть, знаете, есть такой довольно известный юморист, который, так сказать, ставит галочки на полях — „смехи”. Все знают, что он ставит „смехи” [...] Считает „смехи” на странице. На странице — ровно 10 „смехов”. То есть он знает реакцию зала. Он читает текст, он понимает, что тут засмеются, тут засмеются, тут засмеются. Вот он ставит эти галочки — „смехи”. Если „смехов” меньше на страницу, чем должно быть, то дальше текст доводится до кондиции путем скорчивания рож, переставления букв в словах, издавания звуков. (Виктор Шендерович: Чем я могу быть полезен?).

Экспрессия может появиться использованием противоположного приема: употреблением множественного числа вместо единственного, особенно когда от собственных существительных образуется не типичная для них форма множественного числа типа „Все мы глядим в *Наполеоны*”. Широкому употреблению этого имени во множественном числе способствовали стихи А. С. Пушкина, точнее его слова „Мы все глядим в *Наполеоны*”:

Но дружбы нет и той меж нами.
Все предрассудки истребя
Мы почитаем всех нулями
А единицами — себя.
Мы все глядим в *Наполеоны*;
Двуногих тварей миллионы
Для нас орудие одно;

(А. С. Пушкин. Евгений Онегин. Глава вторая, XIV)

Ср.:

Всю жизнь он зрел в *Наполеоны*,
 Великим, знатным подрожал...
 Шутовскую носил корону,
 И слабыми пренебрегал.

(София Маризовская)

Мы все глядим в *Наполеоны* (Наполеон 1)

Иногда обыгрываются оба имени (*Бонапарта* и *Наполеон*):

А то всё *наполеоны* да *бонапарты*. (Наполеон 2). — Из Бонапарта в *Наполеоны*. (Наполеон 3)

Ср. также:

В *Наполеоны* не вышел — сделался Плюшкиным. Люди, состоящие на учете в психоневрологических диспансерах, как правило, не страдают отсутствием фантазии. Есть среди них „*Наполеоны*”, „артисты”, „космонавты”, „изобретатели вечного двигателя”. Но о „Плюшкине” я услышал впервые. (Анатолий Макогонов). — Есть *Наполеоны* в отечестве моем (Наталья Хоменко). — *Наполеоны*, вперед! (Наполеон 4). ... и кино Аль Пачино метит в *Наполеоны* [...] (Наполеон 5). — Просматривается тенденция всех лысых толстяков запихивать в *Наполеоны*.

Наряду с *Наполеоном* иногда упоминаются другие имена:

Что до самой местности, то она насквозь историческая. Понятно, все эти *Кутузовы*, *Багратионы*, *Барклаи*, *Василисы Кожины* и прочие *наполеоны*, а примерно в промежутке между Поклонной горой и линией метро в районе перегона „Багратионовская” — „Филёвский парк” в свое время еще и замочили войско какого-то из двух лже-Дмитриев. (Наполеон 12). — Никогда в исламском мире не рождались *Наполеоны*, *Гитлеры*, *Сталины*... *Ельцины*, *Путины* и *Буши*. (Наполеон 13). — В этих сражениях есть свои *кутузовы* и *наполеоны*, люди с солидной и обоснованной доктриной. (Наполеон 14).

В некоторых случаях в одном контексте встречается единственное и множественное число:

Но ведь историю делают не только *наполеоны* и энштейны. Вася Пупкин, это тоже история, и может быть более существенная, чем *Наполеон*. (Наполеон 20). — Вот все кричат, что они — „*Наполеоны*”, и ты кричи?... Возможно, я в самом деле Наполеон (кто меня знает?); но если это действительно так, то и делать так, как все эти „*Наполеоны*”, я больше уже не смогу! (Наполеон 8).

Форма множественного числа *Наполеоны* используется и для названия кондитерских изделий (застывшая экспрессивность):

Печенье. Ягодные „*Наполеоны*”. (Наполеон 21). — Клубничные „*Наполеоны*”. (Наполеон 22). — Тазовчане предпочитают „*Наполеоны*” и заварные пирожные. А из тортов самыми покупаемыми являются „*Наполеон*” и „Птичье молоко”. (Наполеон 23).

Нейтральный характер имеет множественное число *наполеоны* для обозначения особой породы рыбы:

Изобилие рыб: *наполеоны*, окуни, меру, скат манта, скат-орел. Черный жемчуг [...] (Наполеон 25).

Это относится и к некоторым техническим приборам (напр. колонкам), названным данным именем:

„*Наполеоны*” — симпатичные и компактные (высотой всего 21 см), но при этом довольно тяжелые мониторчики. И пусть игрушечная внешность не вводит вас в заблуждение, это вполне взрослые двухполосные колонки с серьезными динамиками. (Наполеон 24).

И в сербском языке *Найолеон* используется во множественном числе:

Клуб колекционара власти никад неће закључати своје просторије. *Цезари* и *Найолеони* ће се шепурити на свечаним трибинама, држати говоре, љубити децу и рашчишћавати минска поља људским телима. (Наполеон 26). — Није реч о златном француском новцу, наполеону, дука-ту. Реч је о нашим политичарима, људима који су умислили своју величину, сви су они неки *Найолеони*. (Наполеон 27). — Најзад, неће ли он и сви тирани који нису изведени пред лице правде, охрабрити оне који не сматрају попут Игоа да је бити тиранин казна, већ се упињу да постану нови *Пайони*, *Найолеони*, *Милошевићи*, *Пиночеи*, да кроз неколико година поведу изнова тиранско коло? (Наполеон 28)

13. Одним из приемов создания падежной экспрессивности является удвоение. При этом падежи повторяются для усиления, подчеркивания значения. Это может быть удвоение одного существительного в двух различных падежах: а) в именительном и винительном (*рука об руку, слово за слово*), б) именительном и дательном (*вольному воля, носом к носу*), в) именительном и творительном (*шаг за шагом, раз за разом, днем за днем*) и т. д.

Удвоением предлогов усиливается, подчеркивается значение. Таких примеров достаточно много в сербском языке.

У муњевитом налету на својим брзим коњима доспјела је 1242. године из далеких централноазијских области и једна монголска хорда *до њод* саме улцињске зидине. (Предлог 1). — Хисторија Босне, која обухвата раздобље од почетака *до њод* крај петнаестог века (1940). (Предлог 1). — ... слиједи гости *до у* богомољу... (Предлог 2)

Часто удваиваются предлоги типа *на око, од око, са њреко*:

Статистички подаци у Србији такође су алармантни — број саобраћајних несрећа се са 27.000 у 1992. години повећао *на око* 60.000 у 2002. години. (Предлог 3). — *На око* 600 година п. н. е. овим простором су прошла трачко-кимерска и скитска племена, а у III веку п. н. е. Келти. (Предлог 4). — Спреман за штампу, *на око* 900 страница, формата Б5, илустрован, са рецептима... (Предлог 5).

Также: *до на* (погледати *до на* твоја врата, — мислити *до на* књигу, — испраитити *до на* капију, — прошеташ се *до на* крај села), *до над, до у* (*до у* небо, — улазити *до у* најмање ситнице, — све *до у* длаку), *до шамо* (како *до шамо* стићи?), *до њод* (ићи *до њод* град), *до њред* (доћи *до њред* врата), *до изнад* (засукати рукаве *до изнад* лаката) и т. д.

В руском языке повторение предлога характерно для разговорной речи и было нормой русского языка вплоть до XVII столетия. В настоящее время оно часто встречается в диалектах. Данное явление нельзя отнести к числу просторечных, так как оно характерно для современной русской разговорной речи, в том числе для речи лиц, вполне владеющих нормами литературного языка: учителей, врачей, инженеров, преподавателей вузов, аспирантов и т. д. (Новгородов 1959: 247). Автор приводит такие примеры:

Только вчера говорили *на* собрании *на* комсомольском. — А он еще остался в аудитории в двадцатой. — Я тоже люблю ходить *по лесу по зимнему*. — Да разве уследишь *за* ребятишками *за* нашими.

Академическая грамматика называет такой прием дублированием предлога в составе словосочетания (ГАН 1980, т. II: 142). Оно наблюдается в разговорной, непринужденной речи и при введении двухместоименного соединения с предлогом:

Что у вас у всех эта манера? (Чех.).

Особенно часто наблюдается повторение предлогов в устной поэзии (былинах). В северных былинах такой прием перешел из категории синтаксической в категорию стилистическую.¹³ Былины обычно начинаются повторением предлогов для обозначения места действия:

¹³ „В донских былинах, в связи с несколько иной синтаксической нормой (повторение предлога спорадическое при приложении и определении, в соответствии с тем, что дают тексты письменного языка XVII—XVIII вв.), повторение предлогов значительно раньше стало категорией стилистической. Но ни в тех, ни в других текстах это повторение не было и не является только ритмическим средством или средством замедления или „разделения” слов. Даже в тех случаях, когда повторение предлога переходит в категорию стилистическую, основанием его являются не формальные, а смысловые отношения.” (Евгеньева 1963: 97).

Во славном было во городе во Ростове
 У того попа ростовского
 Едино было чадо милое,
 Удал добрый молодец на возрасте
 По имени Алешенька млад.

(Алеша Попович и Илья Муромец)

В художественной литературе этот прием встречается довольно часто.

Своеобразием русского языка является контактное удвоение одного и того же предлога типа *за за*, *на на* и т. п. для усиления, подчеркивания значения. Например, *за за*:

Только немцы *за за* один день выпустили 76 статей о якобы готовящемся размещении в области ядерного оружия. (За 1). — В этот же раз он только следил *за за* действиями коллег, управляя краном „Цанардм 2”, на котором была установлена телекамера. (За 5). — Надеждин выступил *за за* принудительное лечение наркоманов и введение смертной казни за распространение наркотиков в случаях, „когда речь идет о” [...] (За 7).

Структурно идентичный повтор образует предлог *на (на на)*:

Ну а если *на на* него надавить, это только токсикоманы могут выдержать. (На 1). — Интересно, а департамент ЖКХ будет отвечать только *на на* удобные вопросы? (На 2). — Вы можете попробовать умножить Ваш капитал играя *на на* wmtz на этих 4 сайтах! (На 3).

Нам неизвестны случаи упоминания таких примеров и их толкования в литературе.

В сербском языке мы не нашли таких примеров (им соответствует конструкция *само [за један]* [...]). В этом языке используется только неконтактное повторение одного и того же предлога:

Објављен позив *за* доставу понуда *за* извођење радова на обележавању саобраћајне [...] (За 15). — Одељење *за* ученике са посебним способностима *за* физику Драги основче, од прошле [...] (За 16). — Грађани *за* буџет *за* грађане. (За 17).

Нагромождение предлогов в форме стилистических фигур (анафоры, эпифоры и т. п.), создает яркую экспрессивность:

— *За* державу обидно, *за* Россию нашу, *за* кровь родителей [...] (За 9).

14. Корреляционная экспрессивность падежей возникает в соотношении одного падежа с другим/другими. При

этом, как правило, один из них является нейтральным, а другой стилистически окрашенным.

Родительный падеж ↔ дательный падеж. Устаревшей является конструкция *некролог* кого-либо, а нейтральной *некролог* кому-либо, о ком-либо.

Просматривая в библиотеке книги, из которых Модзалевский выписал имя Иванова, я обнаружил *некролог Иванова*, а в некрологе — строки: „Он оставил в неутешной печали вдову и двух прелестных малюток”. (Некролог 01).

В некоторых случаях форма родительного падежа имеет нейтральный характер, а дательного разговорный.

Пускай *по мне* злорадствуют в аду, Отложим попечение... Пускай *по мне* злорадствуют в аду [...] (По мне 01) Как раз *по мне* машинка! (+). Тема: Еще как! Как раз *по мне* машинка! (+). (По мне 02).

В другом контексте дательный падеж является устаревшим:

... был арестован и посажен в тюрьму как *изменник родине*. (Изменник 01). — [...] а вскоре и победила другая ставка: что я — *изменник родине*, что я... (Изменник 01). — Все погибли, но изменниками *Родины* не стали (И. Козлов)

Родительный падеж ↔ винительный падеж. При переходных глаголах с отрицанием объект можно выразить формой родительного или винительного падежа, например не люблю *стихи* — *стихов*. Разница между ними в частоте употребления: родительный при названиях конкретных предметов реже встречается, т. е. вытесняется винительным падежом. Поэтому необычной является фраза:

Твой отец не даст мне *лошади*. (А. П. Чехов. Чайка; Гвоздев 1965: 128).

„Употреблению винительного падежа способствует положение дополнения впереди глагола: *Письмо* я не написал, но допустимо и *Письма* я не написал.” (Гвоздев 1965: 128).

Родительный падеж подчеркивает отрицание:

Почему *я не люблю кошек?* (Не люблю 01).

Использование винительного падежа вместо родительного падежа рекомендуется в случаях падежной омонимии, чтобы избежать неясности, двусмысленности.

Так вот, он *не читал газету* — он изучал газету. (Не читал 01). — А тем кто ещё *не читал книгу*, делать это не рекомендую, во всяком случае до просмотра... (Не читал 02)

И в сербском языке употребление родительного падежа вместо винительного является особым видом проявления падежной экспрессии:

[...] видио сам и *лијейих шексѿова* пјесама [...] (Лијепих 01). — Од оног што је добро имао је *лијейих корисѿи*. (Лијепих 02).

Русский родительный падеж может иметь нейтральный характер, а винительный разговорный, например, в сочетании *для чего тебе это* (нейтр.) — *на что тебе это* (разг.).

Да *на что тебе* дался наш поселок? — удивился Малыш. (На что тебе 01). — *На что тебе* чулки? — На базар продать. — Пусто им будь, этим... деньги? — (На что тебе 02:). — Да *на что тебе* дался наш поселок? удивился Малыш. (На что тебе 03).

В разговорной и диалектной речи глаголы *дать, одолжить, попросить* употребляются с именами существительными для обозначения конкретного предмета в форме родительного падежа временного пользования.

...*дай карандаша* адресу записать, бегом! (Дай 01). — *Дай* ножичка или *карандаша!* (Дай 02). — ... говорю: папа, *одолжи* мне пожалуйста, *денег!* (Одолжи 01). — Слушай, Катулл, *Одолжи бурлаков*. (Одолжи 03). — Чичиков *попросил списочка* крестьян. Собакевич согласился... (Попросить 01).

В некоторых случаях предлоги с родительным падежом отличаются различной стилистической окраской. Например, „*прошел с километр*” имеет разговорный характер, а „*около километра*” нейтральный.

В поисках Кармадонского тоннеля спасатели пробурили *с километр* льда. (С километр 01). — А я бы сказала — *с километр*. Твой вариант нейтральный, а мой — „*с километр*” — разговорный. (С километр 02). — От опушки до родника примерно *с километр*. Родник находится в живописной долине ручья. (С километр 03).

Это тоже относится к примерам *с месяц ↔ около месяца*.

С месяц назад у группы была эпидемия забытых в поезде мобильных, теперь другая... (С месяц 01). — *С месяц* назад [...] (нам пишут) (С месяц 02).

Родительный падеж ↔ творительный падеж. В соотношении типа *между колен* ↔ *коленями* современному употреблению больше отвечает творительный, чем родительный падеж.

Я жажал *между* колен зачехленное ружье, чтобы оно не болталось и не било по ногам. (Между 01). — Умываюсь утром я *между* берегов. Между тем, что не было — и тем, что не пришло. (Между 02). — *Между берегов* что сын, что дочь — река. (Между 03).

В сербском языке ненормативным является сочетание с родительным падежом „у вези *шога*”:

Можете да им поставите питања у *вези* здравственог система... (У вези 04). — У *вези* каквих *ишања* можемо се обратити омбудсману? (У вези 05). — Шта има ново у *вези* *йореске* *йријаве* за 2002. годину? (У вези 01). — Молимо Вас да примедбе, коментаре и сугестије у *вези* *Предлога* закона о жиговима... (У вези 02).

Нормативным считается „у вези с *чим*”:

Британски експерт ухапшен у *вези* са *експлозијом* у Албанији. (У вези 03). — Изјава амбасадора Управног одбора у *вези* са *Смјерницама* за медије... (У вези 01).

Родительный падеж ↔ предложный падеж. В сочетаниях *по окончани* — *после окончания*, *по приезде* ↔ *после приезда* предложный падеж (*по окончани*, *после приезда*) имеет книжный характер.

Ибрагимович покинет „Аякс” *по окончани* следующего сезона. (По окончани 01). — *По окончани* выпускникам присваивается квалификация фотохудожника. (По окончани 02). — *После окончания* филологического факультета я устроилась на работу референтом ректора... (После окончания 03).

В некоторых случаях предлоги, требующие различных падежей, имеют и различную стилистическую окраску, например, разговорный характер *про* и *насчет*, книжный (характерны для официально-деловой речи) *касательно* и *относительно*.

— Фиг знает *про* что этот мульт. (Про 03). — Посоветуйте, пожалуйста, *насчет* размера комбинезона. (Насчет 01). — Вопрос *касательно сына* [...] (Касательно 01). — Обзор законодательства европейских стран *относительно практики* прослушивания... (Относительно)

Дательный падеж ↔ винительный падеж. Некоторые предлоги с этими падежами носят другую стилистическую окраску, например *к старости* (нейтр.) — *под старость* (разг.).

Подстрахуйте себя *к старости*. В последнее время все сетуют на плохую жизнь. (К старости 01). — Очень часто *к старости* нас начинают одолевать не только многочисленные недуги, но и... (К старости 02).

Канцелярский характер придает высказыванию предлог *по* в таком контексте:

ЕС может выделить России страховую импортную квоту *по пшенице*. По оценкам ИКАР в 2001/2002 с/х году Россия поставила в страны ЕС около 1, 4 млн тонн пшеницы. (По пшенице 01). — Наиболее критичная ситуация складывается *по ржи*. В целом *по ржи* ситуация в этом году самая неблагоприятная. (По ржи 01).

В сербском языке глагол *савештовати* имеет двойное управление: кого и кому Разница между ними имеет более стилистический, чем семантический характер.

Обратите се Вашем лекару који *ће савештовати* *пошребне лабораторијске* *препоруке* након чега *ће Вам савештовати* терапију. (Савјетовати 2). — Менаџер *ће Вам сигурно савештовати* да га трансформишете у активан капитал, односно да му промените намену. (Савјетовати 3). — Ми-слим да *ће њихови лидери* у Београду бити свесни своје одговорности и да *ће им савештовати* да буду део тог процеса на Косову. (Савјетовати 4).

В сербской поэзии иногда вместо винительного падежа употребляется дательный падеж.

Глас *дойаде Црнојевић Ђуру*
На Цетиње, пред бијелом црквом...

(Пјесма о Иванбегу Црнојевићу и његовим синовима)

Ал је мало врме постајало,
глас дойаде краљу унгарскому,
по имену младу Владиславу,
у Пожуну скоро окруњену:

(Војвода Јанко и Св. Иван Капистран Бране
Београд 1456.)

Дательный падеж ↔ творительный падеж. В сочетаниях *тосковать*, *скучать по мужу* ↔ *по муже* второй вариант носит устарелый или разговорный характер.

Но проходило несколько месяцев, и жена начинала *тосковать по сыну*. С этим... (Тосковать 01). — „*Скучала по муже*” (Скучать 01).

Винительный падеж ↔ творительный падеж. Русскому варианту с формой винительного падежа в сочетании „*вершит судьбы ↔ судьбами*” присущ оттенок официального стиля, иногда устарелости.

Правительство *вершит судьбы* льготников (Сергей Михайлузов). — Чутье подсказывало ему: близость к машине, которая *вершит судьбы* целой страны, сулит... (Судьбы 01). — Он так *вершит судьбы* мира? (Судьбы 02). — Он *вершит судьбы* по личному усмотрению и имеет от этого не одну шинель. (Судьбы 03).

Сочетание типа „идти *по грибы*” имеет просторечный характер, а „идти *за грибами*” нейтральный.

Сходил *по грибы* — увезли в больницу. (По грибы 02). — *По воду* пойдёшь — на водку натолкнёшься. (По воду 01). — Баню истопить — не *по воду* сходить, (По воду 02). — Никогда не сидел без дела, не сидит и сейчас. Летом ходит *по грибы, по ягоды*, на рыбалку, работает в меру сил на огороде и во дворе. (По ягоды 01).

В сербском языке, наоборот, конструкция с *по* является нормативной и нейтральной.

Некоторые падежные формы являются неточными. Так вместо „делать что-н. *под свист* пуль” иногда используется „*под свистом*”:

Шли *под свистом* пуль иногда голодные, под падающим снегом в летней амуниции, в лаптях... (Под свистом 01).

В поэзии встречаются такие же примеры:

Или бури завываньем
Ты, мой друг, утомлена,
Или дремлешь *под жуужжаньем*
Своего веретена?

(А. С. Пушкин. Зимний вечер)

Винительный падеж ↔ предложный падеж. Вместо нейтрального сочетания „*в отсутствие* кого” используется „*в отсутствии* кого”.

При входе в метро убедитесь *в отсутствии* машин. (В отсутствии 01). — Кто, по Вашему, виноват *в отсутствии* горячей воды? (В отсутствии 02). — *В отсутствии отца*, который не разделял пристрастия Аллы и был очень суров, она пробиралась в его аптеку и развлекала служащих и клиентов. (В отсутствии 04).

Тоже относится к сочетанию „оставить *на попечение* ↔ *на попечении*”:

... меня *оставили на попечение* Шанхайского благотворительного детского... (На попечение 01). — Его просто связали и *оставили на попечение* марухи Тайрона по имени Эрин... (На попечение 02). — Кашу *оставили на попечение* наших девушек. (На попечение 03)

и „упор *на строительство* ↔ *строительстве*”:

Калининград делает упор *на строительстве* гостиниц. (Упор 01).

Творительный падеж ↔ предложный падеж. Сочетание *в целях выяснения* используется преимущественно в деловой речи, в то время как *с целью* имеет нейтральный характер.

Корреляция аккумулятивного характера. В некоторых случаях один и тот же падеж соотносится с двумя существительными или глаголами, требующими различных падежей, т. е. употребляется со словами различного управления. Тогда данный падеж является общим зависимым словом, что представляет нарушением нормы.

Он *организовал и руководит Учебно-научным центром* при МАТИ и ИСА РАН... (Организовал 01). — *Организовал и руководит аспирантурой* по специальности... (Организовал 02).

Руководство и контроль образовательной деятельностью по химии. (Руководство 01). — *Организация, руководство и контроль за работой цехов* по сбору отходов черных... (Руководство 04). — *Руководство и контроль за всеми аспектами закупок сырья, складскими операциями...* (Руководство 03). — *Правда ли, что вы руководили и направляли беспорядки* в 1961 году в Порту и Лиссабоне? (Руководить 05).

15. Конструкции с отглагольными существительными и в русском языке иногда имеют характер книжной (особенно канцелярской) речи и порой страдают неясностью.

В России не будут штрафовать *за неимение паспортов* нового образца. (Неимение 01). — *И неимение права* — замучившая его проблема. *Неимение права* как Эдипов комплекс [...] (Неимение 02). — Исключения бывают крайне редки, и то лишь *вследствие неимения* средств для того, чтобы... (Неимение 03).

Был такой *ойыйй „вийийийя”* почти что наперстка (точно мерку этого стаканчика я не знаю...) (Выпитие 01). — ... и горько сетовал на отсутствие оной в их буфете *по причине вийийийя* всего количества в первый же день их „круиза”. (Выпитие 02). — А если это еще послужит поводом *для вийийийя* хорошего коньяку! (Выпитие 03).

Русские отглагольные существительные используются в целях стилизации под канцелярскую речь.

Но оный миргородский суд, с свойственным ему лицеприятием, тайное своей особы соглашение изъявил; без какового соглашения оная свинья никоим бы образом не могла быть допущенною *к утащению бумаги*: ибо миргородский поветовый суд в прислуге весьма снабжен, для сего довольно уже назвать одного солдата, во всякое время в приемной пребывающего, который хотя имеет один кривой глаз и несколько поврежденную руку, но, чтобы выгнать свинью и ударить ее дубиной, имеет весьма соразмерные способности. Гоголь Н. В., Повесть о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем. Глава VI (Утащение 01).

16. В ы в о д ы. (1) Падежная экспрессия не имеет имманентного характера. Она обычно возникает в результате использования падежа в определенном контексте и создается, как правило, „на своем поле” (напр., родительный падеж становится в первую очередь экспрессивным за счет своего внутреннего, собственного потенциала и меньше употреблением вместо другого падежа). В падежной системе не наблюдается широкая транспозиция, как у глаголов.

(2) Каждый падеж обладает определенной экспрессивностью. Именительный падеж отличается тем, что, как исходная форма, стилистический потенциал реализует в первую очередь в номинативных предложениях, в описаниях природы и в безглагольных конструкциях. Экспрессия также создается нагромождением форм этого падежа. На межъязыковом уровне не обнаруживается большое несовпадение. Широкая семантическая основа родительного падежа создает благоприятные условия для экспрессивного использования. В русском и сербском языках некоторые конструкции с родительным падежом имеют разговорный или просторечный, другие книжный, третьи устаревший характер. Этот падеж может иметь шутивную, ироническую окраску. Своеобразием сербского языка является родительный падеж материи, родительный происхождения и родительный принадлежности (типа *Петровића айошека*), родительный клятвы. Нанизывание форм родительного падежа может создавать неясность и грубоватость стиля. В обоих языках самой экспрессивной формой дательного падежа является дательный этический. В сербском языке своеобразием является употребление дательного падежа от слова *мајка* — *мајци* после глагола с отрицанием для усиления значения. Русские конструкции *по линии* часто выступают как речевые штампы. Экспрессивность винительного падежа может явиться результатом трансформации неодушевленности в одушевленность (убедить *этого пня*, видеть *болвана*). В сербском языке иногда происходит нарушение правила согласования местоимения *који* (ући у оркестар *кога* су чинили). Разговорный характер имеют сочетания *овај љуџа*, *други љуџа*, *љрви љуџа*, *сваки љуџа* и т. п. Такой же характер носит конструкция „*корисџиџи* шта” вместо „чиме”, хотя в этом вопросе мнения лингвистов расходятся. В обоих языках встречаются различные типы мертвой метафоры (добыть *языка*, ухватити *корена*). Особую экспрессивность создает русский винительный падеж при непереходных глаголах, выражающих каузативное отношение (*его* ушли). В русском языке оттенок торжественности, возвышенности может возникнуть добавлением гласного *о* (*во* дни). Некоторые конструкции закрепляются за официально-деловым стилем (*во имя*, *во избежание*, *во исполнение*), другие превращаются в клише (*за счет*, *в силу*). В системе падежей русский и сербский языки больше всего отличаются тем, что в русском языке отсутствует звательный падеж (который исчез), поэтому употребление старых форм типа *старче* создает яркую экс-

прессию. Среди литературных жанров, в которых используется эта форма, выделяется сказка. Обращают внимание на себя разговорные эллиптические формы именительного падежа в апеллятивной функции (*Наташ, мам, пан*). В сербском языке экспрессивность вызывают случаи, когда звательный падеж используется не в типичной для него синтаксической позиции, например, в функции подлежащего (Вино пије *Краљевићу Марко* [...]) или именной части сказуемого (Мисли јадан да је *ђорски вуче* [...]). Экспрессивность предложного падежа связана, в первую очередь, с его функционально-стилистической окраской — использованием в разговорном стиле (русское *в отпуску*), в официально-деловом стиле (сербское *по њишању*), в книжной речи (русское *в деле, в области, в части*). Большинство падежей образует тавтологические сочетания с глаголом, прилагательным или другим падежом имени существительного. Среди стилистических фигур часто встречается композиционный стык.

(3) Одним из приемов создания экспрессии является использование различных падежей единственного числа вместо множественного, что мы назвали интерверсией падежных форм числа (*птица — птицы. Наполеон — Наполеоны/наполеоны*). Стилистически маркированными являются случаи, когда отвлеченное существительное используется во множественном числе (*смехи*).

(4) Экспрессивность падежей может являться результатом удвоения в целях усиления значения. В обоих языках удваиваются предлоги, но только в русском языке мы обнаружили изоморфный повтор, точнее контактный повтор одного и того же предлога (*за за* действиями, основан *на на* романе). В этом языке стилистический эффект создает неконтактное удвоение предлогов типа „люблю ходить *по* лесу *по* зимнему”.

(5) Падежная экспрессивность возникает и в отношении одного падежа к другому. Среди зафиксированных нами падежных корреляций выделяются парадигматические связи родительного падежа (родительный падеж ↔ дательный падеж, родительный падеж ↔ винительный падеж, родительный падеж ↔ творительный падеж, родительный падеж ↔ предложный падеж), следуют соотношения других падежей: дательный падеж ↔ винительный падеж, дательный падеж ↔ творительный падеж, винительный падеж ↔ творительный падеж, творительный падеж ↔ предложный падеж, звательный падеж ↔ дательный падеж (только в сербском языке). В особую группу выделяется корреляция аккумулятивного характера, когда один и тот же падеж соотносится с двумя существительными или глаголами, требующими различных падежей, т. е. со словами различного управления (*руководство и контроль за деятельностью, направлять и руководить операцией*).

(6) Конструкции с отглагольными существительными иногда носят книжный характер (*неимение паспортов, причина выпития, разбиение стекол*).

ЛИТЕРАТУРА

- Акимова 1981: Акимова, Г. Н. *Развитие конструкций экспрессивного синтаксиса в русском языке*. — In: Вопросы языкознания. — Москва. — № 6. — С. — 109—120.
- Акимова 1982: Акимова, Г. Н. *Лексический повтор с точки зрения экспрессивного синтаксиса*. — In: Проблемы комплексного анализа языка и речи. — Ленинград: ЛГУ. — С. 112—118.
- Александрова 1984: Александрова, О. В. *Проблемы экспрессивного синтаксиса: На материале английского языка*. — Москва: Высшая школа. — 211 с.
- Береговская 2004: Береговская, Э. М. *Очерки по экспрессивному синтаксису*. — Москва: Рохос. — 208 с.
- ГАН 1980, I: *Русская грамматика: В 2-х т. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология* / Гл. ред. Шведова Н. Ю. — Москва: Наука. 1980. — 783 с.
- ГАН 1980, II: *Русская грамматика: В 2-х. Т. 2: Синтаксис* / Гл. ред. Шведова Н. Ю. — Москва: Наука, 1980. — 709 с.
- Гвоздев 1965: Гвоздев, А. Н. *Очерки по стилистике русского языка*. — Москва: Просвещение. — 408 с.
- Геллер 1978: Геллер, Э. С. *Экспрессивные синтаксические средства научной речи: Методические разработки*. — Махачкала: Дагестанский ин-т усовершенствования учителей. — 11 с.
- Геллер 1991: Геллер, Э. С. *Синтаксические средства экспрессивности и их роль в абзаце научных текстов* / АКД. — Ленинград: ЛГПИ им А. И. Герцена. — 18 с.
- Долинин 1978: Долинин, К. А. *Стилистика французского языка*. — Ленинград: Просвещение. — 344.
- Евгеньева 1963: Евгеньева, А. П. *Повторение предлогов*. — In: Евгеньева А. П. *Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII—XX вв.* — Москва — Ленинград: Изд-во АН СССР. — С. 20—97.
- Ефимов 1961: Ефимов, А. И. *Стилистика художественной речи*. Москва: Изд-во Московского ун-та. — 519 с.
- Иванова 1999: Иванова, Е. Ю. *Конструкции экспрессивного синтаксиса*. — Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та. — 96 с.
- Ивић 1953—1954: Ивић, Милка. *О проблеме надежде системы у вези са савременим схваћањима у лингвистичкој науци*. — In: *Јужнословенски филолог*. — XX, књ. 1—4. — С — 191—211.
- Ковтунова 1978: Ковтунова, И. И. *Соотношение нейтральных и экспрессивных форм словорасположения в истории русского литературного языка нового времени*. — In: *Виноградовские чтения I—VIII: Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния*. — Москва: Наука. — С. 106—118.
- Ковтунова 1986: Ковтунова, И. И. *Поэтический синтаксис*. — Москва. — Наука. 206 с.
- Крапотина 1995: Крапотина, Т. Г. *Дифференциальные признаки тавтологизмов (на материале названий газетных статей)*. — In: *Семантика лексических и грамматических единиц*. — Москва: Московский пед. ун-т. — С. 144—150.
- Малинович 1990: Малинович, Ю. М. *Эмоционально-экспрессивные элементы синтаксиса современного немецкого языка* / АКД. Иркутск: Ленинградское отделения Ин-та языкознания АН СССР. — 34 с.
- Машовец 2001: Машовец, Э. Н. *Стилистические возможности употребления конструкций с „дательным этическим“*. — In: *Вестник ЦМО МГУ*. — Москва. — № 2. — С.
- Милинковић 1987: Милинковић, Љубо. *Посесивни дајив у савременом српскохрватском и руском језику*. — In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. — Нови Сад. — XXX/1. — С — 133—143.
- Никитина 1968: Никитина, О. А. *Слова-паразитизмы, плеоназмы, тавтология и другие излишества разговорной речи*. In: *Теория и практика лингвистического описания разговорной речи*. — Горький: Горьковский ГПИИЯ им. И. А. Добролюбова. — С. 155—157.

- Николина 1984: Николина, Н. А. *Структурно-семантические особенности предложения типа „Жизнь есть жизнь“*. — In: Предложение как многоаспектная единица языка. — Москва.
- Новгородов 1959: Новгородов, М. А. *О повторении предлогов в русском языке*. — In: Ученые записки Даугавпилского ГПИ. — III. — Серия гуманитарных наук. — В. 2. — С. 245—259.
- Ожегов/Шведова 1996³: Ожегов, С. И.; Шведова, Н. Ю. *Толковый словарь русского языка*. — Москва: Азъ. — 928 с.
- Патроева 2002: Патроева, Н. В. *Поэтический синтаксис: категория осложнения*. — Петрозаводск: ПетрГУ. — 334 с.
- Плотникова 1992: Плотникова, Е. И. *Экспрессивные реализации модели предложения с глаголами перемещения*. — In: Функциональная семантика слова. — Свердловск: Свердловский гос. пед. ун-т. — С. 47—53.
- Пуленко 1988: Пуленко, И. А. *Экспрессивность синтаксиса публичных речей (синтаксический параллелизм и порядок слов в подготовленных выступлениях деятелей ФПК) / АКД*. — Минск: Минский гос. пед. ин-т иностранных языков. — 21 с.
- Розенталь 1974³: Розенталь, Д. Э. *Практическая стилистика русского языка*. — Москва: Высшая школа. — 352 с.
- Сковородников 1981: Сковородников, А. П. *Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка: Опыт системного исследования*. Томск: Изд-во Томского ун-та. — 255 с.
- Станојичић/Поповић 1992²: Станојичић, Живојин; Поповић, Љубомир. *Грамајика српскога језика: Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. — Београд — Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства. — Завод за издавање уџбеника. — 400 с.
- Танасић 1999: Танасић, Срето. *Временска употреба конструкција на + акузатив и у + акузатив са именицама које значе годишња доба*. — In: Наш језик. — Београд. — XXXII/1—2. — С. 15—23.
- Тошовић: 2002: Тошовић, Branko. *Funkcionalni stilovi. Funktionale Stile*. — Graz: Institut für Slawistik der Universität Graz. — 504 s.
- Чайковский 1971: Чайковский, Р. Р. *Общая лингвистическая категория экспрессивности и экспрессивность синтаксиса*. — In: Уч. записки МГПИИЯ им. М. Тореза. Вопросы романо-германской филологии. — Москва. — Т. 64.
- Черняк 1989: Черняк, В. Д. *Каузативные глаголы и их лексико-системные связи (на материале брянских говоров)*. — In: Дialeктное слово в лексико-семантическом аспекте. — Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена. — С. 24—35.
- Широкова 1990: Широкова, А. Г. *Проблемы сопоставительного изучения образно-экспрессивного употребления форм грамматических категорий*. — In: Проблемы сопоставительной грамматики славянских языков. — Москва: Ин-т славяноведения и балканистики. — С. 15—35.

ИСТОЧНИКИ

- Алекса Шантић. *Хризантема*. www.aleksasantic.com/Santic/1906.html
- Александр Градский. *Не одна во поле дороженька* (Во поле 02: <http://gradsky.com/txt/156.shtml>)
- Алексей Толстой. *Во дни...*
<http://www.litera.ru/stixiya/authors/tolstoj /vo-dni-minuvshie.html>)
- Анатолий Макогонов:
<http://www.viaduk.net/todayol.nsf/0/1a800e12145d46a2c225665d004f082a?OpenDocument>
- Андрей Чудаков. *Биржа + Авто*. — Нижний Новгород: Нижегород.ГПД, 20. 10. 1199.
- Балван 01: <http://members.lycos.co.uk/zmcomics/arhiva/sv-191.htm>
- Бил: www.nostalgija.com/muzika/12467.php
- Бич 01: <http://queeria.org.yu/arhiva/sex/sex-biznis.htm>
- Благодаря 01: www.samara.ru/news/427/05.08.2004/95730/
- Болван 02: www.passion.ru/s.php/1097.htm

- Бондарев Юрий. *Батальон просит огня*:
www.russiantext.com/russian_library/1/bpo/Bataliony%20prosyty%20ogny.htm
 Брига 01:
www.womenngo.org.yu/sajt/izdanja/feministicke_sveske/FS_S11/JASMINA.htm
 В деле 01: www.vazhno.ru/economics/2330.html
 В деле 02: www.vsb.vrn.ru/news/arch.asp?print=true&newsID=1_81
 В области 01: www.doktor.ru/econom/law/index.htm
 В области 01: www.soft-outsourcing.com
 В отсутствии 01: www.utro.ru/articles/2004/07/07/327150.shtml
 В отсутствии 02: www.miass.ru/useful/polling.php?id=39
 В отсутствии 04: <http://akter.kulichki.net/new1/nazimova.htm>
 В силу 01: www.kleo.ru/items/career/sdel_shag.comments.shtml
 В том числе 01: <http://news.samaratoday.ru/news/27428/>
 В чащи 01: <http://grani.ru/Politics/Russia/vukos/m.74398.html>
 В части 02: www.hro.org/docs/expert/pohmelkin.php
 В части 03: http://www.rol.ru/news/money/news/01/05/28_217.h_tm
 В. Н. Лосский: http://ihtik.lib.ru/philosoph/ihtik_2063.htm
 Веселити 2: www.bosna.com.au/rubrike/muzika/intwrvIEWS/harimatahari.php
 Вијести 01: <http://www.slobodnasrpska.org/content/view/53/76/>
 Виктор Шендерович: *Чем я могу быть полезен?*
<http://pi.zen.ru/arhiv/2002/001/shenderovich.shtml>
 Вјежбати 3: www.kvaka.co.yu/novine/bhdani.htm
 Вјежбати 4: www.danas.org/programi/aktuelno/2001/05/20010524201452.asp
 Вјежбати 5: www.danas.co.yu/20040712/terazije1.html
 Владимир Полупанов: *Аргументы и факты*. — Москва: 1. 12. 1999.
 Владислав Влаховия. *Незапамћен уснјех*: <http://www.nosorog.rs.sr/37ns5.html>
 Во дни 03: http://drink.dax.ru/avtor/irteniev/irten_029.shtml
 Во избежание 01: www.newsru.com/sport/11jun2004/euro_dopel.html
 Во избежание 02: www.obozrevatel.com/?r=news&id=145361
 Во избежание 03: <http://lenta.ru/economy/2004/02/11/dollar/>
 Во имя 01: www.tatsachen-uber-deutschland.de/1849.0.html
 Во имя 02: www.russianny.com/NewDesing/Fashion/2004/7/12/index_fashion.asp?
 Во имя 03: www.un.org/depts/dhl/dhlrus/cultural_diversity/
 Во исполнение 01: www.arhpress.ru/koryagma/2004/7/29/17.shtml
 Во поле 01: <http://www.pitt.edu/~slavic/sli/admin/birch.html>
 Выпитие 01: www.livejournal.com/users/planetka/2523.htm
 Выпитие 02: http://river11.narod.ru/ne_vokrug_sвета.htm
 Выпитие 03: http://www.chaif.ru/?page=faq&&_старт=256
 Г. Хазагеров. *Во дни сомнений...* (Во дни 02):
<http://magazines.russ.ru/znamia/1999/3/hazager.html>
 Георгий Хлебников. *Тажни трибунал*:
<http://www.pogledi.co.yu/id.php?id=378&kat=25>
 Говорити: www.skupstina.cg.yu/skupstinaweb/poslanici_tekst.php?emp_id=37
 Гоголь Н. В. *Повесть о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем*. Глава VI: (Уташение 01: <http://vbooks.by.ru/gogo1000/00000006.htm>)
 Град 01: www.rastko.org.yu/knjizevnost/umetnicka/poezija/antologija_sp/asp_01.html
 Град 02: www.dzemat.org/knjige/Tafsir_IK/090.pdf
 Гулять 1: www.pets.kiev.ua/book/shmidt/prinadl_pomescheniy.html
 Гулять 2: www.hrono.ru/text/ru/babich_skrip.html
 Гулять 3: www.petsource.com/RUS/Dogs/Relationship/Dog+care+tips/Be+A+Responsible+Dog+Owner.htm
 Дай 01: <http://www.anekdot.ru/an/an0112/t011218.html>
 Дай 02: www.midi.ru/doc/40.htm
 Дело 01:
http://mirzerna.sarbc.ru/newspaper/index.phtml?ID=772&PSID=25&number_id=133
 Дети 01: www.aki-ros.ru/default.asp?Part=256&Region=4&NID=1763
 Дим 01: www.nosorog.rs.sr/27ns2.html

Дискусије 01: <http://www.1.serbiancafe.com/diskusije/mesg/35/002846170.shtml?5>
 До сотни 01: www.card.kg/-15k-18.Aug.2004
 Дуся 01: http://www.mj.rusk.ru/03/1/mj1_12.htm
 Етички 1: АсаDelijadoSmrti, 13. juli 2004: <http://srpskagarda.uboot.com/>
 Етички 2:
www.mobil.hr/modules.php?name=SMS_ludnica&file=index&page=2&page=2&kategorija=1
 Етички 3: http://perso.club-internet.fr/peternad/la_32.htm
 Етички 4: www.mef.hr/studenti/brucosi/menze.html
 Етички 5: www.zafrkancije.co.yu/vicevi/crnogorci1.htm
 Жарко Станић: *Тамбураци* — 06: www.nostalgija.com/muzika/12768.php
 Жена 1: www.vremya.ru/2000/179/10/4066.html
 Жена 2: http://www.krstarica.com/lat/magazin/muskarc/index.php?clanak=zena_zena
 Живот 02: www.dubrovacki-list.hr/broj12/privatno.php
 Живот 04: www.zvonik.org.yu/1101/ZV01.html
 За 1: www.2.zr.ru/zr-online/txt/nravroads/istok/customs2.htm
 За 15: www.opstinaub.org.yu/
 За 16: www.pmf.ni.ac.yu/f_odeljenje/brosurazaweb.pdf
 За 17: www.pozarevac.org.yu/index.php?cat_id=2&subcat_id=58-23k
 За 5: www.compultura.ru/news/2001/10/16/20649/print.html
 За 7: www.mednovosti.ru/main/2003/06/08/drugs
 За 9: СР-№51-15.05.03. *Газета гражданского ...* www.sumpaket.webzone.ru/fakt.html
 За подписью 01: www.rgz.ru/arhiv/28.02.2002/repot/txt1.html
 За подписью 02: www.cripo.com.ua/
 За счет 01: www.utro.ru/peredovica/-65k-18.Aug.2004
 За счет 02: <http://www.rg.ru/2004/06/17/tovar-doc.html>
 За то 01: <http://lib.ru/BESTER/pushfngr.txt>
 Зима 01: www.rastko.org.yu/knjizevnost/usmena/zlatna_pjena.html
 Зингер Некод. *Билеты в кассе:* http://www.plexus.org.il/texts/zingern_part3.htm
 И. С. Тургенев. *Рудин:* <http://public-library.narod.ru/Turgenev.Ivan/rudin.html>
 Играти 1: www.balkanmedia.com/m2/doc/3550-1.shtml
 Из пустяков 01: <http://www.karelia.ru/psu/Structure/NewsPaper/2004/0220/6.htm>
 Из пустяков 02:
www.forums.tut.by/showflat.php?Board=autochoose&Number=472776&Main=466070
 Из пустяков 03: <http://letters.synnegoria.com/ambgur.html>
 Изменник 01:
http://www.russian.forward.com/archive/numer_000436/other_print.html
 Изменик 01: www.rusglobe.net/forum/frames/index.php/4279?open=0,0,0.html
 Информационное агентство mNews.Ru:
<http://www.mnews.ru/arch/2003/03/101339.shtml>
 Ипостас [http://talk.kulichki.love.kulichki.ru/forum1/viewtopic.php?t=513&post-](http://talk.kulichki.love.kulichki.ru/forum1/viewtopic.php?t=513&post-days=0&postorder=asc&start=90&si)
[days=0&postorder=asc&start=90&si](http://www.cherdak.ru/rpg/texts/rpg/2000/india/rules1.htm)
 Ипостас 2: www.cherdak.ru/rpg/texts/rpg/2000/india/rules1.htm
 Ипостас 3:
[http://yandex.ru/yandpage?q=39469252&p=3&ag=d&qs=stype%3D%26n1%3D0%26text%3D](http://yandex.ru/yandpage?q=39469252&p=3&ag=d&qs=stype%3D%26n1%3D0%26text%3D26text%3D%25D7%2B%25C9%25D0%25CF%25D3%25D4%25C1%25D3%25C9)
[26text%3D%25D7%2B%25C9%25D0%25CF%25D3%25D4%25C1%25D3%25C9](http://method.krasnoyarsk.rcde.ru/item.asp?id=300000123)
 Ипостас 4: method.krasnoyarsk.rcde.ru/item.asp?id=300000123
 Ипостас 5: www.express-k.kz/2002/08/29.php
 Испред 01: www.subnovine.co.yu/index.php?broj=03_28&id_zg=9
 Јарац Самац, *Сџари Во и Дечак:* http://ww.omnibus.ba/proza/dodatak/protic_1.htm
 Јеремија: www.novosti.co.yu/extra/nekad5.htm
 К старости 01: www.mega.kemerovo.su/WEB/HTML/569/HTM
 К старости 02: <http://www.psy.rin.ru/article/1431-101.html>
 Казивање Саве Шарића. *Лазо болесџан:*
http://perso.club-internet.fr/peternad/la_41.htm
 Касательно 01: detochka.ru/forum/topic2278.htm
 Касательно 1: <http://www.kleo.ru/items/contest/zamujes.comments.shtml>
 Касательно 2: www.ihra.net/pdf/Brochure_Registration_Information_RUSSIAN.pdf

- Клетва 01: www.srpskenovineogledalo.co.yu/clanak.php?ID=469
 Кога 01: www.subnovine.co.yu/rukovet/789/r08.html
 Кога 02: www.islambih.org/tekstovi/poslanikjeuzor.htm
 Кога 03: www.cet.co.yu/arhiva/22/er22_mis.htm
 Коньяк 01: www.inttech.ru/arch/grammatic/16.htm
 Користити 1: www.emulationgalaxy.co.yu/index.php?start_from=40&archive=&subaction=&id=&-38k-7.Aug.2004
 Користити 2: www.vreme.com/cms/view.php?id=368755
 Користити 4: www.unilib.bg.ac.yu/bibliotekarstvo/infoteka/1-2003/grbic.php
 Коса 01: www.srb.virtualave.net/epske6/hajducke/zenidba_todora.htm
 Лектор 1: www.narconon.bz/text/gazeta/4.htm
 Летняя ночь: http://zhurnal.lib.ru/g/gunxko_j_i/letwanochx.shtml
 Леги 01: www.erotika.co.yu/private/private39
 Лијепих 01: www.geocities.com/cesarica42/guest_05_13.html
 Лијепих 02: www.saidnur.com/foreign/bosnak/risaleler/soz8.htm
 Лов 01: www.sumadinac.de/junacke/nahod%20simeun.htm
 Лошадь 1: www.rg.ru/2003/11/06/koroleva.html
 Лошадь 2: www.baikal.irkutsk.ru/php/statya.php?razdel=tury&nomer=16_2.txt
 Любовь 01: www.cofe.ru/appleubb/noncgi/Forum5/HTML/000118.html
 Любовь 02: <http://dvd-film-shop.ru/catalog/dvd/000002314/index.html>
 Любовь Боршевская: <http://flamma.mail333.com/Tvorchestvo/Ljubov.html>
 Магла 01: <http://www.ravangrad.net/~walker/knjizevnost/horor/magla.htm>
 Мајци 01: <http://www.dnevnik.co.yu/arhiva/22-03-2002/Strane/feqton.htm>
 Мајци 02: <http://gamer.vip.hr/recenzije/nascar2003.php?id=185>
 Мам 01: <http://smeh.kulichki.net/496.html>
 Мед 01: www.litera.ru/stixiya/authors/batyushkov/ty-xochesh-medu.html
 Между 01: www.bestlibrary.ru/texts/tr/dh4/1.shtml
 Между 02: www.zoteev.com/Vz/Literature/Vz2.html
 Между 03: www.bekasov.ru/guest/masha8.htm
 Меша Селимовић. *Дервиш и смрт*. VIII дио:
<http://www.bosna.com.au/rubrike/neskodi/dervisismrt/7dio.php>
 Мислити 1: www.b92.net/invboard/index.php?showtopic=11853&view=new
 Мислити 2:
<http://www.nspm.org.yu/Komentari/komentari%20belancic%20o%20djindjicu.htm>
 Мислити 3: www.b92.net/invboard/index.php?showtopic=11853&view=new
 Михаил Пришвин. *Дедушкин валенок*: www.lukoshko.net/prish/prish11.shtml
 На 1: <http://yandex.ru/yandsearch?text=%ED%E0+%ED%E0&styp=www>
 На 2:
http://www.rostov-gorod.ru/phpBB2/search.php?search_author=%C6%E0%E1+%C1%E5%ED%FF&sid=efd2d93d30c15d4dcc0426a16f77f038
 На 3:
<http://wmforum.iphosting.ru/viewtopic.php?p=85&sid=e7cd43e12e1279e6b8efe6946826e883>
 На лицо 1: www.kurortmedservice.ru/conf/show.php?id=620
 На лицо 2: <http://booksir.com.ua/book.php?show=38>
 На попечение 01: www.russianshanghai.com/china/findme.php
 На попечение 02: www.exler.ru/films/26-07-2004.htm
 На попечение 03: www.skala.bstkr.ru/humor1.htm
 На трех 01: www.s-cool.ru/article126.html
 На трех 02: www.hermitagemuseum.org/html_Ru/04/b2003/hm4_1_34.html
 На что тебе 01:
www.friends-partners.org/cgi-bin/lit/borisov/win.pl/London/sm2-5.html
 На что тебе 02: <http://lib.ru/LITRA/LESKOW/zhitie.txt>
 На что тебе 03: Джек Лондон — Смок Белью. *ПОСЕЛОК ТРУ-ЛЯ-ЛЯ*:
www.friends-partners.org/cgi-bin/lit/borisov/win.pl/London/sm2-5.html
 Наблюдение 01: <http://physics.nad.ru/miptboard/messages/1304.html>
 Наблюдение 02: www.parabank.az/rus/fullpress.shtml
 Наблюдение 03: www.isralife.com/content/view/140/

- Наполеон 1: <http://www.chg.ru/Newspaper/471/article5.html>
 Наполеон 12: <http://www.guelman.ru/day/geo/levkin.htm>
 Наполеон 13: <http://groups.rambler.ru/groups/rambler.religion.islam/0000093.1.html>
 Наполеон 14: <http://www.gagin.ru/internet/22/24.html>
 Наполеон 2: www.guestbook.ru/?user=rulers&page=36&language=russian
 Наполеон 20: <http://rundex.bip.ru/php/catalog/kategor.phtml?Sort=0&idkat=19522>
 Наполеон 21: www.cooking-book.ru/recepts/bake/cookie/268.shtml
 Наполеон 22: www.sestrenka.ru/kitchen/r623/
 Наполеон 23: <http://www.fakttv.ru/news/2004/03/05/03.html>
 Наполеон 24: <http://www.salonv.com/arch/2004.04/htm/100-101.htm>
 Наполеон 25: www.itineria.ru/manihi/index.php
 Наполеон 26: <http://www.tippnet.co.yu/Media/sesiri/bez/120.html>
 Наполеон 27: www.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2001/12/02/pisma/srpski/pisma.shtml
 Наполеон 28: <http://www.danas.co.yu/20020914/vikend3.htm>
 Наполеон 3: <http://www.ej.ru/032/life/free/02/index.html>
 Наполеон 4: <http://msk.nestor.minsk.by/kg/2001/05/kg10516.html>
 Наполеон 5: www.gorodfm.ru/dn_archive/date.20040331/news.35754/
 Наполеон 8: <http://inoe.nm.ru/j/omolenko.htm>
 Нарышкин А. *Русский литературный анекдот*:
http://fershal.narod.ru/Memories/Texts/Anekdot/12_Naryshkin.htm
 Насчет 01: <http://forum.arctica.ru/viewtopic.php?p=3105>
 Наталия Хоменко:
<http://today.viaduk.net/todayol.nsf/0/88860e8c21e3309ac225675300446bdc?OpenDocument>
 Наташ 01: <http://www.rodri.ru/phorum/read.php?f=7&i=176049&t=175987>
 Наташ 02: <http://www.boards.auto.ru/housing/310350.html>
 Наташ 03: Сорокин Владимир. *Санькина любовь*:
http://www.srkn.ru/texts/persub_part10.shtml
 Наташ 04: <http://hr-journal.ru/contest/exp.shtml?kefirbet>
 Не люблю 01: http://nearyou.narod.ru/I_Kitty/anticat.html
 Не читал 01: www.judaicaru.org/steinsalz/interview_69.html
 Не читал 02: www.recipe.ru/forum/read.php?28,57782
 Неимение 01: www.mirtv.ru/news/10/4031_1.htm
 Неимение 02: <http://rubtsov.penza.com.ru/biblio/lejbgrad.htm>
 Неимение 03: www.tstu.ru/win/tambov/kirsanov/source/bondar3.html
 Некролог 01: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/LITRA/ANDRON/NF1.HTM>
 Немам 1:
<http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/umetnicka/rpetrovic/studije/zbornik2003/baleksic.html>
 Немам 2: www.nbs.bg.ac.uu/view_file.php?file_id=709
 Нефеш 01: www.jabooka.org.yu/prozor/tekst.php?id=46
 Ник Перумов. *Русский меч*:
http://warrax.croco.net/Satan/Dark_literature/russiansword.htm
 Никит 01: www.wwwboards.auto.ru/alfa-romeo/145544.html
 Никит 02: <http://www.telesys.ru/wwwboards/mcontrol/691/messages/61208.shtml>
 Новогодняя ночь: <http://www.woman.ru/?Text&ID=40656>
 Нoh 01: <http://www.webparlament.co.yu/forums/printthread.php?threadid=3704>
 Ночь 01:
<http://www.fabricazvezd.ru/index.php?mod=guest&poff=9&from=150&gbook=4>
 О трех 01: www.vestnik.com/issues/2002/0328/win/frolov.htm
 Одолжи 01: www.anekdot.ru/an/an0404/j040429.html
 Одолжи 03: www.plexus.org.il/texts/katull_stih.htm
 Ој невене, ој невене: <http://ftp.yuorpe.com/pub/books/you/narodne-vuk.txt>
 Около сотни 01: www.vesti.ru/news.html?id=38646&tid=16987
 Омнибус 01: <http://www.omnibus.ba/omnibook/piskultura/i030224a.htm>
 Организовал 01: <http://slava.fizteh.ru/gold/Afanasyev.html>
 Организовал 02: www.antat.ru/cgi-bin/main.pl?p=acad_507
 Осуществлять 01: http://gov.spb.ru/gov/admin/otrasl/archiv_kom
 Относительно: www.libertarium.ru/libertarium/17757

Отпуск 01: www.inttech.ru/arch/grammatic16.htm
 Офицер: www.sharelita.com/modules.php?name=Movie_News&pagenum=25&search-term=&category=&pagenum=25
 Пап 01: www.vysokovskiy.ru/s.php/37418.htm
 Пашня 01:
www.pripev.ru/Pripev.asp?hsType=Song&hnTextId=5871&hnSongId=18465
 Пень 01: <http://form10a11.narod.ru/heart.html>
 Песенка 01: www.morozov.biz/fabrika/concert9.htm
 Петросян Евгений: http://www.petrosyan.ru/petrosmeh_178.shtml
 Письмо 01: *Письмо от 24 апреля 1935 года* —
http://magazines.russ.ru/novy_mi/2003/3/shevarov.html
 По воду 01: http://society.pravda.ru/society/2003/8/81/323/7651_vodka.html
 По воду 02: www.vdvsn.ru/papers/az/2004/06/22/26475/
 По грибы 02: www.mirtv.ru/rubrics/6/6979_1.htm
 По линии 01: www.newizv.ru/news/?id_news=6847&date=2004-05-26
 По линии 02:
www.gov.karelia.ru/gov/Different/Region/Document/barents_project03.html
 По линии 03:
www.bnr.bg/NR/exeres/B7319765-1508-4934-857E-87FEFE2D3BF.htm
 По линии 04:
www.bnr.bg/NR/exeres/5FD8CB5C-0C78-42B9-8031-C114F6A2E5A2.htm
 По линии 05: <http://russcience.euro.ru/document/ufti/piat2.htm>
 По мне 01: www.voskres.ru/pesni/poems/proma201.htm
 По мне 02: http://forum.userline.ru/forum26105610/desc1_321605.htm
 По окончании 01: www.uasport.net/football/news/22766/
 По окончании 02: <http://mpkmossovet.hl.ru/mpk4.htm>
 По питању 01: www.crkva-frankfurt.de/angelar/022325.pdf
 По питању 02: <http://www.nspm.org.yu/Komentari/komentari%20-%20predrag%20stamenkovic%20nis%201.htm>
 По питању 03: www.teol.net/cms/view.php/3381.html
 По пшенице 01: www.ogo.ru/cgi-bin/site/news.cgi?cmd=full&id=1481&tid=14&st=1
 По ржи 01: www.ikar.ru/press/2003_11_25.shtml
 По ягоды 01: http://www.park.ru/news.parkru?q=0&t=101762&r=2000620&d=16&m=12&y=2001&i=&y_calendar=20-01&m_calendar=12
 По ягоды 03: www.karaoke.ru/song/4100.htm
 Повесть 01: Авторы: И. Б. Волкова, Издательство: „Эксмо-Пресс” ...
www.colibri.ru/binfo.asp?ch=1&cod=145216&up=4
 Под свистом 01: www.ihthus.ru/32003/hil.shtml
 Помидор 01: www.gotovim.ru/forum1/topic1203.shtml
 Попросить 01:
www.klassika.ru:8014/cgi-bin/read.pl?text=proza/gogol/dushi.txt&page=40
 Посесивни 1: www.tolkien.co.yu/viewtopic.php?t=6812
 Посесивни 2: www.uzice.net/pisci/tatjanadebeljacki/
 Посесивни 3:
klassika.ru:8014/cgi-bin/read.pl?text=proza/doroshevich/skazki.txt&page=24
 Посесивни 4: www.news.bbc.co.uk/hi/russian/life/newsid_2968000/2968086.stm
 После окончания 03: www.kleo.ru/otzyvy/otzyv.items.career.sekretar.shtml.shtml
 Поход 01: www.thietmar.narod.ru/13/pruss1.htm
 Предлог 1: www.rastko.org.yu/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/7_27.html
 Предлог 1: www.ulcinj.cg.yu/istorija/istorija.htm
 Предлог 2:
www.rastko.org.yu/rastko-lu/umetnost/knjizevnost/koraci1984/afrencel-vjencanje.html
 Предлог 3: <http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/vest.php?id=1232>
 Предлог 4: <http://www.beograd.org.yu/cms/view.php?id=1170>
 Предлог 5: www.srep.co.yu
 Про 03: www.mult.ru/
 Про Андрея-стрельца: <http://www.unn.ru/rus/f9/fond/texts/637.html>

Пропадом 2: www.rodina.org.il/archiv/ribalka94.html
 Пут пугује 1: www.idp.co.yu/cehov.htm
 Пут пугује 2: www.polja.eunet.yu/poqa429/429-lb.htm
 Пут пугује 3: www.patriotmagazin.com/arhiva/0065/
 Пута 11: <http://www.danas.co.yu/20031129/vikend8.html>
 Пута 13: www.bulterijer.co.yu/kavez.htm
 Пута 15: www.nostalgija.com/cgi-bin/ultimatebb.cgi?ubb=get_topic&f=5&t=000341
 Пута 2: www.garevac.com/besp_servisi/socijala/sadrzaj.htm
 Пута 4: www.pcpages.com/cezar/tv.html
 Пута 7: www.nostalgija.com/cgi-bin/stories/stories.cgi?index=5
 Пута 9: http://solair.eunet.yu/~vodnik/otkacene_informacije.htm
 Путь-дорога 2: *Тучи над городом встали*: <http://bardz.by.ru/siknow5.htm>
 Путь-дорога 3: www.detiluny.ru/text/text_zovi_menya_mister_zovi_menya_miss.htm
 Путь-дорога 1: www.krasnodar.net/tourizm/maydok92.html
 Радовати 1: www.balkanmedia.com/magazin/kolumne/artist/1142.html
 Редактор: www.newsmen.tsu.ru/personal/our/editor.html
 Род 01: www.siont.net/arhiva/020/1-04.htm
 Рубль 01: www.akcia-antique.ru/txt=kw_a_y_140203_7.htm
 Рука 1: <http://journal.hutor.ru/comments.php?id=1687>
 Рука 2: www.abkhazeti.ru/pages/4/302.html
 Руководить 05: <http://www.oru.ru/library/book/1455/19.html>
 Руководство 03: www.coleman.ru/rus-vacancy-moscow-engineering.html
 Руководство 04: http://bank.ooipkro.ru/Text/t41_83.htm
 Русская народная песня: http://music.lib.ru/b/birjukowa_s/alb1.shtml
 С голоду 01: www.from-ua.com/news/411e1803182a8/
 С голоду 02: www.balance.sampo.ru/release/release_13.html
 С километр 01: <http://pda.lenta.ru/russia/2003/02/26/lednik/>
 С километр 02: http://fro196.narod.ru/speak/28_09_99.htm
 С километр 03: www.mtu-net.ru/myjourneys/velomkad.html
 С месяц 01: www.lyapis.com/news_full.php?id=18&type=news
 С месяц 02: <http://www.autocitychannel.com/news/s5113.html>
 Савјетовати 2: www.zdravljezene.co.yu/index.php?link=odgovor&id=26
 Савјетовати 3: www.interdil.co.yu/kako_radi.html
 Сахар 01: *Правда*, 30.06.2004 16:52:
http://health.pravda.ru/health/2004/23/101/424/17313_woz.html
 Свидание на одну ночь: http://www.videoguide.ru/card_film.asp?idFilm=18301
 Свирати 1: www.goranbregovic.co.yu/srpski/ogi.htm
 Свирати 2: www.subotica.co.yu/Franjevci/seraf05.htm
 Сеир 1: www.zimba.nl/sevdah/sevdalinka4.php
 Сеир 2:
www.rastko.org.yu/rastko-it/umetnost/knjizevnost/umetnicka/dajdacic-venezia_1.html&
 Сеир 3: http://www.queerzagreb.org/queer/txt/q_prica_2.html
 Село 01: www.dragacevo.com/prirodnadobra.htm
 Село 02: www.kc.gov.yu/B-cirilica/naslovi/01.html
 Село 03: <http://uk.geocities.com/sulajkovski/viteskahronika/jun2003.html>
 Сергей МИХАЙЛУСОВ, 25 мая, 16:00:
www.utro.ru/articles/2004/05/25/311580.shtml
 Сказка 1:
www.jili-byli.ru/about/tale/?PHPSESSID=491bbd678899bef65ddbfaa9ede7893d
 Сказка 2: www.baikal-extreme.ru/news_19_07_04.php
 Сказка 3: <http://www.ruthenia.ru/folklore/kadikinal.htm>
 Скучать 01: www.gramota.ru/forum/read.php?f=8&i=377&t=377
 Словенски круг: <http://users.yubc.net/~sloveni/Templates/Uvodna%20strana.dwt>
 Служити 1: www.srpsko-nasledje.co.yu/sr-1/1999/02/article-11.html
 Служити 2: www.software77.com/onlinebibles/croatian/01_027.htm
 Служити 3: www.zvonik.org.yu/581/ZV19.html
 Сметати 1: <http://www.dolicweb.de/price/price.html>

- Сметати 2: www.maksimalno.com/horoskop.htm
 Сметати 3: www.nin.co.yu/2003-05/15/28842.html
 Смехи 01: <http://manko.boom.ru/smehi.html>
 Со стороны 01: www.isra.com/news/?item=35741
 София Маризовская: <http://www.foryou.kherson.ua/slovo.925.3.html>
 Старче 01: www.autocentre.ua/ac/?id=2284
 Старче 02: <http://aiforum.pereplet.ru/file/2317.html>
 Старче 03: www.piter.orthodoxy.ru/pspb/nl18/ta016.htm
 Старче 04: www.lukoshko.net/pushk/pushk1.shtml
 Старче 05: http://zerkalo.kulichki.net/m_texta1.htm
 Старче 06: www.skazka.com.ru/article/konkurs/00000146konkurs.html
 Судьбы 01: www.geocities.com/allness/UCHENIK.html
 Судьбы 02: www.midrasha.net/index.php?id_art=15
 Судьбы 03: www.ogoniok.com/win/200415/15-16-17.html
 Сургун 1: www.vilajah.web1000.com/keskulj.htm
 Сургун 2: www.islambih.net/knjige/BoJaPoViJeStI/m_05.html
 Сыр 01: <http://newsvm.com/cgi-bin/article.cgi?date=2004/06/10&name=syr>
 Тако 02: www.dkv.org.yu/zgr/023/ntadic.htm
 Татьяна Толстая. *Ночь*: <http://lib.ru/PROZA/TOLSTAYA/noch.txt>
 Текст 01: http://www.cip.hr/pm/site/Text.asp?film_id=69&
 Ти имаш душу: <http://www.miljenko.info/index.htm>
 Типа 05: www.mig.km.ru/kitography/mig-8/mig-8_krotkov.htm
 Типа 06: <http://domovodstvo.com/stir-mash.html>
 Тосковать 01: www.pseudology.org/rodnia/Yura.htm
 Тургенев И. С. *Русский язык: „Во дни сомнений...”*
 Туча 01: vschool.km.ru/library%5CЧехов%20А.П%5ССВИРЕЛЬ.doc
 Тутим мирис 01: www.cip.hr/pm/site/Text.asp?film_id=2023&FormKomentar_Sorting=1&FormKomentar_Sorted=&
 Тутим мирис 02: www.slobodnadalmacija.hr/20040307/kultura02.asp
 У вези 01: www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=27974
 У вези 02: www.yupat.sv.gov.yu/propisi.htm
 У вези 03: www.setimes.com/html2/serbianCyr/040526-ivan-001.htm
 У вези 04: www.multiculturalhivhepc.net/serbian/hivaid/O5/content.html
 У вези 05: www.oktbiztos.hu/eljaras/szerb.html
 У име: www.airport-belgrade.co.yu/2.php?lang=s&cat2=1&cat3=47
 Ум-разум 01: www.moles.ee/98/Oct/02/4-1.html
 Ум-разум 02: www.moles.ee/98/Oct/02/4-1.html (8 КБ) 20.07.2001
 Унисон 1: kpd.nvrsk.ru/gazeta/natalia.htm
 Унисон 2: Как часто в унисон мы говорим: graycat.anort.com/GrayCat/rus/rc8.htm
 Упор 01: www.travel.ru/news/2004/07/05/23353.html
 Утонуть 09: http://www.udaff.com/authors/bocman_van_dizel/32862.html
 Ухватити корена 01:
www.rastko.org.yu/rastko-al/zbornik1990/ljbasotova-szogovic-barleti_1.php
 Ушли 01: *Аргументы и факты*. — Москва: 1894. — № 34. — С. 3.
 Ушли 02: *Совершенно секретно*. — Москва: 1994. — № 8. — С. 12.
 Ушли 03: Элина Николаева. *Третий председатель*. — Московский комсомолец. — Москва: 11 февраля 1997. — № 26. — С. 1.
 Ушли 04: Еврений Альбац. *Чужой*. // Известия. — Москва: 1995. — № 159, 25 августа 1995. — С. 7.
 Ушли 05: *Огонек*, май 1997. — № 21. — С. 13.
 Ушли 06: *Огонек*. — Москва: 1997, май. — № 19. — С. 22.
 Ушли 07: Андрей Чудаков. *Биржа+Авто* (Нижегород. ТПД). 20. 10. 99.
 Хасанагиница: http://www.modrojezero.org/docs/history/fortis_hasanaginica.html
 Цветы 01: www.ivpress.ru/n309/week/00000675.htm
 Чай 01: <http://www.cofe.ru/Garden/article.asp?AID=191>
 Человек 01: <http://midwifery.narod.ru/HumanIsHumanIsHuman.htm>
 Чехов А. П. *Посещение Бога*: http://magazines.russ.ru/novyi_mi/redkol/kireev2.html

- Човјек 01: http://forum.evolicija.com/forum_posts.asp?TID=373&PN=1&TPN=8
 Что с тога 1: <http://old.computerra.ru/news/2001/2/26/9904/>
 Что с тога 2: www.gs.chuvashia.com/republic/2003_12/61.htm
 Чудо 01: http://www.rastko.org.yu/antropologija/svasiljev-mitologija_c.html
 Шетати 1:
www.teen385.com/pitanja/index.php?start_from=100&archive=&subaction=&id=&
 Шетати 2: www.klik.hr/naslovnica/zabava/200203270002018.html
 Шетати 3: www.moravek.net/kla/45-006.html
 Шофер 2: www.pseudology.org/German/Teith_BS.htm
 Шутка 01: www.anekdot.ru/iron-98-display.html?from=66
 Этический 1: <http://zona-uz.ferghana.ru/ambarcumov.html>
 Этический 2: www.iwoman.ru/article-426.html
 Этический 3: SimaPalotinskiy 29-07-2003: http://biland.stih.ru/personal.php?login=dell&act=rubric&id=3&page2=6&start2=6&stih_show=1&stih_id=7822
 Этический 4:
<http://nekislo.stih.ru/personal.php?login=PulsierEnde&page1=4&start1=1>
 Этический 5: ноября 2003:
<http://wonet.h10.ru/posting.php?mode=quote&p=48&sid=0a3e1ca98c85e96fc5eba9cf65d14b>
 Этический 6: www.woman.ru/?Text&ID=41417
 Ю. В. Грымов: *Огонек* (4720) ноябрь 2001, № 45:
<http://www.ogoniok.com/win/200145/45-48-49.html>
 Язык 01: www.around.spb.ru/finnish/bvf/63.php

Бранко Тошовић

ЕКСПРЕСИВНА СИНТАКСА ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА

Резиме

У раду се (на материјалу руског и српског језика) истражују експресивне синтаксичке могућности падежних облика, чијом се употребом постижу разноврсни стилски ефекти — било путем стварања различитих стилских фигура, било образовањем емоционалних конструкција, елиптичних реченица и редувантних синтаксичких спојева (плеонастичких, таутолошких и сл.).

Посебно се разматрају питања интерверзије броја (једине ↔ множине) падежних облика, удвајања падежа, као и понављања предлога који су с њима повезани, затим питања падежне корелацијске експресивности, експресивног потенцијала конструкција с глаголским именицама.

Запажа се функционално-стилска улога падежа — једни су везани за научни стил, други за пословни (административни), трећи за разговорни, четврти за књижевно-умјетнички итд. Истичу се подударности и разлике у употреби падежа у два поређена језика.

Ксенија Кончаревић

КОМУНИКАТИВНО ПОНАШАЊЕ МОНАХА
У СРПСКОЈ ГОВОРНОЈ И СОЦИОКУЛТУРНОЈ СРЕДИНИ
(СИТУАТИВНИ МОДЕЛ АНАЛИЗЕ)

Апстракт: Рад је посвећен комплексном и системском опису комуникативног понашања монаштва у српској говорној и социокултурној средини према ситуативном моделу дескрипције, са циљем уочавања специфичности вербалног, невербалног комуникативног понашања и социјалног симболизма унутар даће верско-социјалне групе у односу на норме секуларне комуникације код Срба.

Кључне речи: комуникативне норме, комуникативне традиције, вербално комуникативно понашање, невербално комуникативно понашање, социјални симболизам, српско монаштво.

Теоријско-методолошке основе истраживања

Под комуникативним понашањем подразумева се укупност норми¹ и традиција² у комуникацији унутар одређеног национално-језичког колектива, социјалне, професионалне или узрасне групе. Овај термин у изложеном значењу први је предложио и засновао руски лингвиста Јосиф А. Стерњин у раду *О понятии коммуникативного поведения* // *Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung*. Halle, 1989, S. 279—282, разрадивши га у низу публикација (најпотпунији списак в. у: Стерњин 2000, 23—24). У међувремену је проблем системског описа комуникативног понашања, како народа тако и појединих социјалних, узрасних и др. група и појединаца, постао предмет бројних истраживања у сфери антропоцентричне лингвистике, контрастивне и етничке културологије, прагмалингвистике. По методологији разрађеној у Центру за комуникативна истраживања Универзитета у Вороњежу (Русија), у оквиру заједничког пројекта „Комуникативно понашање”, реализованог у сарадњи са Катедром за славистику Филоло-

¹ Комуникативне норме — комуникативна правила чије је придржавање у одређеној лингвокултурној заједници обавезно (типа: поздравити познаника, захвалити се за услугу и сл.).

² Комуникативне традиције — правила која немају карактер обавезности, али се од стране већине припадника датог културног и језичког колектива поштују и сматрају пожељним (нпр. питати старију особу за здравље, ђака за успех у школи и сл.).

шког факултета у Београду, први пут је описано и комуникативно понашање Срба (по ситуативном моделу) из монокултурне и монолингвалне, са елементима имплицитног контрастирања (Правда 2004, 70–90), али и конфронтационе (српско-руске) перспективе (Пипер — Стернин 2004, 3–25, Драгичевич 2004, 90–95, Вичентич 2004, 95–101, Попович 2004, 39–53). Ове студије представљају полазну основу за заснивање нашег истраживања, које је посвећено комплексном и системском опису комуникативног понашања монаштва у српској говорној и социокултурној средини према параметрима задатим у схеми ситуативног модела дескрипције, са циљем уочавања специфичности вербалног³, невербалног комуникативног понашања⁴ и социјалног симболизма⁵ унутар дате верско-социјалне групе у односу на норме секуларне комуникације код Срба. Поред принципа системности и контрастности (опис укупности релевантних параметара комуникативног понашања⁶ српског монаштва спроводи се из перспективе савремене српске секуларне комуникативне културе), у раду су примењени и принцип диференцирања комуникативне норме и комуникативне праксе, као и принцип употребе флексибилног метајезика (већина параметара не може се егзактно описати, него се примењује скала процене понуђена у: Стернин 2000, 25). Од могућих до сада разрађених модела дескрипције (ситуативни, аспекатски, параметарски), определили смо се за први, најпре из разлога што је већ нашао примену при дескрипцији српске секуларне комуникативне културе и традиције, и друго, зато што он представља неопходан предуслов преласка ка моделима вишег степена апстрактности. Опис комуникативног понашања монашких лица у српској говорној и социокултурној средини заснован је на теоријскономоративном (монашки типичи, правила устројства манастирског живљења — в. *Литературу*) и емпиријском материјалу (опсервирање монашке комуникативне праксе, консултовање хетерокултурних⁷ и инокултурних информаната⁸).

³ Вербално комуникативно понашање — укупност норми и традиција општења везаних за тематику и специфичности организовања комуникације у одређеним комуникативним условима.

⁴ Невербално комуникативно понашање — укупност норми и традиција које одређују и условљавају захтеве према организовању ситуације општења, физичким радњама, контакту и положају комуниканата, невербалним средствима демонстрирања односа према саговорнику, мимици, гестовима и позама као пратећим елементима комуникације, неопходним за њено остваривање.

⁵ Социјални симболизам — укупност симболичких значења која се унутар одређене лингвокултурне, социјалне, узрасне итд. заједнице приписују радњама, поступцима, појавама и предметима.

⁶ Параметар комуникативног понашања — укупност истородних, једнотипских комуникативних обележја која карактеришу комуникативно понашање припадника дате заједнице.

⁷ Хетерокултурни информанти — припадници комуникативне културе која је предмет проучавања (у нашем случају монашка лица).

⁸ Инокултурни информанти — припадници друге (не монашке) комуникативне културе, али добро упознати са културом која је предмет истраживања и кадри да изрекну о њој валидне судовете.

Референтни оквир исцртавања

Монаштво представља једну од најзначајнијих и најузвишенијих појава у животу Цркве, плод њеног аскетског идеала у најизворнијем и најпотпунијем његовом изразу и уједно образац саборне духовности Цркве. У црквеном Предању монашки подвиг интерпретира се као „осма” тајна Цркве, која нови, есхатолошки живот показује присутним и дејствујућим у овоме свету, која, дакле, овде и сада пројављује последњу стварност живота. По речима савременог грчког теолога М. Кардамакиса, „монах показује и пројављује подвиг као лично и онтолошко учешће у Крсту и Васкрсењу Христовом, као поновно рођење и поновно стварање, као живот испуњен покајањем, као повратак у природни, органски однос и везу са Богом, као неуморну и снажну љубав, као незаситу глад и жеђ за Богом” (Кардамакис 1996, 174). Смисао монашког подвига састоји се у томе да се, даноноћним напором, разним лишавањима и добровољним потчињавањем општим правилима аскезе, уз благодат Божију, промени људско стање после пада, да се човек, кроз Духа Светога, онтолошки васпостави и уобличи у Христу, да постане прави, потпун, богосличан човек у заједници са пунотом Божанства и истинском јединству са ближњима. Срж и окосницу монаштва представљају три монашка завета, који су израз целосног жртвовања Богу и уједно залог преображаја подвижничког бића — послушност, сиромаштво и девственост, а основ и извор монашког живота јесте Света Евхаристија — икона будућег Царства. Читав живот монаха јесте ревност за покајање, сагоревање од божанске љубави и живљење не за себе него за Бога. „Израђујући и прерађујући себе богочовечанским подвизима, православни подвижници су стварали од себе личности неисказане красоте и чари, неисказане доброте и љубави, молитве и милости”, пише о. Јустин Поповић. „У њима — Православље је дало своје православно објашњење живота и своје православно оправдање живота” (Поповић 1998, 7).

Монаштво је као философија живота старо колико и хришћанство. Већ сами Апостоли својим животом испуњавали су монашке завете, иако се они као такви формулишу знатно касније. Исто тако, у апостолско доба постојале су девојке посвећене Богу које, иако су живеле у дому својих родитеља, представљају зачетке монашког живота (в. 1. Кор. 7, 36—38). Први апологети хришћанства (Јустин мученик и философ, Атинагора, а нарочито Ориген) говоре о животу појединих хришћана који живот проводе у уздржању и непрекидној молитви, називајући их „аскете”, „уздржљивци” и чак „духовни”. Од IV века појављује се у крилу Цркве један масовни и јак покрет удаљавања од организованих људских заједница (насеља), кидања веза са материјалним светом и живљења животом другачијим од осталих по свему: по месту боравка, по одећи, по исхрани, по понашању (отуда у црквенословенском *инокъ* — *инакый, иной*). Временом се консти-

туише неколико видова или облика монашког живота — анахоретски (пустињски), лавриотски (полупустињски), киновијски (општежитељни) и идиоритмијски (особовштина) (детаљније в. Милаш 1902, 5—16; Радосављевић 1998, 10—17).

У потоњем развоју монаштво је у разним националним срединама свакако попримало извесна специфична обележја, везана углавном за менталитет и етнопсихолошке одлике духовног живота у свакој средини понаособ. И премда, нагласићемо, национални моменат не задира у срж монаштва — напротив, он му је у бити стран, будући да је монаштво по својој природи универзална и општчовечанска појава — традиције и устројство монашког живота, као и његови пројавни облици у разним сферама вербалног и невербалног комуникативног понашања дају основа да говоримо о различитим духовним стиловима и искуствима палестинског, сиријског, грчког, руског, српског, монаштва на Западу и др.

Са монашким животом Срби су се почели упознавати веома рано, још у доба ширења хришћанства на Балкану. У јужне и источне српске земље монаштво доспева, посредством Бугарске, из Цариграда и са Истока, нарочито заслугом првог крштеног бугарског владара Михаила Бориса († 906. или 907). Најистакнутију улогу у укореењању монашких традиција на овој територији имали су ученици светих равноапостолних Кирила и Методија, пре свих свети Климент († 916), за кога је познато да је још пре него што је примио епископски чин основао манастир у Охриду, и преподобни Наум Охридски, који је на јужној страни језера, близу ушћа Црног Дрима, године 905. основао манастир у који се и сам повукао и где је у подвигу провео десет година. Интересантно је да ово прво монаштво није било еремитско, већ киновијско, и да је његова традиција богатија и од светогорског, које се јавља тек крајем X века (ипак, у крајевима око Охридског и Преспанског језера веома брзо се развило и анахоретско подвижништво; и до дана данашњег у тим пределима сачувано је мноштво испосница, остатака некадашњих цркава и скитова). Интензивније оснивање манастира и веће напредовање монаштва у српским земљама везује се, међутим, за период владавине Немањића (1168—1371). Пресудну улогу у овоме одиграо је велики подвижник и први српски архиепископ свети Сава († 1235), поставивши темеље организационог устројства српског монаштва (*Карејски тийик, Хиландарски тийик, Студенички тийик* — исп. Сава Српски 2005, 93—161). Од његовог доба наовамо аскетски идеали и устројство српског монаштва најтешње ће се ослањати на светогорску традицију. За владе Немањића подигнут је велики број манастира: тако, Стефан Немања гради манастире Светог Николе и Пресвете Богородице у Топлици, Ђурђеве Ступове у Расу, Студеницу, Хиландар (са синовима), Стефан Првовенчани — манастир Вазнесења Христова — Жичу, краљ Владислав — Милешеву, Урош I — Сопоћане, краљица Јелена

— Градац код Рашке, кнез Стефан — Морачу, краљ Драгутин — Рачу, Троношу, Ловницу, Озрен, Тавну, краљ Милутин Богородицу Лјевишку, Бањску, Грачаницу и мноштво других храмова и манастира (четрдесет, више од било ког владара са Запада) у земљи и изван ње, краљ Стефан Дечански — Дечане, цар Душан — Свете Арханђеле код Призрена. Мотиви подизања манастира као задужбина били су, пре свега, лична побожност ктитора, њихово старање о спасењу душе, жеља да се у тим богомољама оснивач и његова породица помињу и за живота, и после смрти, на опроштење грехова и „рајскоје насладженије”. Поводи су могли бити и конкретни — захвалност Богу за победу над непријатељима, за излечење, за избављење од невоље, испуњавање завета датих Светима (рецимо, Немања се у тамници молио светом Георгију са молбом да му помогне да се из заточеништва избави, да би у знак благодарности подигао манастир у Расу Светом Великомученику у част). Такође, поред интимних, дубоко личних, били су присутни и мотиви везани за учвршћивање вере у народу, као и за јачање личног угледа владалаца као узора „благочестивости и христољубивости”.

Са Немањићима је завршен сјајни период успона средњовековне Србије. Смрт последњег немањићког владара, цара Уроша, подумарила се са страховитим поразом српских војски на Марици (1371). Манастири остају без штедрих ктитора и дародаваца не само из немањићке куће, него и из редова властеле и црквених достојанственика. Потоњи период иноверне владавине представљаће велику несрећу за монаштво и манастире у српским земљама. Ипак, и у таквим околностима зидају се нови манастири — у Македонији Свети Арханђели код Прилепа, Светог Андрије на Тресци, Поганово, у централним српским крајевима Ваведење код Брвеника, Ваведење на Ибру, Горњак, Раваница, Љубостиња, Манасија, Велуће, Враћевшница, Каленић, Липовац, у Зети — манастири и скитови код Скадарског језера, на приморју — Свети Арханђели у Улцињу, Режевићи, као и у новој престоници, на Цетињу (Манастир Рођења Пресвете Богородице), у Босни — Свети Ђорђе код Горажда, Благовештење у Добруну, те у јужној Угарској — Месић, Златица, Војловица, Ковиљ, Гргетег, Фенек, Крушедол, Хопово (детаљније в. у: Марковић 1920, 4—156; Ћирковић 1969, 36—52; Кашић 1969, 139—162; Веселиновић 1969, 163—192; Кашић 1984, 9—67, 79—84).

Кроза сву историју свога постојања српско монаштво је преображавало средину у којој је деловало, и та се констатација односи како на монашке обитељи тако и на калуђере као појединце. Овде посебно ваља истаћи да су у српској средини ванредне заслуге за успон духовности у народу припадале не само мушком, него и женском монаштву, чије је деловање било унеколико другачије, сагласно специфичним природним даровима које жена има од Бога, али увек живо и делотворно. Женске обитељи постојале су још у средњем ве-

ку: међу њима ваља поменути Свету Пречисту у Крајини на Скадарском језеру (XI век), манастир Свете Богородице у Топлици (XII век), у коме је живела његова ктиторка света Ана, жена светог Симеона Немање, Градац (XIII век), где је деловала прва женска школа код Срба и где се одвијала плодна делатност на преписивању књига, Љубостињу (XIV век) на челу са монахињом Ефимијом, најобразованијом женом свога времена, и монахињом Евгенијом — кнегињом Милицом, Манасију (XV век), заслужну за ресавски препород у српској књижевности и писмености. Женско монаштво имало је у Срба унеколико другачији развојни пут у односу на мушко: током XVII и XVIII века оно се у крајевима под турским ропством угасило због опасности којима је у конкретним друштвеним приликама била изложена жена упоште, а посебно монахиња, а у областима преко Саве и Дунава услед неповољних одлука аустријске државне власти (укидање и забрана обнављања женских манастира). У XIX веку наилази се на поједине усамљене, али блиставе примере деловања монахиња: такве су, рецимо, монахиња Катарина, која у Пећи оснива школу за женску децу 1855. године, или преподобна Стојна († 1890), која је просијала у подвижништву. До обнове женског монаштва доћи ће у трећој деценији XX века под утицајем руских монахиња избеглих у Србију након револуције и грађанског рата (пре свега монахиња из манастира Пресвете Богородице у Лесни, које су се 1920. настаниле у Новом Хопову, а један део сестринства 1923. и у манастиру Кувездин). Под њиховим окриљем васпитавају се прве српске искушенице, са чијим монашењем се стичу услови и за отварање женских манастира: тако, по Шематизму за 1924. у српским земљама постојала су већ 4 женска манастира са 73 монахиње и 35 искушеница, 1941. — 27 манастира са 286 монахиња и 111 искушеница, а 1969. 81 манастир са 658 монахиња и 187 искушеница (детаљније в. у: Радовић 1983, 60—72; Радовић — Војиновић 1971, 333—343).

Значај монаштва у културној и духовној историји (и савремености) Срба вишеструк је. Српски манастири су, пре свега, представљали средишта верског живота и монашког подвижништва, али су, истовремено, били и расадници писмености, уметности и разних облика културног живота. У њима су се монаси, све до појаве штампања књига, па и дуго времена касније, бавили преписивачком делатношћу; касније се опет при манастирима вршило умножавање књига: све српске штампарије, осим оне прве на Ободу, деловале су у центрима монашке духовности (тако, у XVI веку своје књигопечатнице имали су Горажде, Вујан, Грачаница, Милешева и други манастири). У манастирима се одвијало и школовање свештеничког и монашког подмлатка; прва богословска школа у Срба основана је још 1615. у манастиру Крка, а њени питомци касније су постајали не само свештена лица, него и учитељи у манастирским, парохијским и црквеноопштинским школама. Манастири су снажно утицали и на

духовност, моралност и националну свест у народу, а својим врхунским естетским дометима — складношћу грађевина, лепотом фрескописа, дубином сакралне поезије, неговањем традиционалног црквеног појања — култивисали су народну душу и кроз то утицали и на народно уметничко стваралаштво. Не треба заборавити ни добротворну (харитативну) делатност — од угошћавања путника, помагања сиромаша, до збрињавања старих и немоћних и лечења у манастирским болницама (при неким манастирима и данас, и поред још увек недовољно регулисаних имовинско-правних питања везаних за манастирску делатност, постоје харитативне установе, рецимо дом за децу ометену у развоју при манастирима Раваница и Света Петка). Најзад, за манастире је везана и традиција саборовања — окупљања мноштва поклоника очи и на дане празника ради учешћа у службама (пре свега Литургији), поклоњења светим моштима, чудотворним иконама, захватања свете воде, што је по правилу праћено посебним исказивањем поштовања светињи — аскезом (пост, бдење) и подношењем већих напора и самоодрицања (дешава се да поклоници пешаче до манастира читав дан или два, да драговољно остављају на дар дому Божијем нешто од свог са муком стеченог иметка, и сл.) (исп. Калезић 1973, 69—70; Злоковић 1969, 384—385).

Данас (према подацима за 1989. годину) Српска православна црква има у свом саставу 204 манастира са 223 монаха и 986 монахиња (Ранковић 1989, 67). Устројство живота у њима регулисано је *Уставом Српске православне цркве* (Устав 1957, 98—101) и посебним документом усвојеним од стране Светог архијерејског сабора СПЦ из 1963 — *Уредбом за унутрашњи и спољашњи манастирски живот* (Уредба 1963); поред тога, извесни манастири са дужом традицијом имају и властите типике по којима се управљају (нпр. Устав 1981). Сходно *Уредби*, српски православни манастири се дефинишу као „свештена места, са храмом и другим здањима, као обитељи мушких или женских лица која су удружена у једну духовну заједницу монашким заветима и посвећена молитви и раду”, служећи „одређеним духовним и добротворним сврхама” (чл. 1). У свом саставу они могу имати метохе — одвојена манастирска имања са храмом или без храма, где могу бити и поједине келије за монахе анахорете (чл. 4). Монашку заједницу сачињавају братство (великосхимни, малосхимни и расофорни монаси) и искушеници (чл. 3). У манастир „може бити примљен свако, без обзира на свој дотадашњи живот, јер је живот монашки — живот кајања, само ако исправку живота жели искрено и улаже стваран труд у правцу потпуне измене своје душе, постајања нове личности у којој не остаје ништа од старог човека овог света” (чл. 7). Искушеништво, током кога се кандидат „поучава како да се моли Богу, како да се влада у цркви, трпезарији, келији”, „привикава се послушности и свим монашким врлинама, укључујући ту и разне послове корисне за манастир” (чл. 8), по правилу траје три године,

али се може и скратити у изузетним случајевима прописаним чл. 10. Испушеник има право да остане у манастиру доживотно, да настави испушенички стаж у неком другом манастиру или да се врати у свет (чл. 7). Примање пострига условљено је не само духовним квалитетима, него и неким формалним условима — узрастом (пострижење у расу не врши се пре напуњене двадесет једне године живота — чл. 11, у малу схиму после четрдесет година живота, а у велику схиму после напуњених педесет година — чл. 14), безбрачношћу или сагласношћу брачног друга, непостојањем обавеза према деци, неизмирених имовинских потраживања — дугова (чл. 6) (Уредба 1963, 3—8).

Манастир је пре свега дом молитве, и зато су сви монаси и испушеници дужни да свакодневно посећују Црквом прописана богослужења (чл. 29) и да држе келејно правило (чл. 33). Истовремено, „у манастиру се свако има прихватити рада према својим моћима и способностима” (чл. 34), при чему се „једнако цени и физички и духовни рад” (чл. 36). Треба настојати „да сваки сабрат и испушеник има макар два часа времена за читање, учење и друге своје потребе” (чл. 37) (Уредба 1963, 17—20). Од послова се у српским православним манастирима, зависно од њиховог положаја (у граду или у сеоској средини) и састава (број, пол, старост и образовање монаха), упражњавају бављење ратарством, повртарством, воћарством, виноградарством, сточарством, живинарством, пчеларством, шивењем свештеничких одежди, везом, иконописањем, издавачком и преводилачком делатношћу, васпитавањем деце, неговањем болесника и др.

Сваки манастир налази се под непосредним надзором и влашћу манастирског настојатеља; врховни настојатељ и надзиратељ свих мушких и женских манастира и манастирских братстава у свакој епархији јесте епархијски архијереј (Устав СПЦ, чл. 208 — Устав 1957, 98). Настојатељ манастира је „заступник, непосредна управна и надзорна власт свог манастира и братства, чувар црквених и манастирских правила и извршилац наређења надлежних власти” (чл. 43 Уредбе — Уредба 1963, 24). Помоћници настојатеља у управи манастира јесу намесник, као његов непосредни заменик, духовник-свештенослужитељ и исповедник, економ, који се стара о питањима манастирског привређивања, снабдевања, инвентара, финансијској документацији, еклисијарх, чија је дужност да се стара о свештеним одежама, сасудима, чистоћи храма и сл., канонарх, који руководи богослужењем, и странопримац, чија је дужност дочекивање посетилаца манастира (чл. 47 — Уредба 1963, 27—28).

Предмет црквеноправне регулативе јесте и широк спектар питања везаних за владање монаха и испушеника у манастиру, као и за опхођење према посетиоцима. Поред прецизирања права и дужности, прописују се и поправне мере у случају оглушења. За наш рад од изузетног је значаја да нагласимо чињеницу да су и неки аспекти вербалног комуникативног понашања регулисани нормативним до-

кументима СПЦ. Тако, чланом 32 Уредбе предвиђа се да „на богослужењу не треба појати сувише гласно, нити на световни начин”, те да се и читање и певање морају вршити „мирно и са разумевањем, нити брзајући нити развлачећи, јер је прво од духа лености, друго од духа сластољубља”. За време богослужења није допуштено разговарати (чл. 31); у комуникацији са сабраћом и искушеницима недопустиво је осуђивање и осиноо опхођење (чл. 19); за време јела, као и после повечерја или молитава пред спавање обавезно је ћутање (чл. 49); разговори са страним лицима, особито супротног пола, допустиви су искључиво у случају потребе, када се свODE на најнеопходније (чл. 63); забрањено је изношење и поверавање страним лицима података о унутрашњем животу у манастиру (чл. 64). „Ћутање с великим поклонима” једна је од поправних мера (епитимија) које се могу наложити монаху (чл. 71) (Уредба 1963, 11—12, 18; 29—30, 35—36, 38). Оваква регулатива свакако има извориште у универзалном (наднационалном) аскетском односу према комуникацији, говору, језику, чему ћемо такође посветити извесну пажњу ради потпунијег разумевања описа параметара вербалног и невербалног комуникативног понашања у српској монашкој средини који следи.

Монашки живот јесте синергијско проповедање властитим живљењем у Христу, проповедање подвижништвом, проповедање без речи. Свети Јован Лествичник у том смислу поручује: „Светлост монасима су анђели; светлост пак свим људима јесте монашко живљење” (Јован Лествичник 1993, 157). У аскетском преображају свога односа према свету, током кога монах открива јединственост логоса сваке појединачне ствари, а делатну употребу света узводи на ниво непрекидног изучавања истине о свету, преображава се и однос према језику и употреби језика. У монашкој духовности реч је присутна онтолошки, захваљујући учешћу монаха у богослужењу, слушању проповеди, читању духовне литературе. Истинско познање Речи Божије могуће је једино уколико се подвижник суштaствено измени, „одбацивши ранији начин живота старога човека” (Ефес. 4, 22), и од „телесног” поставши „духован” (Римљ. 8, 5). „Божанствено Писмо”, вели један од филокалијских Отаца, преподобни Никита Стифат, „разумева се духовно, и у њему скривена блага откривају се једино духовним људима Духом Светим” (Никита Стифат 1992, 113). Духовност, односно „сапребивање у истом Духу” јесте уједно предуслов разумевања речи људске у свој њеној пуности и дубини, које се остварује „када један слуша са вером, а други поучава са љубављу” (Стифат 1992, 143). По светоотачким представама, што су људи ближи Богу — а идеал тога приближавања остварује се у монаштву — то је адекватније њихово међусобно разумевање (Дорофей 1900, 87—88). Отуда пракса духовног руковођења од стране искусних монаха — стараштва, које је харизматично присутно у Цркви и у свету. „Сви се њему исповиједају. И он се пред свима исповиједа. Нико се не устручава да му повјери

сваку, па и најскривенију тајну свога срца. Напротив, отвара срце своје са повјерењем пред њим, као што цвијет отвара круницу своју пред сунцем. А и он се никога не боји што ће сазнати тајне његове душе. <...> За вријеме вашег заједничког разговора врло је благородан и пажљив. Примјећујеш да те он само помаже, са расуђивањем. Не интервенише на груб начин. Не намеће се магично. Открива ти природно функционисање твога бића. Оставља ти пуну слободу” — овако описује искуство општења са духоносним старцима архимандрит Василије Гондикакис (Гондикакис 1998, 346—347).

Аскетски однос према речи огледа се у идеалима уздржања језика, разборитог ћутања и безмолвија (тиховања). Уздржавање језика, по учењу аве Доротеја, значи не допуштати да било чиме рањавамо савест ближњег, не злословити уснама својим не изрицати лаж (Дорофей 1900, 58—61). Преподобни Никодим Агиорит такође упозорава на неопходност управљања језиком и његовог обуздавања, разоткривајући духовне узроке, механизме деловања многословља и празнословља и начине супротстављања њима (Никодим Святгорец 1912, 106—111). У овом контексту подсетићемо да се у хришћанској етици посебна пажња скреће на грехе који се чине вербалним путем, као што су: богохуљење, хула, призивање имена Божијег без потребе, вербална бласфемија, скврнословљење (псовање), злословљење, празнословље, многоречитост, лаж, клевета, осуђивање, грубост, вређање, понижавање других, хвалисање, преузношење, клетвонарушење, лажно заклињање, недолично смејање, подсмевање, певање непристојних песама, неприпремљено и недостојно проповедање или поучавање, изрицање и ширење јеретичких учења и др. (исп. Попов 1901, 902—927). Стога не треба да нас чуди чињеница да још најдревнији монашки типичи садрже одредбе које се тичу употребе речи. Тако, свети Василије Велики упозорава братију на неопходност „благовремене и корисне употребе речи”, подстакнуте или насушном и неизбежном потребом, или потребом поучавања у вери (Василиј Велики 1892, 410—415), док преподобни Јован Касијан Римљанин и Венедикт Нурсијски обраћају пажњу на потребу чувања ћутања (Јоанн Кассиан 1892, 535, 540, 565; Венедикт Нурсијский 1892, 603). Сличне одредбе налазимо и у древним руским и српским типичима — код преподобних Јосифа Волоцког (Орнатский 2001, 69—71), Корнилија Комељског (Орнатский 2001, 180—181), светог Саве Српског (Сава Српски 2005, 134—135), али и код новијих устројитеља монашког општежића (исп. Филарет Дроздов 1998, 276, 279; Игнатий Ставропольский 2001, 56—58). На лествици аскетских врлина веома су поштоване врлине разборитог ћутања, за које преподобни Јован Лествичник вели да представља „мајку молитве, ослобођење од ропства, чување огња, стражара помисли, извидитеља непријатеља, стан плача, пријатеља суза, делатеља сећања на смрт <...>, непријатеља дрскости, сапутника безмолвија, противника тежњи да друге учиш,

умножавање знања, творца виђења, неосетно напредовање, скривено пењање” (Јован Лествичник 1993, 92), као и свештеног безмолвија, које, по истом аутору, „носи на себи жиг будућег живота”, дарујући подвижнику „неусколебљиви ум, очишћену мисао, ненаситу молитву, будно стражарење над собом, подлогу теологије, извор расуђивања” (Јован Лествичник 1993, 184—185).

Најзад, навешћемо и неколико карактеристичних епизода из патерика које упечатљиво одсликавају аскетски однос према комуникацији:

„Арсеније (Велики) је често понављао себи, као какав тропар: ’Често сам се покајао када сам говорио, али никада када сам оћутао.’ Управо због тога он је и избегавао сусрете са људима, а прекидао је тиховање само ако би проценио, просветљен Богом, да је такав сусрет неопходан и богоугодан” (Евергетинос 2003, 314).

„Исти он (ава Арсеније, *ѿрим. наща*), пошто беше приступио монашком животу <...>, зачује глас који му је говорио: Арсеније, одлази, ћути, тихуј; јер то су корени безгрешности” (Старечник 2000, 58).

„Ава Јерак је рекао: ’Никада нисам рекао ниједну световну реч нити сам хтео да је чујем’ (Старечник 2000, 193).

„Говорио је ава Исидор Пилусиот: ’Живот без речи више користи него реч без живота. Јер први и ћутањем користи, а ова друга и виком смета. А ако се спрегну живот и реч, представљају један целокупан кип философије’ (Старечник 2000, 159).

„Рекао је ава Пимен: ’Постоји човек који изгледа као да ћути, а његово срце свакога осуђује; такав човек увек говори. А постоји други који говори од јутра до вечери, а држи се ћутања; то значи да никада не говори осим корисних ствари’ (Старечник 2000, 294).

„Рекао је ава Теодор из Ферме: ’Нема такве врлине као што је не осуђивати’ (Старечник 2000, 401).

У истом духу су и расуђивања истакнутих српских духовника XX века. Тако, игуман Сава Рукумијски оставио је овакве поуке: „Ћутање је злато. Ништа ђаво не може да запише кад ћутиш.” „Треба да знаш суштину па да говориш.” „Ко говори Истину, Истина га избави” (Димитријевић 2004, 190). Архимандрит Рафаило (Топаловић) забележио је: „Ако не можеш затворити уста која осуђују ближњега, ти се можеш уклонити од њих. Знај, ако из тебе избије ватра и опржи другога, Бог ће од тебе искати душу његову, иако ти ниси ту ватру потпалио, али си се наслађивао њоме” (Димитријевић 2004, 129). Монах Јаков Арсовић у спису *Бисерне бројанице* наводи: „Осуђивање ближњега равно је хули на Бога. Ту хулу Бог припусти да би опоменуо хулитеља. Господ је примио свачије грехе на себе, па тако и осуђивање ближњега Он преноси на своју светињу, да би се човек опоменуо Бога, ако не кад вређа ближњега, а оно бар кад вређа самога Бога” (Димитријевић 2004, 109).

Опис комуникативног понашања српских монаха у стандардним комуникативним ситуацијама и комуникативним сферама

Вербално комуникативно понашање

1. Стандардне комуникативне ситуације⁹

Сусрећ, њоздрављање, усњосћављање конћакћа

Монаси који живе у истој обитељи, при првом сусрету после ноћног починка, а то значи када дођу на службу полуноћнице, не размењују вербалне поздраве; то се не чини ни приликом доласка на вечерњу службу, којом започиње нови богослужбени дан. У обе наведене ситуације сваки монах, ушавши у храм, прилази настојатељу и узима од њега благослов, а сабраћи се лако поклони и оде на своје место. Ни касније, током дана, међу сабраћом из истог манастира није уобичајено формално поздрављање.

При сусрету међу монасима који живе у различитим обитељама уобичајено је да се свако мало поклони другоме, при чему се из поштовања најпре прилази игуману, а у његовом одсуству лицу у јеромонашком чину, и узима од њега благослов уз целивање десне руке. Монаси који нису у свештеном чину и монахиње приликом сусрета целивају се у десно и лево раме; трократно љубљење у образ, веома често присутно приликом поздрављања припадника српске језичке и социокултурне заједнице (независно од припадности Цркве), практикује се једино уколико се ради о јеромонасима или монасима који су дугогодишњи блиски познаници, под условом да су истог или приближног узраста и обавезно истог пола (монаси и монахиње приликом сусрета неизоставно остају на физичкој дистанци и избегавају контакт погледом). Од формула поздрављања допуштене су искључиво оне које се користе у комуникацији међу члановима Цркве (*Помаже Боџ! — Боџ њи/Вам њомоџао! Христјос васкрсе (воскресе)! — Ваисћину васкрсе (воскресе)! Христјос се роди! — Ваисћину се роди! Боџ се јави! — Ваисћину се јави!*). Секуларни поздрави (*Добар дан! Добро јућро! Здраво!* и сл.) апсолутно су недопустиви у монашкој средини, као што је незамисливо и руковање приликом сусрета тако уобичајено у световном општењу. Правило је да се млађи монах или искушеник први јавља старијем по чину и узрасту. При поздрављању се камилавка или скуфија не скида. Размена питања *Како сће?*, констатована као незаобилазни елемент ситуације сусрета међу носиоцима српског језика (Пипер — Стернин 2004, 4), веома се често практикује и међу монасима, при чему она, за разлику од секуларне сфере, нема за циљ формално успостављање контакта него представља реалну

⁹ Стандардна комуникативна ситуација — типска ситуација општења коју карактерише коришћење стандардних говорних средстава (уознавање, поздрављање, изражавање саучешћа, захвалности, извињавање и др.).

манifestацију заинтересованости за сабрата, његово здравље и духовно стање. Поред стереотипних, уобичајених одговора, по правилу различитих у односу на разговор између комуниканата у секуларној сфери (*Добро, Богу хвала; Слава Господу, све је у реду; Добро, Вашим светим молитвама*), у овој ситуацији неретко се појави жеља да се понуди неки неконвенционалан, понекад и духовит одговор (рецимо, познат је пример монаха који је на поменуто питање редовно одговарао: *Боџ зна*, желећи да и на овај начин изрази своје смирење пред Оним Који једини продире у најскривеније дубине ума и срца људскога).

При сусрету са световним лицима такође се не практикује руковање; размењује се стандардни репертоар поздрава карактеристичан за општење међу члановима Цркве, а у случају непознавања тога регистра од стране саговорника, монашко лице не прихвата секуларни репертоар поздрава (рецимо, на поздрав: *Добар дан!* монах ће одговорити: *Боџ ти/Вам добро дао!* или *Боџ ти/Вам њомогао!*) Уобичајено је да се мирјанин први јави монаху, при чему монах отпоздравља, мада, због непознавања норми комуникативног понашања од стране лаика, ово правило може бити и нарушено.

Начини успостављања контакта са непознатим лицима су формализовани и обично се ограничавају на фразу *Ојпростийте...* (никада *Извинийте*, будући да монах заиста жели да смирено, са свешћу о властитој недостојности, замоли за опроштај због узнемиравања другог човека). Претходна формула поздрава користи се једино уколико је процена да ће уследити дужи или значајнији разговор.

Обраћање

Монаси који живе у истом манастиру обраћају се један другоме општеприхваћеним формулама: *Оче!* (*Оче иџумане! Оче Саво!*), *Мајии!* (*Мајии иџуманија! Мајии Анастјасија!*), *Брајие!*, *Сесџро!* У неким обитељима формуле *Оче!* и *Мајии!* примењују се само у обраћању настојатељу (настојатељици) и старијим монасима или монахињама (изнад 40 година), или монасима који имају свештени чин, док се у другим монашким срединама на овај начин ословљава свака особа која је примила малу схиму. Искушенику или искушеници, без обзира на то да ли је одевен(а) у расу и камилавку или не, обраћа се искључиво формулама *Брајие!*, *Сесџро!* (у овој сфери у комуникацији са лаицима који не препознају на основу одеће да ли је реч о замонашеном лицу или искушенику често долази до неадекватне употребе комуникативних формула). Обраћање монаху искључиво по имену (*Гаврило! Анастјасија!*) примењује се крајње ретко и доима се као нарушавање узуса, а обраћање по презимену апсолутно је незамисливо.

Посетиоцима манастира монаси се обраћају формулама *Брајие!*, *Сесџро!*, ређе неутралним *Госјодине!* *Госјођо!* (ове потоње формуле, међутим, биће примењене приликом обраћања на јавним местима,

изван манастира). Духовник, игуманија или старији монах (монахиња) може се посетиоцу манастира обратити и формулама: *Сине!*, *Кћери!*, *Чедо!*, особито у ситуацијама пружања утехе, давања поуке или приликом исповести. Особе које живе у свету склоне су да истичу једноставност и непосредност монаха у општењу са посетиоцима, њихову лакоћу преласка на *ѿи* у комуникацији са непознатим људима, што је пре свега израз монашке љубави према сваком људском бићу као свом брату и вечном сабрату (отуда се у општењу и преферирају формуле преузете из терминологије сродства).

Ујознавање

Приликом упознавања не практикује се руковање, нити уобичајена формула *Драго ми је*. Упознавање са свештенмонахом, игуманом или игуманијом подразумева и узимање благослова уз целивање десне руке. При упознавању, са посредником или без њега, није потребно наводити монашки чин, будући да се то види по одећи.

Поред стандардних ситуација упознавања, за монашку средину карактеристично је и упознавање са новопостриженим братом или сестром приликом монашења, у моменту када је он већ примио анђелски образ и добио ново, монашко име. Чин мале схиме или мандије, наиме, предвиђа да пре отпуста братија, два по два, прилазе новаку, целивају крст у његовој руци и њега самог, и питају га: „Како ти је име, брате?“, на шта новопостриженик одговара казујући своје ново име, а братија, сваки од њих клањајући се и одлазећи, говори му: „Спасавај се у анђелском чину“ (Чин 1981а, 206; Последование 1952, 49). Исто важи и за пострижење у велику схиму, којом приликом се добија ново име (Последование 1952, 107).

Поздрављање на расѿанку

Монаси који живе у истом манастиру не поздрављају се уочи поласка на починак, него по завршетку службе повечерја, пошто су претходно узели благослов од настојатеља, излазе из храма ћутке (прво настојатељ, а за њим братија по старешинству), и сваки одлази у своју келију. У другим ситуацијама (одлазак на неко време изван манастира) монаси се, растајући се, обавезно поздрављају, уз коришћење формула резервисаних искључиво за унутарцрквену комуникацију (*Збогом! Христос воскрес!* — ово потоње од Васкрса до Вознесења Господњег) и најчешће уз изражавање жеље за помињање у молитвама (*Помјани! Помјаниѿе!*). При расѿанку се обавезно узима благослов од настојатеља или присутног свештенмонаха (у случају присуства обојице, узима се благослов само од старијег по чину, дакле игумана). Не користе се стандардне секуларне формуле поздрављања на расѿанку (*Довиђења! Здраво! Гао! Видимо се!*) и изражавања лепих жеља (*Све најбоље! Пријатно! Срећно!*).

Извињање

У целини посматрано, извињавање је у монашким обитељима присутно веома често, како према сабраћи, тако и према посетиоцима, и не представља формалност него реалну молбу за опроштај због хотимичног или нехотичног макар и најмањег огрешења речју или делом, а неки пут и помишљу (укључујући и нарушавање нечијег личног простора случајним пресецањем пута или приближавањем које монах поима као прекомерно). Молба за опроштај, ако је реч о сагрешењу које више оптерећује монаха, може бити пропраћена и појасним или земним поклоном. Користи се искључиво формула *Ойростѿи(ше)*, никада *Извини(ше)*. Одговара се репликом *Боѡ нека ѿи ойростѿи, браше/ сестѿро*, која ни у ком случају не значи задржавање греха и ускраћивање опроштаја од стране монаха замољеног за опроштај него изрицање свести о томе да је Бог Онај Који једини има власт отпуштати и задржавати грехе и уздања у Његову милост. Уколико се опроштај тражи за нарушавање манастирског поретка, или за оглушење о неко морално правило, игуман или духовник може изрећи монаху епитимију — меру духовног исправљења (премештање на друго послушање, проширивање уобичајеног молитвеног правила, додатни пост, привремено удаљавање од Причешћа), чијим се испуњавањем такође исказује молба за опроштај.

Честитање

Честитање се у монашкој средини ретко уприличује поводом догађаја из приватног живота, оно се углавном везује за обележавање хришћанских празника. Повод за изражавање личних честитања може бити монашење (на начин описан при разматрању комуникативне ситуације упознавања), имендан (никада рођендан), крсна слава, посвећење у свештенмонашки или рукопроизведење у игумански чин, често и годишњица од тога догађаја (у овом потоњем случају уобичајено је појање Многољетствија у храму и у манастирској трпезарији). Честитање може бити пропраћено уручивањем пригодних поклона (икона, духовна књига, крст или сл.). На монашењу се новопостриженом монаху обавезно уручују бројанице, ручни крст и упаљена свећа од чистог воска, коју је, као сећање на положене завете, монах дужан да чува до краја живота и са којом он бива и погребен.

Забрана, одбијање

Правила којима се регулише допустивост или недопустивост одређених видова понашања монаха и искушеника у манастиру садржана су у манастирском типикју, са којим се они који живе у манастиру упознају не само приликом доласка у обитељ, него и у другим

приликама (рецимо, *Крајки устав Свете лавре Високи Дечани*, састављен 1910. године, већ читав век се једном тромесечно чита свој браћи у трпезарији — Устав 1981, 144, као што је чланом 77 предвиђено и да се *Уредба за унутрашњи и спољашњи манастирски живот* у сваком манастиру под окриљем Српске православне цркве прочита бар два пута годишње, а такође искушенику пред монашење — Уредба 1963, 41). Типиком се регулишу општеобавезујуће норме за све чланове неке монашке обитељи у погледу понашања на црквеним богослужењима, борављења у келији и трпезарији, обављања послушања, одевања, примања у обитељ и одласка из ње, односа према настојатељу, намеснику и економу и њихових дужности, исповедања и причешћивања, слављења празника, контаката са посетиоцима и радницима у манастиру, односа према манастирској имовини и др. (Уредба 1963, 22—40; Устав 1981, 145—191). Отуда у манастирима нема писмених упозорења о забранама која би била намењена монасима — она се могу тицати само посетилаца извана, и имају како вербалну (изводи из „кућног реда” обитељи, подсећања на правила понашања у храму) тако и пиктографску форму (најчешће је то црвеном путачом прецртан схематски приказ предмета који се не сме унети у манастир или одевног предмета са којим није пожељно улажење у храм).

Одбијање извршења неког манастирског послушања готово је незамисливо. У случају оправданих разлога (болест, физичка слабост) оно се може исказати, али не у категоричном облику, него у форми молбе са образложењем разлога. Према члану 20 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот*, монах, „кад му се учини да заповеђено дело превазилази његове снаге (или да се оно може лакше и боље извршити на други начин него на онај на који је наређено”, може, замоливши опроштај, мирно то, старијем изнети. Ако га не саслушају, или остану при своме, он је обавезан без поговора наређење извршити” (Уредба 1963, 12—13). Монах коме је ускраћена нека молба смирено прихвата вољу настојатеља или духовника, обично уз формулу: *Нека је блаџословено*, исказујући тиме потпуну послушност и спремност на одсецање своје воље. Одбијање хране којом је монах понуђен обично се врши индиректно (*Благодарим, не мођу*). За разлику од световњака који, уколико у гостима за време поста буду понуђени мрсном или храном спремљеном на уљу, да не би увредили домаћина, обично пробају јело којим су понуђени, монашка лица или отворено кажу да им правила не допуштају да једу такву храну, или од свега што је изнето на трпезу узму само оно што се не коси са правилима поста (салата или сл.).

Приговор, ѿдсѣицај

Иако је „у циљу узајамне исправке грешака дозвољено сваком сабрату да опомене и саветује брата” (чл. 72 *Уредбе за унутрашњи и*

свољашњи манастирски животи — Уредба 1963, 38), монах или монахиња ретко ће упутити приговор сабрата или сестри у истом чину. „Монах не осуђује никог, нити се опходи осино са сабраћом и искушеницима, тј. јавно их не укорава, јер је то противно духу смирености”, прописује чл. 19 (Уредба 1963, 12). Приговарање млађима по чину, премда се, ређе, може срести у пракси, по правилу се препушта настојатељу или духовнику, који савет, опомену или укор може изрећи насамом или пред братијом, „са опрезним расуђивањем” (чл. 72). Настојатеља треба насамом, договорно, да опомену најстарији између браће, а ако он остане упоран, извештава се надлежни архијереј (чл. 75) (Уредба 1963, 38, 40). Није уобичајено ни упућивање приговора посетиоцима манастира. Дуготрпљење, или световним језиком речено толерантност, ипак може имати своје границе уколико је реч о крупнијим огушењима о манастирски поредак: монах ће у случају потребе учтиво опоменути посетиоце да не разговарају за време службе или у манастирској трпезарији, да не пуше у порти и сл.

Подстицаји се посетиоцима манастира изричу такође ретко, само у случају потребе, добронамерно и учтиво. Рецимо, чредни јеромонах или игуман обратиће се на служби присутнима: *Браћо и сестре, молим вас, приђиће ближе, да би сви могли да уђу; Ви који сће се њричесили, њомериће се мало у сѡрану, јер има још њричесника*, и сл.

Саучешће

Упокојени монаси сахрањују се по посебном чину, другачијем од оног предвиђеног за хришћане који су живели у свету. Сва монашка лица, без свештеног чина, као и свештенмонаси (јерођакони, јеромонаси, игумани, архимандрити) сахрањују се са камилавком и панакамилавком уз монашко опело, при чему се свештенмонасима са јерејским чином ставља још и епитрахил, и крст у руку. После сахране, као и после помена (девети дан, четрдесети дан, пола године, година дана и свака наредна годишњица упокојења) јело и пиће, уобичајени у српској средини „за покој душе”, никако се не износе на гроб него се присутни позивају у трпезарију, гостињску собу или манастирску порту, где је постављено скромно послужење. Саучешће се ни сабраћи преминулог монаха ни његовим сродницима и пријатељима не изражава секуларном формулом: *Примиће моје саучешће*, него: *Госјод нека ѓа ујокоји: Нека му Боѓ њодари рајско насеље*, или народски *Боѓ да му душу њроси*.

Комѡлиментѡ

У секуларној сфери за српску средину констатовано је изрицање похвала и комплимената у циљу стварања и одржавања пријатног расположења, празничне атмосфере и пријатељских односа, као и

ради успостављања контакта (на релацији мушкарац — жена) (Правда 2004, 80). У манастирској средини похвале се ради стварања атмосфере братског општења обично изричу о празницима и при већим народним сабрањима, када настојатељ жели да на тај начин још једном заблагодари свима који су се потрудили да славље или сабрање протекне на леп начин (особито куму славе, приложницима и виђенијим гостима, свештеницима и монасима пристиглим из других места, појцима и сл.). Комплименти на релацији мушкарац — жена у општењу између монаха или у контакту монаха са мирјанима апсолутно су недопустиви и могу представљати повод за комуникативни шок.

2. Комуникативне сфере¹⁰

Општење са сабраћом у манастиру

Монашку заједницу, као што смо већ истакли, сачињавају: 1) братство (сестринство) — великосхимни, малосхимни и расофорни монаси и 2) искушеници (*Уредба за унутрашњи и спољашњи манастирски живот*, чл. 2 — Уредба 1963, 3—4). Општење међу члановима монашке заједнице, који годинама читаве дане живе заједно, проводећи време по правилима општежитељног типика, истовремено је присно, братско, али и донекле дистанцирано. Присност долази до највишег изражаја у односима са духовним оцем (духовником), коме монах или искушеник искрено открива не само своје поступке и речи него и помисли, сматрајући, у духу потпуног и безусловног послушања, добрим или рђавим само оно за шта духовник расуди да је такво. Откривање помисли и изношење духовних недоумица сабраћи, међутим, не препоручује се, јер неко због неискуства и недостатка духовног расуђивања може претрпети духовну штету, не могући носити бреме сабрата који му се поверио; а и сам монах који има потребу за поверавањем не може се ослањати на више различитих мишљења и препорука него једино на суд свога старца. Ипак, општење међу сабраћом носи топао, братски карактер; преферира се *и*-општење, мада, у зависности од узраста и чина комуниканата, може бити примењено и персирање (обично у односима са игуманом, архимандритом, старијим јеромонахом). Разговори се обично тичу текућих послушања, манастирског живота, догађаја из црквеног живота о којима је битно да монаси буду обавештени, духовних поука. Дистанцираност у општењу, неопходна због очувања духовног мира и молитвене сабраности, поседује више манифестација. Тако, у

¹⁰ Комуникативна сфера — област екстралингвистичке стварности у којој комуникативно понашање поседује релативно стандардизоване форме (општење са непознатим лицима, општење са колегама, општење у школи, на факултету, у јавном превозу, здравственој установи, ресторану и сл.). У ширем смислу овај термин је еквивалентан термину комуникативна ситуација.

келијама су сви дужни да бораве безмолвно и у молитвеном тиховању. Уколико келију дели двојица или тројица монаха (што је неки пут неопходно због просторних ограничења — у начелу је правило да сваки монах има своју келију), сваки од њих дужан је да избегава било какве разговоре или активности којима би реметио мир сабраће (постоји и пропис да је после повечерја или молитава „на сон грјадущим” забрањено било какво разговарање монаха међу собом — чл. 49 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот* — Уредба 1963, 29—30). У заједничкој келији допуштено је једино да један брат, уколико постоји сагласност осталих, полугласно чита Еванђеље, Апостол, Псалтир, типик или нешто од духовне литературе, како би и други могли чути и поучавати се. Излагање из келије при ма каквој потреби треба да буде тихо, како се монаси из исте и из других келија не би узнемиравали. Позивање сабрата да изађе из келије (приликом буђења на правило, позивања на послушање или због какве друге потребе) врши се изузетно дискретно: монах задужен да позове сабрата (изјутра су то еклисијархови помоћници) изговара пред вратима келије формулу: *Молишвама светих Отаца наших, Господе, Исусе Христѐ, Сине Божији, помилуј нас*, а он одговара: *Амин* (уколико не зачује овај одговор, монах задужен да га позове може поновити формулу, али нема право да уђе у његову келију, пошто се она сматра неприкосновеним простором). У празничне дане, када су монаси слободни од послушања, забрањено је окупљати се у келијама ради разговора, а особито ради празнословљења, смејања и шаљења; за кршење ове забране предвиђене су мере духовног исправљења — епитимије. Такође је у општежитељном манастиру забрањено узимање или справљање хране по келијама (изузев доношења хране болесним и изнемоглим монасима који нису у стању да отиду у трпезарију; такве монахе није забрањено посећивати у њиховој келији, са благословом настојатеља).

Опшћење везано за обављање послушања

Распоређивање послушања редовно се врши усменим путем, с вечери или изјутра, пред читавом братијом. Послушања даје игуман или, у већим братствима, намесник. Издавање писмених налога сабраћи се не практикује (писмени налог може добити игуман од надлежног епископа). Монах који добије послушање своју сагласност изражава формулом: *Нека је благословено!* Уколико он сам има иницијативу да нешто уради, обратиће се игуману: *Благословишѐ, оче игумане, да...* (*залијем башију, ирејакујем свеће, очистиим полицјелеј* или сл.). Једном изречени налог о послушању не понавља се, изузев у случају нехотичног неспоразума, и настоји се да се изврши тачно и на време. Мноштво послушања започиње молитвом и осењивањем крсним знамењем. Рецимо, типиком Дечанске обитељи предвиђено

је да кувар, полазећи на своје послушање, начини три земна поклона пред иконом Пресвете Богородице, узме огањ из неугасивог кандила које стоји пред њом и њиме пали дрва спремљена у пећи, говорећи присутном сабрату: *Благослови, оче*, док овај одговара, при чему се обојица прекрсте: *Молишвама светих Отаца наших...*, и кувар потврђује: *Амин*. Исто се практикује и када се налива вода у котлове за спремање хране. Или: приправљање хлеба почиње одмах након шесто-псалмија (особито свечани део јутрења, назван тако због тога што укључује читање шест псалама — 3, 37, 62, 87, 102. и 142), тако што се најпре, пред замешивање теста, у хлебари читају иницијалне молитве сваког молитвеног правила (Молитвама свјатих Отец...; Слава Тебје; Царју небесниј; Трисвјатоје; Господи, помилуј трипут, Слава... и ниње...; Отче наш), прочита се нека поука или беседа, из цркве донесеним огњем потпаљују се дрва у пећи за печење хлеба, на исти начин као што је речено о кувару, и када се тесто добро измеси, опет се практикује краће молитвено правило. Када је посао обављен, браћија се клањају један другоме до појаса просећи опроштај, те ћутке излазе из хлебаре у храм (Устав 1981, 182—185). У манастирима који имају мању економију и где се кување обавља на штедњаку, опет се обавезно посао започне молитвом, спремљене посуде са намирницама и делови штедњака (пећница) осене се крсним знамењем. Сваки разговор у време обављања заједничког послушања сматра се неумесним и квалификује као ремећење молитвене сабраности, за шта се може прописати и епитимија (рецимо, *Студијски тийик* предвиђа у чл. 85 да „ако неко стане разговарати у пекарници у време када браћија спремају хлеб — таквоме одредити тридесет поклона” — Поповић 1981, 135).

Општење у манастирској трпезарији

У општежитељним манастирима сви монаси обедују заједно у манастирској благоваоници (трпезарији). У њој се сабирају настојатељ, монаси и искушеници, неки пут и посетиоци обитељи (у зависности од праксе конкретног манастира, величине трпезарије, броја гостију). Једе се два пута дневно (ручак и вечера), а допуштена су и мања послужења између оброка (чај, кафа, воће, слатко). У неким периодима године (у посне дане и за време вишедневних постова) једе се једном дневно, док се, у најстрожем посту (на први дан Великог поста — Чисти понедељак и на Велики Петак), узимање хране потпуно изоставља или, за немоћне, своди на сухоједење. Позивање браћије на оброк врши се лупањем у трапезно звоно (дванаест пута). До звона се врата трпезарије не отварају, а догле се на столове изнесу чиније са јелом, бокали са водом или вином, хлеб, посуђе, посуде са зачинима, сервијете. По доласку, свако заузима место које му је одредио настојатељ, при чему распоред зависи од чина и уважавања

које монаху приличи: свештенослужитељи имају своја места, престарели монаси своја, појци своја, а исто тако посетиоци и добротвори (гостима са стране у овоме помаже трапезар). Када свако заузме своје место, долази настојатељ, и сви устану из поштовања. Чредни чтец чита молитвено правило пред почетак обеда, различито за ручак и за вечеру, којом приликом сви стоје и осењују се крсним знамењем. Пре но што се приступи обедовању, не изричу се етикецијске формуле уобичајене за дату ситуацију у секуларној средини (*Пријатно! Изволише, служише се!*) За време обедовања није дозвољено разговарати: то време предвиђено је за читање житија или поуке, које, чим сви присутни поседају, отпочиње устаљеном формулом што је изговара чтец: *Месеца (назив), дан (дашум). Житије међу Светима оца нашег... (име). Блаґослови, часни оче* (мисли се на игумана или намесника), *да се прочиша*. Пошто настојатељ изговори формулу: *Молићвама светих Отаца наших...* и чтец одговори: *Амин*, отпочне читање предвиђеног штива. Једе се у тишини, при чему свако узима парче јела које му је најближе. Вода или вино (када је разрешено) пије се тек у моменту када настојатељ удари у звонце што стоји пред њим. Чтец, прекидајући читање, говори: *Молићвама светих Отаца наших... Амин*, а настојатељ, узевши чашу, осењује је крсним знаком и пије, па за њим и братија (без исказивања уобичајених етикецијских формула прихваћених у секуларној средини — *Живети! На здравље!*). Трапезар, ходајући тихо по благоваоници, пази када већина братије престане јести, па онда доноси друго јело. За недолично понашање за столом (разговарање, освртање, прекрштање ногу, стављање руку на сто, узимање испред другог бољег парчета јела) трапезар има право и дужност да, по изласку из благоваонице, таквога прекори и саветује, а у случају поновљеног недозвољеног понашања, да обавести о томе настојатеља, који изриче одговарајућу епитимију. Завршетак обедовања, означен настојатељевим ударањем у звонце, такође је пропраћен стандардизованим молитвеним правилом.

Оишћење у храму

Живот у монашким обитељима подразумева свакодневно обавезно присуствовање богослужењима у храму: поподне и предвече службе се девети час, вечерње и повечерје, у поноћ или рану зору полуноћница, затим посведневно јутрење и часови, и у продужетку изобразитељна или Литургија. Уочи недеље и бденијских празника врше се и бденија, која бивају после вечерње трапезе, неко време по Сунчевом заласку. У дане свете Четрдесетнице (током Великог поста) и Педесетнице (од Васкрса до празника Свете Тројице) богослужења се служе према триодима (Посном и Цветном), доста се разликујући од оних током године.

Вербално и невербално понашање монаха за време сваке од ових служби до детаља је прописано типиком. Разговори током богослужења апсолутно су недопустиви, из разлога како се монах, с једне стране, не би расејавао, и с друге, како не би сметао другима. Сходно члану 31 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот*, „свака неуредност, смех и сл. у цркви подлеже осуди. За време богослужења у храму није дозвољено никоме да говори <...>. Ако пак буде нужно да се нешто каже — рећи кратко, гледајући на то дело не друкчије него са осуђивањем себе” (Уредба 1963, 18). Кашњење на богослужења или излагање са њих без оправданог разлога (због телесне немоћи или неопходности вршења послушања) представљају грубо оглушење о манастирски поредак, и као такви имплицирају изрицање епитимије.

Приликом уласка у храм, изласка из храма, приступања целивајућој икони, евхаристијској чаши, служашчем свештенику ради узимања нафоре и благослова, као и у неким другим ситуацијама (узимање свете воде, послуживање кољивом, славским колачем и сл.) монаси стоје у реду, један испред другог по старешинству, на извесном растојању (рецимо, у реду за причешће оно износи колико је потребно да се лако начини поклон). Место у реду одређује се по старешинству — не по годинама него по постригу у схиму или расу, а за искушенике по времену ступања у манастир, без обзира на године и звање које је искушеник имао у свету. Напред иду схимници, за њима расофори, за овима искушеници у расама, па искушеници у подрасама, а за овима мирјани. Уколико су у реду присутни и монаси и монахиње, монасима припада предност. Приликом приступања целивајућој икони братија иду по двојица, опет водећи рачуна о старешинству. У редовима није дозвољено разговарање (може се тихо појати, пратећи певницу, или молити у себи) нити пожуривање онога ко стоји испред. Излагање из реда, „чување реда” некеме, распитивање ко је последњи није уобичајено.

Општење са посетиоцима и гостима манастира

Монаси су у српској средини познати по својој гостопримљивости. Посетиоци се примају не само на неко краће време (рецимо, док траје служба или ради разговора са духовником, игуманом и сл.), него, по настојатељевом благослову, и на починак или на вишедневни (по члану 69 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот* — тродневни) боравак (Уредба 1963, 37); у овом потоњем случају посетиоци се смештају у посебним гостињским собама изван крила зграде где обитава братија или чак гостињским конацима — странопријемницама (ксенодохијама). Општење са посетиоцима је изузетно срдачно и љубазно: монаси им приступају са љубављу и усрдном жељом да их што боље угосте, имајући у виду да они из побожности

дају прилоге обитељи како би се монаси молили за спасење њихових душа и душа њихових сродника и пријатеља, живих и умрлих. Настојатељ посетиоцима, уколико је реч о групи, обично додељује једног монаха чије ће послушање бити да их свуда проведе и упозна их са реликвијама и старинама манастира. И приликом краћег боравка у манастиру обичај је да се посетиоци послуже — најчешће манастирским медом или слатким са чашом студене воде или чашицом манастирске ракије, а у случају дужег боравка они обедују заједно са браћом, потчињавајући се већ описаним правилима вербалног и невербалног општења у трпезарији, при чему им се износе јела спремна за монахе. У случају доласка високих гостију, настојатељ из уважавања према њима може ручати у засебној просторији.

Посетиоцима који замоле за милостињу — обавезно се пружа помоћ у намирницама или новцу „Христа ради”, а неретко се они позивају и за трпезу. Сматра се да су монаси, пошто се и сами издржавају од прилога својих добротвора, дужни да чине милостињу сиромашној браћи, да би и сами од Господа добили уздарје. Милостињу има право да раздаје само игуман или економ, са његовим претходним благословом. Остали монаси то не чине из разлога што не располажу својим, него искључиво заједничким иметком.

Разговоре са гостима води игуман, намесник или монах који добије такво послушање. Преферирају се разговори о душекорисним стварима који ће помоћи посетиоцима обитељи да напредују у врлинском животу и да из манастира отиду ојачани и утешени. Приликом растанка настојатељ лично или преко економа свакоме даје као благослов понеки поклон — иконицу, крстић, бројанице, а њихова имена записује ради помињања при свештенорадњама.

Нарочита пажња поклања се посетиоцима заинтересованим за то да постану искушеници: њима се обично даје благослов да неколико недеља буду гости обитељи, како би се упознали са монашким начином живота и самим манастиром, па, уколико они остану чврсти у својој намери, настојатељ их придружује обитељи, што опет подразумева одређени репертоар норми комуникативног понашања: кандидат за искушеника прилази настојатељу, чини пред њим земни поклон (велику метанију), целива му десницу и моли за пријем у братство. Том приликом он је дужан да пружи настојатељу сва потребна обавештења о себи — свом пореклу, породичном стању, војној обавези, запослењу и сл., након чега настојатељ доноси одлуку да ли ће га, привремено или трајно, одбити или примити. У овом потонем случају будући искушеник подноси настојатељу и својеручно потписану молбу стандардизоване структуре, у којој још једном укратко излаже своје мотиве, животне околности и даје гаранције у погледу свог односа према имовини са којом ступа у манастир и непостојања имовинских потраживања у случају евентуалног изласка из њега.

Опшћење са манастирским радницима (арѓаџима)

У већим манастирима ангажују се за крупније грађевинске радове или теже земљорадничке послове најамни радници, са којима се погодба склапа не дужи или краћи рок. Многи благочестиви световњаци такође долазе да без накнаде помажу монасима у обављању оваквих послова. Њима се даје иста храна као и братији, а коначиште им се пружа у посебним зградама изван манастирског конака. Општење са радницима препушта се искључиво економу, који је дужан да према њима показује љубав и благонаклоност и да пази да их не оптерећује сувише тешким пословима. Нико од братије нема право да тражи никакву услугу од радника; послушања им даје искључиво економ, а по благослову настојатеља. По завршетку радова, свакоме се даје уговорена накнада, а обичај је да се радници и обдаре нечим како би обитељ напустили благодарни и задовољни.

Опшћење о празницима

Празничним данима у манастирима сматрају се недеље, дванаест великих (Господњих и Богородичних) празника и дани оних Светих којима су установљена бденија. Свака обитељ има своју храмовну славу — дан празника коме је посвећен манастирски храм, а обичај је, који се не мора стриктно поштовати, да се светкује још и тзв. саборна слава, када у обитељ долазе богомољни посетиоци из околних места. У дане када на празник притиче више гостију, монаси имају повећан обим послушања у трпезарији, кухињи, пекари, гостопримници, а у остале празничне дане могу више времена посветити читању и другим слободним активностима. Окупљање монаха по келијама ради разговарања о празницима није допуштено. Разговори са гостима такође се не воде по келијама него у заједничким просторијама (гостињским собама).

Опшћење у ђосџима

Монашка лица из манастира се не удаљавају без преке потребе, па се и у госте одлази веома ретко — по правилу када постоји неки конкретан повод. Тако се посећује братија из других обитељи (о славама, већим празницима, значајним догађајима у тој обитељи — нечије монашење, рукоположење, произвођење за игумана, освећење новог храма или конака и сл.). Одлази се и к духовницима из других манастира ради саветовања и поуке, а посећују се и оболели и онемоћали монаси, којима се по правилу понесу понуде. У гостима се обично остане на неком богослужењу (у зависности од доба дана када се чини посета) и на ручку или послужењу. Мирјанима се у госте (у њихове домове) иде по изузетку, уколико су у питању дугогодишњи пријатељи и поштоваоци обитељи, и опет конкретним духов-

ним поводом (крштење, слава, јелеосвећење, освећење нове куће, исповест и причешће болесника, духовни разговор и сл.). Том приликом се редовно носе дарови као благослов из манастира. Позивање у ресторан не практикује се, пошто монах нема право да једе на јавном месту. Излажење из манастира допушта се искључиво у дневним часовима, а рок за повратак мора бити до вечерње трпезе.

Општење на јавним местима

На јавним местима монах или искушеник се редовно појављује у пратњи бар још једног сабрата. Сходно члану 59 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот*, „бавећи се по послу ван манастира, на путу, или где било, монах мора обратити пажњу на своје владање, речи, похођење, да кога не би саблазнио и навео осуду на све братство” (Уредба 1963, 34). Ступање у комуникацију са непознатима не практикује се без конкретног повода (распитивање о реду вожње, о месту где се нешто налази и сл.). Том приликом разговор се одвија учтиво, али на дистанци и што је краће могуће. Ако монаси у купеу воза имају сапутнике, никада не пружају иницијативу за отпочињање разговора; ипак, уколико сапутници заподену разговор, монашка лица биће спремна да их саслушају и да разговор наставе под условом да је реч о духовној тематици, у противном ће комуникацију избегавати. При таквом општењу, макар оно стицајем околности попримило и најинтимније форме (поверавање својих духовних трагања, дилема, недоумица, жалости и брига), монах никада не говори о себи, не поверава световњацима властите проблеме и не износи прилике у манастиру.

Општење са старијима

Према старијим лицима монаси показују изузетно уважавање. Старији монаси на богослужењима имају посебна места за седење, у трпезарији такође. При уласку у храм и изласку из њега припада им право првенства. Световна лица у годинама у манастирима наилазе на пажњу монаха, који се старају да им обезбеде места за седење и утичу на присутне богомољце да их пропусте да раније приђу целивајућој икони, свештенику у моменту причешћивања или дељења нафоре.

Општење са децом

Према деци се монаси постављају са благошћу, нежношћу и љубављу, показују им манастир, уче их да се крсте, да упале свећу, да се помоле за своје најмилије, одговарају на њихова питања, поклањају им скромне дарове и дају им послужење. Млађим монахињама и

искушеницама (испод 40 година) саветује се избегавање контаката са децом, нарочито физичких (грљење, љубљење), како код њих не би дошло до непожељних помисли и осећања везаних за нерезализовано материнство.

Ойцишење са сродницима

Приликом полагања монашких завета монах прекида везе са светом и удаљује се од својих сродника, следећи унутарњем призиву ка живљењу једино са Богом и опомињући се речи Господњих: „Сваки који остави кућу, или браћу, или сестре, или оца, или матер, или жену, или децу, или земљу, имена Мога ради, примиће сто пута онолико, и добиће живот вечни” (Мт. 19, 29). На одрицање од света и свега што је у свету, укључујући и сроднике и пријатеље, монах се више пута подсећа приликом самог обреда пострижења. Ипак, ови завети не морају да значе безусловно прекидање општења са сродницима; напротив, данас се искушеницима и монасима даје благослов за повремено виђање са сродницима у манастиру и изван њега, уколико ти сусрети нису повод за жучне расправе изазване незадовољством сродника због нечијег опредељења за монашки пут и ремећење његовог душевног мира (познати су случајеви јавних скандала са покушајима насилног извођења искушеника из манастира од стране родитеља и пријатеља). Ако су односи коректни, настојатељ даје благослов сродницима да по потреби и дуже бораве у манастиру, или им пружа материјалну и другу благопотребну помоћ. Сваки монах у оквиру келијног правила моли се, уз чињење метанија, и за „родитеље, браћу и сестре и сроднике његове по телу, за све ближње рода његовог и за пријатеље”, да им Господ дарује „земаљска и небеска добра своја”, а за упокојене сроднике — да им „опрости сва сагрешења вољна и невољна, дарујући им Царство и заједницу вечних добара (Господњих) и насладу бесконачним и блаженим животом” (Правило 1997, 251, 254). Неретко у својим келијама монаси држе фотографије сродника, које их додатно подсећају да их помињу у својим молитвама.

Ойцишење са странцима

Монашка гостољубивост нема ограничења ни када су странци у питању. Ксенофобија монасима није својствена, у првом реду због универзалности самог хришћанства (припадност „народу Божијем” не представља одрицање од националности него њено надрастање у Цркви, у духу новозаветног учења да су „сви једно у Христу Исусу” — Римљ. 10, 12), али и због конкретних услова живљења у Србији и српским земљама као вишенационалним срединама. Као и код лаика и лица која нису чланови Цркве (Правда 2004, 81), међу монасима

присутни су историјски формирани позитивни стереотипи о Русима, Грцима, Румунима. Према припадницима других, хришћанских и нехришћанских, конфесија који дођу у манастир показује се уважавањем и толерантношћу, тако да многи од њих неретко у разним тешким животним околностима одлазе у православне манастире ради задобијања духовне помоћи. Ни на кога се не делује у смислу давања препорука за прелазак у православну веру, мада до оваквих случајева спонтано долази (особито из римокатолицизма), па чак има и примера примања монашког пострига од стране некада иноверних особа.

Опшћење између мушкараца и жена

Манастири могу бити мушки или женски, никада мешовити. Монашка лица клоне се општења са особама супротног пола (изузев када је то неопходно, рецимо ради вршења духовничке службе). Посебно о томе воде рачуна млађи монаси и искушеници, како би избегли повод за распаљивање телесне похоте. Чланом 63 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот* децидирано се прописује да „монах са монахињом не може насамо нити говорити, нити јести, а тако исто рођак јој”, те да „разговор са страним лицима, особито другог пола, монах и монахиња морају избегавати; у случају потребе — само што је неопходно и то укратко” (Уредба 1963, 35).

Куртоазна секуларна правила о давању првенства женама у неким ситуацијама у манастирима не важе: послужење се најпре пружа мушкарцима, монаси први улазе и први излазе из храма, имају предност при приступању евхаристијској чаши. Ипак, у свим овим ситуацијама монахиња има предност у односу на мушкарца световњака.

Иначе, монахиње су у погледу одредби типика изједначене са монасима. Иако немају право примања свештеничког чина, оне могу обављати извесне богослужбене радње: у манастирима где нема духовника дужност им је да, поред свог келијског правила, врше и црквено правило, изостављајући иницијални возглас и отпуст који говори свештеник, као и одговарајуће јектеније и молитве, а остало из чина вечерње, повечерја, полуноћнице, јутрења и часова узимају; уместо Свете литургије врше Изобразитељну, на којој могу прочитати дневни Апостол и Еванђеље. Такође, оне се могу молити за болеснике и људе у другим невољама, читајући Молбени канон Пресветој Богородици „појемји во всјацеј скорби душевњеј и обстојанији”, друге каноне и акатисте. Монахиња такође има право уласка у олтар, које жене из света не поседују.

Јавна испуњања

Јавна испуњања узима на себе настојатељ манастира или монах, обично у свештеном чину, коме се ова дужност повери. Најчешће је

реч о проповедима у храму, беседама у манастирској благоваоници приликом прослава и дочека високих гостију, као и беседама на опелу. Ове проповеди имају стандардизовану типологију (догматске, које пружају објашњења теоријских основа хришћанске вере, моралне, чији је циљ да тумаче и практично објашњавају моралне норме живљења по вери, пригодне, везане за важне догађаје у животу друштва, посмртне — на опелу или о годишњицама упокојења, поздравне — у знак добродошлице архијереју или некој другој истакнутој личности), утврђене структурно-композиционе законитости (тако, уводни део служи за задобијање наклоности и поверења слушалаца, за привлачење пажње, упознавање са предметом о коме ће се говорити, следи излагање и аргументовање теме, а затим, у закључном делу, рекапитулација, патетички део — утицај на емоције и вољу слушалаца у смислу, рецимо, примене изнетог у моралном поступању, те епилог, у коме се може читати и каква краћа пригодна молитва) и стандардан репертоар стилистичких средстава (реторско питање, понављања, градација, емфаза, екскламације, апострофирање и др.). За разлику од секуларне сфере, након јавних иступања монашких лица, особито у храму или на гробљу, није дозвољено аплаудирање (након храмове проповеди појци могу да отпевају стих „Глагољај истину в срдице својем”, а након беседе у трпезарији Многољетствије; присутни народ — али не и братија — спонтано узвикује „Живео!”). У новије време практикују се и јавна иступања монашких лица на духовним трибинама, у телевизијским и радио-емисијама, која обично имају комбиновани монолошко-дијалошки карактер.

Јавна шћамјана комуникација

У манастирима су присутни јавни директиви и декларативи, али су знатно ређе заступљени и мање разноврсни по форми и садржају него они на другим јавним местима (установе, улице, средства јавног саобраћаја, стамбене зграде) (о овоме в. одељак „Забрана, одбијање”).

На манастирској капији или уласку у конак поводом упокојења неког члана братства истичу се парте, а у новинама (пре свега духовним листовима, а у новије време и новинама) објављују читуље — посмртни огласи који обавештавају о смрти одређене особе и о времену и месту опела и сахране, комеморативни огласи — обавештења о времену и месту одржавања помена и, ређе, изјаве захвалности, које манастирска управа користи да би се јавно захвалила свим поштоваоцима преминулог члана обитељи за показано саучешће и разне видове подршке и помоћи. Уобичајено је да читуљу даје само управа манастира, а не и родбина и пријатељи упокојеног. Монах као појединац не може бити потписник приватног информативног посмртног огласа или тзв. последњег поздрава. У ретким случајевима

управа манастира може дати читуљу и поводом упокојења световног лица, уколико је реч о великом добротвору или угледном поштоваоцу манастирске обитељи.

Писмено ошћење

Приватну преписку монашка лица воде једино по благослову духовника или игумана. Сходно члану 61 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот*, „монаси и искушеници не могу никоме писати нити од кога примити писмо без одобрења настојатеља” (Уредба 1963, 35). Преовладава преписка чији је потписник настојатељ манастира, а која може бити упућена појединцима (црквеним или световним лицима) или установама (црквене структуре, органи и организације државне управе, културно-просветне институције, предузећа). У етикецији се примењују неки узуси различити од оних који важе за секуларни епистоларни жанр: рецимо, стриктно је одређен регистар титула које се примењују при адресирању и у иницијалној фрази писма (патријарх носи титулу *Његова Светиост*, митрополит — *Његово Високопреосвешћенство*, епископ — *Његово Преосвешћенство*, архимандрит — *Високопрејодобни архимандрит* или *Његово Високопрејодобије*, игуман — *Високопрејодобни игуман* или *Његово Високопрејодобије*, игуманија — *Високопрејодобна игуманија* или *Њено Високопрејодобије*, протосинђел — *Високопрејодобни протосинђел* или *Његово Високопрејодобије*, синђел — *Прејодобни синђел* или *Његово Прејодобије*, јеромонах — *Прејодобни јеромонах* или *Његово Прејодобије*, јерођакон — *Прејодобни јерођакон* или *Његово Прејодобије*), као што се и у финалној фрази користе специфичне формуле, чија примена зависи од карактера односа међу комуникантима условљених њиховим положајем у црквеној хијерархији (*Целивајући Вашу свету десницу, Молећи за Ваш архијасџирски благослов и светише молише, У Христу Господу одани Вам и сл.*).

Ошћење посредством телефона

У телефонским разговорима монашку обитељ такође представља настојатељ. Једноставније информације може давати и монах или искушеник коме се као послушање повери дежурство крај телефона. Приликом одговарања на телефонски позив не представља се појединац (изузев на инсистирање саговорника), него се каже назив манастира. Репертоар етикецијских формула приликом успостављања контакта, обраћања и завршавања разговора идентичан је ономе што смо га описали у т. *Сусрећ, поздрављање, усвојављање контакта; Обраћање; Поздрављање на расџанку*. Отпочињање и завршавање телефонског разговора са лицима у свештеничком или свештеномонашком чину такође је обавезно пропраћено узимањем благослова.

Позивање, планирање, договори о сусретима

Упућивање писмених позивница (епископу, свештенству, настојатељима других манастира, угледним особама из света, добротворима обитељи) практикује се поводом већих славља и значајних догађаја у обитељи. Усмени позиви се углавном не понављају и најчешће се не проверава да ли ће гости доћи (изузев ако је реч о изузетно високим званицама). Договорена сатница, посебно ако је реч о заједничким богослужењима и заједничким обедима, стриктно се поштује.

Алкохол и ошћшење

Узимање вина прецизирано је типиком (постоје дани када, у складу са правилима поста, није разрешена његова употреба). Друга алкохолна пића допуштено је узимати сасвим умерено, док је искушеницима и младим монасима њихова употреба забрањена (чл. 52 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот* — Уредба 1963, 31). Манастирски гости готово по правилу бивају послужени слатким са водом, кафом и неким жестокиим пићем домаће израде (ракија шљивовица, кајсијевача, препеченица и др.), при чему је изрицање похвале на рачун квалитета пића, особито уколико је манастирске израде, готово незаобилазно.

Дуван и ошћшење

Пушење је у манастирима строго забрањено како монасима и искушеницима (чл. 67 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот* — Уредба 1963, 36) тако и посетиоцима. Забрана пушења односи се не само на просторије манастирског конака и, разуме се, храма него и на целокупан простор унутар манастирске оgrade. Неупућеним посетиоцима који пуше у манастирској порти по правилу се изриче опомена, а на забрану пушења упозоравају такође пиктографска и вербална обавештења.

Хумор и ошћшење

Окупљање братије ради збијања шале, сходно одредбама типика, у начелу подлеже епитимији. „С озбиљношћу живота покајничког, који монах треба да води, несагласно је изазивање шале и смеха, као и учествовање у томе”, прописује се чланом 62 *Уредбе за унутрашњи и спољашњи манастирски живот* (Уредба 1963, 35). У општењу са гостима (мирјанима) хумор није обавезна, али је пожељна компонента општења. Ипак, у поређењу са световним, разговори који се воде под сводовима манастира по правилу су озбиљнији, а хумор који у њима повремено дође до изражаја носи добродушан карактер и лишен је ироније или цинизма.

Невербално комуникативно понашање

Гестови у ошћтењу

За монашку средину карактеристична је суздржаност у експликации емоција невербалним средствима. У разговору, како са свештеним лицима тако и са мирјанима, монаси манифестују минимум мимике и гестикулације, а исто се уочава и приликом држања проповеди. Ипак, уочљиво је далеко пажљивије (са широким дотицањем чела, груди и рамена) и чешће осењивање крсним знамењем него код особа које живе у свету (не само на богослужењу него и у ванбогослужбеној комуникацији, као пратећи елемент изражавања вере у истинитост изнетих тврдњи, наде у помоћ Божију, чуђења, неверице, радости, затим на почетку и на крају обедовања и др.). Такође се често прибегава узимању благослова, при чему благосиља старији млађег и чином виши нижега. Благослов даје искључиво лице у свештеномонашком чину, крстолико, десном руком, а сам гест састоји се у томе да се кажипрстом и средњим прстом саставе слова I. S., а палцем и помоћу два последња прста X. S. Монах који узима благослов од свештенмонаха прилази му уз појасни поклон са прописно сложеним шакама (прекрштене, десна преко леве), чиме се изражава смерност и благодарност самоме Богу као извору и даваоцу милости, благослова и свакога добра.

На богослужењима, као и у келијној молитви, користе се специфичне позе, чија је употреба прописана типиком: мали и велики поклони, стајање, клечање, подизање руку и скрштање руку на грудима, покривање и откривање главе, окретање лица према истоку (исп. Мирковић 1982, 304—314).

Физички контакт, контакт погледом и положај тела при ошћтењу

Физички контакт при општењу монаха са свештеним лицима и особама из света не практикује се (изузев приликом узимања благослова од свештених лица и евентуално целива). Положај тела се битније не мења, осим обарања погледа пред особом супротног пола и у неким другим ситуацијама, из смирења (пред свештеним лицем вишим по чину). Контакт погледом је знатно суздржанији него у свету. Није уобичајено задржавати поглед не само на непознатом човеку него и на сабрату из обитељи, изузев као сигнал потребе успостављања контакта. Осмех као пуки сигнал љубазности не практикује се, али се може појавити спонтано, будући мотивисан реалним емоцијама. Ипак, у контакту са посетиоцима манастира уобичајено је на осмех одговорити осмехом.

Социјални симболизам

Символика одеће

Монашка одећа има наглашену симболичку функцију: сваки њен елемент подсећа монаха на завете положене приликом примања пострига, на шта се и експлицитно указује у Чину мале схиме или мандије и Чину велике схиме. При монашењу кандидат је обучен у власеницу као „ризу добровољног сиромаштва и нестицања и подношења сваких беда и тескоба”. Најпре му се ставља параман — омање четвороугаоно платно са изображењем Крста Господњег и оруђа Његових страдања које се носи до тела и никада се не скида — са напоменом да је то „залог анђелског лика, свагдашњи подсетник на узимање благог јарма Христовог на себе и лаког ношења његовог”, као и да изображење Крста што ће га новопострижени носити на грудима треба да му буде „свагдашњи подсетник на страдање, понижење, пљување, ругање, ране, шамаре, распеће и смрт Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа” ради добровољног подражавања. Затим новак прима расу — „одећу веселја и радости духовне”, кожни појас, да би њиме „опасао бедра своја силом истине, на умртвљење тела и обновљење духа, на бодрост и опрезност”, као и мандију — „ризу спасења и оклоп правде”, „да би се уздржавао од сваке неправде; да би ревностно одбацивао измишљања свога разума и прохтеве своје воље; да би свагда имао у уму свом сећање на смрт; да би себе сматрао распетим свету и мртвим за свако зло дело; и да би себе чило показивао Христу увек живим за сваку добродетел”. На главу се новаку ставља панакамилавка (камилавка са дугачком покривком), која симболизује „шлем спасења и непосрамљивог поуздања” те „покривало смирења и непрекидног послушања”, а на ноге обувају сандале „у приправност благовешћења мира, да би био брз и вредан на свако послушање и на свако добро дело”. Такође му се уручују бројанице, „мач духовни”, као подсетник на непрекидну молитву Исусову, ручни крст — „штит вере, о који ће моћи погасити све распаљене стреле нечастивога” и упаљену свећу, која подсећа монаха да му је дужност да „чистим и добродетелним животом и добром нарави буде светлост свету” (Чин 1981а, 203—205; Последование 1952, 31—41). Великосхимници уместо парамана носе аналав, као подсећање на страдања Господња, а на глави кукуљ, који прекрива главу и рамена, а знак је младеначке незлобивости и савршеног смирења (у Чину велике схиме указује се да је то „шлем спасоносног уздања, безмолвног пребивања у духовном размишљању и строгог пажења на себе” — Последование 1952, 89). Игуману и игуманији се уручује жезал као символ власти над потчињенима и знак законитог управљања братијом и напрсни крст као опомена на ношење крста игуманског служења.

Искушеници могу добити, по нахођењу игумана и у складу са праксом у сваком конкретном манастиру, подрасу, појас, скуфију, бројанице и расу (ово се чини не пре напуњених шест месеци у искушеништву), али могу остати и у световном оделу, скромнијем, загаситијих боја, обавезно са дугим рукавима. Искушенице, и ако остану у световном оделу, дужне су покривати главу марамом, као знак пребивања у послушности и смирења. У истој функцији монахиње прекривају главу апостолником (са њим су на глави, дакле без камилавке, када су на послушањима и у келији). У манастирима се, више него у црквама, води рачуна о томе да и жене које присуствују богослужењу буду покривених глава, чиме симболизују „потчињеност не само по природи него и по доброј вољи” (Св. Јован Златоуст). Занимљиво је да приликом пострижења кандидаткиња за примање пострига стоји обучена у власеницу, необувена, неопасана и откривене главе, са прекрштеним рукама на грудима као да су везане (Последица 1952, 31), што све заједно симболизује безрезервну спремност на добровољно полагање неповратних монашких завета.

Символика боја

Монашка раса, подраса, камилавка и панакамилавка обавезно су црне боје, која симболизује, као прво, одрицање од света (тканина не сме да буде друге боје или шарена да не би личила на одећу световњака) и, као друго, добровољно примање на себе жалости и тескоба монашког живота (напоменућемо да мирски свештеници имају право ношења одежди и других боја, обично сиве или тегет). Од црне коже се праве и појасеви, као што и бројанице за одбројавање молитава треба да су од црног шујташа (за мирјане су допуштене и друге боје бројаница). Параман или аналав, на којима се разнобојним концима (пре свега црвеним) извезују слова и изображење страдања Христових, једини су делови монашке одеће који нису потпуно црни, али они се увек носе испод подрасе и никада се не скидају. Власеница у којој се кандидат доводи на монашење треба да буде беле боје, што симболизује чистоту његове душе у моменту примања пострига (чему је претходила темељна исповест свих грехова почињених од светог крштења), искреност и благородност намера са којима он приступа овом светом чину.

Символика сивољашњег изгледа монаха (косе и браде)

Монашка лица мушког пола, као и свештеници, у обавези су ношења браде, на шта указују, полазећи од става апостола Павла (1. Кор. 11, 14), канонски прописи и правила светих Отаца. Ношење браде, „цвета мушкости” (Св. Климент Александријски), знак је поштовања природне, од Бога дате лепоте човечије и покоравња му-

шкарца вољи Божијој. Када је реч о коси, у пракси већина српских монаха данас носи дужу косу, сплиће је, подвлачи под камилавку и пушта низ леђа, што је највероватније ствар новијег обичаја, који је завладао током XIX века најпре код светогорских монаха, а затим и код других калуђера у Грчкој и Русији. Символика ношења дуге косе јесте указивање на одвојеност од света, на другачији начин живота од световних лица и држање особитих завета (још код старозаветних назиреја, који су полагали посебан, привремени завет особитог поштовања Бога, била је пракса да за то време не стригу косу на глави). На овај закључак упућује нас и чињеница да се пуштање косе, осим код монаха пустињака, временски подударило са престанком стрижења гуменца (грч. „папалитра”, „гарара”, лат. „тонзура”) као показатеља припадности клиру. Наиме, од V—VI до половине XIX века сви клирици, од чтеца до епископа, стригли су косу наврх главе, остављајући унаоколо неострижен венац косе, који је симболизовао трнов венац Христов, а код свештенмонаха још и „венац њихове девствености” (Св. Симеон Солунски) (детаљније в. у: Стојчевић 1998б, 156—161).

Символика манастирског простора

Архитектура манастира, у целини посматрано, симболизује савршену привољеност монаха служењу Богу, христоцентричност њиховог живљења и делања. Као што и након отпуста богослужења монах живи служећи, јер се целокупна његова делатност у манастиру — послушање које обавља, обедовање, молитва, односи са братијом и прихватање гостију — приноси као добровољно служење Светој Тројици у љубави, тако је и у размештају манастирских здања уочљиво да „од храма и Светог Престола његовог почиње и тамо се враћа све. Ходници, келије, све је усмерено ка храму” (Капсанис 1998, 332). В. Гондикакис уочава да „архитектонски, манастир је саграђен да служи светој Литургији. Он је, могло би се рећи, архитектонски пјевана божанствена Литургија. Око храма, као Херувими и Серафими: собе, келије, трпезарија, библиотека; област на коју се Св. Литургија проширује и преноси у току двадесет четири сата” (Гондикакис 1998, 341). Храм је, са своје стране, и у целини, и у свим својим подробностима, дубоко иконичан: у целини посматрано, он иконизује будући, преображени космос — сабор све твари и преображено човечанство у есхатону; иконостас симболизује јављање Светих и анђела као небеских сведока који објављују реалност будућег века, црквена утвар уз чију помоћ се савршава богослужење: антиминос, путир, звездица, копље, воздух, дикирије и трикирије и др. такође поседује специфичну симболику, а исто се може констатовати и за храмовно осветљење, богослужбене одежде и др. (исп. Лепяхин 2002, 81—109; Фундулис 2004, 21—48).

Символика времена богослужбених радњи у манастиру

Богослужбено време је, у целини узев, иконично, оно иконизује вечност, али се повезује и са догађајима из историје спасења и искупљења рода људскога (Лепакхин 2002, 92—96). Сваки део дневног богослужбеног круга — који се у манастирима служи у целини, за разлику од парохијске праксе — такође поседује своју символику. Тако, служба полуноћнице подсећа на поноћни молитвени подвиг Господа Исуса Христа пре Његовог поласка на вољна страдања, упозорава на други долазак Христов, који се, по јеванђељској параболи о десет девојака (Мт. 25, 1—13), повезује са поноћним временом и позива монахе на подражавање анђелима, који неућутно прослављају Господа; први час подсећа на Христово одвођење од Кајафе Пилату и његову осуду; трећи час — на Пилатово суђење Спаситељу и муке што их је претрпео у Преторијуму, али и на силазак Светога Духа на апостоле, шести час — на одлазак Христов на распеће, само распеће и крсна страдања, итд. (Булгаков 1993, 761—769).

Символика манира говора

Монаси говоре најчешће тихо, споријим или средњим темпом говора, што симболизује њихово смирење, покајнички подвиг, али и стварност достигнутог душевног спокојства и утехе. Гласније говорене допустиво је само при свештенослужењу и изговарању проповеди.

Закључак

Опис монашке комуникативне културе у српској средини показује да се по низу параметара вербалног, невербалног комуникативног понашања и социјалног симболизма она разликује од секуларних норми и традиција прихваћених у комуникативном понашању носилаца српског језика и припадника српске националне културе. Разлике се испољавају како у постојању извесних специфичних нееквивалентних појава и елемената комуникативног понашања, које карактеришу искључиво монашку средину, тако и у неједнаком степену интензивности појединих комуникативних обележја у односу на секуларну средину. У целини посматрано, монашка комуникативна култура и традиција у српској средини по низу параметара (особито у домену невербалног понашања и социјалног симболизма) ближа је културама и традицијама монаштва у другим православним срединама него секуларној комуникацији у српској говорној и социокултурној средини. Националне специфичности најизразитије су у области говорне етикеције, где је изграђен посебан систем формула алтернативних онима које су прихваћене у секуларној комуникацији.

У овом раду покушали смо да понудимо комплексан и системски опис комуникативног понашања монашких лица у српској говорној и социокултурној средини по ситуативном моделу. Извесно је да би и примена других модела — пре свега параметарског — могла дати значајне резултате како са становишта ширења спознајних радијуса о самом предмету истраживања тако и са становишта обогаћивања и употпуњавања постојеће научне методологије.

ЛИТЕРАТУРА

- Булгаков 1993 — С. В. Булгаков, *Настольная книга для священно-церковно-служителей, т. I*. Издательский отдел Московского Патриархата, Москва, 1993, 944 стр.
- Василий Великий 1892 — *Устав св. Василия Великого*. — [В сб.:] Св. Феофан Затворник (сост.), *Древние иноческие уставы*. Изд. Афонского русского Пантелеимонова монастыря, Москва 1892, стр. 213—510.
- Венедикт Нурсийский 1892 — *Устав преп. Венедикта*. — [В сб.:] Св. Феофан Затворник (сост.), *Древние иноческие уставы*. Изд. Афонского русского Пантелеимонова монастыря, Москва 1892, стр. 587—653.
- Вичентич 2004 — Б. Вичентич, *Речевой этикет у сербов и русских*. — [В сб.:] П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Комуникативное поведение славянских народов. Русские, сербы, чехи, словаки, поляки*. „Истоки”, Воронеж 2004, стр. 95—101.
- Веселиновић 1969 — Р. Веселиновић, *Преглед историје Цркве у Старој Србији и Македонији од 1766. до 1919*. — [У зб.:] Л. Трифуновић (уред.), *Српска православна црква 1219—1969. Сјоменица о седамстийедесетийгодишњици аушокефалности*. Изд. Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969, стр. 163—192.
- Гондикакис 1998 — В. Гондикакис, *Монашко ткање на чунку живоџа*. — [У:] Ј. Србуљ (прир.), *Ви сџе со земљи. О монашџву*. „Св. Александар Невски”, Београд, 1998, стр. 338—348.
- Димитријевић 2004 — В. Димитријевић (прир.), *Без Бога ни цреко цража. Српски духовници XX века: жиџија и џоуке*. ПМШ „Св. Александар Невски”, Београд, 2004, 443 стр.
- Дорофей 1900 — Авва Дорофей, *Душеполезные поучения и послания*. Свято-Троицкая Сергиева лавра, Сергиев Посад, 1900, 300 стр.
- Драгичевич 2004 — Р. Драгичевич, *Сербский коммуникативный идеал в сопоставлении с русским (экспериментальное исследование коммуникативного поведения)*. — [В сб.:] П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Комуникативное поведение славянских народов. Русские, сербы, чехи, словаки, поляки*. „Истоки”, Воронеж 2004, стр. 90—95.
- Евергетинос 2003 — Евергетинос, *Зборник богогласних изрека и џоука божоносних и свейџих Оџаца*. ПМШ „Св. Александар Невски”, Београд, 2003, 420 стр.
- Злоковић 1969 — С. Злоковић, *Карактерологија српског џравославља*. [У зб.:] Л. Трифуновић (уред.), *Српска православна црква 1219—1969. Сјоменица о седамстийедесетийгодишњици аушокефалности*. Изд. Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969, стр. 379—390.
- Игнатий Ставропольский 2001 — Игнатий Ставропольский (Брянчанинов), *Приношение современному монашеству*. Изд. Московского Патриархата, Москва, 2001, 500 стр.
- Иоанн Кассиан 1892 — *Устав преп. Иоанна Кассиана*. — [В сб.:] Св. Феофан Затворник (сост.), *Древние иноческие уставы*. Изд. Афонского русского Пантелеимонова монастыря, Москва 1892, стр. 513—583.
- Јован Лествичник 1993 — Св. Јован Лествичник, *Лествица*. Манастир Хиландар, Атос, 1993, 230 стр.
- Калезић 1973 — Д. Калезић, *Религиозни живоџ и његови савремени изражаји у нас*. — Српска православна црква: њена прошлост и садашњост, Београд, 1973, бр. 4, стр. 67—73.

- Капсанис 1998 — Г. Капсанис, *Еванђелско монаштво*. — [У:] Ј. Србуљ (прир.), *Ви сће со земљи. О монашћиву*. „Св. Александар Невски”, Београд, 1998, стр. 330—337.
- Кардамакис 1996 — М. Кардамакис, *Православна духовносћ*. Манастир Хиландар, Атос, 1996, 301 стр.
- Кашић 1969 — Д. Кашић, *Српска црква под Турцима*. — [У зб.:] Л. Трифуновић (уред.), *Српска православна црква 1219—1969. Споменница о седамстојојдесећогодишњици аутокефалносћи*. Изд. Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969, стр. 139—162.
- Кашић 1984 — Д. Кашић, *Пољед у прошлости Српске цркве*. Изд. Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1984, 84 стр.
- Лепахин 2002 — В. Лепахин, *Икона и иконичность*. Успенское подворье Оптиной пустыни, Санкт-Петербург, 2002, 399 стр.
- Марковић 1920 — В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији*. Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1920, 158 стр.
- Милаш 1902 — Н. Милаш, *Православно калуђерство*. Наклада Пахера и Кисића, Мостар 1902, 78 стр.
- Мирковић 1982 — Л. Мирковић, *Православна литурђика. Први, ойшћи део*. Изд. Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1982, 326 стр.
- Никита Стифат 1992 — Никита Стифат, *Вторая сотница естественных психологических глав об очищении ума*. — [В:] *Добротолубие*, т. V. Свято-Троицкая Сергиева лавра, Сергиев Посад, 1992, стр. 111—144.
- Никодим Святогорец 1912 — Никодим Святогорец, *Невидимая брань*. Изд. Афонского русского Пантелеимонова монастыря, Москва 1912, 300 стр.
- Орнатский 2001 — А. Орнатский, *Древнерусские иноческие уставы. Уставы российских монастырначальников*. „Северный паломник”, Москва, 2001, 295 стр.
- Пипер — Стернин 2004 — П. Пипер, И. А. Стернин, *О контрастивном изучении коммуникативного поведения близкородственных народов*. — [В сб.:] П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов. Русские, сербы, чехи, словаки, поляки*. „Истоки”, Воронеж 2004, стр. 3—10.
- Попов 1901 — Е. Попов, *Нравственное богословие в порядке десяти заповедей Божиих*. Изд. И. Л. Тузова, Санкт-Петербург, 1901, 1039 стр.
- Поповић 1981 — Ј. Поповић, *Монашки живој по светим Оцима*. Манастир Ђелије, Београд, 1981, 216 стр.
- Поповић 1998 — Ј. Поповић, *Ойравдање аскетизма (из философије монаштва)*. — [У:] Ј. Србуљ (прир.), *Ви сће со земљи. О монашћиву*. „Св. Александар Невски”, Београд, 1998, стр. 5—9.
- Поповић 2000 — Љ. Поповић, *Ејсћоларни дискурс украјинској и српској језика*. Филолошки факултет, Београд, 2000, 305 стр.
- Попович 2004 — Л. В. Попович, *Жесты как невербальные и фразеологизированные диалогемы русских и сербов*. — [В сб.:] П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов. Русские, сербы, чехи, словаки, поляки*. „Истоки”, Воронеж 2004, стр. 39—53.
- Последование 1952 — *Последование иноческого пострижения*. Изд. Криптоферратской обители, Рим, 1952, 108 стр.
- Правило 1997 — *Иноческое келейное правило*. Изд. Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, Сергиев Посад, 1997, 255 стр.
- Правда 2004 — Е. А. Правда, *Некоторые особенности коммуникативного поведения представителей сербскоязычной культуры*. — [В сб.:] П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов. Русские, сербы, чехи, словаки, поляки*. „Истоки”, Воронеж 2004, стр. 70—90.
- Прохоров 1996 — Ю. Е. Прохоров, *Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев*. „Русский язык”, Москва, 1996, 215 стр.
- Радовић 1983 — А. Радовић, *Значај српској женској монаштва за наш духовни живој и просвету*. — Српска православна црква: њена прошлост и садашњост, Београд, 1983, бр. 6. стр. 60—72.
- Радовић — Војиновић 1971 — А. Радовић, Х. Војиновић, *Обнова и развој нашеј женској монаштва*. [У зб.:] В. Митровић (уред.). *Српска православна црква 1920—1970*.

- Сйоменница о педесетогодишњици васпостављања Српске патријаршије*. Изд. Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1971, стр. 333–343.
- Радосављевић 1998 — А. Радосављевић, *Монаштво у Цркви Христовој*. — [У:] Ј. Србуљ (прир.), *Ви сте со земљи. О монаштву*. „Св. Александар Невски”, Београд, 1998, стр. 10–18.
- Ранковић 1989 — Љ. Ранковић. *Живот Српске цркве*. „Глас Цркве”, Ваљево 1989, 191 стр.
- Сава Српски 2005 — Свети Сава, *Карејски шийик 1199. Хиландарски шийик. Сјуденички шийик*. — [У:] Свети Сава, *Сабрана дела*. „Политика” — „Народна књига”, Београд, 2005, стр. 93–161.
- Старечник 2000 — *Старечник*. „Беседа”, Нови Сад, 2000, 433 стр.
- Стернин 2000 — И. А. Стернин, *Модели описания коммуникативного поведения*. Воронеж, 2000, 27 стр.
- Стојчевић 1998а — Патријарх Павле (Стојчевић), *Ко може бити монах, односно јеромонах*. — [У:] Исти, *Да нам буду јаснија нека шийања наше вере*, т. II. Изд. Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 1998, стр. 156–161.
- Стојчевић 1998б — Патријарх Павле (Стојчевић), *Шийање косе и бријање браде код свешћених лица*. — [У:] Исти, *Да нам буду јаснија нека шийања наше вере*, т. II. Изд. Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 1998, стр. 208–213.
- Ђирковић 1969 — С. Ђирковић, *Православна црква у средњовековној српској држави*. [У зб.:] Л. Трифуновић (уред.), *Српска православна црква 1219–1969. Сйоменница о седамстотогодишњици аутокефалности*. Изд. Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969, стр. 35–52.
- Уредба 1963 — *Уредба за унутрашњи и спољашњи манастирски живот*. Изд. Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1963, 41 стр.
- Устав 1957 — *Устав Српске православне цркве*. Изд. Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1957, 125 стр.
- Устав 1981 — *Крашкы устав Свештогорске обштели св. Јована Златоустиа и свейте лавре Високих Дечана*. — [У:] Ј. Поповић, *Монашки живот по свейтим Оцима*. Манастир Ђелије, Београд, 1981, 143–191.
- Филарет Дроздов 1998 — Св. Филарет Дроздов. *Правила благоустројства манастирског живљења*. — [У:] Ј. Србуљ (прир.), *Ви сте со земљи. О монаштву*. „Св. Александар Невски”, Београд, 1998, стр. 265–282.
- Формановская 1987 — Н. И. Формановская, *Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты*. „Русский язык”. Москва. 1987, 1987, 157 стр.
- Фундулис 2004 — Ј. Фундулис, *Лийурџика I. Увод у свейто боџослужење*. Изд. ЕУО Епархије жичке, Краљево, 2004, 270 стр.
- Чин 1981а — *Чин мале схиме или мандије*. — [У:] Ј. Поповић, *Монашки живот по свейтим Оцима*. Манастир Ђелије. Београд, 1981. 199–208.
- Чин 1981б — *Чин одевања расе и камилавке*. — [У:] Ј. Поповић, *Монашки живот по свейтим Оцима*. Манастир Ђелије, Београд, 1981, 193–198.

Ксения Кончаревич

КОМУНИКАТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОНАШЕСТВУЮЩИХ
В СЕРБСКОЙ РЕЧЕВОЙ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ
(СИТУАТИВНАЯ МОДЕЛЬ АНАЛИЗА)

Резюме

В предлагаемой работе излагается комплексное и системное описание коммуникативного поведения монашествующих в сербской речевой и социокультурной среде по схеме ситуативной модели описания, с целью выявления специфики вербального, невербального коммуникативного поведения и социального символизма в рамках данной религиозно-социальной группы по сравнению с нормами секулярного общения сербов.

Анализ монашеской коммуникативной культуры в сербской среде показывает, что по ряду параметров вербального, невербального коммуникативного поведения и социального символизма она отличается от секулярных норм и традиций, принятых в коммуникативном поведении носителей сербского языка — представителей сербской национальной культуры. Различия проявляются как в существовании некоторых специфических безэквивалентных явлений и элементов коммуникативного поведения, характерных исключительно для монашеской среды, так и в неодинаковой степени интенсивности отдельных коммуникативных признаков по сравнению с секулярной средой.

Simona Kranjc

VZPOSTAVLJANJE REFERENCE V GOVORJENIH IN ZAPISANIH BESEDILIH

Avtorica v razpravi predstavlja teorijo govornega dejanja in jo aplicira na govorena besedila. Pri tem svojo pozornost namenja predvsem enemu od poddejanj, in sicer referenčnemu dejanju. Na zbranih besedilih poskuša pokazati ustrezno oz. neustrezno izbiro različnih sredstev za vzpostavljanje reference, ki je odvisna tudi od tega, preko katerega prenosnika se besedilo prenaša in za kateri kontekst je oblikovano.

Ključne besede: *govorno dejanje, referenčno dejanje, referenca, deikti, govorno besedilo.*

Govorno dejanje ni enovito. Sestavlja ga nekaj delnih govornih dejanj, ki pa potekajo hkrati. Da bi bil izrek smiseln in govorno dejanje v celoti uresničeno, se hkrati odvijata propozicijsko dejanje, ki ga sestavljata referenčno in predikacijsko dejanje, ter dejanje govorčeve komunikacijske namere.

Referenčno dejanje označujemo kot dejanje, v katerem govorec uporablja jezikovna sredstva, da bi označil zunajjezikovno resničnost. Podobno kot zunajjezikovno resničnost tudi jezikovno doživljamo, razlikujeta se samo v načinu doživljanja. Izrazi, s katerimi kažemo na to resničnost, imajo referenčno funkcijo. Prvine zunajjezikovne realnosti, ki so s takimi izrazi omejene, določene, so denotati teh izrazov in imajo referenčno funkcijo le v konkretnem izreku.

Referenco je mogoče vzpostavljati z različnimi sredstvi, in sicer tako z jezikovnimi kot z nejezikovnimi, med njimi najpogosteje s kazanjem. Včasih je gesta dopolnjena še z deiktom. Komunikacija je v teh primerih uspešna le, če je naslovník v trenutku referenčnega dejanja navzoč na tistem mestu, kjer se dejanje odvija. Vendar pa odsotnosti denotatov, v besedilu se to kaže kot odsotnost jezikovnih izrazov, s katerimi vzpostavljamo referenčno razmerje, v vseh vrstah besedil ni problematična, kar se bo pokazalo iz zbranega gradiva.

1. Referenca

Pri analizi govornega dejanja, v njegovem okviru pa predikacijskega in referenčnega dejanja, se je pokazalo, da je to vprašanje neposredno po-

vezano s poglavjem semantične skladnje, in sicer s procesom vzpostavljanja reference, to je odnosa med zunajjezikovno in jezikovno realnostjo.¹

Zastavlja se namreč vprašanje, na kakšen način govorec v komunikacijskem procesu vzpostavlja odnos med jezikovnimi in nejezikovnimi izrazi kot prvinami komunikacije ter predmeti, stvarmi, kasneje tudi čustvi in idejami, ki jih želi poimenovati in sporočiti soudeležencem v komunikacijskem procesu.

Ko začnemo razmišljati o govornem dejanju in njegovi funkcij ter obliki, se pojavi vprašanje o tem, kako se vzpostavlja razmerje med zunajjezikovno in jezikovno realnostjo. Sredstva za to so različna, odvisna pa so od okoliščin govornega dejanja, in sicer od tega, kje se govorec nahaja, ali so osebe, predmeti, dejanja, o katerih govori prisotna ali ne, od navzočnosti ali nenavzočnosti naslovnika. Izbira sredstev pa je v veliki meri odvisna predvsem od prenosnika, torej kanala,² po katerem se prenašajo sporočila, in od vrste govornega položaja.³ Če je stvar, na katero se želimo nanašati, dovolj blizu, in se sporazumevamo preko primarnega kanala, potem lahko referenco vzpostavimo s kazanjem (torej z nejezikovnim sredstvom); nejezikovni sredstvi, ki ju pri tem lahko uporabimo, sta še dotik ali celo dvig predmeta, če je to mogoče. Problem pri omenjenih sredstvih pa je, da ne delujejo za stvari, ki so od govorca oddaljene oziroma niso v njegovem zornem kotu, ne moremo jih uporabljati niti pri pisnem besedilu. Nejezikovna sredstva, med njimi predvsem kretnje in dotik, bi lahko torej imenovali primarno sredstvo za vzpostavljanje reference v govorni komunikaciji.

Mnogo bolj uporabno sredstvo za vzpostavljanje reference v jeziku je opisovanje. Včasih je dopolnjeno še s posebnimi označevalci (markerji), na primer kazalnimi zaimki (ali določnimi členi v jezikih, ki jih vključujejo v svoj sistem). Ta sredstva predstavljajo dodatno informacijo in včasih omogočijo preprostejši opis. Za prepoznavanje referenta, to je stvari, osebe, dejanja v zunajjezikovni stvarnosti, v različnih kontekstih včasih na primer ni potreben popolni opis, marveč zadošča že opis razlikovalnih lastnosti. Opis je sredstvo za vzpostavljanje nanašalnega odnosa brez nejezikovnih sredstev, hkrati pa je osnova procesa, v katerem se o nečem nekaj pove. Vsebinsko in sredstva, s katerimi se bo ta vsebina izrazila v jeziku, je treba v besedilu organizirati v skladu s pragmatičnimi načeli, torej glede na to, kdo soudelejuje v komunikacijskem procesu, o čem se govori, kje, kdaj, zakaj in ka-

¹ Eden od najočitnejših dejstev jezika je, da se nekateri deli izrekov nanašajo ali kažejo na zunajjezikovno realnost. Z jezikovnimi izrazi se torej zunajjezikovni realnosti označuje in hkrati pripisuje pomen. Ta pomen, ki predstavlja odnos med deli izrekov in deli sveta, obravnava večinoma filozofija, toda tudi jezikoslovje se zanj zelo zanima, in sicer iz več razlogov. Ni si težko predstavljati, da je pomen nekaj več, kot pa le to, na kar se besede nanašajo oziroma denotirajo. Govorec namreč hkrati z referenčnim dejanjem, v katerem zunajjezikovno realnost poimenuje, vanjo projicira svoje videnje te realnosti in izrazi svoj odnos do nje.

² Glede na prenosnik besedila razvrščamo na dve vrsti, in sicer govortjena, ta so primarna, in pisna, ta pa so sekundarna.

³ Govorne položaje na splošno delimo na formalne in neformalne, odvisno od tega, ali se odvijajo v instituciji ali zunaj nje. V obeh govornih položajih, torej tako v formalnem kot neformalnem, pa se lahko odvija zasebna ali javna komunikacija.

ko se ta proces odvija. Pri tem pa je treba upoštevati tudi to, kaj in koliko drugi udeleženci v komunikacijskem procesu že vedo o temi, o kateri je govor. Bistvo komunikacijskega procesa je namreč, da se nova informacija vključi ali zlije s starimi informacijami, torej s tistim, kar je že znanega. Prvine v izrekih se zato oblikujejo na poseben način tako, da se ločuje med tem, kar je bilo izrečeno (zatrjeno, vprašano, obljubljeno ...), in tem, kar je bilo o nečem izrečeno. Tište prvine, ki referenta poimenujejo, se v izrekih uvrščajo na mesto teme (referenca), tište pa, ki o njem pripovedujejo, so na mestu reme (predikacija) (glej tudi Kranjc 1999). Tudi na tej točki se torej pragmatični in skladenjski opis govornega dejanja stikata.

Rezultat govornega dejanja so konkretni izreki, ki so sestavljeni iz stvarne vsebine (PROP)⁴ in komunikacijske funkcije (KF). Vedno so rezultat konkretnoga govornega dejanja v konkretnem komunikacijskem položaju. Govorec z izreki izraža stvarno vsebino z določenim namenom, ki ga želi doseči pri naslovniku. Izrekov brez komunikacijske funkcije ne moremo tvoriti, lahko pa izrekamo take izreke, ki nimajo stvarne vsebine, na primer pozdravi ali ogovorni signali.⁵ Vsi postopki, ki se odvijajo v procesu govornega dejanja, so hkratni, govorec pa se jih sploh ne zaveda. Zavedni postanejo šele takrat, ko se sreča s problemom na kognitivni ravni, ko na primer ne najde prave besede ali strukture, s katero bi pripisal pomen prvini zunajjezikovne realnosti ali jo sploh poimenoval.

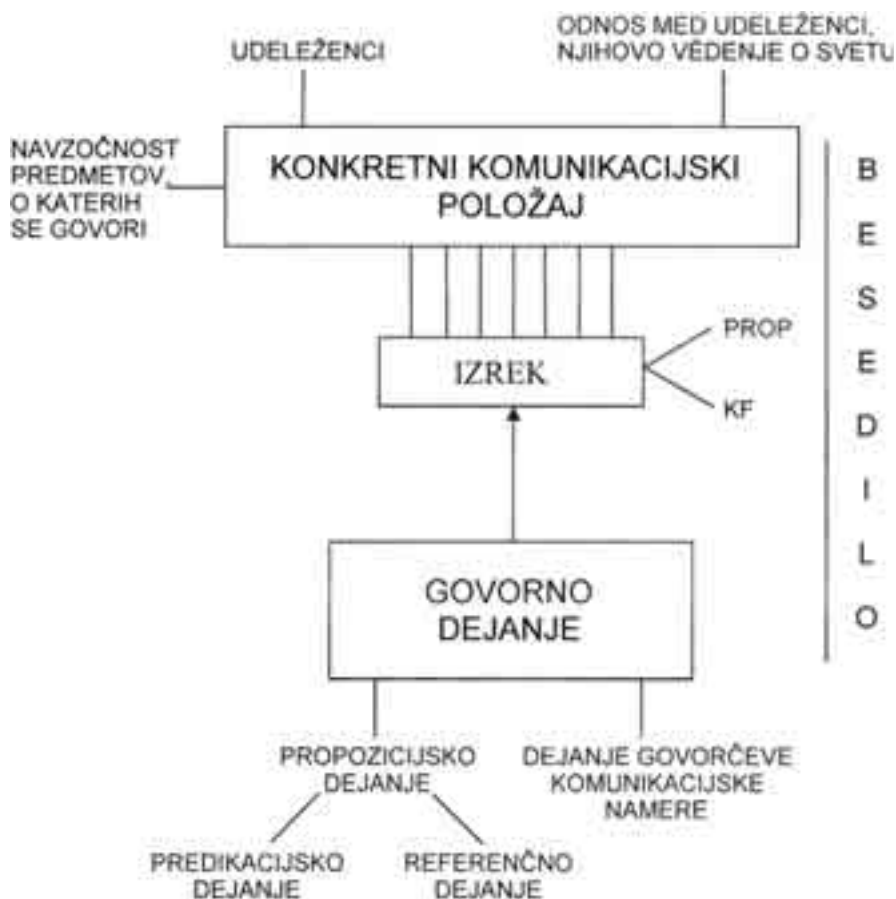
Govorno dejanje ni enovito. Sestavlja ga nekaj delnih govornih dejanj, ki pa potekajo hkrati. Da bi bil izrek smiseln in govorno dejanje v celoti uresničeno, se hkrati odvijala propozicijsko dejanje, ki ga sestavljata referenčno in predikacijsko dejanje, ter dejanje govorceve komunikacijske namere.

Referenčno dejanje označujemo kot dejanje, v katerem govorec uporablja jezikovna sredstva, da bi označil zunajjezikovno resničnost. Podobno kot zunajjezikovno resničnost tudi jezikovno doživljamo, razlikujeta se samo v načinu doživljanja. Izrazi, s katerimi kažemo na to resničnost, imajo referenčno funkcijo. Prvine zunajjezikovne realnosti, ki so s takimi izrazi omejene, določene, so denotati teh izrazov in imajo referenčno funkcijo le v konkretnem izreku. Če je izrek iztrgan iz konteksta, v tem primeru v je-

⁴ „Propozicija je vsebina, ki je dovolj popolna, da je lahko resnična ali neresnična.“ (Hofmann 1993: 7.) Karlík in Grepl (1986: 147) pa jo definirala kot „leksikalno specifikacijo predikata in participantov“.

⁵ Po Jakobsonu gre v tem primeru za falično funkcijo, ki je naravnana k stiku (to je eden od šestih „konstitutivnih dejavnikov v vsakem govornem dogodku, v vsakem dejanju besedne komunikacije; poleg stika so to še pošiljalec (addresser), sporočilo (message), naslovljenec (addressee), kontekst in kod), to je fizični kanal in psihološk/a/ povezav/a/ med pošiljalcem in naslovljencem, ki obema omogoča, da vzpostavita komunikacijo in jo ohranjata. Falična funkcija se lahko kaže v razvlečenih izmenjavah ritualnih obrazcev, v celih dialogih, katerih edini namen je podaljšati komunikacijo. /.../ To je tudi prva govorna funkcija, ki jo pridobijo otroci; otroci radi komunicirajo, še preden so zmožni poslati ali sprejeti informativno komunikacijo.“ (Jakobson 1989: 155—156.) Gre torej za konativne signale, ki jih govorec uporablja v komunikacijskem procesu, izražajo pa njegova čustvena stanja. (Glej tudi Ž. Gruđen (1975).)

Slika 1. Govorna dejanja (vir: Grepl, Karlík, 1986).

zikoslovju govorimo o povedi, ni prave reference, hkrati pa tak izrek ne opravlja več komunikacijske funkcije. Ima le še vlogo ilustratorja neke stavčne strukture, realizirane z besedami.⁶ Na primer poved *Stric vozi avto*, ki je iztrgana iz komunikacijskega konteksta, razen vloge ilustratorja opisovanega jezikovnega pojava ne opravlja nobene druge vloge. Izrek je v konkretnem govornem položaju seveda imel poleg propozicijske vsebine tudi svojo komunikacijsko funkcijo, ki pajo je takoj, ko je bil iztrgan iz konteksta, izgubil in dobil v jezikoslovnem opisu drugo ime, to je poved.

Referenca je vedno povezana s kvantifikacijo — kolikostno določitvijo izrazov. Izražena je s slovnično kategorijo števila in števničnimi izrazi. Referenčna funkcija občnih imen je določena z njihovim pomenom. Pomenska prvina polnopomenskih izrazov tvori tako imenovani referenčni potencial (*hruška* lahko pomeni ali sadež ali drevo, njen konkretni pomen razbe-

⁶ Opis govornega dejanja je povzet po Skladnji Karlíka in Grepla (1986).

remo iz konteksta). Če v procesu označevanja uporabljamo lastna imena (osebna lastna imena, zemljepisna in stvarna lastna imena), je pogoj za uspešno izvršitev referenčnega dejanja v tem, da naslovnik prepozna osebo/kraj/predmet, ki je s tem lastnim imenom poimenovan. Splošno referenco imajo namreč samo vse polnopomenske besede, lastna imena pa je nimajo. Imajo le posamezno referenco in so etikete oseb, krajev in predmetov, ki jih označujejo. Posebno referenco vzpostavljajo šele na podlagi osebnega vedenja naslovnika.

Kot primer lahko navedemo besedilo, v katerem se pojavljajo osebna imena, pa zaradi konteksta, v katerem se pojavljajo, referenca ni natančneje pojasnjena.

Rokometna tekma med Celjem Pivovarno Laško in Barcelono Katalonijo, 2. program Radia Slovenija, 27. februarja 1999.

Boštjan Janežič: /.../ Ko so se Rusi — oziroma ko so Španci popolni, ko se je v igro vrnil Rus Šepkin, da povedejo znova za dva gola prednosti / na tej tekmi. Niso še vodili, oziroma brez znova, da Celjani povedejo za dva gola na tej tekmi. Podaj a za Škrbiča in goool! De-Dragan Škrbič, izreden gol! Dobro se je odkril. Tretji gol je dosegel Dragan Škrbič. In Celjani dobri dve minuti pred koncem 1. polčasa vodijo za dva gola. Dragan Škrbič / je dosegel tretji gol. Izredna podaj a Rastka Stefanoviča na šestmetrsko crto in Dragan Škrbič ne zapravlja takšnih priložnosti. Lozano strelja in gol. Lozano je premagal Dejana Periča.

Osebna lastna imena (npr. Dragan Škrbič, Dejan Perič, Rastko Stefanovič) imajo le posamezno referenco, in sicer kažejo, da gre za osebo moškega spola, v kontekstu nosijo tudi informacijo o živosti in človeškosti referenta, okoliščine, to je prenos rokometne tekme, pa nudijo še eno informacijo, in sicer to, da gre za rokometasa.

Drugačen pa je primer zapisanega besedila (Delo, 27. september 1999, str. 4).

Strojna zaščita pred hrošči in virusi.

O problemu leta 2000 in odpravljanju težave, ki lahko prizadene računalniške sisteme, nezdržljive z letom 2000, je do sedaj temeljilo na programski opremi. Da bi se zanesljivo obranili pred hroščem tisočletja, obstaja tudi rešitev s strojno opremo — kartico.

Kalifornijsko podjetje Millennium 2K Solutions ponuja paket M2000 Module, v katerem najdemo kartico za vodilo ISA in program za preizkušanje delovanja oziroma združljivosti z letom 2000. Rešitev je namenjena računalnikom 386, 486 in Pentium in je popolnoma zanesljiva, saj ne temelji na nika-kršni programski opremi.

Problem ob vstopu v novo tisočletje se je pojavil zaradi zgrešene oblike zapisa datuma v starejših računalnikih, saj se je letnica zapisovala samo z zadnjima številkama. Tako bodo ti računalniki leto 2000 razbrali kot leto 1900 (zadnji dve cifri sta v obeh primerih 00). /.../

Lasto ime *Millennium 2K Solutions* je izraz, ki nima lastne splošne reference in ga je zato treba natančneje opredeliti, kar avtor besedila stori z besedno zvezo *kalifornijsko podjetje*, s čimer vzpostavi splošno referenco.

Poleg lastnih imen pa obstajajo še drugi taki referenčni izrazi, ki jih lahko s posebno referenco uporabljamo samo v neposrednem odnosu do sogovorca (na primer osebni zaimki *jaz, mi...*; časovni prislovi *zdaj, jutri, včeraj*; krajevni prislovi *sem, tja*) in ki sami tudi nimajo posebne reference. Vzpostavljajo jo šele v kontekstu. Take izraze imenujemo deikti ali izrazi s kazalno vlogo, o njih bo nekaj več govora v nadaljevanju.

V besedilu je mogoče govoriti o več vrstah referenc. „Določno-nedoločna referenca” (Karlík, Grepl 1986) je naravnana na določeno bitje/stvar, ki ni imenovana. Označena je z izrazi *nekakšen, neki, en*. O „nedoločni referenci” (Karlík, Grepl 1986) pa se govori, kadar so predmeti omejeni s poljubnostnimi zaimki ali členki (*nekaj, kakšen, katerikoli*). *Vsak* na poseben način individualizira predmete znotraj serije, *vsi* pa izraža množino.

Referenca torej v semantični teoriji pomeni odnos med zunajjezikovno realnostjo (referentom) in njegovim jezikovnim ustreznikom.⁷ Vzpostavljati jo je mogoče z jezikovnimi in nejezikovnimi sredstvi. Kot besedilni element (sekundarna referenca) jo definira Halliday (1994: 309). Zanj je najprej značilen eksoforičen odnos, da torej kaže na stvari in osebe iz okolja (*to* lahko v različnih kontekstih pomeni različno — na primer *kocka na tleh ...*). V tem primeru je torej referenčna kategorija v pravem pomenu deiktična in jo lahko interpretiramo iz situacije *tukaj in zdaj*.

Z vprašanjem propozicijskega dejanja je povezano tudi zanikanje, ki ga raziskovalci obravnavajo na treh ravneh, na skladenjski, semantični in pragmatični. Umeščeno je v predikacijsko dejanje, s stališča referenčnega dejanja pa je zanimivo zato, ker se sprašujemo, kaj je v nikalnih izrekih zanikanega.

Pri negativnih izrekih ne gre samo za zanikanje trdilnih. Naslovnika ne seznanijo z informacijo na enak način, kot to storijo trdilni izreki. Bergson (1970: 738, citirano po Volterra, Antinucci 1979: 283) pravi, da „trdilna propozicija prinaša mnenje o predmetu, negativna pa mnenje o mnenju.” Po mnenju Bergsona torej negacija ne more biti del propozicije, ampak nas samo seznanja z reakcijo na propozicijo. Toda bolj utemeljena se zdi misel, da gre pri negaciji za „modalno modifikacijo trditve, da pa je tudi trditev mnenje”.⁸

Ob vprašanju trdilnih in zanikanih izrekov se zastavlja še vprašanje o resničnosti in neresničnosti v zunajjezikovni dejanskosti. Govorec namreč

⁷ Drugačno stališče o referenci pa zastopata npr. Dressler in de Beaugrande. „Namesto da bi rekli, da 'se besede nanašajo na predmete' ali kaj podobnega, raje rečemo, da 'jezikovni izrazi aktivirajo vedenje'. Dejanje reference je potemtakem zapleten proces primerjanja vzorcev, med katerim se lahko uporabniki besedila odločijo, da je besedilni svet, ki se nad določenim pragom ne ujema z našo predstavo o 'dejanskem svetu', fikcionalen. Številne okoliščine lahko vplivajo na to dejanje reference: vrsta in namen besedila; pomembnost nekega besedila in njegove posledice za uporabnikovo situacijo; verodostojnost tvorca besedila, kot jo uporabnik pozna iz prejšnjih izkušenj, topični elementi v besedilnem svetu itd.” (Dressler, de Beaugrande 1992: 83.) V skladu s tem stališčem je torej referenca lastnost besedilnih svetov, ne pa besed.

⁸ Glej Karlík, Grepl 1986: 188—189.

lahko zatrjuje tudi nekaj, kar se zdi resnično samo njemu. S tem izraza svoje videnje reference, ki se morda razlikuje od videnja drugih udeležencev v komunikacijskem procesu.

Videnje referenta in vzpostavljanje reference med zunajjezikovno dejanskostjo in jezikom, ki se dejansko vzpostavlja v verbalnem in neverbalnem jeziku, je velikokrat zelo subjektivno, zato se hkrati zastavlja še eno vprašanje — kaj je resnično in kaj ne. Tudi temu problemu bi kazalo v prihodnje posvetiti več pozornosti.

2. Deikti

Ob razjasnjevanju pomena jezika v kontekstu, kamor uvrščamo tako sobesedilo kot okoliščine govornega dejanja, se je študij deiktičnih⁹ izrazov pokazal kot ena od najbolj obetajočih poti. Deikti so slovnični izrazi za skupino besed in besednih zvez, ki vzpostavljajo interakcijo med izrekom in kontekstom, v katerem je nastal. Razumemo jih lahko le z referenco na situacijo, v kateri so bili uporabljeni. Opravljaj o pa lahko enkodiranje vrste različnih prvin okoliščin izrekanja izrekov. Veljajo za posebne oblike v jeziku, ki služijo kot most med jezikovnimi oznakami, ki so usmerjene v mišljenje, in tistimi, ki se odražajo v govoru.

Izrazi in besedne zveze, kot so *to/tisto*, *tukaj/tam*, *pred/za*, *včeraj/naslednji teden*; *pri/iti*; *pod/med...*, so vsi deiktični izrazi. Mednje se uvrščajo tudi izrazi spoštovanja, ki označujejo status ali položaj osebe, ki se nanjo obračamo.

Rommetveit (1978) (navedeno po Edwards 1997: 115) razlikuje tri razsežnosti deiktov, in sicer „osebo (*jaz* je govorec, *ti* je poslušalec, različne tretje osebe pa niso udeležene v trenutku komunikacijskega dejanja), prostor (*tu* je relativno blizu, kjer se komunikacijsko dejanje odvija, *tam* je nasprotno daleč) in čas (*zdaj* pomeni trenutek, ko se komunikacijsko dejanje odvija, *takrat* pa pomeni spet nasprotno oddaljeni čas).” Vendar pa imajo lahko tudi nekateri od teh izrazov relativno različno vsebino — *zdaj* lahko pomeni tako v tem trenutku, ko govorim, kot v tem tednu; *zdaj* pa lahko pomeni tudi moderno dobo nasproti staremu ali srednjemu veku. Referenca je odvisna od konteksta, predvsem od vsebine, o kateri teče pogovor.

Raziskovanje deiktov je tako za jezikoslovje kot psihologijo, s katere spoznanji se na tem področju raziskovanja jezikoslovje stika, pomembno iz več vzrokov, in sicer

⁹ Deiktičnost J. Toporišič (1992: 21) definira kot „/v/log/o/ kazanja, natančnejšega določanja ali okrepljenega označevanja, posebno kot značilnost zaimkov.” Ob terminu deikta nas napoti na geslo kazalstvo „Lastnost besednega znamenja, ki se stvarno prav razume, če se upošteva sotvarje (konsituacija) sporočevalne združbe ipd., na primer osebna zaimka za 1. in 2. osebo, kazalni zaimki, velika začetnica v pisanju častitev (honorifikacija), na primer Eks-celencna, vikanje / tikanje / onikanje itd.” (Toporišič 1992: 81.) Ni pa definirane vrste izrazov, ki opravljajo to funkcijo — torej kažejo na referenta.

1) predstavljajo most med mišljenjem in govorom;
 2) ležijo na površini med razumevanjem jezika in socialno interakcijo;
 3) zanimivi so z vidika učenja, ker nudijo veliko možnosti za raziskavo, kako se otroci učijo razumeti, da je perspektiva drugih različna od njihove (otroci imajo težave pri izrazih, kot so *tu/tam, to/tisto*; mnogi te težave razlagajo s stopnjo otrokovega kognitivnega razvoja);

4) četrti razlog zanimanja pa izvira iz nasprotujočih si mnenj o tem, ali obstaja univerzalna slovnica. Chomsky je trdil, da je edini način, da se razloži način učenja jezika pri majhnem otroku, ta, da predpostavljamo genetične predispozicije za to funkcijo. Ta nativistični vidik lahko najdemo tudi v sodobnih delih S. Pinkerja (1994) in Karmiloff-Smith (1983).

V nasprotju z nativističnim pogledom, ki na razvoj jezika gleda z vidika učenja, pa funkcijski vidik kaže na to, da strukturalna analiza podobnosti med deiktičnimi izrazi v različnih jezikih zavlačuje z obljubo univerzalne slovnice. Semantična struktura ni univerzalna, ampak je v veliki meri posebna za vsak jezik. Kognitivna lingvistika pa terminološko ločuje med semantično in pojmovno strukturo. Pojmovna struktura odraža potek kognicije, vsak koncept ali misel, pa najsibo jezikovna ali nejezikovna. Semantična struktura pa je specifično jezikovna, nanaša se na semantični pol jezikovnega izraza. Semantične strukture so pojmovne strukture, uveljavljene z jezikovno konvencijo, ali drugače, so konvencionalizirane pojmovne strukture.

Deikti so besede s kazalno vlogo, ki vzpostavljajo razmerje med zunajjezikovno in jezikovno realnostjo, sami pa nimajo svojega lastnega splošnega pomena. Njihov pomen se namreč sproti vzpostavlja in spreminja glede na kontekst. Uporaba deiktov vzpostavlja kontekstualno opazovanje, razmišljanje in sprejemanje. Izrek *Bi mi prosim dal tisto tam* temelji na govorčevi domnevi, da naslovnik ve (ali lahko vidi ali predpostavlja), kaj je *to tisto* in kje je *tam* (najpogosteje se referenca na kraj vzpostavlja s kazanjem, torej z neverbalnim sredstvom). Druga oseba ednine pa se seveda spreminja glede na to, na koga je bil izrek naslovljen, pravilo, ki ga moramo upoštevati, je, da mora biti naslovnik v tistem trenutku prisoten. Gre za situacijo, ki se nam približuje. Anafora¹⁰ pa je v širšem smislu uporaba zaimkov in drugih zaoblik, s katerimi se sonanaša (koreferira) na isto zunajjezikovno dejanskost, na katero se nanaša tudi izraz v besedilu, o katerem

¹⁰ Toporišič v Enciklopediji slovenskega jezika (1992: 3) anafore kot jezikovnega sredstva, s katerim se nanašamo na dejanskost, na katero smo pokazali z nekim predhodno izrečenim polnopomenskim izrazom, ne omenja, definira pa proces, v katerem pride do uporabe takega sredstva. „Anaforičnost. Ponovno imenovanje s splošnejšim (navadno zaimenskim) sredstvom, enkrat že imenovanega, na primer *Srečal je soseda in se z n j i m dogovoril za lov.*” (Toporišič 1992: 3.) O anafori lahko beremo tudi pod geslom „Kazalec nazaj. Nasprotno od kazalca naprej, na primer: *kot že rečeno; prim. zgoraj; le-ta*; naslonske oblike zaimkov in sploh pozajmljanje: *Srečal sem soseda in ga vprašal, ...; Prihajal je sam* (na absolutnem začetku sporočila ali samostojnejšega njegovega dela vzbujajo pričakovanje, da ga identificiramo).” (Toporišič 1992: 81.)

se govori in se ga lahko identificira.¹¹ Razlika med obema terminoma je sicer očitna, vendar prihaja pri razumevanju govora in besedila pogosto do premika od slišanih ali prebranih besed k inferencam, mentalnim modelom in drugim predstavam védenja o svetu. To pomeni, da gre v bistvu za zelo majhno razliko med deiktičnimi referencami na stvari zunaj besedila in anaforičnimi referencami na že izrečene besede. Ljudje pogosto pozabijo, kaj je bilo rečenega, ohranijo pa koncept tistega, kar je bilo mišljeno ali na kar se je besedilo nanašalo.

Anafora in deikti so jezikovna sredstva, ki zahtevajo in omogočajo udeležencem komunikacijskega dejanja, da povežejo vsebino govora s časovnim, krajevnim in intersubjektivnim okvirjem.

Anafora v ožjem smislu (po B. Fox, 1993) pomeni referenco na tretjo osebo ednine (živo). V pogovoru se pokaže tako družbeni kot tudi informacijski vidik odnosa med besedilom in anaforo. Poleg reference na tretjo osebo ednine (človeško) pa ima lahko anafora tudi druge funkcije, na primer *to se* lahko nanaša na predhodni izrek (*Katka vozi avto. To je zelo zabavno.*) ali pa se sploh ne nanaša (je torej nereferenčna). Primer, ki ga navajamo, je verjetno brezosebikov stavek, kjer je kraj oznaka za ljudi, ki tam delajo (*V igralnici je zelo hrupno. Mislim, da so (oni) dobili nove igrače.*) Kako bomo funkcijo anafore razumeli, je odvisno od tega, kaj razumemo v semantičnem prostoru.

Govorčevo odločitev za uporabo anaforičnega izraza v interakciji lahko opisujemo na treh stopnjah.

1) „Anaforična oblika X je nezaznamovana oblika za tak kontekst, kot je tisti, v katerem se znajde udeleženec v trenutku govorjenja.

2) Z uporabo anaforične oblike X udeleženec /govorec/ pokaže svoje prepričanje, da gre za kontekst posebne vrste.

3) Če udeleženec /govorec/ pokaže svoje prepoznavanje, da gre za kontekst posebne vrste, potem lahko tudi drugi udeleženci spremenijo svoja prepoznavanja o naravi konteksta tako, da so v skladu s pokazanim prepričanjem govorca.” (Fox 1993: 16.)

Na ta način postane izbira anaforičnega izraza določena, hkrati pa tudi sama določa strukturo pogovora. Poleg tega, da je anafora določena s funkcijo zaznamovanja referenta, pa se velikokrat uporablja tudi za izvrševanje določene interakcijske naloge. V govorjenih besedilih je izbira anaforičnega izraza še veliko bolj občutljivo vprašanje kot v pisnih, besedilih, ker so udeleženci vezani na neponovljivost govornega dejanja v popolnoma prekrivni obliki.

Pri analizi govorjenih besedil so se za angleški jezik izoblikovala osnovna pravila razvrstitve anaforičnih sredstev. Ker se na podlagi analiziranega gradiva zdi, da utegnejo biti ta pravila univerzalna, njihova izbira v

¹¹ Tudi Levinson (1983: 67) opredeli razliko med anaforo in deikti na ta način, da slednje povezuje s kontekstom, v katerem je bil izrek izrečen, anaforo pa z besedilom. Na kratko bi torej lahko rekli, da anafora zadeva jezikovno, deikti pa zunajjezikovno realnost.

besedilu pa predvsem odvisna od poteka informacijske strukture in nena-
zadnje tudi od strukture besedila ter manj od tipa jezika, v nadaljevanju
povzemamo osnovna pravila po B. Fox (1993: 18—21).

1. Referenta se v nizu prvič omeni s samostalniško besedno zvezo.
2. Ko je referent prvič omenjen, se uporabi zaimsek, s katerim pokaže-
mo, da niz še ni zaključen.
3. Samostalniška besedna zveza pokaže, da naslednji niz vsebuje dru-
ge citate istega referenta, kot jih je vseboval zaključeni niz.

2.1. Osebni deikti

Ko govornici v komunikacijskem procesu menjavajo vloge, se spremi-
nja tudi deiktično središče. Kanonični kontekst izrekov je namreč egocen-
tričen, kar pomeni, da govorec vse gleda s svojega stališča. Postavljen je
na „ničto točko prostorsko-časovnih koordinat“ (Lyons 1993: 638). To toč-
ko imenujemo „deiktični kontekst“ (Lyons 1993: 638) ali „deiktično sredi-
šče“ (Levinson 1983: 64). Govorec je središčna oseba, središčni čas je čas,
v katerem govorec izreka svoj izrek, središčni prostor je prostor, v katerem
se govorec nahaja v času izrekanja izreka, središče diskurza je točka, na
kateri se nahaja govorec v času izrekanja, socialno središče pa je socialni
status ali položaj govorca. Obstajajo sicer tudi konkretni govorni položaji,
v katerih se deiktično središče pomakne k drugim udeležencem, Lyons jih
imenuje „deiktične projekcije“ (1993: 636—640).

Deiktično središče si lahko predstavljamo kot štiridimenzionalni pro-
stor z govorcem v središču. Dodati bi bilo treba še eno dimenzijo, in sicer
tisto, ki bi kazala socialni status govorca in njegov odnos do drugih udele-
žencev komunikacijskega procesa. Ko se vloge zamenjajo, se spremenijo
tudi koordinate deiktičnega središča, središče se postavi v novo časovno,
prostorsko in socialno določeno točko, ki je spet odvisna od tokratnega go-
vorca. Taka slika deiktičnega središča in njegovih sprememb se zdi zaple-
tena. Da taka v resnici tudi je, kažejo težave, ki jih imajo pri učenju deik-
tičnih izrazov otroci.

Slovnična kategorija osebe je odvisna od predstav o udeleženskih vlo-
gah in njihove gramatikalizacije v posameznih jezikih. Prvi osebi je name-
njena najpomembnejša vloga, ta je tista, ki govori, njej nasprotna je druga
oseba, ki ji je namenjen diskurz prve osebe; tretja oseba je iz tega izključe-
na, o njej se pripoveduje, zaznamuje pa vse ostale osebe, ki niso neposred-
no vključene v komunikacijski proces, ker se nanje prva oseba neposredno
ne obrača. Takoj, ko bi se nanje obrnila, bi namreč spremenile svoj status
in bi postale druga oseba. Tretja oseba ima poseben status tudi v zaimen-
skem sistemu. Lyons (1993: 639) meni, da prvoosebni in drugoosebni zai-
mki kot taki sploh niso pomembni. Veliko jezikov (med njimi tudi sloven-
ščina) jih v določenih sklonih sploh ne izraza (v imenovalniku je osebni
zaimsek v slovenščini v nepoudarjenih položajih izpuščen, in sicer tako pr-

voosebni kot drugo- in tretjeosebni), ker je informacija o osebi izražena v glagolski končnici. Jasno pa je tudi, da se govorec večinoma nanaša nase, ko izreka neki izrek.

Čeprav se osebni deikti odražajo neposredno v slovnični kategoriji osebe, se moramo zavedati različnih udeleženskih vlog in načina njihove gramatikalizacije. Tako moramo recimo ločevati med govorcem in virom izreka, sprejemnikom in ciljem, poslušalcem ali opazovalcem in naslovnikom ali ciljem. Prva oseba tako predstavlja govorca (G), druga vključuje naslovnika (N), tretja pa izključuje tako govorca kot naslovnika in ima zato popolnoma drugačno funkcijo.

Oseba	Udeleženska vloga
prva oseba	+ G
druga oseba	+ N
tretja oseba	- G, - N

2.2. Prostorski deikti

Z izražanjem koncepta prostora¹² se jezikoslovci ukvarjajo že dolgo časa. Prostor namreč pogosto služi kot vir za metaforična razumevanja drugih delov pojmovnega sistema. Kot tak je prostor temeljna ontološka kategorija in pogosto predstavlja posebno raziskovalno polje tudi v kognitivni lingvistiki.

Kognitivni lingvist Eric Pederson (1995: 33—62) govori o povezavah med nelingvistično prostorsko kognicijo in izražanjem prostora z jezikovnimi sredstvi (kot potrditev navaja test Whorfove hipoteze). Glede na izbiro jezikovnih sredstev, s katerimi izražamo prostor v različnih jezikih, lahko sestavimo tipologijo izražanja prostorskih razmerij. Med jeziki namreč obstajajo trije osnovni tipi razlikovanja. Naj na kratko po Pedersenu povzamemo te tri tipe razlikovanja in jih dopolnimo z lastnimi primeri.

1. Razlikovanje v rabi nekaterih temeljnih izrazov. Tipično za evropske jezike je, da na primer izraza *pred* in *za* uporabljajo na enak način. Sprednja stran drevesa je tista, ki gleda nasproti govorcju. Nasprotno pa imajo nekateri drugi jeziki (Pederson navaja jezik Hausa) drugačen sistem — sprednja stran drevesa je v tem sistemu tista, ki je obrnjena stran od govorca.

¹² Prostor je v zadnjih letih postal bogato področje raziskovanja kognitivnih znanosti v disciplinah, ki segajo od nevropsihologije do kognitivne antropologije in primerjalnega jezikoslovja. Ko bolj spoznamo biološke temelje, to je osnove človekovega prostorskega zaznavanja in kognicije ter presenetljivo variantnost med jeziki v načinu izražanja in shematiziranja prostorskega pomena, potem smo skorajda lahko prepričani, da je področje prostora posebno bogato za empirično raziskovanje tako možnih jezikovnih kot kognitivnih univerzalij in možnih medjezikovnih in medkulturnih kognitivnih razlik. Ob predpostavki, da obstajajo univerzalije, se vprašamo, od kod izvirajo — ali iz prirojenih lastnosti univerzalne slovnice ali iz (mogoče prirojenih) lastnosti nelingvistične percepcije in kognicije, posebno v primeru prostorskega zaznavanja in kognicije.

2. Razlikovanje glede na uporabo različnih konceptov za opisovanje prostora. Ločujemo med absolutnim (zanj so značilni izrazi *sever, jug, vzhod, zahod*) in relativnim konceptom prostora (tega označujejo izrazi *levo, desno, spredaj, zadaj*).¹³ Absolutni koncept je neodvisen od gledišča govorca, relativnega pa si prilagaja glede na svoje gledišče. Opis prostorskih odnosov se med posameznimi jeziki razlikuje glede na uporabo enega ali drugega koncepta. Večina evropskih jezikov uporablja relativni koncept (na primer govorniki teh jezikov opišejo, da *list leži na mizi levo od peresnice*),¹⁴ obstajajo pa tudi jeziki, v katerih opis prostorskih odnosov temelji na absolutnem konceptu (opis iste realnosti bi se v teh jezikih glasil *list leži na mizi severno od peresnice*). Kraj ali smer dejanja torej opisujejo glede na štiri osnovne strani neba — *sever, jug, vzhod, zahod*, ki so absolutne, določene enkrat in za vselej. Relativni koncept pa se razlikuje v tem, da se prostorski odnosi vsakokrat spreminjajo, in sicer odvisno od gledišča govorca. Nekateri jeziki, ki prostor opisujejo pretežno z izrazi absolutnega koncepta, morda nimajo takih izrazov, kot sta *levo* in *desno*, da bi jih lahko uporabili v opisih zgoraj navedene situacije.

3. Razlikovanje glede na funkcijsko obremenitev izrazov, navedenih pod točko 2. Jeziki lahko poznajo določene izraze, vendar jih govorniki uporabljajo le v različnih kontekstih rabe. Za orientacijo v prostoru (na primer v navodilih, kam moramo iti) bo tipični slovenski govorec uporabil izraze relativnega sistema, torej *levo, desno, naprej, nazaj*, medtem ko bo govorec kakega drugega jezika (Pederson navaja tamilščino), kljub temu da pozna tudi izraze relativnega sistema, uporabil izraze absolutnega sistema (*severno, južno, vzhodno, zahodno*).

Na splošno obstajata dva načina vzpostavljanja reference s predmeti, in sicer na eni strani njihovo imenovanje, na drugi pa njihovo umeščanje v prostor. Umeščanje je lahko relativno glede na ostale predmete ali absolutno, kar smo že natančneje opisali (*Šola je petsto metrov od železniške postaje : Boštanj leži na nadmorski visini 204 m*). Lahko pa jih umeščamo glede na nahajanje govorca v trenutku govorjenja (*Pri prvem semaforju zavijte levo*).

2.3. Časovni deikti

Čas opisujemo na premici s točko, kjer smo v trenutku govorjenja, to je v sedanosti (*zdaj*). Levo je čas, ki je že pretekel (preteklost), desno pa čas, ki bo v prihodnosti. Na prvi pogled bi morda rekli, da gre za dve kategoriji časov, za sedanost v eni in preteklost ter prihodnost v drugi. Pa ven-

¹³ Levinson (1992) navaja tri koncepcije, in sicer relativno, absolutno in notranjo. Pederson to klasifikacijo skrči le na dve kategoriji, ki ju opisujemo v nadaljevanju.

¹⁴ Ob tem primeru velja opozoriti tudi na zanimivost, in sicer, da nikoli ne rečemo, da *je miza pod peresnico*, ampak vedno, da *je peresnica na mizi*. Jackendoff (1994: 194) to dejstvo utemeljuje s tem, da običajno uporabljamo relativno velike nepremične predmete kot smeri (*landmarke*) za majhne premične predmete.

dar se preteklost in prihodnost močno razlikujeta s stališča naših izkušenj. Pri prihodnosti pravzaprav ne gre za popolnoma in samo časovni koncept, treba je vključiti prvine napovedovanja ali nekatere pojave modalnosti.

„Čas je del deiktičnega okvirja časovne reference: gramatikalizira odnos med časom opisovane situacije in časovne ničelne točke deiktičnega konteksta” (Lyons 1993: 678). Vendar se kategorija časa razlikuje od deiktične časovne reference. Govorec ima namreč možnost, da za opis neke situacije v preteklosti uporabi tudi katero drugo obliko poleg preteklika. Njegova izbira je odvisna od konteksta. Stvar je tako še otežena. Še večji je problem takrat, ko govorec ne obvlada koncepta časa in množice jezikovnih sredstev, ki so mu na voljo za izražanje tega koncepta.

Za opis kategorije časa torej uporabljamo različne slovnične oblike za čas in posebne leksikalne izraze, in sicer tako deikte kot nedeikte. Njihova raba je spet nekako omejena z vrsto govornega položaja in prenosnikom.

Tako lahko npr. nekoga ustno povabimo z izrekom *Pridi, prosim, jutri k meni*, ne moremo pa ga na isti način povabiti pisno, kajti ni rečeno, da bo naslovnik sporočilo dobil še isti dan, jutri bo tako postal naslednji dan od dneva, ko bo naslovnik sporočilo prejel.

Vendar se razlike med govorjenimi in pisnimi sporočili počasi rahljajo predvsem v elektronskih medijih. Zanimivo bo opazovati njihov vpliv na druga pisna besedila.

3. Sklepne ugotovitve

Referenco razumemo kot odnos med zunajjezikovno realnostjo (referentom) in njegovim jezikovnim ustreznikom. Vzpostavljati jo je mogoče z jezikovnimi in nejezikovnimi sredstvi, njihova izbira pa je odvisna od konkretnega govornega položaja, predvsem od njegove formalnosti/neformalnosti in prenosnika. Eno od sredstev, s katerim pogosto vzpostavljamo referenco, so deikti.

Deikti so bili zaradi svojega posebnega mesta v sistemu razumevanja mišljenja, strukture besedila in semantične interpretacije v zadnjem desetletju deležni posebne pozornosti. Tudi njihova raba je namreč v veliki meri pogojena z vrsto govornega položaja in prenosnika. Njihova vloga pa je zanimiva tudi zaradi tega, ker so v besedilih velikokrat uporabljeni v dveh položajih — kažejo lahko na zunajjezikovno (gre za eksoforo) ali pa na jezikovno dejanskost (v tem primeru govorimo o anafori).

REFERENCE

- ATKINSON, M., 1979: Prerequisites for reference. V: Ochs, Schieffelin. *Developmental pragmatics*. New York — San Francisco — London: Academic Press, 229—249.
- BACH, K., 1994: *Thought and Reference*. Oxford: Clarendon Press, Oxford University Press.

- DRESSLER, W., DE BEAUGRANDE, R., 1992: *Uvod v besediloslovje*. Prevedli Aleksandra Derganc in Tjaša Miklič. Ljubljana: Park.
- EDWARDS, D., 1997: *Discourse and cognition*. London — Thousand Oaks — New Delhi: SAGE Publications.
- FORRESTER, M. A., 1996: *Psychology of language. A critical introduction*. London — Thousand Oaks — New Delhi: Sage Publications.
- FOX, B., 1993: *Discourse structure and anaphora. Written and conversational English*. (Cambridge studies in linguistics, 48). Cambridge: Cambridge University Press.
- GREPL, M., KARLIK, P., 1986: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HOFMANN, T. R., 1993: *Realms of Meaning. An Introduction to Semantics*. (Learning about Language). London — New York: Longman, 339 str.
- HALLIDAY, M. A. K., 1994: *An introduction to functional grammar*. London — Melbourne — Auckland: Edward Arnold.
- JACKENDOFF, R., 1994: *Patterns in the mind. Language and Human Nature*. (Basic books). New York: A Division of Harper Collins Publishers, Inc., 246 str.
- JAKOBSON, R., 1989: *Lingvistični in drugi spisi*. Prevedli Drago Bajt, Bojan Baskar, Frane Jerman, Zoja Skušek-Močnik, Zdenka Škerlj-Jerman. (Studia humanitatis). Ljubljana: Založba Škuc, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- KRANJC, S., 1999: *Razvoj govora predšolskih otroh*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- LEVINSON, S. C., 1992: *Language and Cognition: the Cognitive consequences of spatial description in Guugu Yimithirr*. (Working paper No. 13). Nijmegen: Cognitive Anthropology Research Group at the Max Planck Institute for Psycholinguistics, 39 str.
- LEVINSON, S. C., BROWN, P., 1992: *Immanuel Kant among the Tenejapans: Anthropology as Empirical Philosophy*. (Working paper No. 11). Nijmegen: Cognitive Anthropology Research Group at the Max Planck Institute for Psycholinguistics, 29 str.
- LYONS, J., 1993: *Semantics 1—2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LYONS, J., 1995: *Linguistic semantics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PEDERSON, E., 1995: Language as context, language as means: Spatial cognition and habitual language use. *Cognitive linguistics* 6—1, 33—62.
- POGORELEC, B.: *Povzeteh slovenske skladnje*. Ljubljana (tipkopis).
- VIDOVIČ MUHA, A., 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (Ob Kopitarjevi slovnici). *Kopitarjev zbornik (Obdobja 15)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 115—130.
- VOLTERRA, V., ANTINUCCI F., 1979: Negation in child language: a pragmatic study. V: Ochs, Schieffelin. *Developmental pragmatics*. New York — San Francisco — London: Academic Press, 281—303.

Симона Крањц

УСПОСТАВЉАЊЕ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТИ У ГОВОРНИМ И ПИСАНИМ ТЕКСТОВИМА

Резиме

Ауторка у расправи излаже теорију говорне активности, на словеначкој језичкој грађи, и примењује је на говорне текстове. Посебну пажњу при томе посвећује поступцима успостављања референцијалности. На одабраним текстовима показује одговарајући или неодговарајући избор различитих средстава за успостављање референцијалности, који зависи од тога који се медиј користи и у каквом се контексту текст обликује.

Светлана М. Белякова

ВРЕМЯ В СЛАВЯНСКИХ ИДИОМАХ

Время, как и пространство, выступает основным ориентиром человека в мире. Постигание и осознание этих ориентиров необходимо и каждой отдельной личности, и обществу в целом как в философском или общенаучном плане, так и в любом виде практической деятельности. Это наиболее фундаментальные понятия бытия и познания, отражающие самые существенные связи явлений действительности, так называемые „первофеномены”.

Особый статус времени в жизни человека связан с осмыслением его бытия, что придает этой категории мировоззренческое значение. Отношение людей к феномену времени всегда было эмоционально окрашенным. Остро ощущая недолговечность своего пребывания на земле, человек пытался определить свое отношение к этой трудно постижимой категории.

Отражение времени в обыденном сознании столь же противоречиво, что и в познании научном. Время не дано нам в непосредственном восприятии, но постоянно присутствует в нашей жизни. При этом категория времени обладает культурно-интегрирующей функцией, разным типам культуры соответствуют различные варианты ее концептуализации. „Временной код традиционной культуры” (С. М. Толстая) воплощен в том числе и в поговорках и фразеологических оборотах, функционирующих в славянских этнолингвистических общностях. Выявлению некоторых особенностей этого кода и посвящена данная статья.

Само слово *время*, по выражению В. В. Морковкина, принадлежит к словам семасиологического типа, то есть таким, относительно которых нельзя утверждать, „имеют ли они денотат в действительности или нет” [1. С. 50]. Л. О. Чернейко относит эту лексему к словам, утратившим „вещную” связь с физической действительностью и потому плохо структурируемым. Как пишет этот автор, „слово *время* абстрактно и семиотически и металингвистически. (...) Тем не менее слово *время* содержательно насыщено; оно прагматически плотно, что свидетельствует об особой антропоцентрической значимости стоящей за ним абстрактной сущности” [2. С. 292]. Несмотря на несом-

ненные трудности, толковые словари предлагают семантическую характеристику данного слова, хотя, возможно, она и не отражает в полной степени весь его содержательный потенциал. Имеются также работы, где лексема *время* проанализирована с опорой на широкий круг контекстов, извлеченных из различных источников, среди которых преобладают художественные тексты. (См.: [1]; [3].) Отражению феномена времени в пословицах, прежде всего русских, посвящены работы К. К. Нгетунь [4] и В. В. Ивановой [5].

Образное воплощение времени представляет собой весьма специфический для каждой культуры феномен. Прежде всего это связано с тем, что одной из основ образного восприятия и, следовательно, образной номинации является „мифологическое предметное отождествление” [6. С. 27], которое специфично для каждой этнолингвистической области. Область же темпорального отражения — одна из наиболее мифологизированных в сознании человека, о чем свидетельствуют многочисленные мифологические системы разных народов древности и современности. При этом образность данной области, несомненно, имеет свои особенности и существенно отличается от образного представления, например, явлений природы или сферы „человек”. Пределно абстрактный характер категории времени почти лишает человека возможности опереться на главный принцип образного восприятия и обозначения — сходство предметов и явлений. (Разумеется, возможна опора на определенные атрибуты времени, однако уже их выделение в процессе хроногенеза потребовало от человека и языкового коллектива очень высокой степени абстрагирующего мышления.) В то же время субъективность восприятия этого феномена порождает высокую коннотативность соответствующей лексико-фразеологической области. Славянские идиомы дают богатый материал для выявления образного потенциала феномена времени в традиционных культурах.

В качестве элементов образного представления категории времени в поговорках и фразеологизмах нами отмечены следующие явления: метафорические блоки; особые темпоральные зоны, наиболее подверженные образному восприятию; темпоральные сдвиги и алогизмы (временные мистификации).

Наибольшей частотностью в славянских пословицах и фразеологических оборотах характеризуются следующие метафорические представления времени.

1. Время деятельная субстанция (человек), или „каузатор изменений” (Е. В. Падучева). Таковы пословицы: рус. *Время не дремлет; Не гребень голову чешет, а время; Время -лучший лекарь*; бел. *Час — лепшы лекар*; болг. *Времето лекува всички рани; Времето е стар учител; Времето каквото отнесе, назад го не връща*; серб. *Вријеме је мајстџорско решење* и под. Наиболее персонифицированный образ времени отражен в поговорках типа *Время не ждёт; Время работает на нас*. Отметим, что

метафорический блок „время — агрессор” (В. А. Плунгян), который можно считать частным случаем рассматриваемого типа, достаточно широко представлен в художественных и публицистических текстах русского литературного языка. (Например: *время не пощадило* чего / кого-либо; *время калечит* — В. Высоцкий.) Ср. наблюдения философа: „Бренность вещей, которым свойственны возникновение и гибель, является следствием всеобщего аннигилирующего характера времени” [7. С. 75]. Однако, по нашим наблюдениям, для традиционных славянских культур такие представления не характерны. Среди имеющегося материала обнаружилась лишь болгарская пословица, в которой частично отражена данная семантика: *Времето човека краси и времето го пак коси*.

2. Время — вода. Универсальная метафора, представленная во многих языках и культурах и достаточно частотная в славянских (особенно — в восточнославянских) паремиях. Например: рус. *Годы как вода: пройдут — не увидишь; Уплыли годы, как весенние воды; Пора — точная вода*; бел. *Што было, дауно на мора сплыло*; укр. *Що було, то за вітром по воді поплило*; чеш. *Čas letí jako voda*. Ср. также рус. *Всё течёт, всё изменяется*; бел. *Усё цяче, усё змяняецца* и под. Прошрое, особенно далекое, осмысливается как унесенное водой или как глубокая вода, в толщи которой оно плохо различимо.

3. Время — имущество (ценная вещь), которое можно потерять. Актуальная для западной культуры метафора „время — деньги” (см., например, данные Дж. Лакоффа и М. Джонсона [8]) восходит к английскому афоризму, принадлежащему Б. Франклину. По свидетельству В. М. Мокиенко [9], афоризм стал пословицей и широко распространился в европейских языках, в том числе и славянских. Ср. укр. *Час — це гроши*; болг. *Времето е пари* и др. В то же время в русском паремиологическом фонде имеются пословицы *Пора да время дороже золота; Дни — не копейки, годь — не рубли, их из кармани не выложишь*. В подобных примерах отражено скорее противопоставление этих понятий, нежели их тождество. Здесь более широкий метафорический образ: время как ограниченный ресурс.

4. Время — путник, или движущаяся субстанция. Это отражение метафизического процесса движения времени (Е. В. Падучева). Например: укр. *Згаяного часу й конем не доженеш*; болг. *Времето хвърка и никога не се завръща; Времето хвърчи, не се стига; Времето пътник не спира*.

5. Время — пространственный объект. Например: рус. *Пора что гора: скатисься — не оглянешься; Не за горами* (какое-либо будущее событие).

Как видно из приведенного материала, круг художественных метафор в паремиях сравнительно невелик и традиционен. Главным образом здесь представлены языковые метафоры, отражающиеся в сингагатических связях соответствующих лексем (метафорические предикаты): *время идет, летит, течет, не дремлет, не ждёт* и т. п. При этом манифестируются следующие свойства времени: движение, необратимость и универсальность. Подчеркивается также ценность времени, в том числе времени экзистенциального.

Среди особых временных зон, порождающих образные номинации, отмечены определенные (переходные) части суток, некоторые периоды года, начало лунного месяца, смыслы „прошлое”, „неопределенное будущее”. При этом существует параллелизм образной номинации и сакрализации явлений действительности. Так, обрядовым (сакральным) является время утрений и вечерней зари. В языке ему соответствует чрезвычайно фразеологизированная область. Например, русские диалектные фразеологизмы *ни свет ни тьма* (омск.) [10. С. 173], *на брезгу* (новосиб.) [10. С. 17], *лисъя темнота* (забайк.) [10. С. 196] обозначают разные периоды утреннего времени. Следует также отметить особую ценность утра или первой половины дня для традиционных славянских культур (что уже утрачено, в частности, современной русской массовой культурой). Об этом свидетельствуют паремии: рус. *Думай ввечеру, а делай поутру; Кто рано встаёт, тому Бог даёт*; рус. диал. *Свят день до обеда* (омск.) [10. С. 58]; болг. *Утрото е по-мъдро от вечерта; Сутрин набожен, вечер разложен*; чеш. *Ranní ptáče dál doskáče*. Вероятно, здесь в какой-то степени отражаются архетипические представления о равнозначности дня и человеческой жизни (ср. *Вечер покажет, каков был день; Хвали жизнь при смерти, а день вечером*): утро безгрешно, а к вечеру накапливаются грехи.

Темпоральные сдвиги и алогизмы — распространенное явление не только в элитарной, но и народной культуре, это элемент „перевернутого наизнанку мира” (И. А. Подюков). Ряд подобных фразеологизмов с временным компонентом характеризует человека. Например: рус. *Семь пятниц на неделе*; рус. диал. *Из-под пятницы среда (суббота); Среда доле пятницы*. Приведенные диалектные ФЕ относятся к неряшливому, небрежно одетому человеку, у которого нижняя одежда видна из-под верхней. См. следующие контексты: *Смотри заправься, чтоб рубашка из-под пиджака не выглядывала, а то из-под пятницы суббота* (новосиб.). *Ты чё это, платье одела, ли чё ли? Из-под пятницы субботу видно* (омск.) [10. С. 192]. Алогизмы часто присутствуют в пословицах и поговорках: рус. *Сутки с неделей без семи дней; Без году неделя; На одной неделе четверга четыре, а деревенский месяц — с неделей десять*. Темпоральные обозначения используются для подчеркивания абсурдности сообщения: рус. диал. *Насказатъ семь четвергов* (наговорить небылиц).

Значительную часть материала составляют паремии о прошлом. По данным, приводимым В. В. Ивановой [5], в корпусе русских пословиц их почти 20%, тогда как среди английских пословиц — немногим более 8%. Особая направленность в прошлое (пассеизм) является важной характеристикой мировоззрения носителя традиционной культуры. Пассеизм, по нашим наблюдениям, чрезвычайно характерен для русской диалектной картины мира.

Представления о прошлом зачастую порождают в языке иррациональную модальность высказывания, что проявляется и в анализируемом материале. Это выражается в использовании алогизмов (рус. *Искать вчерашний день*; болг. *Търся огън на ланско огнище*), имен мифологических существ (рус. *Аредовы веки*) или пародийных персонажей (рус. *При царе Горохе / Косаре / Копыле*; бел. *За каралём Гаро-хам; царя Гароха помніць*; укр. *За царя Панька / Томка / Хмеля*; чеш. *Za krále Cvrčka* (сверчка) / *Holce*). Далекое прошлое соотносится также с демоническими существами: *Когда? — А когда черт по лыки в лес ходил*. Эти факты можно трактовать как сохраняющиеся в языке реликты мифологического времени.

Семантика прошедшего времени имеет отчетливую параллель с семантикой отдаленного пространства. Это один из самых ярких случаев подобного параллелизма. Ср.: „В идиомах с пространственным значением типа *у черта на рогах (на куличках), куда Макар телят не госял* и под. типовое представление о пространственных координатах имеет диффузное значение, указывающее как на чрезмерную отдаленность, так и на неизвестность пространственных координат, что служит поводом для оценки” [11. С. 163]. Однако, как нам представляется, если в случае пространственной локализации подобные обозначения вызывают неодобрительное отношение, то при темпоральной локализации — скорее иронию.

Ценность прошедших событий сочетается в традиционной культуре с ироническим отношением к далекому, почти неразличимому прошлому. При этом в ряде идиом косвенно утверждается ценность настоящего, его свобода от „груза прошлого”. Например: рус. *Что было, то прошло (и былём поросло); Кто старое помянет, тому глаз вон; Быль молодцу не укор*; бел. *Што прайшло, того не вернеш; болг. Минало — заминало*.

Неопределенное будущее („когда-нибудь, неизвестно когда”), близкое к тому же к смыслу „никогда”, тоже может породить ирреальную модальность и семантику неодобрения. См., например, рус. *Когда рак на горе свистнет; На то лето, не на это, а на третий год, когда чёрт умрёт*; болг. *На куково лято; На куков ден*. Эта модальность сближает далекое прошлое и отдаленное неопределенное будущее.

Целый ряд фразеологизмов подчеркивает такое свойство времени, как длительность, протяженность. Это русские ФЕ, содержащие повторы типа *век вековать* (диал. *час часовать, год годовать, день-деньской* (а также диал. *вечер-вечерский, зимы-зимски* и под.). Например: *Родный мой батюшка, родимая матушка, как мне век вековать, замужем горе горевать?* (И. Бунин. *Деревня*). См. также русские пословицы, аналогов которым в других славянских языках нам не удалось обнаружить: *Русский час долог; Русский час — всё сейчас; В русский час много воды утечёт; Русский месяц подождёт; Год не нсделя*.

Покров не теперь, до Петрова дня не два дня. В приведенных фразеологизмах и паремиях отражены неспешность, неторопливость как существенные черты русского национального характера и картины мира (в интерпретации традиционной культуры).

Алогичные сочетания, подобные приведенным выше *русский час, русский месяц*, имеются и в других славянских языках. Таковы, например, чеш. *Jednou za uherský rok* (дословно — однажды за венгерский год) — „очень редко, раз в год по обещанию”; польск. *Pora miętasz ruski miesiąc!* — „век не забудешь!”

Приведенные языковые факты можно назвать темпоральными мистификациями. Они призваны смягчить, микшировать страх человека перед непостижимым и всевластным феноменом времени.

В пословицах достаточно часто используется антитеза, где противопоставлены различные обозначения временных отрезков (по признаку длительный — краткий). См.: рус. *Упустишь минуту — потеряешь час; Час побережешься — век проживёшь; На час ума не стало, а на век дураком прослыл*; болг. *Ден година храни*; укр. *Йдеш на день, а хліба бери на тиждень*. Здесь вновь отражена идея ценности времени, даже самого краткого его промежутка. Мысль об относительности, субъективности восприятия времени выражена в русской пословице *День долог, а век короток*.

Темпоральные обозначения (хрононимы) используются в контекстах разных типов. Основными, по нашим наблюдениям, являются следующие.

- 1) Хрононим в функции субъекта: *Весна пришла. Годы пролетели.*
- 2) Хрононим в функции фона: *В субботу поедем в город. Вчера было тепло.*
- 3) Хрононим в функции маркера (квантора общности): *В Петровки всегда жарко. Весной распускаются деревья.*

При этом в спонтанной устной речи (диалектной и не только) наиболее часто реализуется вторая функция, то есть время является фоном происходящих событий. Однако в паремиях на первый план выходит восприятие времени как действующего лица (субъекта) или маркера процессов и явлений.

Пословицы о времени, как и другие паремии, отражают некую народную философию. Как пишет Н. Д. Арутюнова, „пословичные суждения мало чем отличаются от суждений, выражаемых в философии морали. И те и другие продиктованы здравым смыслом” [12. С. 269]. Поэтому важно выявить тот круг идей, который связывает со временем „здравый смысл народа” (Ф. И. Тютчев). К основным относится идея перемен, своеобразной компенсационной функции жизни (рус. *Не все коту масленица — будет и великий пост*; укр. *Не завжди коту масляна*; чеш. *Není každý den posvičení*); идея своевременности (рус. *Дорога ложка к обеду; Дорого яичко к Христову дню*; бел.

Не у час лыжка на абедзе; болгар. Като мене Великден, червените яйца пара не струват); благоприятного момента (рус. *Всему своё время; Всякому овощу своё время*; укр. *Свій час на кожну справу*; болгар. *Всичко си има времето*). Главными маркерами в даиных примерах выступают праздники христианского календаря, а некоторые сентенции восходят непосредственно к Библии.

Таким образом, время в славянских идиомах предстает как весьма специфический феномен. Прежде всего отметим значительную близость его репрезентации в разных славянских этноязыковых общностях, что дает основание для выявления некоторых инвариантных черт общеславянского образа времени. К ним относится определенный набор метафорических переносов, в основе которых лежат свойства времени. Образно воспринимаются прежде всего само понятие „время” и основные единицы его членения (час, день, год), а также определенные точки суточного и годового круга. Чрезвычайно характерными являются темпоральные мистификации. Это связано с тем, что некоторые временные характеристики (длительность, универсальность, необратимость) и смыслы („всегда”, „никогда”, „давно” и др.) порождают экспрессивно и эмоционально окрашенную семантику. Кроме того, парадоксальность самого феномена времени вызывает к жизни и языковые парадоксы. При этом следует согласиться с мнением других исследователей (В. М. Мокиенко [13], В. Н. Телия [11]), что фразеологические единицы не измеряют время, а характеризуют его, отражая тем самым его субъективное восприятие.

Рефлексия личности по поводу сложного и касающегося каждого человека феномена времени приводит к возникновению значительного числа пословиц-сентенций о его роли в жизни, о связи с судьбой, плодотворной деятельностью, отношениями с другими людьми. В традиционной картине мира время занимало меньшее место по сравнению с картиной мира современного человека, оно было менее динамичным, скорее природным, чем историческим. Тем не менее опыт народа, воплощенный в созданных им идиомах, продолжает быть востребованным и в наши дни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Морковкин В. В. *Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке)*. М., 1977.
2. Чернейко Л. О. *Концепция лексического значения Д. Н. Шмелева с позиций структурной и когнитивной семантики* // Русский язык сегодня. М., 2003. Вып. 2.
3. Падучева Е. В. *К семантике слова время: метафора, метонимия, метафизика* // Поэтика. История литературы. Лингвистика. М., 1999.
4. Нгетунь К. К. *Структурно-семантические особенности русских пословиц и поговорок с пространственно-временными характеристиками*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2002.
5. Иванова В. В. *Концепт времени в пословичной картине мира* // Вестн. СПбГУ. Сер. 2., 2003. Вып. 1.

6. Рут М. Э. *Образная номинация в русском языке*. Екатеринбург, 1992.
7. Валеев И. Г. *Темпоральность. Краткая история понятия внутреннего времени* // Полигнозис. 2003. № 2.
8. Лакофф Д., Джонсон М. *Метафоры, которыми мы живем* // Теория метафоры. М., 1990.
9. Мокиенко В. М. и др. *Школьный словарь живых русских пословиц*. СПб., 2002.
10. *Фразеологический словарь русских говоров Сибири*. Под ред. А. И. Федорова. Новосибирск, 1983.
11. Телия В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. М., 1996.
12. Арутюнова Н. Д. *Язык и мир человека*. М., 1999.
13. Мокиенко В. М. *Славянская фразеология*. Учеб. пособие. 2-е изд. М., 1989.

Александр В. Тарасов

К ТЕМЕ „М. А. БУЛГАКОВ И КИНЕМАТОГРАФ”.
ЭТЮДЫ

Фильм „Бег” — первая отечественная экранизация по произведениям Михаила Булгакова. В основу сценария была положена не только одноименная пьеса, но также использованы фрагменты из романа „Белая гвардия” и либретто оперы „Черное море” (о М. В. Фрунзе). Литературным консультантом фильма была вдова писателя Е. С. Булгакова.

Сюжет картины связан с завершающим этапом гражданской войны, сражением в Крыму на Сиваше, закончившимся поражением белой армии. Тема крестного пути русской интеллигенции, одна из доминирующих в творчестве Булгакова, связавшей свою судьбу с „белой идеей”, в „Беге” оборачивалась другой, не менее сильной и острой: вины и ответственности каждого за пролитую кровь.

Центральная фигура „Бега” — белый генерал Хлудов (первая роль в кино Владимира Дворжецкого). Палач, вешатель, садист, драматически осознающий то, что происходит с Россией, народом, с ним самим. Судьба Хлудова — трагедия совести, которая не в силах переступить через кровь. Вокруг Хлудова сгруппированы другие герои фильма — петербургский интеллигент Голубков (Алексей Баталов), генерал Чарнота (Михаил Ульянов), столичный чиновник Корзухин (Евгений Евсегнеев) и его жена Серафима (Людмила Савельева). Дороги каждого из них по-своему варьируют мотив картины.

Изобразительно картина снята как мощное эпическое полотно (оператор Леван Пааташвили). В отдельных сценах было занято более пяти тысяч человек.

Композиционно фильм решен как свободный полет авторской фантазии, не стиснутой сценическими рамками. Постепенно открываются два основных аспекта: событийный, сюжетный — безостановочный бег героев поначалу в Крым, оттуда за рубеж, и снова путь в Россию Голубкова и Серафимы. Второй, глубинный слой — движение, поток истории с ее кошмарными катаклизмами, в которые ввергнуты виноватые и невинные. Люди вышвырнуты из своих домов, они несутся в непреходящем хаосе, беспорядочно перемещаясь,

не в силах остановиться. Это движение толпы, вовлекающей в свое чрево человека и овладевающей его судьбой. Недаром один из самых впечатляющих эпизодов „Бега” — тараканьи бега, модель страшного существования людей. Для картины вообще характерны подобные узловые сцены (например, игра в карты Корзухина и Чарноты), в которых скрещиваются смысловые линии и эмоциональные кульминации судеб людей и страны. Фильм заканчивался развернутой метафорой — белой снежной дорогой, которая лежит перед вернувшимися в Россию Голубковым и Серафимой. История словно завершила свой очередной круг и начала новый, что созвучно идее Булгакова: жизнь впереди, всегда впереди.

* * *

В Булгаковских произведениях сатира очень тесно переплетается с какими-то сверхъестественными силами, часто переходящими даже в фантазмагорию. Наглядным тому подтверждением служит рассказ „Дьяволиада”. Содержание „Дьяволиады” — судьба маленького человека, рядового винтика бюрократической машины, который в какой-то момент выпал из своего гнезда, потерялся среди ее шестеренок и приводов и метался среди них, пытаясь вновь зацепиться за общий ход, пока не сошел с ума. В сущности даже не этот маленький чиновник, хоть он и центральная фигура, а сама машина, ничего не производящая и только энергично жующая свою бумажную жвачку, и есть главное действующее лицо повести. Ее кипучая утробная жизнь, смысл которой не поддается разгадке, словно в ускоренных кадрах какого-то сумасшедшего фильма проносится перед глазами читателя.

„Дьяволиада” не была в полной мере оценена ни друзьями, ни недругами Булгакова. Между тем есть в ней нечто такое, чего уж нынешний-то читатель не может не оценить по самому высокому счету. Во-первых, история героя, „нежного тихого блондина” Короткова позволяет увидеть и едва ли не физически ощутить беззащитность и бессилие обыкновенного человека перед могуществом самородящегося и самонастраивающегося бюрократического аппарата. Во-вторых, она приводит к очень важной и, безусловно, верной мысли, что опасно для общества не столько существование этого аппарата, сколько то, что люди привыкают к системе отношений, которые им насаждаются, и начинают считать их естественными, какие бы фантастически уродливые формы они ни принимали.

В наши дни отношения к „Дьяволиаде” сильно изменилось. Если присмотреться, вчитаться и внимательно обдумать, то, что там написано, становится ясно, что в этом произведении Булгаков смотрит на события и на своего героя как бы со стороны. Из автобиографии рождается повесть, в художественных образах которой воплощена с таким трудом обретенная автором истина.

Замятин справедливо хвалил „Дьяволиаду” за „быстрое” кинематографичное повествование и точные короткие остроумные фразы. Булгаков сознательно стремился к „быстрой” прозе и вместе с тем понимал, что ритм нового повествования на одних коротких фразах не построишь. Поэтому фразы из „гоголевских пленительных фантазмагорий” мы встречаем уже в „Необыкновенных приключениях доктора”, „Похождениях Чичикова” и „Записках на манжетах” и уж конечно в „Дьяволиаде”. Фильмы по этим произведениям не сняты, но мотивы и сцены использованы в фильмах „Роковые яйца”, „Собачье сердце”.

Фильм „Роковые яйца” (Россия-Чехия, А&М-ХОЛДИНГ/ „Ада”/ Ада-фильм, 1995, цв., 119 мин.). Две трети фильма — нормально-беспомощная работа молодого режиссера, который по бытовому и одновременно картонно условно (явно непохожая на Москву конца 20-х годов декорация готова развалиться от неповоротливых телодвижений массовки) рассказывает трагикомическую историю с претензией на мистику. Позаимствованный из „Мастера и Маргариты” Воланд как раз и призван эту самую мистику обеспечить — красный луч, породивший выводок гигантских ползучих тварей, якобы принесен в столицу пролетарской России вышеозначенным мессиром. Конечно, можно поверить в то, что авторы ленты стремились по возможности перенести на экран полюбившееся литературное произведение Михаила Булгакова, но, к несчастью, оказались в той же ситуации, что и куровод-любитель Александр Семенович Рокк, который с революционным азартом вывел огромных змей и крокодилов вместо упитанных кур. Режиссер фильма Сергей Ломкин не догадался, что в России (тем более — в стране Советов) любое благое дело превращается в свою полную противоположность, а умное изобретение приносит только зло и страдания простодушному народу.

Наиболее ярко и полно Булгаков, как философ, раскрывается нам в своих поздних произведениях. На наш взгляд, к ним можно отнести повесть „Собачье сердце” и роман „Мастер и Маргарита”. Эти произведения писались уже во времена зарождения советского общества, его начального развития. Именно поэтому они и сейчас вызывают у читателя иллюзию современности, т. к. на сегодняшний день мало чего изменилось в структуре нашей бюрократической машины, которая неотрывно сосуществует с простым обывателем в симбиозе.

Что интересно, практически не затрагиваются военные действия, дабы не затенять истинную картину вещей, происходящих в социальном укладе нашего общества. Булгаков ясно дает понять нам, к чему мы можем прийти с таким пониманием общественных отношений. Мы не пытаемся критиковать, как это модно сейчас, наше советское общество. Все это следует из его поздних произведений, и

трудно с ним не согласиться, т. к. он основывается на фактах, а не на домыслах, как поступают многие критики.

Повесть М. Булгакова „Собачье сердце”, как и одноименный фильм являет читателю и зрителю картины постреволюционной России. С первых страниц мы видим приметы разрухи, неустроенности нового быта. Повсюду царит хаос. Даже бездомный пёс по кличке Шарик, который даже может различить представителей различных групп населения, жалуется на бедственное положение, что несколько необычно, но очень ярко даёт оценку изменениям российской жизни. Неудивительно, что именно собака „рассказывает” о происходящем. Весь продрогший, голодный пес, к тому же ошпаренный, наблюдает жизнь улицы, делает умозаключения: „Дворники из всех пролетариев самая гнусная мразь”. „Повар попадаетесь разный. Например, — покойный Влас с Пречистенки. Скольким жизнь спас.”

Он сочувствует бедной барышне — машинистке, замерзшей, „бегающей в подворотню в любовниковых фильдеперсовых чулках.” „Ей и на кинематограф не хватает, на службе с нее вычли, тухлятиной в столовой накормили, да половину ее столовских сорока копеек завхоз украл...”. В. Бортко — режиссер фильма приводит барышню (актр. А. Неволина) в кинематограф. Светящийся экран становится для неё источником приятных внутренних переживаний, источником слёз. Наедине с экраном она становится счастливой. Именно эта девушка объединяет в себе еще и ту самую девушку, которую приведет в дом Шариков.

В своих мыслях — представлениях Шарик противопоставляет бедной девушке образ торжествующего хама — нового хозяина жизни: „Я теперь председатель, и сколько не накраду — все на женское тело, на раковые шейки, на Абрау-Дюрсо.” Не удивительно, поэтому соединение режиссером девушки на улице и девушки из отдела подочистки. Создается тип девушки-секретарши. „Жаль мне ее, жаль. А самого себя мне еще больше жаль”, — сетует Шарик.

Увидев Филиппа Филипповича Преображенского, Шарик понимает: „он умственного труда человек...”, „этот не станет пинать ногой”. Профессор Преображенский (Е. Евстигнеев фильм „Собачье сердце”) глазами Шарика выглядит эдаким добрым исполином в своём огромном тулупе и меховой дорогой шапке.

Сюжет фантастичен и в нём явно виден гротесковый характер (впрочем, в этом Булгаков не был новатором — вспомним хотя бы „Дикого помещика” Салтыкова-Щедрина).

Однако цель профессора Преображенского — не только доказательство медицинской теории. Об этом говорит то, что профессору дана „говорящая” фамилия. Эксперимент затрагивает душу пациента, носит нравственный и социальный характер. Зачем это профессору? Ответ на этот вопрос очень прост, если мы вспомним, на каком историческом фоне происходят фантастические события.

В моде — „чистопородные” пролетарии. Так было даже в Москве, которую не слишком заделали революционные события в сравнении с другими городами. Бывшие господа теряют свои особняки, подлежат „уплотнению”. Тем не менее, профессор Преображенский получает льготы, так как он защищён своей известностью. Он становится героем-резонёром, так как получает возможность открыто критиковать большевистские убеждения. Критике профессора подвергается формула „кто был ничем, тот станет всем”. По его мнению, это невозможно, так как из ничего готового „общественного продукта” получиться не может по определению.

Это подтверждается уже упомянутыми картинами разрухи на улицах. Но на самом деле хаос внешний скрывает хаос внутренний. Преображенский очень правильно скажет, выражая свою главную мысль: „разруха не в клозетах, а в головах”.

Шарик живет в роскошной профессорской квартире. Начинает звучать одна из ведущих, сквозных тем творчества Булгакова — тема Дома как средоточия человеческой жизни. И в книге и в фильме показаны одни и те же приметы Дома: лампа с большим абажуром, часы с маятником, мягкий халат профессора Преображенского и особенно сова. Большевики уничтожили Дом как основу семьи, как основу общества. Обжитому, теплому, казалось, вечно прекрасному дому Турбиных („Дни Турбиных”), дому профессора Преображенского писатель противопоставляет Зойкину квартиру (комедия „Зойкина квартира”), где идет яростная борьба за жизнь, за жилплощадь, за квадратные метры. Может быть, поэтому в булгаковских повестях и пьесах устойчивая сатирическая фигура — председатель домкома? В „Зойкиной квартире” это Португез, достоинство которого в том, что он „в университете не был”, в „Собачьем сердце” он называется Швондером, в „Иване Васильевиче” — Буншей, в „Мастере и Маргарите” — Босых. Он, преддомкома, — истинный центр малого мира, средоточие власти и пошлого, хищного быта.

Таким социально-агрессивным, уверенным в своей вседозволенности администратором является в повести „Собачье сердце” преддомкома Швондер, человек в кожаной тужурке, черный человек. Он в сопровождении „товарищей” является к профессору Преображенскому, чтобы изъять у того „лишн” площадь, отобрать две комнаты. Конфликт с непрошенными гостями становится острым: „Вы ненавистник пролетариата! — гордо сказала женщина.” „Да, я не люблю пролетариата, — печально согласился Филипп Филиппович”. Ему не нравится бескультурье, грязь, разруха, агрессивное хамство, самодовольство новых хозяев жизни. „Это — мираж, дым, фикция”, — так оценивает профессор практику и историю новых хозяев. Чудовищный гомункулус, человек с собачьим нравом, „основой” которого был люмпен-пролетарий Клим Чугункин, чувствует себя хозяином жизни, он нагл, чванлив, агрессивен. Конфликт между профессором

Преображенским, Борменталем и человекообразным люмпеном абсолютно неизбежен. Жизнь профессора и обитателей его квартиры становится сущим адом.

Кто же становится оппонентом профессора? Швондер занимает этот „пост”. Он считает любого пролетария „новым” человеком только вследствие принадлежности к этой категории. Если мы обратимся к предыстории Преображенского, то он достиг материального благополучия умом и усердием. Позиция Швондера иная, и формула его действий — „грабь награбленное”. Отнять и поделить — вот идея Швондера. Полиграф Полиграфович Шариков занимает промежуточное положение между двумя этими социальными полюсами.

Впрочем, автор иронизирует над Преображенским. Действительно, профессор сам выступил в роли революционера, хотя всегда решительно отвергал революционные идеи и идеалы. Он создал из старого „человеческого материала” новую личность. Однако налицо отличия от террористических методов большевиков Преображенский пытается привить хорошие манеры Шарикову, заботится о нём, действуя убеждением и примером. Но эксперимент обречён на провал, ибо профессор просчитался с исходным материалом, выбрав дворнягу и уголовника в качестве одного. Отсюда и статус Шарикова: он „беспартийный”, но „сочувствующий”. Такой тип очень быстро прыг к сложившимся условиям и, более того, стал угрожать благополучию своего создателя, требуя положенную ему часть имущества. Второй фактор, влияющий на личность Шарикова — поведение Швондера, который всячески пытается включить первого в новую жизнь. Надо заметить, это очень хорошо получается. Булгаков гротескно рассказывает о становлении Шарикова, через две недели, после того, как с него сошла собачья шкура, Шариков получает удостоверение личности; ещё через неделю он становится заведующим подделом очистки города Москвы от бродячих животных. На этом поприще и проявляется уголовная сущность Шарикова-Чугункина („вчера котов душили-душили”). Преображенский с горечью осознаёт неудачность своего эксперимента и вынужден его свернуть. Конечно, на этом уровне повествования всё окончилось благополучно, ведь Шариков вновь становится псом. Но ведь существуют ещё сотни Чугункиных, Швондеров, Шариковых, работают организации вроде Совета Народного Хозяйства... Строительство новой жизни не остановишь.

В 1988 году режиссер Юрий Бортко повернулся к этой теме и к этой повести М. Булгакова в кино и поставил фильм „Собачье сердце”. Три героя — Шариков, Швондер и профессор Преображенский (в исполнении Владимира Толоконникова, Романа Карцева и Евгения Евстигнеева) стали уже нарицательными фигурами. И благодаря им, как и за счет тонко продуманной режиссуры, переломная эпоха в судьбе страны предстает в емкой, афористичной форме. А

искусная операторская (в черно-белой, но слегка вирьированной тональности) работа Юрия Шайгарданова вписывает этот историко-революционный фантастический анекдот в стилизованный под ретро, давно канувший в небытие мир. Известна и иностранная экранизация повести „СОБАЧЬЕ СЕРДЦЕ” (Cuore di cane) Италия-ФРГ, 1975, 105 мин. Драма, комедия. Экранизация повести М. А. Булгакова. В ролях: Макс фон Сюдов, Элеонора Джорджи, Марио Адорф, Джина Ровере, Коки Понцони. Режиссер Альберто Латтуада.

Альберто Латтуада несколько раз обращался к русской классической литературе („Шинель”, 1952, „Буря” — по „Капитанской дочке”, 1958; „Степь”, 1962). Поэтому неудивительно, что он решил экранизировать повесть Михаила Булгакова как бы к пятидесятилетию её создания. Несмотря на некоторые неточности и ляпсусы в воспроизведении атмосферы и быта Москвы 1925 года, в общем, простительные для итальянца, снимающего картину на югославской натуре, Латтуада довольно убедительно раскрывает суть „феномена Шарикова” (правда, герой почему-то стал Бобиковым) и опасность „шариковского синдрома” в момент исторических катаклизмов. В образовавшийся раскол между двумя эпохами, пользуясь ситуацией, проникают тысячи (если не миллионы) „шариковоподобных”, которые занимают важные посты в обществе и способствуют опошлению и вульгаризации благородных целей любой революции. Очень точно и именно интеллигентно роль профессора воплощает Макс фон Сюдов, подчёркивающий удивление и разочарование учёного, который изобрёл несовершенное создание и испытывает чувство вины (не правда ли, знакомый для фантастической литературы мотив), начиная. Из этого не следует однобокий вывод, что интеллигенция причастна к появлению Шариковых — их рождает и выдвигает на авансцену само Время. Но она всё же ответственна за приход таких „революционеров”, как Швондер и Шариков, к власти. Подобная мысль неожиданно оказывается актуальной и для европейской реальности 70-х годов, переживавшей крах ультрареволюционных иллюзий мая 1968 года. Нет, совсем не вдруг Альберто Латтуада поставил „Собачье сердце” в 1975 году, когда у нас эта повесть ещё была под жесточайшим запретом.

Особенно ярким противопоставление Преображенский: Швондер получилось в подборе актерского состава российского фильма „Собачье сердце”. По существу, это был своеобразный актерский поединок Евгения Евстигнеева и Романа Карцева. Отметим работу Карцева. Карцев, известный как комический актер, „довел” Швондера в его аллегоричности до абсурда. Его Швондер — не просто представитель советской канцелярии, это, скорее, „представитель типично новой социальной формации — человек советский”. Он верит. Он верит в лозунги, установки, инструкции. И, следовательно — не способен мыслить самостоятельно. К комичности Швондера, изо-

браженной Карцевым, Преображенский-Евстигнеев добавляет трагичность — трагичность русской интеллигенции, по самому представлению своему общих человеческих ценностей, отказывающейся принять советскую власть: „Вы ненавистник пролетариата” — гордо сказала женщина. „Да, я не люблю пролетариата, — печально согласился Филипп Филиппович...”

Вечная проблема лучших умов в России — взаимоотношения интеллигенции и народа. Какова роль интеллигенции, её место, каково ее участие в судьбах народа — над этим и заставил задуматься читателя автор повести в далекие 20-ые годы. В повести — элементы фантастики сочетаются с бытовым фоном. Профессор Преображенский — демократ по происхождению и убеждениям, типичный московский интеллигент. Он свято хранит традиции студенчества Московского университета: служить науке, помогать человеку и не навредить ему, дорожить жизнью любого человека — хорошего и плохого. Его помощник доктор Борменталь благоговейно относится к своему учителю, восхищается его талантом, мастерством, человеческими качествами. Но в нем нет той выдержки, того святого служения идеям гуманизма, какие мы видим у Преображенского.

Борменталь способен разгневаться, возмутиться, даже применить силу, если это нужно для пользы дела. И вот эти два человека совершают невиданный в мировой науке эксперимент — пересаживают бродячему псу гипофиз человека. Результат получился с научной точки зрения неожиданный и феноменальный, но в бытовом, житейском плане он привел к самым плачевным результатам. Сформированное таким образом существо имеет облик человеческого донора — Клима Чугункина — трактирного балалаечника, пьяницы и дебошира, убитого в драке. Этот гибрид груб, неразвит, самонадеян и нагл, однако это несколько не мешает, но даже помогает ему, стать в один ряд с пролетариатом. Он во что бы то ни стало хочет выбиться в люди, стать не хуже других. Но он не может понять, что для этого надо проделать путь долгого духовного развития, требуется труд по развитию интеллекта, кругозора, овладение знаниями. Полиграф Полиграфович Шариков (так само себя назвало это существо) надевает лакированные ботинки и ядовитого цвета галстук, а в остальном его костюм грязен, неопрятен, безвкусен. Он при помощи управляющего домами Швондера прописывается в квартире Преображенского, требует положенные ему „шестнадцать аршин” жилплощади, даже пытается привести в дом жену. Он считает, что повышает свой идейный уровень: читает книгу, рекомендованную Швондером — переписку Энгельса с Каутским. С точки зрения Преображенского — все это блеф, пустые потуги, которые никоим образом не способствуют умственному и духовному развитию Шарикова. Но с точки зрения Швондера и ему подобных — Шариков является вполне подходящим для того общества, которое они с таким пафо-

сом и упоением создают. Шарикова даже взяли на работу в государственное учреждение, сделали его маленьким начальником. Для него же стать начальником — значит преобразиться внешне, получить власть над людьми. Так оно и происходит. Он теперь одет в кожаную куртку и сапоги — типичный наряд служащего карательных органов, хотя он работает всего лишь в *службе очистки* города от бродячих кошек и собак, ездит на государственной машине, распрягается судьбой бедной девушки-секретарши. В фильме Ю. Бортко-Шариков перед зеркалом: он любуется собой, на лице уверенность в своей силе и власти. Зачесанные назад волосы, орлиный взгляд. Здесь он уже не чувствует себя Климом Чугункиным, трактирным пьяницей, он видит себя похожим на „больших” начальников, например Швондера, которого уважает.

Профессор Преображенский все-таки не оставляет мысли сделать из Шарикова человека. Он надеется на эволюцию, постепенное развитие. Но развития нет и не будет, если сам человек к нему не стремится. На деле вся жизнь профессора превращается в сплошной кошмар. В доме нет ни покоя, ни порядка. Целыми днями слышны нецензурная брань и балалаечное треньканье; Шариков является домой пьяным, пристаёт к женщинам, ломает и крушит все вокруг. Он стал грозой не только для обитателей квартиры, но и для жильцов всего дома. А что способны натворить Шариковы, если дать им в жизни полную волю? Страшно представить себе картину той жизни, которую они способны сотворить вокруг себя. Поразительно, но по сути своей, Швондер и Шариков, да и многие другие маленькие и большие начальники, очень схожи в своих стремлениях.

Так благие намерения Преображенского оборачиваются трагедией. Он приходит к выводу, что насильственное вмешательство в природу человека и общества приводит к катастрофическим результатам. В повести „Собачье сердце” профессор исправляет свою ошибку — Шариков снова превращается в пса. Он доволен своей судьбой и самим собой. Но в жизни подобные эксперименты необратимы. И Булгаков сумел предупредить об этом в самом начале тех разрушительных преобразований, которые начались в нашей стране в 1917-м году.

Значения этих произведений Михаила Булгакова восходят к нравственным заповедям древнего мира, к фольклорным формулам справедливости с их прозрачной символикой — бесы, жертвоприношение, распятие. Как гуманист, Булгаков ярко проявляет себя в повести „Собачье сердце”. Достаточно повнимательнее вчитаться во фразы, произносимые профессором Преображенским, ведь это мысли самого автора. Апофеоза они достигают в знаменитом монологе профессора за обедом. Именно из него можно понять, за что же профессор, а вместе с ним и автор, не любит пролетариат.

* * *

Воланд с его холодным всеведением и жестокой справедливостью порою кажется покровителем беспощадной сатиры, что вечно обращена к злу и вечно совершает благо. Он жесток, как бывает жестокой сатира, и дьявольские шутки его приближенных тоже воплощение каких-то сторон этого удивительнейшего из видов искусств: издевательские провокации и глумливое фиглярство Коровьева, неистощимые шутки „лучшего из шутков” — Бегемота, „разбойничья” прямота Азazelло...

Сатирическое вскипает вокруг Воланда. На три дня (всего лишь в три дня укладывается действие романа) Воланд со своей свитой появляется в Москве — и неистовством сатиры взрезается будничная повседневность. И вот уже стремительно, сплетаясь, как в вихре Дантова ада, несутся вереницы сатирических персонажей — литераторы из МАССОЛИТа, администрация театра Варьете, мастаки из жилтоварищества, театральные деятели Аркадий Аполлонович Семплеяров, гений домовых склок Аннушка, скучный „нижний жилец” Николай Иванович и другие.

Сатирическое расходится вокруг Воланда кругами. Выливается в фантазмагорию сеанса черной магии. Буйствует в „сне Никанора Ивановича”, не иначе как пожалованном Никанору на прощанье неугомонным Коровьевым. В пересекающихся пластах фантастической сатиры этого „сна”, ни на йоту не реального и вместе с тем реального до последней крупиночки, насмешливо, иронично, оглушающе саркастично все — и самое воплощение метафоры „сиденья за валюту”; и проникновенные речи голубоглазого „артиста” о том, что деньги, необходимые стране, должны храниться в госбанке, а „отнюдь не в теткинском погребе, где их могут, в частности, попортить крысы”; и фигуры стяжателей, ни за что не желающих расставаться со своим добром; и ошалелый Никанор, на которого обрушилась вся эта фантазмагория и у которого валюты нет (а впрочем, подлинно ли нет?).

Очистительным огнем, „с которого все началось и которым мы все заканчиваем”, — пожаром „Грибоедова” — довершается литературная сатира в романе с этим самым „Грибоедовым”, в котором уютнейше разместился МАССОЛИТ, с его ресторанами, „самым лучшим в Москве”, с его кассами, путевками и дачами в Перельгине, с членами МАССОЛИТа, от которых — не случайно, надо думать, — в воображении читателя останется только перечень странных имен: Желдыбин, Двубратский, Бескудников, Квант...

Огонь у Булгакова разрушает перед возрождением, восстановлением на протяжении всего его творчества: горят улицы Киева („Белая гвардия”), горит усадьба („Ханский огонь”), горит Москва занятая „гадами” („Роковые яйца”).

Огонь идет по пятам за дьявольскими помощниками Воланда: горит дом на Садовой, горит Торгсин, в котором побывали Коровьев и Бегемот, облюбленный Алоизием Могарычом дом с подвальчиком Мастера, горит Грибоедов... Огонь, который, пожалуй, наиболее динамичное состояния материи, создает идеальные условия для последующего возрождения истинных ценностей.

Гётевский Мефистофель тоже называет своей стихией огонь — единственную стихию, противостоящую жизни. В романе „Мастер и Маргарита” огонь не противостоит жизни и добру. В романе Булгакова в огне горят страдания и боль („Гори, гори, прежняя жизнь!” — кричит Мастер. „Гори, страдание!” — вторит ему Маргарита). Горят пошлость, стяжательство, бездуховность и ложь, расчищая дорогу надежде на лучшее. Горит всё, кроме бесценных творений. Не даром становится афоризмом реплика Воланда: „Рукописи не горят”.

Леонид А. Мальцев

ДНЕВНИК В. ГОМБРОВИЧА И ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМ

Из всевозможных этикеток Витольду Гомбровичу, пожалуй, более всего подошло бы именование „польским Сартром”. Но почему тогда и Сартра не назвать „французским Гомбровичем”, ведь роман *Фердидурке* написан за год до произведения „Тошнота”? Посетив Париж 30-х, будущий польский писатель ощутил агрессию Формы, превосходящей и подавляющей, и выступил против нее. Отобразил конфликт между подлинным и „не-подлинным” бытием, свободой и несвободой, что дало основание другу писателя, издателю и критику его произведений Константы А. Еленьскому говорить об авторе *Фердидурке* как об „экзистенциалисте до Сартра”, только экзистенциалисте неосознанном и даже „несознательном”, подобном „мольеровскому господину Журдену, который не знал, что говорит прозой”¹.

Особенность поколения Гомбровича такова, что в „насмешке” над действительностью и „гротескном напряжении” таились беспокойство и даже страх. Философия „незрелости” была одним из проявлений и саркастичности, и трагичности мироощущения. „Атакующее бегство” в Аргентину накануне мировой войны, напомнившее поступки героя *Фердидурке*, и есть следствие серьезной несерьезности, а также, по автору, „смелой трусости”². Гомбрович играет формой — именно тем, что вызывает внутренний дискомфорт, и, таким образом, движется к разрядке напряжения. Это разновидность бунта, которым нейтрализуется чуждость и враждебность окружающего мира.

Связи Гомбровича с экзистенциализмом и родственными ему системами уже оговорены во многих комментариях³ и автокоммента-

¹ Цит. по изд: Danilewicz-Zielińska M. *Szkice o literaturze emigracyjnej*. Wrocław Warszawa Kraków, 1999. S. 204. Перевод здесь и далее автора статьи.

² Цит. здесь и далее по изданию: Gombrowicz W. *Dziennik*. Warszawa, 1997. T. 1. S. 276 — с указанием тома и страницы в тексте.

³ См., напр.: Sandauer A. *Polska formuła egzystencjalizmu* // *Współczesność*. 1959. Nr 18; Idem. *Gombrowicz — człowiek i pisarz* // *Gombrowicz i krytycy*. Kraków, 1994; Cataluccio F. M. *Wstęp* // *Gombrowicz filozof*. Kraków, 1991; Barilli R. *Sartre i Cambus w Dzienniku* // *Ibidem*; Kowalczyk A. S. *Gombrowicz — Husserl. O fenomenologicznych motywach w Dzienniku* // *Ibidem*; Franczak J. *Rzecz o nierzeczywistości: „Młodości” Jeana Paula Sartre’a i „Ferdydurke” Witolda Gombrowicza*. Kraków, 2002.

риях⁴. Экзистенциализм, прежде всего в репрезентации Жана Поля Сартра и Мартина Хайдеггера, явился одним из главных „коллективных” персонажей интеллектуального „Дневника” (1953—1966). На первый взгляд, Гомбрович сам „ставит точки над i” в этой проблеме, что создает для исследователей угрозу тавтологии. В действительности Гомбрович-”автоинтерпретатор” не столько отвечает на вопросы, сколько задает их. Приходится постоянно задумываться, где правдивость, а где мистификация. Сам же автор *Дневника* признается в „искренней неискренности” (Т. 1, S. 56), замечая, что человек обречен на вечное актерство. Удовлетвориться „откровенностью” Гомбровича либо искать непроторенных путей объяснения его творчества — это уже личное дело читателя.

Решение проблемы притяжения Гомбровича к экзистенциализму и отталкивания от него реализуется двумя ступенями: во-первых, оценка творчества экзистенциалистов в *Дневнике* и других текстах; во-вторых, соотношение „Я” и „Другого”, при этом под „Я” подразумевается сам автор, а под коллективным „Другим” — экзистенциализм как философское и литературное направление.

В *Дневнике* экзистенциализм поставлен в общий ряд с марксизмом и католицизмом, влиятельными концепциями Польши 1950—60-х гг. С обеими борется Гомбрович, находя и в той, и в другой поработавший фактор „формотворчества”. Философия существования порождает в Гомбровиче еще более ревностное сознание конкуренции, но она тот соперник, с которым писатель постоянно заключает перемирие и даже союз. Гомбрович показывает, что экзистенциализм долгое время оставался „непольским”, ибо не отвечал национальным традициям в мере, равной католицизму, и в то же время представлялся излишне „интравертивным”, чтобы бросить вызов марксизму. В *Польских воспоминаниях* Гомбрович приводит мнение знакомого француза, что „поляки не имеют этого в крови”, и, проверяя предположение, прослеживает развитие национального самосознания от патриотического романтизма, в его экзальтации и пренебрежении к рассудочности, до марксизма, с его опорой на научность, но грехом схематизации. И тут, считает Гомбрович, есть шанс для философии существования как завершения триады. Автор *Фердидаурке* резонно полагает, что польский поворот к экзистенциализму будет политическим: „Если там (в Польше — Л. М.) прорастет экзистенциальное зерно, то во имя протеста и реакции (на несвободу — Л. М.), как самооборона личности, все более осознающей свое искажение”.⁵

⁴ См.: Gombrowicz W. *Przewodnik po filozofii w sześć godzin i kwadrans* // Gombrowicz filozof. Kraków, 1991. Idem. *Wspomnienia polskie. Wędrowki po Argentynie*. Warszawa, 1990.

⁵ Gombrowicz W. *Wspomnienia polskie. Wędrowki po Argentynie*. S. 190, 201.

В проекции собственного „Я” экзистенциализм, по Гомбровичу, есть извилистый путь к подлинности, сопряженный не только с приобретениями, но и с утратами. Именно поэтому стереотип „второго Сартра” в *Дневнике* заменяется автостереотипом „недо-Сартра”, который сам собой вписывается в гомбровичевскую апологию „незрелости”. И вот перед читателем поклонник французского философа, носящий под мышкой труд *Бытие и ничто* не без трепета перед „сильнейшим” мыслителем (Т. 3. S. 119). Но почему автор *Дневника* столь охотно признается в несамостоятельности? Повторяющаяся неслестная самооценка говорит о работе сознания, которое устанавливает, а значит, преодолевает привязанности. Действительно: „Постоянная и полная искренность как постоянное усилие, чтобы привязаться к себе, является, в сущности, постоянным усилием, чтобы отказаться от себя. Составлять неизменный список того, чем являешься, значит постоянно отказываться и скрываться в сфере, где больше нет ничего, кроме чистого и свободного взгляда”.⁶ Этот чистый взгляд-самооценка „извне” приводит Гомбровича к парадоксу, что философия Сартра, призывая к аутентичности, выступает формой, а значит, препятствием на дороге к аутентичности.

Суждения Гомбровича разворачиваются, на первый взгляд, в неразрешимых противоречиях, но при внимательном чтении вырисовывается триада. Итак, Гомбрович удивляется: „...почему, когда я позднее познакомился с теорией, это не пригодилось мне ни на что?” (Т. 1, S. 285). Затем парадоксально утверждает: „... я не верю, чтобы какая-нибудь культура, искусство, литература могла бы сегодня позволить себе миновать экзистенциализм” (Т. 1, S. 293). „Неужели экзистенциализм пригоден любому автору... кроме Гомбровича?”, — воскликнет иной читатель. Но сам автор снимает это недоумение универсальной рекомендацией: „Экзистенциализм нельзя перескочить; его можно преодолеть” (Т. 1, S. 294). Итак, интеллектуальный путь автора *Дневника* — именно в *преодолении* экзистенциализма, в борьбе с ним его же идеями во имя изменения облика: как следствие, в воспроизведении Гомбровича экзистенциализм перестает быть теорией.

Как это происходит? Выстраивается диалектический ряд: „я” — „другой”, „субъект” — „объект”, „существование” — „сущность”, плюс понятийные пары самого Гомбровича: „аутентичность” — „форма”, „молодость” — „зрелость”. Появляются ссылки на экзистенциалистов Серена Кьеркегора, Мартина Бубера, Альбера Камю, Карла Ясперса, на творца феноменологического метода Эдмунда Гуссерля. Однако писатель не без содрогания бросает взгляд на здание нового „изма” — и совершает бегство из „царства необходимости” в „цар-

⁶ Сартр Ж. П. *Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии*. М., 2000. С. 99.

ство свободы”. Преодоление теории вершится с видимой легкостью: Гомбрович жонглирует философскими категориями, не боясь прослыть дилетантом. „Трагичность” вновь замаскирована „насмешкой”: „Я смеюсь, потому что наслаждаюсь страхом, забавляюсь небытием и играю с ответственностью, а смерти нет” (Т. 1, S, 293).

Но что взамен теории? Естественно, своеобразная „практика” экзистенциализма, через которую проверяется действительность всей философской системы⁷. Например, в той или иной беседе автор *Дневника* затрагивает различные экзистенциалистские мотивы и с интересом наблюдает за ответной живостью либо равнодушием партнера по диалогу. Например, вернувшись в Европу, посетив сначала Париж, а затем Западный Берлин, Гомбрович спрашивает об отношении французов и немцев к их соотечественникам Сартру и Хайдеггеру и наталкивается на весьма прохладную реакцию: Сартр, с точки зрения общественности, „устарел”, при этом его труд *Бытие и ничто* известен смутно, не без удивления отмечает Гомбрович; Хайдеггер же известен только в узких академических кругах, „до сих пор не прощены его довоенные связи с нацизмом” (Т. 3, S, 159). Экзистенциалист-„практик”, в отличие от теоретика, не пребывает в мире чистой рассудочности, но „навязывает собственное „я” читателю”, или, по Сартру, он просто „есть-в-паре-с-другим”. Гомбрович любит повторять известный тезис французского философа, который воспринимается и реализуется в *Дневнике* как идея игры с „другими”: „Человеческая реальность есть то, чем она не является, и не есть то, чем она является”⁸. Однако, „другому”, не посвященному в тайны философии, эта фраза покажется пустой эквилибристикой, и Гомбрович демонстрирует в связи с этим комичную ситуацию непонимания. Из теории Сартра польский автор выносит саму идею „другого” и связанного с этим „количества”. Сама гениальность во взгляде „другого”, в неисчерпаемом „количестве” этих взглядов, может перестать быть гениальностью. Естественно „одинокое самоощущение Адама” Гомбрович противопоставляет самоощущению новых интеллектуалов, „пронизанных количеством аж до сердцевины” (Т. 3, S. 32—33). И в подтверждение передает тревоги Сартра: „Угнетала его (Сартра — Л. М.) огромность этой конфронтации: он — все (...). И, может быть, он бы выдержал, хоть человечество взял на плечи, (...) если бы к этой полноте, охватившей всех, снова не примешалось количество, переполняя полноту поистине неприличным способом... количество экземпляров его произведений... количество изданий... количество читателей... количество комментариев... количе-

⁷ Примечательно, что в *Польских воспоминаниях* Гомбрович говорит как о „практическом” — о польском и американском экзистенциализме.

⁸ Там же. С. 101. См. сходное суждение Антуана Рокантена в романе *Тошнота*: „Все на свете является только тем, чем оно кажется, а ЗА НИМ... ничего”. Сартр Ж. П. Стена: *Избранные произведения*. М., 1992. С. 102.

ство мыслей, вылупившихся из его мыслей, и количество мыслей, вылупливающих из этих мыслей... и количество разных вариантов этих вариантов. (...) Это были Все плюс Количество” (Т. 3, S. 54). Открытия Сартра в передаче третьего лица и предшествующие рассуждения Гомбровича от первого лица тождественны. Среди экзистенциалистов Гомбрович именно в Сартре склонен увидеть родственную душу, „деконструктора” и „автодеконструктора”, союзника в войне, которую ведет с многолюдным Парижем „славянин и латиноамериканец” Гомбрович.

Философское мышление Гомбровича охвачено рамками новеллы с определенными событиями из индивидуальной жизни автора: беседой „за кофе или коньяком”, поездкой по Аргентине с неожиданными открытиями в сфере сознания и т. п. Абстрактные понятия „опредмечиваются”, переходя в противоположность, иногда с пародийным оттенком. Подобной „деформации” подвергаются, например, категории Хайдеггера: его академический экзистенциализм, по сути, весьма далек от „практического” экзистенциализма Гомбровича. „Есть невысказанное дело соответствовать всем требованиям *Dasein*’а а заодно пить кофе с рогалями на полдник” (Т. 1, S. 290), — шутит автор *Дневника*. Гомбрович подходит к философам-экзистенциалистам с позиции „другого”, который может быть посвящен в тайну чужого, иногда нарочно „не понимающего” взгляда.

Сходный мотив несовместимости и одновременного родства абстракции и конкретики Гомбрович подхватит и разовьет в *Дневнике* через четыре года, в четырнадцатой части второго тома. Это „метафизический” рассказ, в котором место философской терминологии занимает одно-единственное, крайне навязчивое зрительное впечатление — „рука официанта”. У Гомбровича это не первое упоминание частей тела с антропологическим подтекстом. Но что значит „рука”? Сам Гомбрович говорит о „редукционной” спонтанности сознания, которое выхватывает ничего не значащие факты и придает им „космический” смысл⁹. Это поистине опыт сотворения мира из случайностей: „Я назвал бы это блужданием на периферии в поисках... Постоянные труды на пограничье, чтобы что-то... Попытка строительства... Попытка (неудачная, как всегда, как все) вознесения там, подальше, какого-нибудь алтаря, из чего-нибудь, в абы каком месте... Ах, это хватание абы чего! Руки официанта в *Café Querandi!*” (Т. 2, S. 196). „Построенный” мир метафоричен: „рука”, по Гомбровичу, есть „маяк” сознания, на который ориентируется „Я”, выплывающая в „открытое море” и попадая в „метафизический шторм”. Одна-

⁹ Как ни вспомнить в предисловии к роману *Космос* „пепельницу”: двукратно упавший на нее взгляд автора „забирает” вещь из бытия в сознание. Ср. высказывание Камю о феноменологии Гуссерля: „Лепесток розы, ежевой столб или человеческая рука приобрели такую же значимость, как любовь, желание или законы тяготения”. Камю А. Бунтующий человек. М., 1990. С. 37.

ко произвольность точки отсчета у Гомбровича не означает дифференциальности объекта, поскольку „рука” является инструментом неожиданного действия, которое бывает направлено на смотрящего индивида. „Рука” официанта является „тихой, прижатой, секретной”; „руки” слушателя, дипломата, студента, „руки” молодых немцев пребывают в „спокойном” состоянии. Но именно „руками” совершаются членовредительства и террористические акты, о которых автор читает в газетах. „Голова” анонимного человека „достойна сожаления”, тогда как „его рука обладает даром претворения химер в действительность, она способна создавать факты” (Т. 2, S. 244). В „привязанности к рукам” немцев мерещится „лес рук”, и вспоминается, таким образом, ночь нацизма. Самосознание крайне подвижно, продиктовано страхом перед непредсказуемостью событий, в которых угадывается „рука дьявола”, „свободная, насколько это возможно, самая свободная” (Т. 2, S. 193—194). Однако „покоящаяся на колене рука” может оказать и косвенное воздействие, спровоцировать взрыв эмоций и страстное желание „извлечь (обладателей рук — Л. М.) из тела и превратить в экзистенцию” (Т. 2, S. 136). Таким образом, метафизический поединок с „рукой” приобретает свойства „бытия-в-паре-с-другим”, но, может быть, этот „другой” ближе не личному „Ты”, но не проясненному и даже слепому „Оно”.

Перед нами остросюжетный, почти „детективный” рассказ с крайне парадоксальными отступлениями и с единственной „скрепой” — непрерывным возвратом ко все той же „руке”. Центристремительная тенденция то возрастает, то спадает: одна-единственная идея „питается” энергетикой философствования. Например, раздумьями над лекцией Хайдеггера о Ницше, в частности над „бездонной” идеей „вечного возвращения”. Подшучивая над „клоунадой” „последних вопросов” (нельзя, в самом деле, стоя „над бездной”, пить „кофе с рогаликами”), трагик и сатирик Гомбрович в то же время чувствует, как таинственная „рука” затягивает в „бездну”. В ницшеанском порыве и не без самоиронии пишет: „Размышляя, готовить или нет белье для стирки, я одновременно становлюсь подобным мосту, отсюда, от первоначал, аж до последнего осуществления того, что предо мной” (Т. 2, S. 191). В тексте о Ницше Хайдеггер показал взаимодействие концепций „вечного возвращения” и „воли к власти” соответственно как существования и сущности¹⁰. В какое соотношение с ними вступает пресловутая „рука”? Она есть сам миф, т. е. синкретичность действительности и мышления. Нечто общепонятное и нуждающееся в расшифровке. Обычное и вызывающее апокалиптический ужас.

Другим текстом, „питающим” миф „руки”, является *Преступление и наказание* Достоевского. Приводится одна из интерпретаций, в

¹⁰ См. Хайдеггер М. *Время и бытие. Статьи и выступления*. М., 1993. С. 66.

которых в большей степени выражается интерпретатор, чем интерпретируемое — и, похоже, по сознательному намерению самого интерпретатора. Поэтому роман о Раскольникове, по Гомбровичу, есть почти что... *Фердидурке*: „Раскольников не одинок — он расположен в определенной группе лиц, Соня... следователь... сестра и мать... приятель и другие... Таков этот мирок. (...). Для себя самого он туманен, а туманности все дозволено. Но он знает, что другие видят его выразительнее, определеннее, хоть и более поверхностно, и для них суд над ним возможен. (...). Но эта совесть не есть его, и он это чувствует. Это особая совесть, возникающая и усиливающаяся между людьми, в этой системе отражений — когда один человек смотрится в другого” и т. д. (Т. 2, S. 199—200). Из предельно оригинальной концепции „зеркального суда” Гомбрович вносит все возможное в центр рассказа. „Создание руки” аналогично „созданию совести” Раскольникова: в начале миф „руки” видится крайне неопределенно („туманно”), но в „зеркальном суде” слов и идей начинается „кристаллизироваться”, приобретает одно или даже несколько значений. Персонажи *Преступления и наказания* „преследуют” автора в развитии этого мифа. Например, Свидригайлов. Размышляя о проявлениях зла в обыденной жизни, причиной которого может стать внешне бездейственная и безобидная „рука”, Гомбрович цитирует всего лишь одно высказывание этого самого „потустороннего” персонажа Достоевского: „А что, если там одни пауки”. Ассоциации боли и отчаяния, вызванные „рукой”, выносятся за пределы повседневности. Страдания загробного мира переживаются как осязаемые, но они гораздо мощнее земной боли, т. к. тянутся целую вечность. И этот метафизический страх может быть „спровоцирован” одним и тем же впечатлением.

Рассказ имеет два эпилога: аргентинский 1960-го года и западноберлинский 64-го. Оба рассеивают тайну „руки” подбором ключей к мифу, не метафизических, но политических и исторических. Остается довольным читатель, готовый получать однозначные ответы. В последнем эпилоге появляется еще один навязчивый предметный образ — „крюк в стене”. Однако напряженное внимание к случайным символам постепенно рассеивается, что обусловлено их возрастающим числом: рука, голова, глаз; пепельница, крюк... Потенциально этот перечень бесконечен. Мы видим, как автор *Фердидурке* и *Дневника* строит „антитерминологию”: с одной стороны, в целях пародии на философские системы, с другой, во имя экзистенциалистского постулата конкретности.

Дневник сопоставим с *Тошнотой* Сартра — разумеется, при учете естественных отличий авторского дневника как такового от романа в дневниковой форме. Тождество читается в первых словах: в эпиграфе к роману Сартра и в знаменитом „автоэпиграфе” Гомбровича к *Дневнику*, четырехкратном „Я”. Сознание в первом лице противопо-

ставляет себя „внешнему” миру, и, таким образом, индивид изначально отклоняет любые версии своего происхождения от „типических обстоятельств”. Указаны дни недели при отсутствии датировки (в подавляющем большинстве случаев), а также кратчайшие записи, фиксирующие само существование¹¹. Но главная аналогия — в „навязчивой близости вещей”, которая беспокоит и героя *Тошноты*, и автора *Дневника*. Перед нами длинный перечень внешне безразличных объектов, в присутствии которых пишущий дневник претерпевает переворот во взаимоотношениях с внешним миром. Человеческое тело воспринимается одним из возможных объектов. Его части кажутся обособленными, даже одушевленными существами. Так, собственную руку герой видит „чужой”. Именно эта контактная часть тела относится к числу активных существ-„паразитов”, преумножающих состояние „тошноты”. Например, рука, похожая на белого червяка. Рука и ноготь, которые будто превращают самого обладателя руки в страдательный объект. Рука и дотрагивающийся до нее чужой палец с непристойной откровенностью. Вот несколько примеров из перечня объектных символов существования. Цель сознания — в том, чтобы „изгнать из себя существование”¹², вопреки природе, которая постоянно навязывает человеку свою беспричинность и неупорядоченность. „Рука” в произведении Сартра, подобно другим объектам внимания, является в конечном итоге одной из иллюстраций к теории существования, тогда как в *Дневнике* Гомбровича она до конца не определимый феномен, с которым входят во взаимодействие весьма неожиданные мировоззренческие построения: и „вечное возвращение” Ницше, и „совесть” Раскольникова, и страх Свидригайлова перед потусторонностью.

Кажется, еще никем не ставились рядом *Дневник* Гомбровича и экзистенциальное мифотворчество эссеиста „серебряного века” Василия Васильевича Розанова. Между тем, аналогии напрашиваются. Во-первых, установка на „бессистемность”, даже хаотичность, что является вполне осознанным художественным эффектом отказа от академической философии. Как следствие — пестрая мозаика личных воспоминаний, философских минитрактатов, литературно-критических комментариев и афоризмов. Во-вторых, столь же принципиальные и даже вызывающие антиномии мышления, которые предполагаются местонахождением автора *между* политическими лагерями, философскими школами и литературными направлениями. Только для Гомбровича человеческое „Я” создается богоравными „Дру-

¹¹ Ср., напр.: „*Вторник*. Ничего нового. Существовал”. Сартр Ж. П. *Стена*. М., 1992. С. 108. У Гомбровича: „*Воскресенье*. Трагедия. Ходил дождем в шляпе, надвинутой на лоб, с поднятым воротником пальто, руки в карманах. После чего вернулся домой. Вышел еще раз, чтобы купить что-нибудь поесть. И съел” (Т. 1, S. 111).

¹² Сартр Ж. П. *Указ. изд.* М., 1992. С. 173. У Гомбровича — наоборот: „навязать” другим существование.

гими”. Розанов же демонстративно отрицает „другого”, совершая бегство в „уединенное” и „живя за занавеской” — это главное различие. В-третьих, — и вот важнейшее сходство — Розанов предшествует Гомбровичу в создании дневника-”провокации” как своеобразного „вызова” читателю, третьей вершины „автобиографического треугольника”, по Малгожате Черминьской. Обращает внимание сама футуристическая нацеленность на возмущение и даже шок читательской аудитории. Например, Розанов пишет: „Каждая моя строка есть священное писание (не в школьном, не в „употребительном” смысле), и каждая моя мысль есть священная мысль, и каждое мое слово есть священное слово. / — Как вы смеете? — кричит читатель. / — Ну вот так и „смею”, — смеюсь в ответ я”¹³. Как не вспомнить „святотатственного” изречения Гомбровича: „В некоторой мере я чувствую себя Моисеем. (...) Ха, ха, почему, спросите — я чувствую себя Моисеем? Сто лет тому назад литовский поэт выковал форму для польского духа, сегодня я, Моисей, вывожу поляков из несвободы этой формы, поляка из самого себя вывожу” (Т. 1, S. 59). Только „вызов” Розанова отнюдь не означает попытки вывести читателя из „русскости”, а наоборот, как можно глубже самому в ней укорениться. Если Гомбрович видел главный национальный порок поляков в излишней традиционности (т. е. высокой степени формализации), то Розанов упрекал русских за нигилизм, т. е. за беспримерное отрицание самих себя.

Эссеистика Гомбровича и Розанова предполагает особый тип образности. Будто специально подбирается не адекватная рассуждениям обстановка: например, мысли о „страшном суде” „за завтраком на природе” либо „за нумизматикой” (точно так же герои Достоевского беседуют на метафизические темы в „кабаке”). Рассуждая о душе, Боге, смерти, Розанов придает им земное, бытовое измерение. Гомбрович, наоборот, возводит на пьедестал неодухотворенное, „незрелое”, но берет, как и Розанов, парадоксальную роль пророка обыденного сознания, высказываясь от имени „молочника, аптекаря, ребенка аптекаря и жены столяра” (Т. 1, S. 147). Это „антиабстрактное”, а значит, „антиэлитарное” миропонимание, хотя оба мыслителя, в свойственной им противоречивости, заявляют (по-разному) аристократичность творчества.

Если роман *Фердидурке* — экзистенциальный (как и *Уединенное* Розанова), т. е. открытие законов экзистенции происходит независимо от доктрины экзистенциализма, то *Дневник* — „экзистенциалистский”: экзистенциализм в нем является не столько его концепцией, сколько темой для обсуждения. Превзошел ли Гомбрович экзистенциализм? Ответ на этот вопрос неоднозначен. Скорее всего, уместен несовершенный вид: писатель весь в неустанных усилиях преодоления философии существования.

¹³ Розанов В. В. Сочинения: В 2-х т. М., 1990. Т. 2, S. 246.

Елена Линдстрем

КЛАССИФИКАЦИЯ РУССКИХ РИТОРИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ

Термин „риторический” происходит от греческого слова „rhetorikos”¹, что в переводе означает „ораторский, относящийся к риторике”. Неслучайно, например, во французском языке для обозначения риторического вопроса используются два абсолютно равнозначных термина „question rhétorique” (риторический вопрос) „question oratoire” (ораторский вопрос)².

Марк Фабий Квинтилиан (1834: 129) подчёркивает, что риторический вопрос задаётся „не для получения ответа, а для убеждения того, к кому он обращается”, т. е. используется как ораторский приём и является одной из стилистических фигур³.

М. В. Ломоносов (1952: 263) пишет, что „вопрошание риторическое бывает не для испытания неизвестных, но для сильнейшего изображения известных вещей”.

П. Фонтанье (P. Fontanier 1821 ed. 1968: 368) отмечает, что „риторическое вопрошание заключается в том, что вопросительная форма высказывания используется не для выражения сомнения или незнания и призыва собеседника к ответу, а, наоборот, для выражения наибольшей степени уверенности, не дающей адресату возможности возразить”⁴.

„Вопрошание”, пишет Ц. Годоров, „становится фигурой, начиная с момента, когда нет нужды спрашивать. Как хорошо заметил Фонтанье, с отрицанием оно утверждает, ... без отрицания оно отрицает”⁵ (Т. Todorov 1967: 111).

Согласно Л. Витгенштейну (L. Wittgenstein 1963: 10), в высказывании типа *Не прекрасная ли сегодня погода?* вопросительная форма является „простым суждением”⁶.

¹ rhetorike — греч. риторика — наука красноречия

² Ср. M. Grevisse 1993.

³ Ср. interrogation figurée — франц. фигурное вопрошание. Этот термин также часто используется в современном французском языке для обозначения риторического вопроса.

⁴ Перевод автора.

⁵ Перевод автора.

⁶ Перевод автора.

Ш. Перельман констатирует, что „имплицитные пресуппозиции в некоторых вопросах могут достигать такого эффекта, что вопросительная форма может рассматриваться как приём выражения иронии”⁷ (Ch. Perelman 1970: 214). Рассматривая в качестве примера высказывание *Что же могло заставить немцев развязать Вторую мировую войну?*, он отмечает, что в данном случае „вопрос скорее направлен не на поиск мотива развязывания немцами войны, а на поиск причины, согласно которой такого мотива найти нельзя”⁸.

Продолжая рассуждения Ш. Перельмана, отметим, что данный риторический вопрос можно перефразировать следующим образом: *Ничто не могло заставить немцев развязать Вторую мировую войну.* Однако, как всем известно, они её развязали, и поэтому вопрос здесь теряет свою интеррогативную функцию и выступает в качестве выражения упрека *У немцев не было никакой причины для развязывания Второй мировой войны, но, несмотря на это, они её развязали.*

Согласно А. К. Михальской (2001: 281), „хороший риторический вопрос — это определённый этап обсуждения темы или рассуждения, формирующий точку зрения слушателей и их чувства так, как это желательно для оратора”. Она также отмечает следующее: „Риторический вопрос во многом близок к намёку: он подсказывает адресату нечто, он заставляет слушателя додумать и сформулировать для себя то, что не договорено оратором до конца. Именно в силу этих особенностей, риторический вопрос — это фигура речи, обладающая мощной диалогизирующей потенцией (возможностью)” (2001: 281—282).

Мы предлагаем подразделить риторические вопросы в зависимости от их семантико-прагматических функций на три типа⁹:

- 1) *Настоящие риторические вопросы*¹⁰ — выражают суждения с утверждением противоположного;
- 2) *Риторические вопросно-ответные единства*¹¹ — заключают в себе вопросы с последующим ответом на них самого говорящего;
- 3) *Рефлексивные риторические вопросы*¹² — высказывания, с помощью которых говорящий размышляет о непонятных для него жизненных явлениях.

⁷ Перевод автора.

⁸ Перевод автора.

⁹ См. E. Lindström (1998b).

¹⁰ Термин автора.

¹¹ Термин автора.

¹² Термин автора.

1.1. Настоящие риторические вопросы

Настоящими риторическими вопросами мы будем называть вопросительные по форме высказывания¹³, в которых содержится суждение с утверждением противоположного, т. е. положительный по форме вопрос выражает отрицательное по смыслу суждение, и, наоборот, отрицательный по форме вопрос выражает положительное по смыслу суждение¹⁴.

В настоящих риторических вопросах одновременно выражается вопрос и ответ на него. Мы не совсем согласны с мнением В. Н. Мороза (1963: 140), который называет настоящие риторические вопросы „мёртвыми вопросами”. Несмотря на то что задающий настоящий риторический вопрос не ожидает от адресата ответа, а сам сообщает ему информацию, он побуждает собеседника к определённой ментальной реакции, которая в некоторых случаях может быть вербальной, как, например:

(1) Вышневецкий: ... *Не для вас ли я купил и отделал великолепно этот дом? Не для вас ли я выстроил в прошлом году дачу? Чего у вас мало? Я думаю, ни у одной купчихи нет столько бриллиантов, сколько у вас.*

Вышневецкая: Благодарю вас. Впрочем, я ничего от вас не требовала.

(А. Н. Островский, *Доходное место*, стр. 87—88).

В большинстве случаев после настоящих риторических вопросов ставится вопросительный знак, например: (1),

(2) *К чему бесплодно спорить с веком?*

Обычай — деспот меж людей. (А. С. Пушкин, *Евгений Онегин*, стр. 195),

(3) — И это тоже удивительно Егорову. *Как это можно любить или не любить работу?* Да Егоров стал бы хоть камни на себе перетаскивать, лишь бы платили, лишь бы не сидеть на шее у Кати, не ходить вот так в ресторан на чужой счёт. (П. Нилин, *Испытательный срок*, стр. 32—33),

(4) — Ну что ж, для начала совсем недурно, — заключил он. — Правда, заметно отсутствие техники. *Да и откуда её взять?* У вас ведь не было наставника-профессионала. (А. Жигарев, *Анна Герман*, стр. 33),

¹³ Вопросительными по форме высказываниями мы называем высказывания, располагающие специальными языковыми средствами выражения категории вопросительности: интонацией (выраженной на письме вопросительным знаком), вопросительными частицами, вопросительными местоименными словами, особым порядком слов (См. Е. Н. Линдстрем 2003).

¹⁴ Ср. В. Н. Мороз (1963), В. И. Горелов (1966), Г. В. Валимова (1967), П. Ре-стан (1968), Л. Д. Бердник (1974, 1978), Т. В. Бульгина, А. Д. Шмелёв (1982), Е. Б. Степанова (1986).

(5) Глумов: Я глуп.

Мамаев: Глуп! Это странно. Как же так, глуп?

Глумов: Очень просто, ума недостаточно. *Что ж тут удивительного! Разве этого не бывает?* Очень часто. (А. Н. Островский, *На всякого мудреца довольно простоты*, стр. 221),

(6) — А что, а что, уже и пошутить нельзя! — завертелся Бисяев. — *Ну чего в шутейном разговоре не скажешь?* Вы пошутили, я тоже посмеялся — а вы к сердцу принимать ... (А. и Г. Вайнеры, *Эра милосердия*, стр. 299).

В (1), (2), (3), (4) и (5) с помощью положительных по форме вопросов выражены суждения с отрицательным ассертивным значением: *Вы всё имеете, Ни к чему бесплодно спорить с веком, Нельзя любить или не любить работу, Неоткуда её (технику) взять, Ничего тут удивительного нет.* В (1), (5) и (6) с помощью отрицательных по форме вопросов выражены суждения с положительным ассертивным значением: *Для вас я купил и отдал великолепно этот дом, Для вас я выстроил в прошлом году дачу, Это бывает, В шутейном разговоре скажешь что угодно.*

П. Рестан (1968: 220) справедливо отмечает, что именно в противоречии между положительной (отрицательной) формой и отрицательным (положительным) значением „кроется сильная экспрессивность риторического вопроса” и что „недаром в письменной форме иногда употребляется восклицательный знак вместо вопросительного”.

В доказательство справедливости этого замечания, приведём примеры настоящих риторических вопросов, после которых употреблён восклицательный знак: (5),

(7) Юсов: *Как же ему не разговаривать!* Надобно же ему показать-то, что в университете был. (А. Н. Островский, *Доходное место*, стр. 91),

(8) Разумеется, Петя ничего не сказал о своих опасениях отцу и брату. *Зачем понапрасну волновать людей!* (В. П. Катаев, *Белеет парус одинокий*, стр. 25),

(9) Сансон: Не будем жалеть об этом, ваша светлость. *Разве мало иных развлечений на свете!* Соколиная охота, танцы при свете факелов, пиры и поединки ... (М. А. Булгаков, *Дон Кихот*, стр. 482).

Следует отметить, что для усиления экспрессивности настоящих риторических вопросов, некоторые авторы употребляют после них вопросительный и восклицательный знаки одновременно, например:

(10) Русин: ... Обещают во второй половине дня дождь. Вы взяли плащ?

Блэйк: Конечно. *Какой же англичанин отправляется путешествовать без плаща?!* (А. Н. Щукин, *Русский язык в диалогах*, стр. 65),

(11) *А разве нам мало тех вдов и сирот, которых и так уже не счесть?!* (Г. М. Марков, *Сибирь*, стр. 295).

Если авторы хотят подчеркнуть неинтеррогативный смысл настоящих риторических вопросов, то они ставят после них точку, например:

(12) — Зачем ездят? — спросил отец.

— *Кто их знает — зачем.* (В. П. Катаев, *Белеет парус одинокий*, стр. 20),

(13) Как бы хорошо никогда не думать о житейских невзгодах! *Что они стоят по сравнению с этой благодатной, душистой весной.* (К. Г. Паустовский, *Сказочник*, стр. 86).

В своей известной работе *Politeness* (Вежливость) П. Браун и С. Левинсон (P. Brown & Levinson 1987) отмечают, что целый ряд настоящих риторических вопросов можно отнести к так называемым „ликоповреждающим” речевым актам или „актам угрозы лицу”¹⁵. Говорящий при совершении такого речевого акта может нанести „ликоповреждение” как адресату, так и самому себе, например:

(14) Марина: *Чем хвалится, безумец! Кто требовал признанья твоего?* (А. С. Пушкин, *Борис Годунов*, том 2, стр. 399),

(15) Альбер: Слушай: *Не стыдно ли тебе своих друзей не выручать?* (А. С. Пушкин, *Скупой рыцарь*, том 2, стр. 429),

(16) Один: О чём там плачут?

Другой: *А как нам знать?* То ведают бояре, не нам чета. (А. С. Пушкин, *Борис Годунов*, том 2, стр. 360),

(17) Я к вам пишу — *чего же боле? Что я могу ещё сказать?* Теперь я знаю, в вашей воле меня презреньем наказать. (А. С. Пушкин, *Евгений Онегин*, том 2, стр. 236),

(18) Дудаков: ... *Да и за что тебе уважать меня? Что я такое?* (М. Горький, *Дачники*, стр. 199).

В (14) и (15) „ликоповреждение” наносится адресату, а в (16), (17) и (18) — самому говорящему.

Настоящие риторические вопросы могут быть и „ликовосхваляющими” речевыми актами¹⁶, например:

¹⁵ Ср. „face threatening acts — FTA”. „Акты угрозы лицу — речевые акты, преследующие цель понизить значимость образа адресата в общественном сознании (в широком смысле). Термин социолингвистики” (А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский 1997).

¹⁶ Перевод автора. Ср. „face flattering acts — FFA”. Термин предложен К. Керрат-Орекьони (K. Kerbrat-Orecchioni 1996).

(19) „Кто бы догадался? А вот я сообразил”. (Г. Н. Троепольский, *Кандидат наук*, стр. 257),

(20) Хлестаков: *Отчего же не заслуживаете?* Вы, сударыня, заслуживаете. (Н. В. Гоголь, *Ревизор*, стр. 196).

В (19) Подсушка мысленно хвалит себя за то, что он повесил правила внутреннего распорядка в Межоблжкормлошбюро. В (20) Хлестаков хочет всячески угодить жене городничего и восхваляет её достоинства.

1.2. Риторические вопросно-ответные единства

Р. А. Лэнхэм (R. A. Lanham 1968) в своей работе о риторических фигурах *A Handlist of Rhetorical Terms* (Перечень терминов риторики¹⁷) в качестве одной из риторических фигур, отражающих понятие риторического вопроса, выделяет фигуру *hypophora*, которая означает „вопрос и ответ на него”.

А. М. Ломов (1969: 50—51) пишет о вопросно-ответных единствах, сводимых „к одному предложению — простому или сложному, в котором мы имеем дело „с особым стилистическим приёмом расчленения одной исходной конструкции на две части с целью более чёткого противопоставления данного и нового. ... „Данное” включается в вопрос, „новое” (без повторения „данного”) — в ответ”.

Д. Н. Александров в своём учебнике *Риторика* определяет „ораторский приём, при котором на заданный вопрос отвечает сам оратор, чтобы привлечь к нему внимание аудитории”, как риторический вопрос (1999: 504—505).

Риторическим вопросно-ответным единством мы предлагаем называть единство вопроса и ответа, в котором ответ следует за вопросной частью и даётся самим говорящим.

Говорящий, таким образом, целенаправленно задаёт вопрос, для того чтобы привлечь внимание адресата к ответу. И именно на ответе в конечном итоге говорящий хочет сосредоточить внимание адресата. Можно сказать, что риторические вопросно-ответные единства представляют собой монологи с внутренним диалогом (или диалоги в монологе), авторы которых выступают в роли говорящего и в роли адресата.

Н. Ю. Шведова (1964: 13) отмечает широкую употребительность таких единств в публицистическом стиле как „тенденцию влияния структурных черт диалога на письменную речь”. Риторические вопросно-ответные единства распространены также в художественной литературе, в научной, разговорной речи и в языке рекламы.

¹⁷ Перевод автора.

В художественной литературе риторические вопросно-ответные единства могут использоваться в авторской, прямой и несобственно-прямой речи. М. М. Бахтин (1929: 135) отмечает, что риторический вопрос и риторическое восклицание „помещаются как бы на самой границе авторской и чужой речи (обычно внутренней), и часто прямо входят в ту или иную речь, т. е. их можно истолковать и как вопрос автора, но в то же время — и как вопрос или восклицание самого героя, обращённое им к себе самому”, и приводит следующий пример риторического вопросно-ответного единства:

Но кто в сиянии луны, среди глубокой тишины, идёт, украдкой ступая? Очнулся русский. Перед ним, с приветом нежным и немым, стоит черкешенка младая. На деву молча смотрит он и мыслит: это лживый сон. Усталых чувств игра пустая ... (А. С. Пушкин, *Кавказский пленник*).

Комментируя этот пример, М. М. Бахтин пишет следующее: „Заключительные (внутренние) слова героя как бы отвечают на риторический вопрос автора, и этот последний может быть истолкован как внутренне-речевой вопрос самого героя”.

Приведём ещё несколько примеров риторических вопросно-ответных единств:

(21) *Что такое станционный смотритель? Суций мученик четырнадцатого класса, ограждённый своим чином токмо от побоев, и то не всегда ...* (А. С. Пушкин, *Станционный смотритель*, том 3, стр. 75),

(22) Умение прозревать в языке следы угнетения со стороны эксплуататоров достигло в академических кругах Америки виртуозности. Можно попробовать на русском примере: *отчего в официальном, бюрократическом языке ваша зарплата называется „оклад”? Оттого, очевидно, что она не „зарплата”: вы гораздо более „зар”, чем вам выплатили. Чтобы скрыть несоответствие затраченного вами труда мизерной выплате, употребляется слово „оклад”: сколько вам положено-накладено, столько и берите, не более.* (Т. Н. Толстая, *Политическая корректность*, стр. 310—311),

(23) *В чём же смысл этой „хитрой” операции? Да в том, что суммы, списываемые на амортизацию (а на деле переходящие в резервный капитал), считаются производственными расходами и на миллионы и миллионы крон уменьшают объявленную предприятием прибыль, ту, с которой взимается налог. Так огромные суммы „законно” укрываются от налога.* (Г. С. Фиш, *Норвегия рядом*, стр. 183),

(24) *... Меня знаете за что уважают? Главным образом за то, что я могу доплюнуть, куда хотите. Хотите — до границы могу доплюнуть, хотите — персонально до вас ...* (В. Е. Ардов, *Сумасшедший*, стр. 50),

(25) Несчастливцев: *Что человек, когда его желания еда и сон? Животное и только.* (Г. Горин, *Счастливец-Несчастливцев*, пьеса),

(26) Говорят, что в споре не всегда побеждает тот, на стороне кого истина. *Отчего же это происходит? Отчего ложь оказывается сильнее? Оттого, что спорят не понятия, а люди, что в споре на равных правах выступают разум и чувство, а ум, как известно, может быть не в ладу с сердцем.* (В. В. Одинцов, *Лингвистические парадоксы*, стр. 162),

(27) *Что их соединяет? Доступная и качественная связь.* (Реклама компании *Zebra telecom*),

(28) *Почему у коалы не бывает насморка? Потому что коалы живут в эвкалиптовых рощах.* (Реклама лекарства *Санорин*).

1.3. Рефлексивные риторические вопросы

Р. А. Лэнхэм (1968) в вышеупомянутой работе о риторических фигурах в качестве одной из них выделяет фигуру *ratioinatio*, которая означает „размышлять посредством вопросов”.

П. Рестан (1968) среди различных функциональных типов вопросительных по форме высказываний выделяет *рефлексивные, вопросы*¹⁸, т. е. вопросы, обращённые к самому себе, на которые говорящий не предполагает получить ответ¹⁹.

Рефлексивными риторическими вопросами мы предлагаем называть вопросительные по форме высказывания, с помощью которых говорящий размышляет о непонятных для него жизненных явлениях.

В рефлексивных риторических вопросах нет противоречия между положительной (отрицательной) формой и отрицательным (положительным) смыслом, как в настоящих риторических вопросах. Рефлексивные риторические вопросы отличаются и от риторических вопросно-ответных единств, в которых ответ эксплицитно даётся самим говорящим. Задавая рефлексивные риторические вопросы, говорящий не знает ответа, а лишь размышляет с помощью вопросов, имплицитно констатируя своё незнание. Такие вопросы распространены в художественном²⁰, публицистическом и разговорном стилях.

Приведём несколько примеров рефлексивных риторических вопросов:

- (29) *Куда, куда вы удалились,
Весны моей златые дни?
Что день грядущий
мне готовит?
Его мой взор напрасно*

¹⁸ Термин П. Рестана (1968).

¹⁹ Ср. М. М. Бахтин (1929), Л. Г. Фридман (1960), С. А. Матвеева (1966).

²⁰ В художественной литературе рефлексивные риторические вопросы могут употребляться в авторской, прямой и несобственно-прямой речи.

- ловит. (А. С. Пушкин, *Евгений Онегин*, том 2, стр. 283),
 (30) Белеет парус одинокий
 В тумане неба голубом!
Что ищет он в стране далёкой?
Что кинул он в краю родном? (М. Ю. Лермонтов, *Парус*,
 стр. 143),

(31) Она не могла не сознаться в том, что она очень ему нравилась; вероятно, и он, с своим умом и опытностью, мог уже заметить, что она отличала его: *каким же образом до сих пор не видала она его у своих ног и ещё не слышала его признания? Что удерживало его? Робость, неразлучная с истинною любовью, гордость или кокетство хитрого волокиты?* Это было для неё загадкой. (А. С. Пушкин, *Метель*, том 3, стр. 66),

(32) *Каким образом далёкие предки Анны Герман, переселенцы из Голландии, в середине XVII века очутились в России? Отправились ли они на восток в поисках счастья или были вынуждены оставить родные места по каким-либо другим причинам?* (А. Жигарев, *Анна Герман*, стр. 7),

(33) С другой стороны, политическая корректность требует „цветовой слепоты”, неразличения цвета кожи: равенство так равенство. *Как быть? Вот нерешаемый вопрос: если в театре лучшие роли должны доставаться лучшим а при приёме на работу должно соблюдаться расовое равенство, то допустимо ли, чтобы роль Отелло досталась корейцу, а Дездемона была чёрной? Если в репертуаре только Шекспир, то что делать актёрам азиатского происхождения?*

(Т. Н. Толстая, *Политическая корректность*, стр. 313),

(34) „Люди всегда будут торопиться. Будут перемещаться со сверхзвуковой скоростью, и всё равно будут торопиться. *Куда всё это устремляется? ...*” (В. Шукшин, *Экзамен*, стр. 3),

(35) *Где начало того конца, которым оканчивается начало?*

(Козьма Прутков, *Плоды раздумья*, ч. 1, *Мысли и афоризмы*, стр. 129),

(36) Но вот вопрос: *всё ли писать или умалчивать?* Если писать всё, если изобразить Тургенева, или описать его таким, каким он был, а не казался, — *кто знает, какие нарекания заслужу я, как нескромный друг, который о друге своём выбалтывает всё, что о нём знает дурного и хорошего, и кому же выбалтывает?* Публике! (Я. П. Полонский, *И. С. Тургенев у себя в его последний приезд на родину*, стр. 395).

Интересно отметить, что в (36) второй рефлексивный риторический вопрос *Кто знает, какие нарекания заслужу я ... ?* одновременно включает в себя вопросную часть вопросно-ответного риторического единства *И кому же выбалтывает? Публике!*

Рефлексивные риторические вопросы могут также выступать в номинативной функции и использоваться в качестве названий литературных произведений и их отдельных глав, научных и учебных пособий, газетных и журнальных статей, кинофильмов, радио- и телепередач, песен и т. п., например, *Кому на Руси жить хорошо?* (поэма Н. А. Некрасова), *Что делать?* (роман Н. Г. Чернышевского), *Кто виноват?* (роман А. И. Герцена), *Кто есть кто?*, *Кем они меня там считают?* (названия глав в политической хронике Ю. Семёнова *Семнадцать мгновений весны*), *Язык мой — друг мой или враг?* (название учебного пособия по культуре речи и стилистике З. К. Тарланова), *Если мы такие работающие, почему такие бедные?*, *А после 2008-го — хоть трава не расти?* (названия статей в газете *Комсомольская правда*, 10 июня 2005 г., стр. 3), *Вложить миллионы, а на выходе?* (название статьи в журнале *Деловые люди*, июнь 2005 г. № 171, стр. 22), *Куда исчез Фоменко?* (название кинофильма), *Отчего, почему?*, *Как вам это нравится?!* (названия телепередач), *Куда уходит детство?*, *Где же вы теперь, друзья-однополчане?* (название песен).

На основании проведённого анализа семантико-прагматических функций выделенных типов риторических вопросов, дадим общее определение риторического вопроса: *Риторическим вопросом мы называем экспрессивно окрашенный ассертивный речевой акт, реализованный с помощью вопросительной конструкции, доминирующей прагматической функцией которого является привлечение внимания адресата к сообщаемой информации.*

БИБЛИОГРАФИЯ

- Александров Д. Н.: *Риторика*. Москва: Юнити, 1999.
- Баранов А. Н.: Добровольский Д. О. *Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике*. Москва, 1997.
- Бахтин М. М. (Волошинов В. Н.): *Марксизм и философия языка*. Ленинград, 1929.
- Бердник Л. Ф.: *Вопросительные предложения с повествовательным значением в русском языке*. Автореферат дисс. канд. филол. наук. Ростов-на-Дону, 1974.
- Бердник Л. Ф.: *О семантике вопросительных предложений*. Проблемы грамматической семантики. Ростов-на-Дону, 1978. С. 30—36.
- Булыгина Т. В., Шмелёв А. Д.: *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва, 1997.
- Валимова Г. В.: *Функциональные типы предложения в современном русском языке*. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1967.
- Горелов В. И.: *О природе риторического вопроса*. Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т. 25. Вып. 4, 1966.
- Квинтилиан М. Ф.: *Двенадцать книг риторических наставлений*. Часть 2. Санкт-Петербург, 1834.
- Линдстрем Е. Н.: *Классификация русских вопросительных по форме высказываний на базе прагматически обоснованной универсальной модели*. Дисс. канд. филол. наук. Москва, 2003.
- Ломов А. М.: *О некоторых типах вопросно-ответных построений в языке газеты*. Труды Воронежского государственного университета. Т. 83. Материалы по русско-славянскому языкознанию, № 4. Воронеж, 1969.

- Матвеева С. А.: *Вопросительное предложение и его стилистические функции в публицистике Герцена А. И.* Автореферат дисс. канд. филол. наук. Казань, 1966.
- Михальская А. К.: *Риторика*. Москва: Дрофа, 2001.
- Мороз В. Н.: *О вопросительном предложении*. Научные труды Ташкентского университета. Вып. 211. Филологические науки. Книга 24. 1963. С. 137—147.
- Рестан П.: *Синтаксис вопросительного предложения*. Осло: Universitetsforlaget, 1968.
- Степанова Е. Б.: *О значении риторического вопроса*. Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология, 3. № 2. 1986. С. 36—42.
- Фридман Л. Г.: *Вопросительное предложение в современном немецком языке*. Дисс. канд. филол. наук. Москва, 1960.
- Шведова Н. Ю.: (1964) *О некоторых активных процессах в современном русском синтаксисе (наблюдения над языком газеты)*. Вопросы языкознания. 1964. № 2. С. 3—18.
- Brown P., Levinson S.: *Politeness*. Cambridge: CUP, 1987.
- Fontanier P.: *Les figures du discours*. Paris: Flammarion, 1968. (В книге собраны произведения, опубликованные в 1821 и 1830 гг.).
- Grevisse M.: *Le bon usage: Grammaire française*. Paris, Louvain-la Neuve: Duculot, 1993.
- Kerbrat-Orecchioni: C. *La conversation*. Paris: Seuil, 1996.
- Lanham R. A.: *A Handlist of rhetorical Terms*. Berkeley and Los Angeles University of California Press, 1968.
- Lindström E.: *Classification et analyse pragmatique des questions rhétoriques en français*. Perles. Lund: Université de Lund, 1998. P. 115—123.
- Perelman Ch.: *Le champ de l'argumentation*. Presses Universitaires de Bruxelles, 1970.
- Todorov: *Littérature et signification*. Paris: Larousse, 1967.
- Wittgenstein L.: *Philosophical Investigations*. Oxford: University Press, 1963.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ТЕКСТЫ

- Ардов В.: В сб. *Советский юмористический рассказ 20 — 30-х годов*, сост. Е. Глущенко. Москва: Правда, 1987.
- Булгаков М. А.: *Пьесы*. Москва: Советский писатель, 1987.
- Вайнеры А. и Г.: *Эра милосердия*, в сб. Приключения, сост. Н. М. Беркова. Москва: Молодая гвардия, 1988.
- Гоголь Н. В.: *Повести. Драматические произведения*. Ленинград: Художественная литература, 1983.
- Горький М.: *Собрание сочинений в восьми томах: том 8. Пьесы*. Москва: Советская Россия, 1990.
- Жигарев А. Л.: *Анна Герман*. Москва: Искусство, 1988.
- Катаев В. П.: *Белеет парус одинокий*. Москва: Художественная литература, 1950.
- Лермонтов М. Ю.: *Сочинения в двух томах: том 2*. Москва: Правда, 1990.
- Марков Г. М.: *Сибирь*, Москва: Художественная литература, 1988.
- Нилин П.: *Испытательный срок*, в сб. Приключения, сост. Х. М. Беркова. Москва: Молодая гвардия, 1988.
- Одинцов В. В.: *Лингвистические парадоксы*. Москва: Просвещение, 1982.
- Островский А. Н.: *Пьесы*. Москва: Московский рабочий, 1974.
- Паустовский К. Г.: *Повести и рассказы*. Ереван: Луйс, 1986.
- Полонский Я. П.: *Проза*. Москва: Советская Россия, 1988.
- Прутков Козьма: *Полное собрание сочинений*. Москва, Ленинград: Советский писатель, 1965.
- Пушкин А. С.: *Сочинения в трёх томах*. Москва: Художественная литература, 1986.
- Семёнов Ю. С.: *Семнадцать мгновений весны: Политическая хроника*. Москва: Современник, 1987.

Тарланов З. К.: *Язык мой — друг мой или враг?* Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского ун-та, 2003.

Толстая Н. Н., Толстая Т. Н.: *Двое: разное*. Москва: Подкова, 2001.

Троеспольский Г. Н.: *Собрание сочинений в четырёх томах*. Москва: Современник, 1987—1988.

Фиш Г. С.: *Здравствуй, Дания! Норвегия рядом. Отишельник Атлантики. У шведов*. Москва: Советский писатель, 1977.

Шукшин В.: *Рассказы*. Москва: Художественная литература, 1979.

Шукин А. Н.: *Русский язык в диалогах*. Москва: Русский язык, 1983.

Росица Стефчева

ЗА РЕФЕРЕНЦИАЛНАТА РАЗДВОЕНОСТ НА ТЕМПОРАЛНО-ВИДОВИТЕ ФОРМИ В ДВЕ СТИХОТВОРЕНИЯ НА В. ПОПА И П. СЛАВЕЙКОВ

Интерпретацията на глаголно-предикатните форми и приписването на значения — референциално/нереференциално, зависи от взаимодействието на изреченските конституенти и на непосредственото текстово обкръжение.

Значенията на темпоралните форми интегрират не само вътрешносистемни категориални отношения, но и комуникативно-когнитивни „смисли”, които говорещият субект имплицира в своето изказване. Обусловеността на системните отношения от типа дискурс е отбелязана за първи път в изследванията на Е. Бенвенист и В. Поспелов. През последните години в руското езикознание се изгражда моделът на комуникативната граматика, в която значенията на езиковите елементи се определят в зависимост от участието им в речевите сфери и комуникативните регистри.

В монографията си „Коммуникативные аспекты русского синтаксиса”, издадена през 80-те години, Г. Золотова формулира необходимостта от комуникативното проучване на темпоралните форми: „Представляется, что при дальнейшей дифференциации и систематизации форм и значений глагольного времени важно обратить внимание на различие речевых сфер, в которых употребляются те или иные формы глагола. Изучение их, таким образом, выходит за рамки синтаксиса языка в область синтаксиса речи и стилистики” [Золотова 1982:321]. Участието на темпоралните форми в текст с определена стилистична принадлежност се осъществява чрез посредничеството на комуникативните регистри, а самите регистри се обособяват въз основа на комплекс от критерии: „уровень конкретности/абстрактности, моделируемая в тексте позиция говорящего и способ познания мира, характер воссоздаваемой в тексте действительности.” [Сидрова 2002: 96]

Противопоставянето на сюжетни и несюжетни времена, съществуващо като комплекс от признаци в различните типове повествование, дава основание на Золотова да определи два основни комуни-

кативни „блока“ — изобразителен и информативен. Основният признак, по който се диференцират, е наличието/отсъствието на локализация във времето. Пресичането на този признак с тематичните доминанти — действия, състояния, качества — на различните видове функционални текстове води до обособяване на няколко регистрови подтипа: изобразително-повествователен/изобразително-описателен и информативно-повествователен/информативно-описателен. В комуникативните регистри се „оглеждат“ и разнородни когнитивни структури, чието присъствие в текста определя характера на отразената действителност или нейния концептуален вариант в съзнанието на говорещия.

Референциално и нереференциално употребените видово-темпорални форми участват в изграждането на текстовия хронотоп и служат за диференциация на изобразителния и информативния регистър. В поетическите текстове често присъстват едновременно признаци на двата типа регистри (на нивото на предикатно-аргументната структура) и разколебават еднозначния прочит на темпоралните форми. Явлението се определя като „множественост референции“ (Ревзина О. Г.) или „расщепленност референции“ (Якобсон Г. О.) [Цит. по Сидорова 2000: 104]. Функционалната омонимия на темпоралните форми (или тяхната функционална амбивалентност) е заложена в системата на езика — поради особености на морфемната си структура темпоралните форми за сегашност са немаркирани по дуративност (актуалност, процесно значение) и итеративност (хабитуално значение). В избраните художествени текстове на В. Попа и П. Славейков ще демонстрираме именно „съжителството“ на референциална и нереференциална повторителност на глаголното действие. В понятието „референциална повторителност“ влагаме смисъла, с който го употребява М. Ивич — „глагол радњу именује у референцијалном смислу само онда кад је исказује као стварност, актуелну у садашњости, прошлости или будућности.“ [Ивић 1985: 37], а в понятието „нереференциална повторителност“ — липса на актуализиран референт върху оста на времето, или референциална потвърдимост в плана на миналото, настоящето и бъдещето. Ще внесем и уточнение в понятието „глаголно действие“ — терминът е условен, защото могат да се повтарят както дискретните във времето действия, така и недискретните, траещи като процес, състояния и релации.

При разчитането на информацията от художествените текстове ще си служим със стратегии на разбирането [Ван Дейк и Кинч 1988]:

— комуникативни — макростратегии, реторични и стилистични стратегии; проява са на комуникативната компетентност на участниците в речевата ситуация;

* макростратегии — носителят на езика (декодер на речевото съобщение) прави предположение относно кодирания смисъл, преди да разполага още със структурната цялост на абзаца или на целия

текст. Темата на текста и типът регистър (изобразителен или информативен) често се потвърждават от минимум текстова информация — от заглавието, инициалните пропозиции, тематичната мрежа (ключовите думи)

* стилистични стратегии — осъществяват стилистичната свързаност между пропозициите на базата на стилообразуващите средства в информативните и изобразителните регистри

* реторични стратегии — служат за повишаване на ефективността на дискурса и на комуникацията. Те намират място в локалната свързаност на пропозициите като проява на кореферентни отношения

— стратегии на локалната свързаност — служат за установяване на значими връзки между изреченията в текста. Декодерът (читател, събеседник) извършва ефективно търсене на потенциалните връзки между фактите, обозначени от пропозициите. Прояви на локалната свързаност са кореферентността, езиковата синонимия, антонимия и хипонимия;

— пропозиционални — представляват стратегическо конструиране на пропозиции на базата на лексикалните значения и на синтактичната структура на изреченията. Те съотнасят пропозиционалното съдържание с референциалния свят и едновременно с това активират процесите на квантификация в предикатно-аргументната структура;

— лингвистични — представят кодната компетентност на читателя/събеседника или способността му да интерпретира (разчита) информацията, кодирана във формалните езикови обозначители — фонеме, морфеме, хипотактични и паратактични конструкции.

Чрез стратегиите на разбирането се структурира анализът на езиковата информация се — очертава се интерактивен модел на интерпретацията.

Васко Поја

* * *

*Руке твоје ѓламсају
На оѓњишту усред мога лица*

Руке твоје ошварају ми дан

*Руке твоје цвеџају
У удаљеној ѓусџињи у мени
Где још нико није закорачио*

*Руке твоје сањају у мојима
Сан свих озвезданих руку на свеџу.*

1. Комуникативни стратегии

1.1. Речева стратегия — съчетават се признаци на информативния и на изобразителния регистър в съответствие с амбивалентността на художествените внушения:

— акционална и качествена тематична доминанта — поетичната тема — любовта — е изградена посредством мрежа от сюрреалистични образи: *руке — йламсају — оғњищѝе моѧ лица; руке — цвейѝају — йусѝиња у мени; руке — ойѝварају — дан; руке — сањају — сан*. Системната съчетаемост на лексемите е нарушена — обективният свят в поезията на В. Попа „преживява” дезинтеграция, която се компенсира от повторното съединяване на стихните и елементите в интимната екзистенция на индивида;

— пространствено-времените ориентири са разколебани във фрагментарния, „разсеян” образ на света — траенето на нещата е одно-временно актуално (дуративно) и вечно (итеративно).

* Макростратегия — заглавието на поетичния цикъл „*Далеко у нама*” сигнализира преобръщане на читателските рецепции: съединяват се пространствен определител („далеко”) и екзистенциална величина („у нама”) — поставя се акцент върху субективното възприятие на времето и пространството.

* Стилистични стратегии — стилово маркирани средства са метафорите *руке йламсају, руке цвейѝају* и т. н.; те представляват лексикални импулси за проникване в референциалната нееднозначност на художествения свят.

* Реторични стратегии — анафората *руке* допринася за изграждане на тематичното единство на стихотворението; ръцете са поетичен образ на взаимността, която се случва „сега” и „винаги”

2. Пропозиционални стратегии:

— множеството ситуации е разположено в период, съвременен или актуален на локализатор 1 (МГ);

— кванторни единици на референциалната повторителност: акционални предикатни лексеми — *йламсају, цвейѝају, ойѝварају, сањају*; деиктичните лексеми (притежават потенциална възможност да участват в репродуктивен кадър) *руке, оғњищѝе, лице, далека йусѝиња, сан* в действителност рисуват пейзаж, но сюрреалистичен;

3. Стратегии на локалната свързаност:

Вж. Макростратегия, стилистични и реторични стратегии

4. Лингвистични стратегии:

— грамема **сегашно време** за референциална и неререференциална съвременност — морфемен код за ориентация на съвременност/ актуалност — тематични гласни на сегашната основа: -ЈУ (*йламс-А-ЈУ, цвейѝ-А-ЈУ, ойѝвар-А-ЈУ, сањ-А-ЈУ*); за континуативност: — -А- (*йлам-*

с-А-ЈУ, цвей-А-ЈУ, ойвар-А-ЈУ), -ЈА- (саЪ-А-ЈУ). Окончанието в 3 л. мн. ч. съдържа освен тематичната гласна на сегашната основа и окончанието за лице: „...завршетак 3. л. мн. презента садржи у себи лични наставак и наставак за основу презента. Тај завршетак овог облика је двојак.” [Стевановић 1969: 336]

Пенчо Славейков

Сън за щастие

* * *

*Спи езерото; белостволи буки
над него свождат вити гранки,
и в тихите му тъмни глѐбини
претитат отразени сянки.*

*Треперят, шептят белостволи буки,
а то, замряло, нито трепва...
Понякога му сал повърхнини
дѐлгѐ от лист отронен сета.*

1. Комуникативни стратегии:

1.1. Речева стратегия — избор на изобразителен и на информативен регистър в съответствие с нееднозначността на художественото внушение:

— акционална и качествено-повествователна тематична доминанта: 1) I строфа и първите два стиха на II строфа — „поместеност” на лирическият аз в пейзажната картина — изобразителните детайли рисуват покой (*спи; тихи, тъмни глѐбини; сянки; шептят; замряло; нито трепва*) и движение (глаголите *свождат* и *преплитат* са едновременно описателни и изобразителни; *треперят*); в репродуктивния кадър присъстват цветове (*белостволи, тъмни*), форми (*вити гранки*), движения (*свождат, треперят, сепва*), звуци (*шептят*); 2) последните два стиха разколебават актуално траещия пейзаж — позицията на поета импресионист е заменена от позицията на поета, рефлексиращ върху състоянията на природата — с поглед върху миналото, настоящето и бъдещето. „Случва” се онази референциална „раздвоеност”, която е ключ към смисъла на творбата — поривът към движение и безметежното спокойствие, вътрешният драматизъм и спокойното съзерцание като трайно душевно състояние, като пейзаж на душата;

— референциално (перцептивно) сегашно време, съответстващо на актуалния хронотоп — *спи, свождат, преплитат, треперят, шептят, трепва*; неререференциално (субективно-актуално) сегашно време на рефлексииите на лирическият аз — *Понякога му сал повърхнини/дѐлгѐ от лист отронен сета*.

1.2. Фреймов модел:

— екстериоризация на вътрешния, духовен свят и на ценностно-емоционалното преживяване на света.

* Стилистични стратегии:

— според стратегиите на общуване с лирическия текст заключителното двустийшие се възприема като поанта, като развитите на смисъла в друга посока — в последните два стиха се сменя регистърът — от изобразителен към информативен, от първоначалното впечатление за наблюдение на природна картина към усещането за съзercание и вглъбяване в собствения емоционален свят.

2. Стратегии на локалната свързаност:

— инициалната пропозиция *Спи езерото...* въвежда читателя непосредствено в изобразявания пейзаж; читателят споделя позицията на наблюдател с лирическия аз и сам е участник в актуалния хроно-топ на пресъздаденото.

1. Пропозиционални стратегии:

— множеството ситуации — недискретно, континуирано състояние (*спи, свождат, преплитат*) — от репродуктивния кадър е локализирано в период, съвременен на МГ — локализатор 1; множеството ситуации на нереперенциалната повторителност (*понякога... сепва*) е разположено в период, актуален на МГ;

— кванторно характеризирани предикатно-аргументни структури: 1) референциална повторителност: кванторни оператори — определителен член-ТО (*Спи езерото*); кванторни единици — перцептивни предикатни лексеми — *треперят, шептят, нито трепва* — глаголите съдържат сема „наблюдаемост“; *спи, свождат, претитат* — глаголи за състояние; аргумент пространство в ед. ч. — *езерото*; аргумент субект — определена дескрипция — *белостволи буки*; 2) нереперенциална повторителност — кванторен оператор за екзистенциалност — *понякога*.

2. Лингвистични стратегии

— избор на грамема за референциална повторителност — **сегашно време** — морфемна комбинация за съвременност/актуалност — -И- (*сп-И*), -А- (*свожд-А-т, преплит-А-т, трепв-А*), — А- (*трепер-А-т, шепт-А-т*); за вътрешна континуативност — промени в кореновия вокал и на морфемната граница — *св-О-ЖД-* + тематична гласна, която съвпада с видообразуващата морфема -А-;

— избор на грамема за нереперенциална повторителност — **сегашно време** — морфемна комбинация за съвременност/актуалност — -А- (*сепв-А*) и за вътрешна континуативност — -В- (*сеп-В-А*);

— граматично значение „определеност“ — избор на членна морфема -ТО;

— полипредикативни конструкции — *спи, свождат, претитат, треперят, шептят, трепва* — очертават епизод (монотемпорален период) на наблюдението.

В заключение можем да обобщим, че снемането на противопоставянето референциална : неререференциална употреба е художествено значим факт, а изучаването на функционалната амбивалентност на видово-темпоралните форми е един от пътищата на познание на художествения свят на автора.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Българо-полска ... 1990: Българо-полска съпоставителна граматика. Т. 2. Семантичната категория определеност-неопределеност. 1990
- Ван Дейк и Кинч 1988: Т. А. Ван Дейк и В. Кинч. Стратегии понимания связного текста. — *Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка*, вып. XXIII, 1988, стр. 153—211
- Ван Дейк: Т. А. Ван Дейк. Язык, познание, коммуникация. Сборник работ. Москва, 1989
- Золотова 1982: Г. А. Золотова. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва, 1982
- Золотова 2002: Г. А. Золотова. Категория времени и вида с точки зрения текста. — *Вопросы языкознания*, 3/2002, стр. 8—29
- Лашкова 1994: Л. Лашкова. За ролята на дискурса в съпоставителните изследвания на славянските езици. — *Грамматика и семантика на славянските езици в комуникативен аспект*, София, 1994
- Манерко 2000: А. Манерко. Новая методика исследования категоризации в лингвистике. — *Вестник Московского университета*, Серия 9, Филология, 2/2000, Сидорова 2000: М. Сидорова. Функциональная амбивалентность видовременных форм в поэтическом тексте. — *Вестник Московского университета*, 1/2000, Серия 9, Филология, стр. 95—110
- Стевановић 1969: М. Стевановић. Савремени српскохрватски језик. Т. 2. Синтакса. Београд, 1969
- Ivić 1985: M. Ivić. Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljanu radnju. — *Lingvistički ogledi*. Beograd, 1985, str. 37—55
- Ivić 1995: M. Ivić. O razlikovanju načelnog od konkretnog saopštavanja. — *O zeleonom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd, 1995, str. 188—197

Радмила Жугић

ТЕМПОРАЛНО ГЕНИТИВНО ЗНАЧЕЊЕ У ГОВОРУ ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА¹

1. Дијалекатска синтакса српског језика најмање је проучавана област у сфери дијалектолошких истраживања српских народних говора. Она се у монографским описима говора своди на краће представљање употребе падежних облика у оквиру морфолошког система. Досад су објављене само две монографије које фокусирају дијалекатску синтаксичку проблематику, односно употребу падежних облика у конкретним говорима, али су ретки и радови који су у целости посвећени једном дијалекатском синтаксичком питању. Прва монографија, *Синтакса левачког говора I, Употреба падежних облика* Радоја Симића, појавила се 1980. године, а друга, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља* Софије Милорадовић, 2003. године.

Резултати истраживања из наведених монографија, као и синтаксички подаци у оквиру морфолошких разматрања из монографија посвећених опису говора призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске зоне биће нам путоказ за што детаљније представљање употребе само једног значења у оквиру само једног падежног облика у говору јабланичког краја. При том ћемо се укратко осврнути на стање у стандардном српском језику с једне стране, а с друге стране на ситуацију у неким говорима призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске зоне, као и говорима који су у свом језичком развоју трпели утицаје говора једне или друге дијалекатске зоне, те се као такви и на плану синтаксе падежа одликују специфичним цртама.

2. У деклинационом систему овога говора јужноморавског² дијалекатског типа у потпуности је превладала аналитичка, балканистичка предлошко-падежна конструкција од предлога и општег падежа (предлог + ОП), у којој се општим падежом изражавају функције и

¹ Јабланички крај обухвата насеља у сливу реке Јабланице у Јужној Србији. Пратећи вододелнице слива Јабланице, јабланички крај је омеђен са северозапада планином Радан, са севера сливом Пусте реке, са североистока средишњим делом леве стране слива Јужне Мораве. Источну границу овог подручја чини слив Ветернице, а југоисточну врањски крај. Са јужне и западне стране јабланички крај је отворен према Косову.

² Белић 1905: 46.

разноврсна значења свих зависних падежа.³ Сходно томе, овде се може говорити о исказивању темпоралног генитивног значења предлошко-падежним синтагмама у којима се именички члан синтагме искључиво своди на општи падежни облик (ОП) с генитивном функцијом.

3. За темпорални генитив у савременом српском језику везују се следећи предлози: ОД, ИЗ, С(А), ИЗА, ИЗМЕЂУ, ИСПРЕД, ДО, БЛИЗУ, КОД, ПРЕКО, НАКОН, ПОСЛЕ, ПРЕ ОКО, УСРЕД, ПОСРЕД, НАСРЕД, ЗА.⁴ Многи од наведених предлога јављају се уз ОП у функцији темпоралног генитива и у испитиваном говору, али јавиће се и неки предлози својствени дијалекту коме јабланички крај припада, што ће потврдити даље излагање.

Темпорална синтагма ОД + ОП

„Почетак времена, односно име временског појма од којег се узима какав временски размак ... стоји ... у генитиву с предлогом од.”⁵ За разлику од стандардног језика, иницијална тачка времена *x* у јабланичком говору исказује се искључиво предлошко-падежном синтагмом ОД + ОП (у функцији Г (/генитива/).⁶ Симић у Левчу бележи само једну потврду темпоралног генитива са именцом у ОП,⁷ док се у Параћинском Поморављу јавља напоредна употреба ОД + Г/ОП.⁸

Примери из говора јабланичког краја: она е болињава *о[д] де-и́ињсто*; од *Божíћ* натáм вóдимо гостíнке; *о́и* *и́а́ни́ивек* су теј фамили́е слогувáле; тká'е *о́и* *и́онедéник* до субóту; од *ју́и́ро* пóчне вечéру да спрáља; трљка се на бунáр од *ју́и́ро* до плáдне; *о[д]* *дру́ги* *рáзреду́чи* тај прédмет; óдлична је *о́и* *кра́ј*⁹ до кра́ј; замучíла се је од *вечéру*, не мóш се раскрсне; од *Ђурђе́вдън* навáм берéмо трáвке; *о́и* *Пóкладе* до Мíтровдън свé у њíве.

Темпорална синтагма ДО + ОП

Темпорална синтагма од предлога ДО и именице са временским значењем у ОП, семантички је еквивалентна синтагми ДО + Г у

³ Ивић П. 1958: 112 и Тополињска 2002: 10.

⁴ Стевановић 1991: 215–216, 237, 250, 266–267, 272, 279, 297, 301, 312, 332, 342–344, 348, 349.

⁵ Исто: 215.

⁶ Овакво стање бележе још: Богдановић 1979: 109; Богдановић 1987: 236; Ђирић 1999: 156; Марковић 2000: 224.

⁷ Симић 1980: 42.

⁸ Милорадовић 2003: 83.

⁹ У говору јабланичког краја синтагма от крај има темпорално значење „од почетка”. О његовој употреби у Параћинском Поморављу и неким косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима исп.: Милорадовић 1999, 457–461.

стандардном језику.¹⁰ Предлог ДО уз Г или ОП фреквантан је и обичан, слично предлогу ОД, и у говорима назначеним у фуснотама 3, 4 и 5 за конструкцију ОД + ОП у значењу временског одређења.

Још Стевановић је уочио диференцијацију у лимитирању временна конструкцијом ДО + Г, која може да значи само почетак појма с именом у генитиву (до распуста), али и сам крај временског појма (што ме до краја чека).¹¹ На ову појаву пажњу скреће и Милорадовић.¹²

Оба аутора наводе доста потврда за темпоралну синтагму ДО + Г (савремени српски), ДО + Г/ОП (Параћинско Поморавље), али се мора констатовати да је и код једног и код другог много више примера којима се везом од предлога ДО и Г или предлога ДО и Г/ОП означава временски интервал до почетка оног времена означеног именицом у Г или ОП. Ова ситуација се може објаснити једино чињеницом да предлог ДО може изразити финалну или крајњу тачку само у синтагми са именицом *крај*. Другим речима, конкретизација временске секвенце темпоралним генитивом ДО + Г (ДО + Г/ОП; ДО + ОП) искључиво зависи од семантике падежног члана ове темпоралне конструкције.

Такав је однос фреквенције темпоралних синтагми ДО + именица са временским значењем у ОП и ДО + именица *крај* у ОП и у говору јабланичког краја: *ће тѐрамо до Божић*; *не спиће до зору*; *неће спиће до њоловин ноћ*; *ће ме чека за паре до субоћу*; *нећу едем до вечеру*; *неће има брашно до вршидбу*; *има рабџтимо све до зиму*; *ће посејемо до Мидровдџн*; *ће поправи бцене до расџус*;

Їма се мџчи до крај; *ће видџмо коџе ће бџде до крај*.

Темпорална синџаџма ИЗ + ОП

Предлошко-падежна синтагма ИЗ + Г типа *из деџињсџва, из давнине* и сл., у савременом српском језику изгубила је право падежно значење и има функцију прилошког одређивања глагола.¹³

У говору јабланичког краја редовно се употребљава синтагма ИЗ + ОП (у функцији темпоралног генитива) (пџђемо *и[з] зџру*) са значењем *изџуџра, у џрвџм џуџарњџм саџџма*. Дакле, и овде се јасно уочава трансформација генитивног темпоралног значења у прилошку одредбу за време.

У синтагатским изразима од предлога ИЗ и именицу у Г, која означава одређену временску секвенцу, нпр. *из дана у дан*, темпорално генитивно значење је ишчезло, тако да се изрази попут овог осе-

¹⁰ Стевановић 1991: 297.

¹¹ Исто.

¹² Милорадовић 2003: 91.

¹³ Стевановић 1991: 237.

ћају као прилошке одредбе за начин: *из дан у дан* значи *сваког дана, свакодневно*.¹⁴ Овакво стање јесте и у нашем испитиваном говору, у конкретном случају са једним синтаксичким преобликовањем, па је синтагматска веза ИЗ + Г (из дана у дан) из савременог српског језика дала Н + ИЗ + ОП (дњн из дњн).

Генитивном синтагмом од предлога ИЗ и ОП може се у јабланичком крају исказати и темпоралност „оријентационог типа”¹⁵: одала се *и/з/ шкóлу одма́*. Синтагма *и/з/ шкóлу* у наведеној реченици, без допуне прилогом за време *одма́*, била би у функцији аблативног, а не темпоралног генитива. Напред наведена реченица семантички је еквивалентна реченици: одала се по́сле (завршену) шкóлу, али се ова синтаксичка структура неће чути у испитиваном говору. Конструкција *и/з/ шкóлу одма́* даје у стандардном српском прилошку синтагму *йосле/након завршене школе*. Овај тип темпоралног генитива констатије и Милорадовић (брат ми радио из школе одма), указујући на околност да је „функција синтаксичког маркера *одма* била ... пресудна да предлог *из* послужи као кондензатор прилошке синтагме *йосле/након завршене школе*.”¹⁶

Темпорална генитивна синтагма с предлогом ИЗ није забележена у Алексиначком Поморављу,¹⁷ Бучуму и Белом Потоку,¹⁸ Заплању¹⁹ и Понишављу,²⁰ док је у Левчу забележен само један пример, и то са именом у генитиву.²¹

Из овог делимичног прегледа синтагматске конструкције ИЗ + Г/ ИЗ + ОП у генитивној функцији, може се закључити да је она и у већини говора призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске зоне, слично стању у стандардном српском језику, изгубила право падежно значење и у функцији је прилошке одредбе за време.

Темпорална синтагма ПРЕКО + ОП

Конструкцији ПРЕКО + ОП (у функцији генитива), на семантичко-синтаксичком плану, синонимична је предлошко-падежна веза ПРЕКО + Г у стандардном српском језику, којом се осим просторног исказује и темпорално значење.²²

Наводимо примере из говора јабланичког краја за исказивање времена током којег се врши радња управног глагола наведеном кон-

¹⁴ Исто.

¹⁵ Милорадовић 2003: 104.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Богдановић 1987: 237—238.

¹⁸ Богдановић 1979: 108.

¹⁹ Марковић 2000: 225.

²⁰ Ђирић 1999: 155—162.

²¹ Симић 1980: 45.

²² Стевановић 1991: 332, 333.

струкцијом: *ѿреко цел дѣн*; не спїѣ *ѿреко нѡћ*, лѹнса; *ѿреко лѣтѡ* се утѣпамо работѣѣћи, *ѿреко зїму* мѡло одмѡрамо; и лѡшо и ѡрно сѣм претурила *ѿреко мој вѣк*.

Наша дијалекатска синтакса падежа бележи реализацију генитивног темпоралног значења и предлошко-падежном синтагмом ПРЕКО + Г/ОП.²³ У говору Алексиначког Поморавља нема посведоченог генитивног темпоралног значења са предлогом ПРЕКО,²⁴ док га исти аутор констатује у говору Бучума и Белог Потока, реализованог конструкцијом од овог предлога и ОП.²⁵ Овако је још и у говору Заплања,²⁶ као и у говорима Понишавља.²⁷ За разлику од неких других предлога који остварују темпорално значење, додуше много ређе, у синтагми са ОП, у Левчу је ова конструкција непозната, па се темпорални генитив изражава синтагмом ПРЕКО + Г.²⁸

Темпорална синтагма ОКО + ОП

Предлог ОКО у синтагматској вези са управном именичком лексемом у општем падежном облику, остварује функцију темпоралног генитива означавајући приближно време које може бити мало пре или мало после времена *x* с именицом у ОП:

Око Свѣтїлију почне да стасѹје бостѡн; ће сїпеш помїе на свињу *око ѿлѡдне*; трѣба се отѣли *око Божїћ*; такѡј никако *око Велигден* бѣше аперїсана.

Ово генитивно значење остварује се, као и у јабланичком говору, синтагмом од предлога ОКОЛ (другог облика предлога ОКО) и именице у ОП и у говору Бучума и Белог Потока,²⁹ односно од предлошког лика ОКО и ОП у говору Заплања,³⁰ док у Алексиначком Поморављу са овим предлогом није забележено.³¹

Занимљиво је да се ОКОЛ + ОП јавља у говорима Понишавља у генитивном месном значењу, али се овом конструкцијом не потврђује и генитивно темпорално значење.³²

Параћинском Поморављу се овај предлог за означавање времена у две трећине забележених примера везује за име у генитиву, док је једна трећина примера с именом у ОП у функцији генитива.³³ У ле-

²³ Милорадовић 2003: 108.

²⁴ Богдановић 1987: 236.

²⁵ Богдановић 1979: 112.

²⁶ Марковић 2000: 230.

²⁷ Ђирић 1999: 159.

²⁸ Симић 1980: 54.

²⁹ Богдановић 1979: 111.

³⁰ Марковић 2000: 228.

³¹ Богдановић 1987: 233—245.

³² Ђирић 1999: 160.

³³ Милорадовић 2003: 112.

вачком говору, пак, темпорално генитивно значење с предлогом ОКО потпуно искључује везу овог предлога са ОП.³⁴

Темпорална синџаџма (У)ОЧИ + ОП

Овај предлог се у говору јабланичког краја често среће и у лику ОЧИ. Он у наведеном значењу, у синтагми са ОП, служи „за одмеравање времена према неком познатом временском отсеку.”³⁵ То су обично имена општепознатих празника, или уопштене лексеме типа слава, светци:

Прасе се не гоји *уочи Божић*; мьстимо јајца *очи Велигден*; дође быш *уочи Свейи Николу*; наиде *уочи славу*, те ни поможе; не рабџти, ћерко *уочи свейџи* за здравје.

Конструкције од предлога УОЧИ/УЧИ и ОП са временским значењем генитива забележене су и у Алексиначком Поморављу.³⁶ Овакво стање је и говорима Понишавља, с том разликом што се уместо предлога (У)ОЧИ јављају синонимични предлози СПОРЕД/СПРОТИ.³⁷ У Запаљу се темпорални генитив изражава такође конструкцијом са ОП, али су уместо претходно наведених предлога у употреби предлози (С)ПРЕМА/(С)ПРОМА.³⁸ У Бучуму и Белом Поточу забележен је само један пример са темпоралним генитивним значењем од предлога СПРОМ и ОП уз опаску аутора да је овај предлог „са значењем уочи.”³⁹

У Параћинском Поморављу се предлози ОЧИ/УЧИ/УОЧИ везују за временску именичку одредницу која се много чешће јавља у облику ОП у генитивској функцији, но у облику генитива.⁴⁰ Левачки говор, попут стандардног српског језика, познаје само предлошко-падежну везу УОЧИ + Г.⁴¹

Темпорална синџаџма ПОСЛЕ/ ПО + ОП

У говору јабланичког краја готово да се може говорити о подједнакој фреквенцији ова два предлога у вези са општим падежним обликом у функцији генитива са темпоралним значењем постериорности: *после рајџ*, вышке су не јеле; изорáмо *после Мийшовдџн*, готово пре[д] сџму; наиде *после џолџму вечеру*; *по ручџк* одма џтџде; бџше тај

³⁴ Симић 1980: 51.

³⁵ Ивић М. 1958: 144.

³⁶ Богдановић 1987: 329.

³⁷ Ђирић 1999: 162.

³⁸ Марковић 2000: 232.

³⁹ Богдановић 1979: 113, у фусноти.

⁴⁰ Милорадовић 2003: 120, 121.

⁴¹ Симић 1980: 57.

мука одма̄ *їо свáдбу*; умрела е *їо Свейїи Сáву*; *їо обéд* одма̄ отóмо; *їо слáву* она̄ дође, слáву бéмо прекарáли.

Предлога ПО у темпоралном генитивном значењу нема у употреби у стандардном српском језику.⁴² Овако је и у левачком говору, дакле ПОСЛЕ + Г.⁴³ У Бучуму и Белом Потоку предлог ПОСЛЕ се користи за исказивање генитива места, док се предлог ПО са ОП уопштио за темпорално генитивно значење.⁴⁴ У Алексиначком Поморављу ситуација је обрнута: темпорални генитив се изражава само конструкцијом ПОСЛЕ + ОП, док се веза предлога ПО са ОП користи за исказивање неких других падежних облика.⁴⁵ У говорима Понишавља за темпорални генитив резервисан је само предлог ПО, али података о предлогу ПОСЛЕ нема, ни за потврду месног ни темпоралног генитивног значења.⁴⁶ Овако је и у говору Заплања.⁴⁷ У говору Параћинског Поморавља темпорални генитив са предлогом ПО посведочен је само једним примером и то у синтагматској вези са генитивом.⁴⁸

Темпорална синџаџма ПРЕ + ОП

Предлогом ПРЕ у стандардном језику, у конструкцији са именичком лексемом у општем падежу са функцијом генитива, изражава се временски однос антериорности: то је билó *їре дрўѓи райи*; да пође *їре зóру*; да не тóра дувáк *їре свáдбу*; заврши́ла шкóлу *їре нуку ѓóдину*; пође́ *їре сьмњувáње*; отишла́ је *їре Пеїрóвдџн*.

Овакво је стање у говору Бучума и Белог Потока,⁴⁹ као и у говору Заплања.⁵⁰ За Алексиначко Поморавље постоје потврде за значење генитива места од синтагме ПРЕ и ОП, али овде није потврђено темпорално генитивно значење.⁵¹ У Параћинском Поморављу овај се предлог чешће везује за именичку лексему у Г него у ОП.⁵² У левачком говору⁵³ темпорално значење генитива, као и у стандардном језику⁵⁴, изражава се синтагмом ПРЕ + Г.

⁴² Стевановић 1991: 341–343.

⁴³ Симић 1980: 57.

⁴⁴ Богдановић 1979: 111.

⁴⁵ Богдановић 1987: 239, 241.

⁴⁶ Ђирић 1999: 155–162.

⁴⁷ Марковић 2000: 229.

⁴⁸ Милорадовић 2003: 122.

⁴⁹ Богдановић 1979: 112.

⁵⁰ Марковић 2000: 230.

⁵¹ Богдановић 1987: 236.

⁵² Милорадовић 2003: 122.

⁵³ Симић 1980: 57.

⁵⁴ Стевановић 1991: 342.

Темпорална синтагма УСРЕД + ОП

Од два сложена предлога УСРЕД и ПОСРЕД, који у вези са Г у стандардном српском језику служе и за исказивање времена,⁵⁵ у говору јабланичког краја се у овом значењу среће само предлошко-падежна синтагма УСРЕД + ОП у функцији генитива: да не тѣраш кра́ве у па́шу *усре́д ња́дне*; наидо́ше *усре́д но́ћ* ис ко́рзу; кѣко́ ви́каш да отво́рим капи́ју *усре́д но́ћ*; улѣгле ове́ј врте́нарке што скítaв по се́ла *усре́д дѣн* у обр; тру́нташ се то́лко *усре́д ле́то*; да до́ђеш ле́то кѣд је, а не *усре́[д] сѣму*; *усре́[д] сѣму* смо там ишле.

Овакву предлошко-падежну конструкцију познаје и говор Заплања.⁵⁶ За говоре Понишавља немамо регистровану употребу УСРЕД + ОП у функцији темпоралног генитива.⁵⁷ Говор Бучума и Белог Потока не бележи темпорални генитив ни са једном предлошко-падежном синтагмом, већ се уместо њега користи општи падеж (цѣл дѣн сѣм те чека́л).⁵⁸ Темпорална генитивна синтагма с овим предлогом није потврђена ни у Алексиначком Поморављу,⁵⁹ као ни у говору Левча.⁶⁰ У Параћинском Поморављу забележен је мали број примера с овим предлогом у временском значењу, али се у свим примерима предлог везује за Г.⁶¹

4. Претходно излагање о исказивању темпоралног генитивног значења у говору јабланичког краја омогућава извођење неколико закључака: 1. темпорално генитивно значење у говору јабланичког краја исказује се искључиво предлошко-падежним синтагмама у којима се именички део синтагме налази у општем падежном облику са генитивном функцијом (ПРЕДЛОГ + ОП у функцији Г); 2. на основу наше грађе, за ОП у функцији Г везују се следећи предлози: ОД, ДО, ИЗ, ПРЕКО, ОКО, (У)ОЧИ, ПОСЛЕ/ПО, ПРЕ и УСРЕД; 3. у говорима, дијалекатски сродним испитиваном говору, углавном се за исказивање темпоралности користе исти предлози, који се, у зависности од дијалекатске зоне, везују за Г, Г/ОП или само за ОП, али се у неким од њих појављују другачији морфолошки облици (ОКО/ОКОЛ, УОЧИ/ОЧИ/УЧИ/СПОРЕД/СПРОТИ/(С)ПРЕМА/(С)ПРОМА); запажено је, такође, да се предлог ПРЕ у Алексиначком Поморављу везује са ОП за исказивање генитива места, али се не констатује његова употреба у темпоралном значењу, или нпр. предлог ПОСЛЕ у Бучуму и Белом Потоку резервисан је за генитив места, а темпорално значење се реализује предлошко-падежном везом ПО +

⁵⁵ Исто: 348.

⁵⁶ Марковић 2000: 232.

⁵⁷ Ђирић 1999: 155–162.

⁵⁸ Богдановић 1979: 104.

⁵⁹ Богдановић 1987: 236.

⁶⁰ Симић 1980: 57.

⁶¹ Милорадовић 2003: 128.

ОП; 4. именички падежни члан темпоралне генитивне синтагме у свим овим говорима садржан је у временској детерминативној лексеми која својом семантиком конкретизује одређени временски одсек (зима, лето, дњн, ноћ, зора и сл.).

БИБЛИОГРАФИЈА

- Богдановић 1979: Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белоџ Поштока*. — СДЗБ, XXV, Београд.
- Богдановић 1987: Недељко Богдановић, *Говор Алексиначкоџ Поморавља*. — СДЗБ XXXII, Београд, 7—302.
- Белић 1905: Александар Белић, *Дијалектии источне и јужне Србије*. — СДЗБ I, Београд.
- Ивић М. 1958: Милка Ивић, *Систем предлошких конструкија у срјскохрвајском језику*. — ЈФ XXII, Београд, 141—166.
- Ивић П. 1985: *Дијалектологија срјскохрвајскоџ језика. Увод у шћокавско наречје*. — Нови Сад, 1985².
- Марковић 2000: Јордана Марковић, *Говор Зайлања*. — СДЗБ XLVII, Београд, 7—307.
- Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Уйошреба падежних облика у џовору Параћинскоџ Поморавља*. — Етнографски институт, књ. 50, Београд.
- Симић 1980: Радоје Симић, *Синтакса левачкоџ џовора I, Уйошреба падежних облика*. — СДЗБ XXVI, Београд, 1—146.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени срјскохрвајски језик II*. — Научна књига, Београд, 1991⁵.
- Тополињска 2002: Зузана Тополињска, *Анћројоценћричка теорија језика и срјски падежни системи*. — ЈФ LVIII, Београд, 1—13.
- Ћирић 1999: Љубисав Ћирић, *Говори Понищавља*. — СДЗБ XLVI, Београд, 7—262.

УЗ ОСАМДЕСЕТОГОДИШЊИЦУ ПРОФ. ДР ВИТОМИРА ВУЛЕТИЋА

Професор Новосадског универзитета у пензији и стални члан Матице српске др Витомир Вулетић 26. јануара 2006. навршио је осамдесету годину живота, што је прилика да се, уз добре жеље јубилару, читаоци и сарадници Зборника Матице српске за славистику подсети богатог научног и наставног доприноса професора Вулетића славистици друге половине XX века и почетка века у којем смо сада.

Српска славистика друге половине XX века дала је поштовања вредне плодове, а највише су дали они који су највећи део свога радног века стварали у посебно тешким околностима. Том поколењу, које је ратне године заменило студијама славистике, припада и Витомир Вулетић. Њихови почеци у славистици били су далеко од лагодних. Без уобичајене средњошколске припреме за универзитетске студије, уз различита ограничења у времену поратне оскудице, у условима тешких политичких искушења, која су на многима могла оставити трајне ожаљке, али која су дала и велико животно искуство, представници прве послератне генерације српских слависта прегли су да раде на славистици с великим жаром, који их није оставио ни кад су дошли у године за посебно поштовање.

Ни када су студентске клупе заменили катедрама као предавачи и професори, њихова натпросечна радна оптерећења нису се смањивала, само се природа многобројних обавеза променила. Неки су, и поред несумњивог истраживачког дара који су имали, морали мање или више жртвовати научни рад наставним обавезама. Витомир Вулетић је био међу онима ређима у свом славистичком поколењу који су успели да се пуном снагом остваре на свим плановима — и у универзитетској настави, и у научноистраживачком раду, и у организацији научног и наставног рада, и у широј културној делатности, и у личном животу. Тај лични подвиг Витомир Вулетић је остваривао и остварује мирно и предано, без вајкања на многе околности које му нису ишле на руку. Универзитетски професор руске књижевности др Витомир Вулетић свој научни рад усмерио је на три главна правца: историја руске књижевности, српско-руске књижевне везе, историја српске књижевности и културе. У све три области оставио је и оставља веома вредне научне доприносе монографијама, чланцима и рефератима на научним скуповима, и стекао заслужени углед врсног

познаваоца словенске књижевне и културне историје, као и међусловенских књижевних и културних веза, посебно руских и српских, о чему сведочи библиографија његових радова која следи.

За посебан допринос на пољу славистике проф. Вулетић је од Славистичког друштва Србије добио Повељу тога друштва.

Читаоци и сарадници *Зборника Матице српске за славистику* професору Витомиру Вулетићу дугују посебну захвалност због чињенице да је био иницијатор за покретање тог научног часописа, и што је један од најдрагоценијих његових сарадника, дугогодишњи главни уредник едиције *Библиографије* Матице српске, и један од најугледних сталних чланова Матице српске.

Витомир Вулетић је рођен 26. јануара 1926. у Лончанику крај Уба. Дипломирао је 1952. године на Филозофском факултету у Београду на студијској групи за руски језик и књижевност, а 1954. године и на студијског групи за југословенску књижевност и српскохрватски језик истог факултета. Докторирао је 1964. године на Филозофском факултету у Београду одбрањеном дисертацијом *Идеолошки и естетички погледи Свешозара Марковића и руски револуционарни демократи*.

До доласка на Филозофски факултет проф. др Витомир Вулетић је био омиљени професор српске књижевности Учитељске школе у Сремским Карловцима и професор руске књижевности на Вишој педагошкој школи у Новом Саду. На Филозофском факултету у Новом Саду радио је од 1. децембра 1962. године до одласка у пензију 1987. године. Почео је да ради као предавач за руску књижевност (1962). Убрзо је докторирао (1964) и исте године је изабран у звање доцента за руску књижевност. У звање ванредног професора изабран је 1970. године, а у звање редовног професора 1976. године. Проф. др Витомир Вулетић је као дугогодишњи шеф Катедре за руски језик и књижевност, до одласка у пензију 1987. године, био покретач многих научних активности на Катедри (пројеката, научних седница Катедре, међународне сарадње). Био је иницијатор и руководилац научног пројекта Катедре *Руско-српска исцртаживања у области језика, књижевности и културе од 18. до 20. века*, у који су били укључени скоро сви чланови Катедре, а резултати су публиковани у српској и југословенској научној периодици или као посебна издања.

Као професор руске књижевности на Катедри за руски језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, и као дугогодишњи шеф те катедре, др Витомир Вулетић задужио је многе генерације студената којима је предавао и сарадника чији је научни раст и наставни напредак подстицао и подржавао, а којима припадају и потписници ове његове биобиблиографије, који, са дубоким уверењем да деле мишљење многих својих колега, изражавају захвалност професору Вулетићу за сав његов велики наставнички и научни труд и исказују му најбоље жеље поводом осамдесетогодишњице живота.

Библиографија проф. др Витомира Вулетића

Посебна издања

1. *Пејтар Кочић*. — Београд : Рад, 1961. — 41 стр. — (Едиција Народни универзитет).
2. *Petar Kočić*. — 2. izd. — Beograd : Rad, 1962. — 41 str. — (Edicija Narodni univerzitet).
3. *Светозар Марковић и руски револуционарни демократији*. — Нови Сад : Матица српска, 1964. — 250 стр.
4. *Руска књижевност XIX века : од Жуковског до Гођоља*. — Београд : Научна књига, 1971. — 454 стр. — (Едиција Универзитетски уџбеници).
5. *Мисао и реч Светозара Марковића*. — Врњачка Бања : Замак културе, 1975. — 236 стр.
6. *Руска књижевност XIX века : од Жуковског до Гођоља*. — 2. изд. — Београд : Научна књига, 1976. — 454 стр. — (Едиција Универзитетски уџбеници)
7. *Mihail Šolohov u srpskoj i hrvatskoj kritici*. — Novi Sad : Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta, 1981. — 173 стр.
8. *Ревизор Николаја Гођоља*. — Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1983. — 137 стр. — (Едиција Портрет књижевног дела).
9. *Почеци српског реализма и руска култура*. — Нови Сад : Институт за стране језике и књижевности Филозофског факултета, 1985. — 285 стр.
10. *Руско-српска књижевна њорешња*. — Нови Сад : Матица српска, 1987. — 243 стр.
11. *О српским њисцима : расправе и ољеди*. — Ваљево : Ваљевска штампарија, 1992. — 145 стр.
12. *Руси и Срби у сусрету*. — Нови Сад : Матица српска, 1995. — 314 стр.
13. *Руске књижевне ѡеме*. — Београд : Светлосткомерц, 1996. — 266 стр.
14. *Светозар Марковић — ѡесник Србије на Иѡоку*. — Београд : Прoсвета, 1997. — 169 стр.
15. *Николај Гођољ и његове ѡри „идиле”*. — Нови Сад : Матица српска, 2004. — 278 стр.
16. *Радован Бели Марковић : ѡишлске и језичке иљре*. — Ваљево : Издавачко предузеће Колубара, 2005. — 80 стр.
17. *Сусрети са собом*. — Уб : Ваљево-принт, 2005. — 385 стр.

Приређена издања

18. *Избор* / Михаил Шолохов ; (избор, предговор и превод Витомир Вулетић). — Сарајево : Свјетлост, 1961. — 166 стр.
19. *Изабрана дела* / Отон Жупанчич. — Београд : Народна књига, 1963. — 290 стр.
20. *Изабрана дела* / Лав Николајевич Толстој. — Београд : Народна књига, 1965. — 475 стр.
21. *Наши ѡреци*. Књ 1, *Оѡѡина Уб и њено сѡановниѡѡво од 1834. ѡодине* / [приређивачи Витомир Вулетић... [и др.]. — Уб : Тамнавац, 2001. — XI, 450 стр. : табеле

22. *Наци ђреци*. Књ. 2, *Општина Уб и њено сѣановништво од 1862/63. до 1916. године* / [приређивачи Витомир Вулетић... [и др.]. — Уб : Тамнавац, 2002. — XI, 450 стр. : табеле.

23. *Савременици о Светозару Марковићу*. — Београд : Рад, 1975. — 265 стр.

24. *Савременици о Светозару Марковићу*. — Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1996. — 324 стр. — (Целокупна дела Светозара Марковића ; том XVI).

25. *Мртве душе* / Николај Гогољ. — Нови Сад : Матица српска, 1996. — 307 стр.

26. *Изабрана дела* / Милован Глишић. — Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књиџарница Зорана Стојановића. — 2001. — 362 стр.

27. *Фрон ; Авџанисѣан ; Хамбург на барикадама* / Лариса Михајловна Рајснер. — Нови Сад : Матица српска : Платонеум, 2002. — 263 стр.

28. *Писма* / Александар Блок ; избор, редакција и поговор Витомир Вулетић ; превели с руског Лидија Дмитријев, Витомир Вулетић. — Нови Сад : Прометеј, 2005. — 321 стр.

Преводи

29. *Узорана ледина*. Том I—II / Михаил Шолохов. — Сарајево : Свјетлост, 1960; Београд : Култура, 1963. (2. изд.); Сарајево : Свјетлост, 1965. (3. изд.); Београд : Култура, 1967. (4. изд.); Београд : Слово љубве, 1979. (5. изд.); Сарајево : Свјетлост; Загреб : Аугуст Цесарец, 1979. (6. изд.).

30. *Смрт Ивана Иљича ; Хаџи Мурат ; После бала // Изабрана дела* / Лав Толстој. — Београд : Народна књига, 1965.

31. *Фрон ; Авџанисѣан ; Хамбург на барикадама* / Лариса Михајловна Рајснер. — Нови Сад : Матица српска : Платонеум, 2002. — 263 стр.

32. *Писма* / Александар Блок ; избор, редакција и поговор Витомир Вулетић ; превели с руског Лидија Дмитријев, Витомир Вулетић. — Нови Сад : Прометеј, 2005. — 321 стр.

Интервјуи

33. [Разговор са Витомиром Вулетићем] // *Са домаћим славистима*. Књ. 1 / [разговоре водио Милош Јевтић]. — Београд : Завод за уџбенике и наставна средства : Вукова задужбина : Орфелин, 1996. — Стр. 378—401.

34. Утопијско и стварно : [разговор са Витомиром Вулетићем] / [разговор водио Љубисав Андрић] // *Летопис Машице српске* (Нови Сад). — Год. 173, књ. 459, св. 5 (мај 1997), стр. 775—789.

Расправе, огледи, критике и есеји

1954.

35. Анатолије Мариенгоф, *Роман без лажи // Летопис Машице српске*. — Год. 130, књ. 373, св. 2 (фебруар), 172—174.

36. Осамдесете године у делима А. П. Чехова // *Живоић* (Сарајево). — Год. 3, књ.5, св. 25, 151—154.

1955.

37. Добрица Ћосић, Корени // *Живоић* (Сарајево). — Год. 3, књ. 6, св. 1—2, 83—85.

38. Последњи песник села (Сергеј Јесењин) // *Поља* (Нови Сад). — Год. 1, бр. 6, 10—11.

39. Ћосићев Ненад Бајкић // *Сусрећии* (Титоград). — Год. 3, св. 2, 86—89.

40. Ћосићево „Покошено поље” // *Руковейћ* (Суботица). — Год. 1, св. 2, 74—79.

1956.

41. Драгиша Живковић, *Теорија књижевности* // *Педагошка стварност* (Нови Сад). — Год. 2, св. 3, 186—190.

42. Ерих Кош, Велики Мак, Матица српска 1956 // *Поља* (Нови Сад). — Год. 2, бр. 10/11, стр. 8.

43. Једно доба руске историје и његов песник (Всеволод Гаршин) // *Руковейћ* (Суботица). — Год. 2, св. 1—2, 50—57.

44. О једном одговору на приказ „Теорије књижевности” // *Педагошка стварност* (Нови Сад). — Стр. 540—544.

45. „Раскид” Михаила Лалића // *Поља* (Нови Сад). — јануар.

46. Сергеј Јесењин и његова поезија // *Живоић* (Сарајево). — Год. 5, књ. 8, св. 1—2, 60—72.

1957.

47. Борис Пиљњак, Гола година // *Лейојис Мајице српске* (Нови Сад). — Год. 133, књ. 379, св. 5, 526—527.

48. Борислав Михаиловић, Од истог читаоца // *Израз* (Сарајево). — Год. 1, св. 6, 582—587.

49. Исак Бабел, Црвена коњица // *Живоић* (Сарајево). — Год. 6, књ. 10, св. 4, 279—281.

50. „Мост без обала” Миодрага Павловића // *Руковейћ* (Суботица). — Год. 3, св. 2—3, 168—170.

51. Над наставком „Узоране ледине” Михаила Шолохова // *Лейојис Мајице српске* (Нови Сад). — Год. 133, књ. 380, св. 5, 498—500.

52. Нешто о хумору Михаила Шолохова // *Живоић* (Сарајево). — Год. 6, књ. 10, св. 11—12, 257—261.

53. Оскар Давичо, Бетон и свици, Просвета, Београд 1956 // *Поља* (Нови Сад). — Год. 3, бр. 1, стр. 7, 11.

1958.

54. Александар Вучо, Мртве јавке // *Израз* (Сарајево). — Год. 2, св. 5, 541—546.

55. Јуш Козак, Шентпетер // *Израз* (Сарајево). — Год. 2, св. 3, 311—314.

56. М. М. Пешић, Сергеј Јесењин // *Лейојис Мајице српске* (Нови Сад). — Год. 134, књ. 381, св. 2, 201—202.

57. Оптимизам — не патос усамљености : (поводом романа Владимира Дудинцева „Није све у хлебу”) // *Израз* (Сарајево). — Год. 2, св. 4, 428—231.

58. Петар Кочић : (предговор) // *Изабрана дела* / Петар Кочић. — Београд : Народна књига, 1958. — Стр. 5—29.

59. „Приче са Дона” Михаила Шолохова // *Животи* (Сарајево). — Год. 7, књ. 10, св. 11—12, 894—896.

1959.

60. Милош Бандић, Време романа // *Књижевности и језик* (Београд). — Год. 6, св. 3—5, 200—201.

61. Радмило Димитријевић, Теорија књижевности // *Педагошка стварност* (Нови Сад). — Год. 5, св. 9, 733—735.

1960.

62. Миодраг Поповић, Трагања за трајним // *Савременик* (Београд). — Год. 6, књ. 11, св. 2, 232—235.

1961.

63. Михаил Шолохов : (предговор) // *Избор* / Михаил Шолохов. — Сарајево : Свјетлост. — Стр. 3—18.

64. „Прошлост и садашњост” Миодрага Протића // *Књижевности и језик* (Београд). — Год. 8, св. 1, 103—105.

1962.

65. Једна руска веза Уједињене омладине српске // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Св. 7, 143—155.

66. Петар Кочић : (предговор) // *Изабрана дела* / Петар Кочић. — Београд : Народна књига, 1962. — Стр. 5—30.

67. „Слобода” Владимира Јовановића // *Зборник Мајнице српске за друштвене науке* (Нови Сад). — Св. 31, 137—154.

1963.

68. Одјаци Херценова „Звона” у српској штампи шездесетих година XIX века // *Зборник Мајнице српске за друштвене науке* (Нови Сад). — Св. 34, 100—125.

69. Отон Жупанчич и његов поетски свет : (предговор) // *Изабрана дела* / Отон Жупанчич. — Београд : Народна књига, 1963. — Стр. 5—35.

1964.

70. Илил Конев, Бъгаро-Сърпски литературни взаимоотношенил през XIX век (до ослобождението) // *Зборник Мајнице српске за књижевности и језик* (Нови Сад). — Год. 12, св. 2, 307—311.

71. Критика изворне снаге : (Мирослав Егерић, Портрети и памфлети) // *Поља* (Нови Сад). — Год. 19, бр. 76, стр. 6.

72. Омладински отпори романтичарској поезији и романтичарској поезици. *Зборник Маџице српске за књижевности и језик* (Нови Сад). — Св. 12/1, 113—130.

73. Петар Кочић : (предговор) // *Јазавац ђред судом* / Петар Кочић. — Београд : „Бранко Ђонових”, 1964. — Стр. 7—15.

74. Светозар Марковић у Русији и Швајцарској // *Зборник Маџице српске за друштвене науке* (Нови Сад). — Св. 38, 29—50.

75. Срезњевски и Вук // *Анали Филолошког факултета у Београду*. — Св. 4, 83—96.

1965.

76. Драмски понори Михаила Шолохова // *Летопис Маџице српске* (Нови Сад). — Год. 141, књ. 396, св. 2—3, 190—201.

77. Кочићеви снови и немири : (поговор књизи „Изабране приповетке и Јазавац пред судом”), „Бранко Ђонових”, Београд. — 139—145.

78. Лав Толстој као приповедач : (предговор књизи „Изабрана дела”), Народна књига, Београд. — 5—19.

79. Светозар Марковић и Прва интернационала // *Прилози за историју социјализма* (Београд). — Св. 2, 159—179.

80. Српска интересовања за Александра Грибоједова у периоду настанка реализма у нашој књижевности // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Св. 8, 261—270.

81. Чернышевский о сербској народној поезији // *Советское славяноведение* (Москва). — Св. 5, 53—59.

82. Woodford D. McClellan, Svetozar Marković and the origine of Balkans socialism. Princeton 1964. // *Jugoslovenski istorijski časopis* (Beograd). — Sv. 2, 101—105.

1966.

83. Михаил Шолохов код Срба и Хрвата // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 9, 279—325.

84. Петар Кочић : предговор // *Изабрана дела* / Петар Кочић. — Београд : Народна књига. — Стр. 5—30.

85. Светозар Марковић и Христо Ботев // *Resume des communication Litteratur et folklor. I-er congres international des etudes balkanique et Sud-Europeenes* (Sofia). — 95—107 (на руском језику).

86. Светозар Марковић и Христо Ботев // *Литературна мисъл*. — Софија : Институт на литературата при Българска академия на науките. — Св. 5, 67—75 (на бугарском језику).

1967.

87. Блок и револуција // *Поља* (Нови Сад). — Год. 143, бр. 111—112, 16—17.

88. Горки // *Летопис Маџице српске* (Нови Сад). — Год. 143, књ. 400, св. 5, 414—427.

89. Medzinárodný sjazd komparatistov // *Nový život* (Novi Sad). — Roč. XIX, č. 3—4, str. 191—192.

90. Октобарска револуција и руска књижевност // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 10, 35—51.

1968.

91. Песник Србије на Истоку : предговор // *Изабрана дела Светозара Марковића*. — Београд : Народна књига. — Стр. 5—26.

92. Русский очерк и сербский реалистический рассказ XIX века // *VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze. Resumé přednášek, příspěvků a sdelení*. Mezinárodní komitét slavistů. Česloslovenský komitét slavistů, Praha. — Str. 200.

93. Srbi IV, Književnost — Realizam ; Razdoblje 1900—1914 // *Enciklopedija Jugoslavije*. — Zagreb : Jugoslovenski leksikografski zavod. — Knj. VII, 550—553.

94. Тургењев код Срба у шездесетим и седамдесетим годинама XIX века // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 11/2, 493—529.

95. Уједињена омладина српска и руска књижевност // *Уједињена омладина српска : зборник радова / [уредник Живан Милицавац]*. — Нови Сад : Матица српска. — Стр. 241—257.

1969.

96. А. Н. Пипин и руско-српске књижевне везе у другој половини XIX века // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 12/1, 385—419.

97. А. П. Чехов : поговор // *Дама с кученцијом / А. П. Чехов*. — Београд : „Бранко Ђоновић”. — Стр. 99—102.

98. И. С. Тургењев и сербска литература // *Советское славяноведение (Москва)*. — 1, 24—32.

99. Извештај о научноистраживачком раду у Совјетском Савезу // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 12/1, 907—911.

100. Изучение русской литературы и языка за рубежом : в Новисадском университете (Югославия) // *Вестник Московского государственного университета*. Серия литературы и языка (Москва). — 3, 84—87. (С Богданом Косановићем).

101. Книга о Великом октябре, (Младо поколење, Београд 1967) // *Советское славяноведение (Москва)*. — 4, 117—119.

102. Л. Н. Толстој : поговор // *Козаци / Л. Н. Толстој*. — Београд : „Бранко Ђоновић”. — Стр. 137—140.

103. Песници револуције : (Милосав Бабовић, *Песници и револуција*) // *Савременик (Београд)*. — Год. 15, стр. 573—575.

104. Проблеми проучавања српског романтизма : (округли сто о књизи Миодрaга Поповића „Српски романтизам 1”) // *Књижевна историја (Београд)*. — Год. 2, св. 5—8, стр. 660—667, 670, 696.

1970.

105. Изучение русской литературы в Югославии // *Československá rusistika (Praha)*. — Roč. XV, sv. 3, 132—137.

106. М. Ј. Салтиков-Шчедрин код Срба у седамдесетим годинама XIX века // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 13/1, 569—578.

1971.

107. И. А. Гончаров код Срба у седамдесетим годинама XIX века // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 14/1, 395—402.

108. Миодраг Сибиновић, Љермонтов у српској књижевности // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 3, 186—189.

109. Одједи Париске комуне у српској књижевности седамдестих година XIX века // *Социолошки преглед* (Београд). — Св. 3, 296—303.

1972.

110. Д. И. Писарев код Срба у шездесетим и седамдесетим годинама XIX века. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 15/2, 675—700.

111. Ј. Чернишевски код Срба у шездесетим и седамдесетим годинама XIX века // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 3, 30—65.

1973.

112. Драган Недељковић, Универзалне поруке руске књижевности // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 5, 238—243.

113. Проблеми типологије романтизма у руској и српској књижевности // *Реферати за Седми међународни конгрес слависти у Варшави* / [одговорни уредник Бошко Новаковић]. — Нови Сад : Филозофски факултет, 1973. — Стр. 107—120.

114. Проблеми типологије романтизма у руској и српској књижевности // *VII Międzynarodowy kongres slawistów (Warszawa 21—27 VIII 1973) : streszczenia referatów i komunikatów / Międzynarodowy komitet slawistów, Polska Akademia nauk, Polski komitet slawistów*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe. — Рр. 529—530.

115. Руски очерк и српска реалистичка приповетка XIX века // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 16/2, 569—583.

1974.

116. Н. М. Карамзин и књижевност српског Препорода // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 17/2, 391—403.

1975.

117. В. Г. Белински и питање периодизације руске књижевности // *Наслеђе естетичке и књижевно-критичке мисли Белинског* : зборник радова (Београд). — Стр. 51—67.

118. Евгений Александрович Ляцкий, Исторический обзор русской литературы, 2. Русская литература XVIII века // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 8, 158—177.

119. Композиција „Тихог Дона” // *Летопис Мајице српске* (Нови Сад). — Год. 151, књ. 346, св. 5, 487—503.

120. Светозар Марковић — песник Србије на Истоку // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 18/1, 3—16.

121. „Србија на Истоку” и наша епска традиција // *Светозар Марковић и српска књижевност* : зборник радова (Београд). — Стр. 161—168.

122. „Србија на Истоку” и наша епска традиција // *Шветлосц* (Нови Сад). — Рок 13. ч. 2, 138—147 (на русинском).

1976.

123. В. Г. Карасев, Сербский демократ Живоин Жуевич. Публицистическая деятельность в России в 60-х годах XIX века. Москва 1974 // *Зборник Мајице српске за историју* (Нови Сад). — Св. 13, 237—239.

124. Н. В. Гогољ и српска књижевна оријентација пре једног века // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Књ. 10, 27—61.

125. Н. М. Карамзин и литература сербског Возрождения // *Сравнительное изучение литератур* : сборник статей к 80-летию академика М. П. Алексеева / отв. ред. А. С. Бушмин. — Ленинград : Отделение литературы и языка Академии наук СССР : Институт русской литературы АН СССР (Пушкинский Дом). — Стр. 108—116.

126. „Сербска Летопис” Георгија Магарашевића и типови руских часописа двадесетих година прошлог века // *Научни састанак слависта у Вукове дане* / [редактори Драгутин Мирковић, Радмила Пешић]. — Београд : Међународни славистички центар, 1976. — Св. 5, 395—409.

1977.

127. Гогољ, Глишић и фолклорна демонологија // *Научни састанак слависта у Вукове дане* / [редактори Драгутин Мирковић, Радмила Пешић]. — Београд : Међународни славистички центар, 1977. — Св. 6/2, 495—509.

128. Јевгенија Ивановна Рјабова (1924—1976) // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 13, 242—243.

129. О композицији „Времена смрти” // *Летопис Мајице српске* (Нови Сад). — Год 153, књ. 420, св. 4, 456—486.

1978.

130. Бора Станковић на руском језику // *Дело Боре Станковића у своме и данашњем времену* : (зборник радова). — Врање : Самоуправна интересна заједница културе ; Београд : Филолошки факултет : Међународни славистички центар, 1978. — Стр. 225—234.

131. Карактери Андреја Болконског и Пјера Безухова у композицији „Рата и мира” // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 15, 41—61.

132. О некоторых композиционных особенностях романа-эпопеи : (на материале „Войны и мира”, „Тихого Дона” и „Времени смерти”) // *Књига referata : sažeci. II, L-Y / Osmi međunarodni slavistički kongres*. — Zagreb : Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske. — Стр. 950.

133. Романтичарски историцизам и руска историографска дела у књижевности српског Препорода // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 14, 17—41.

134. Русский романтизм // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 15, 217—222.

135. Улога Русије у културном и националном развоју Срба у XVIII и XIX веку // *Славянские культуры и Балканы. 2* (Софија). — Стр. 143—162.

1979.

136. О неким карактеристикама романа-епопеје : (на материјалу „Рата и мира”, „Тихог Дона” и „Времена смрти”) // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 16, 39—53.

137. Приватна преписка као уметничко дело и историјски документ : (уз издање књиге „Письма к жене” Александра Блока. Литературное наследство, том 89, Москва 1978) // *Зборник Матице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 17, 181—189.

1980.

138. А. И. Херцен в сѐрбския печат през шестдесете години на XIX век // *Studia balcanica*, св. 15, *Балкански културни взаимоотношения*. — Софија : Българска Академия на науките, Институт за балканистика. — Стр. 128—144.

139. Александар Блок и његова „Незнанка” // *Летопис Мајице српске* (Нови Сад). — Год. 156, књ. 426, св. 3, 525—541.

140. Блок и Достојевски // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 19, 7—41.

141. Ю. Д. Беляева, Литературы народов Югославии в России. Восприятие, изучение, оценки. Последняя четверть XIX — начало XX века. Москва 1979 // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 19, 210—213.

142. Методологические проблемы истории славистики. Москва 1978 // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 18, 207—212.

143. Поезија критике и критика поезије : (уз књигу Мирослава Егерића „Срећна рука”. Београд 1979) // *Летопис Мајице српске* (Нови Сад). — Год 156, књ. 425, св. 2 (фeбруар 1980), 427—432.

144. Проблемы типологии романтизма в русской и сербской литературах // *Действительность ; Искусство ; Традиции ; Литературно-художественная критика в СФРЮ* (Москва). — Стр. 65—83.

145. Русско-хорватский или сербский фразеологический словарь, том первый = Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik, knjiga prva. Zagreb 1979 // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 18, 214—216.

146. Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь. Москва 1979 // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 18, 212—214.

1981.

147. Иво Андрић на руском језику // *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности* : зборник радова са Међународног научног скупа одр-

жаног у Београду од 26. до 28. маја / [главни и одговорни уредник Драган Недельковић]. — Београд : Задужбина Иве Андрића. — Стр. 865—884.

148. Н. Б. Яковлева, Современный роман Югославии. Москва 1980 // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 21, 153—156.

149. Н. С. Горбачевич, Е. П. Хабло, Словарь эпитетов русского литературного языка. Ленинград 1979 // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 20, 174—175.

150. Превођење као научни проблем : (уз књиге Миодрага Сибиновића „Оригинал и превод”. Увод у историју и теорију превођења”. Београд 1979. и Миле Стојнић „О превођењу књижевног текста”. Сарајево 1980) // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 20, 165—174.

1982.

151. Да ли су „Браћа Карамазови” роман-епопеја? // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 23, 53—63.

152. Јован Деретић, Српски роман 1800—1950. Београд 1981 // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 30, св. 2, 304—312.

153. Миливоје Јовановић, Поглед на руску совјетску књижевност // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 30, св. 3, 458—461.

154. Михаил Павлович Алексејев (1896—1981) // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 22, 157—158.

155. Романтичарска струја у књижевности српског Препорода и руска књижевност // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 22, 7—29.

1983.

156. Александар Николајевич Пипин о Доситеју и Вуку // *Научни саопштења слависта у Вукове дане* / [редактори Богдан Терзић... и др.]. — Београд : Међународни славистички центар, 1983. — Св. 12/3, 141—154.

1984.

157. Белешке уз „Историју српске књижевности” Јована Деретића. Београд 1983. // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 32, св. 1, 137—145.

158. Значајна књига о руској класичној књижевности : Милосав Бабовић, Руски реалисти XIX века, књ. 2. Београд 1983) // *Летопис Мајице српске* (Нови Сад), — Год. 160, књ. 433, св. 1, 129—135.

159. Латинка Перовић, Пера Тодоровић. Београд 1983 // *Зборник Мајице српске за историју* (Нови Сад). — Св. 29, 189—192.

160. „Пут” Бранка Радичевића и „Видение на берегах Леты” Константина Баћушкова // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 32, св. 1, 11—21.

161. Тема лажи и хвалисања код Гогоља и Стерије // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 32, св. 3, 394—313.

1986.

162. Још о критици „Библиографије југословенске лингвистичке русистике” // *Савремени уџбеник* (Београд). — Год. 2, св. 6, 10.

163. Композиција „Узоране ледине” // *Поетика стваралаштва Михаила Шолохова* : зборник реферата с Међународног симпозијума Београд—Нови Сад, 18—20. април 1985. / [свеску уредили Витомир Вулетић, Богдан Косановић]. — Нови Сад : Филозофски факултет, Институт за стране језике и књижевности. — Стр. 105—112.

164. Латинка Перовић, Српски социјалисти XIX века, књ. 1—2. Београд 1985. // *Зборник Мајице српске за историју* (Нови Сад). — Св. 33, 187—194.

165. Српско народно позориште у часопису „Матица” // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 34, св. 1, 49—70.

1987.

166. Г. Л. Ильина, Развитие югославского романа в 20—30-е годы XX века // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 35, св. 2, 379—383.

167. Историјска поетика у савременој науци о књижевности // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 33, 175—183.

168. Lazar Rakić: Jaša Tomić (1856—1922), (Matica srpska, 1986.): [prikaz] // *Jugoslavenski istorijski časopis* (Beograd). — 22, 4 (1987), 153—159.

169. О Суботићевом преводу „Марте Посаднице” // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 35, св. 2, 275—282.

170. „Прва идила” Николаја Гогоља : „Вечери у сеоцету крај Дикање” // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 35, св. 3, 433—455.

171. Тургенјевљев роман „Очеви и деца” : поговор // *Очеви и деца* / И. С. Тургенјев. — Београд : Југославијапубл. — Стр. 191—208.

1988.

172. Вуково „Писмо кнезу Милошу” и Светозарева „Србија на Истоку” // *Научни састај слависта у Вукове дане* / [редактори Злата Бојовић... и др.]. — Београд : Међународни славистички центар, 1988. — Св. 17/5, 79—92.

173. Љубиша Јеремић, Трагички видови старијег српског романа. Нови Сад 1977 // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 36, св. 1, 147—153.

1989.

174. Latinka Perović, Planirana revolucija. Zagreb 1988 // *Зборник Мајице српске за историју* (Нови Сад). — Св. 40, 189—196.

175. Нови превод „Тихог Дона” // *Политика* (Београд). — 9. септембар, 18.

176. Сербские народные песни и сказки из собраний Вука Стефановича Караџича. Москва 1988. // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 36, 185—187.

177. Фјодор Достојевски и Светозар Марковић о руским револуционарима и Нечајеву // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 37, св. 1, 71—85.

1990.

180. Николај Чернишевски о Србима и Јужним Словенима // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 39, 7—34.

181. Осамдесет година професору Љубомиру Дурковићу Јакшићу // *Пи-сац* (Нови Сад). — Год. 2, бр. 3, 12.

1991.

182. Милосав Бабовић: Песници и револуција, Никшић, 1990. // *Научно дјело Милосава Бабовића* : зборник радова / [уредник Радомир В. Ивановић]. — Титоград : Културно-просвјетна заједница. — Стр. 75—79.

183. Милосаву Бабовићу седамдесет година // *Научно дјело Милосава Бабовића* : зборник радова / уредник Радомир В. Ивановић. — Титоград : Културно-просвјетна заједница. — Стр. 19—22.

184. Слободан Јовановић о Светозару Марковићу // *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас* : реферати са научног скупа одржаног 5. и 6. јуна 1991. године / уредник Стеван Врачар. — Београд : Правни факултет Универзитета. — Стр. 283—301.

185. Стојан Новаковић и Русија // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 39, св. 1, 99—117.

186. Ф. М. Достоевский и Светозар Маркович о руских револуционерима и Нечаеве // *Достоевский и современность : тезисы выступлений на „Старорусских чтениях“* (Новгород). — Стр. 27—32.

1992.

187. Концепција човекове личности у Андрићевом делу // *Научни састанак слависта у Вукове дане*. — Београд : Међународни славистички центар, 1992. — Књ. 22, стр. 33—42.

188. Лаза Костић и Русија // *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 40, св. 1, 69—100.

189. Пушкинов књижевни Петербург // *Рад Мајице српске* (Нови Сад). — Св. 28, 106—107.

190. Стојан Новакович и Россия // *Балканские исследования. Выпуск 16, Российское общество и зарубежные славяне : 18-начало 20 века*. — Москва : Российская Академия наук, Институт славяноведения и балканистики, Научный центр общеславянских исследований. — Стр. 75—89.

1993.

191. Димитрије Ценић и Русија // *Зборник Мајице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 43, 57—89.

192. Источно питање у „Пишчевом дневнику“ Достојевског // *Зборник Мајице српске за историју* (Нови Сад). — Св. 47—48, 81—123.

193. Joш један зборник о руско-српским књижевним везама // *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 41, св. 2—3, 337—340.

1994.

194. Поређење као вид критике // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. — Књ. 21—22, 132—140.

195. Руска књижевност у виђењу Драгише Живковића // *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 42, св. 1—3, 71—82.

196. Уз њигу Вукашина Костића „Сергеј Јесењин у српској књижевности” // *Зборник Мајнице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 46—47, 281—286.

1995.

197. Белешке уз књигу „Руски песници од барока до авангарде” Миодрага Сибиновића // *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 43, св. 1, 148—157.

198. Богдан Косановић, Истраживања руске авангарде, „Кровови”, Сремски Карловци, 1995 // *Зборник Мајнице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 48—49, 264—269.

199. Мотив двојника у „Роману о Лондону” Милоша Црњанског // *Научни састај слависта у Вукове дане* / [редактори Александар Јерков, Живан Живковић]. — Београд : Међународни славистички центар, 1995. — Св. 23/1, 21—28.

200. На зубатом сунцу. (Радован Бели Марковић, Живчанајапија) // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). — Год. 141, књ. 455, св. 5, 835—837.

201. Петар Алексејевич Лавров о Његошу // *Петар II Петровић Његош : личности, дјело и вријеме* : радови са научног скупа Београд—Цетиње, 27—30. септембар 1993 / уредници Милосав Бабовић и Мирослав Пантић. — Подгорица : Црногорска академија наука и умјетности, 1995. — (Научни скупови / Црногорска академија наука и умјетности ; књ. 15. Одјељење умјетности, књ. 12). — Стр. 127—138.

1996.

202. Гогољев „Ревизор” и Нушићево „Сумњиво лице” // *Научни састај слависта у Вукове дане* / [редактори Злата Бојовић... и др.]. — Београд : Међународни славистички центар, 1996. — Св. 25/1, 413—424.

203. Мила Стојнић, Руски авангардни роман (Београд, 1995) // *Зборник Мајнице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 50—51, 275—279.

204. Михаило Лалић на руском језику // *Књижевно дјело Михаила Лалића* : радови са научног скупа Беране-Андријевица 6. и 7. октобар 1994. / уредник Милосав Бабовић. — Подгорица ЦАНУ, 1996. — (Научни скупови ; књ. 40 / Црногорска академија наука и умјетности. Одјељење умјетности ; св. 13. — Стр. 63—75.

205. Павел Аполонович Ровински о Његошу // *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* (Нови Сад). — Књ. 44, св. 1—3, 33—48.

206. Руски импулси у српској књижевности и култури : (поводом књиге Миодрага Сибиновића „Словенски импулси у српској књижевности и култу-

ри”) // *Лейтотис Матице српске* (Нови Сад). — Год. 172, књ. 457, св. 6, 828—839.

207. У потрази за живом душом : поговор // *Мртве душе* / Николај Гогољ. — Нови Сад : Матица српска. — Стр. 281—307.

1997.

208. Научна конференција о југословенској историји у Москви // *Настава историје* (Нови Сад). — Год. III, св. 6, 128—130.

209. О словенским Матицама. : (поводом књиге „Славянские Матицы). XX век”. Москва 1996) // *Зборник Матице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 52, 159—174.

210. Пера Тодоровић и Русија // *Зборник Матице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 52, 9—43.

211. Подносити своју душу није увек угодно : (Радован Бели Марковић, Сетембрини у Колубари) // *Лейтотис Матице српске* (Нови Сад). — Год. 173, књ. 459, св. 4, 556—565.

212. Поезија и историја у „Књажеској канцеларији” : о деведестогодишњици рођења Радована Зоговића // *Лейтотис Матице српске* (Нови Сад). — Год. 173, књ. 460, св. 4 (октобар 1997), 561—571.

213. Rossica и русистика в библиотекама Матице српској и Филозофског факултета Новисадског универзитета // *Славистика* (Београд). — Књ. 1, 155—158.

214. Rossica и русистика у библиотекама Матице српске и Филозофског факултета у Новом Саду // „Рад” *Музеја Војводине* (Нови Сад). — Св. 39, 291—293.

215. Светозар Марковић, либерали и Владимир Јовановић // *Животи и дело Светозара Марковића* : зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности, одржаног 16. и 17. октобра 1996. године у Београду и 18. октобра у Зајечару / [редактори Михаило Марковић, Иван Максимовић, Драган Симеуновић]. — Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1997. — Стр. 485—502.

216. Слободан Јовановић о Николи Пашићу // *Никола Пашић : животи и дело* : зборник радова са научног скупа у Српској академији наука и уметности, Београд, 16. и 17. октобар 1995. године / [редактор Василије Крстић]. — Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1997. — Стр. 441—455.

217. „Чича Милован” Велибора Берка Савића // *Ревизија „Колубара”* (Валево). — Новембар, 74—75.

1998.

218. Белешке уз књигу Петра Милосављевића „Систем српске књижевности”. — *Књижевна историја* (Београд). — Год. XXX, св. 105, 222—232.

219. Његову су душу прогореле звезде : (Радован Бели Марковић, Лајковачка пруга. Београд 1997) // *Лейтотис Матице српске* (Нови Сад). — Год. 174, књ. 461, св. 3, 615—620.

220. Русија у другој серији „Рада” и у „Самоуправи” // „Рад” *Музеја Војводине* (Нови Сад). — Св. 40, 209—228.

221. Систем српске књижевности у виђењу Јована Деретића // *Књижевна историја* (Београд). — Год. XXX, св. 106, 369—390.

222. Уз „Огледало” Пере Тодоровића // *Насћава историје* (Нови Сад). — Год. 2, св. 8, 154—160.

223. Уједињена омладина српска и друштвени положај жене // *Србија у модернизацијским процесима XIX и XX века*. 2, Положај жене као мерило модернизације : научни скуп / [главни и одговорни уредник Латинка Перовић]. — Београд : Институт за новију историју Србије, 1998. — Стр. 163—173.

1999.

224. Немири и трагања Милосава Бабовића // *Зборник Мајнице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 56—57, 31—56.

225. Одсањани живот (Радоња Вукославовић, Сјене и присјене) // *Дневник* (Нови Сад). — 6. септембар, 16.

226. Пера Тодоровић и Обреновићи // *Зборник Мајнице српске за историју* (Нови Сад). — Св. 59—60, 41—69.

227. Пушкинов споменик нерукотворни // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). — Год. 175, књ. 463, св. 6, 850—865.

228. Руска књижевност у виђењу Пере Тодоровића // *Пера Тодоровић : зборник радова / уредила Весна Матовић*. — Београд : Институт за књижевност и уметност, 1999. — Стр. 119—145.

229. Трагање за трајним Миодрага Поповића // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). — Год. 175, књ. 464, св. 3, 277—296.

2000.

230. Гласови Пушкинове музе : [реч на отварању изложбе „Два века А. С. Пушкина” на Филозофском факултету у Новом Саду 16. септембра 1999.] // *Славистика* (Београд). — Књ. 4 (2000), 324—325.

231. Заборављени песник Стеван Бешевић // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). — Год. 176, књ. 466 св. 12, 952—964.

232. Константин Радченко о Доситеју // *Животи и дело Доситеја Обрадовића : зборник радова / [главни и одговорни уредник Петар Пијановић]*. — Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2000. — Стр. 259—272.

233. Немири и трагања Милосава Бабовића // *Славистика* (Београд). — Књ. 4, 7—10.

234. Трагање за трајним Миодрага Поповића // *Професор Миодраг Поповић : [у славу 80. годишњице живота професора Миодрага Поповића] / Голуб Добрашиновић*. — Београд : Завод за уџбенике и наставна средства : Филолошки факултет. 2000. — Стр. 251—268.

2001.

235. Глишићево казивање о животу : [предговор] // *Изабрана дела / Милован Глишић*. — Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижевница Зорана Стојановића. — Стр. 5—21.

236. Демонски таленат Достојевског // *Летопис Мајнице српске* (Нови Сад). — Год. 177, књ. 466, св. 4, 502—516.

237. Радован Бели Марковић и његов двојник : (поводом романа „Лимунација у Ђелијама”) // *Ваљевски алманах* (Ваљево). — Стр. 211—218.

238. Роман-епопеја у словенским књижевностима // *Историјски роман код Словена* : [зборник радова] / [уредио Мирољуб Стојановић]. — Ниш : Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2001. — Стр. 63—72.

239. Слободан Јовановић о првим српским социјалистима // *Књижевне новине* (Београд). — 1. фебруар—1. март, 33.

2002.

240. Време и роман : (Мирослав Егерић, Време и роман. „Кочићева задужбина”. Бањалука 2001) // *Лейхойис Майице српске* (Нови Сад). — Год. 178, књ. 469, св. 5, 793—801.

241. Гогољ у потрази за собом // *Лейхойис Майице српске* (Нови Сад). — Год. 178, књ. 469, св. 3, 261—276.

242. Значајан прилог историји школства (Момчило Исић, Основно школство у Тамнави 1820—1941. Уб 2002) // *Ревизија „Колубара”* (Ваљevo). — Октобар.

243. Књига „нешто између” ружних снова и живота : (Радован Бели Марковић, Кнез Мишкин у Белом Ваљеву (грађа). Народна књига/Алфа. Београд 2002) // *Лейхойис Майице српске* (Нови Сад). — Год. 178, књ. 470, св. 6, 925—928.

244. Мои встречи с Виктором Георгиевичем // *Югославская история в новое и новейшее время* : материалы научных чтений, посвященных 80-летию В. Г. Карасева. — Москва. — Стр. 252—254.

245. Наставак и крај прве „идиле” Николаја Гогоља // *Зборник Майице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 62, 93—116.

246. Осмех налик на рану : (Радован Бели Марковић. Последња ружа Колубаре. Народна књига. Београд) // *Лейхойис Майице српске* (Нови Сад). — Год. 178, књ. 469, св. 4, 559—561.

247. Поезија људског чина — поезија речи : предговор // *Фронт ; Авганистан ; Хамбург на барикадама / Лариса Михајловна Рајснер*. — Нови Сад : Матица српска : Платонеум. — Стр. 7—12.

248. Уз „Антологију српске лирике 1900—1914” Леона Којена // *Кораџи* (Крагујевац). — Год. XXXII, св. 11—12, 161—170.

2003.

249. Ваздух једе гвожђе, а време људе : (уз поновљено издање романа „Лопов” Леонида Леонова. Гутенбергова галаксија. Београд 2002) // *Лейхойис Майице српске* (Нови Сад). — Год. 179, књ. 471, св. 6, 897—903.

250. Драгутин Ј. Илић о Тимочкој буну // *Породица Јована Илића у српској књижевности и култури* : зборник радова / уреднице Марта Фрајнд, Весна Матовић. — Београд : Институт за књижевност и уметност, 2003. — Стр. 395—404.

251. Милосав Бабовић — личност и дело // *Црногорска књижевност у књижевној кријици*. Књ. 7, *Неорелизам* / приредио Слободан Калезић. — Подгорица : Универзитет Црне Горе, 2003. — Стр. 263—269.

252. Рефлекс времена у духовном простору : (Душан Панковић, Епикур) // *Лейхойис Майице српске* (Нови Сад). — Год. 179, књ. 471, св. 5, 769—771.

253. Руска књижевност у „Српском књижевном гласнику” : (1901—1914) // *Сто година Српског књижевног гласника : аксиолошки аспекти традиције у српској књижевној периодици* : зборник радова / уредили Станиша Тутњевећ, Марко Недић. — Београд : Институт за књижевност и уметност, 2003. — Стр. 265—283.

2004.

254. Антон Чехов и поезија свакодневице // *Летопис Машице српске* (Нови Сад). — Год. 180, књ. 474, св. 1—2, 129—149.

255. „Време и судбине” Милосава Бабовића : предговор // *Време и судбине* / Милосав Бабовић. — Београд : Ленто. — Стр. 7—11.

256. Друштвено-политички погледи Светозара Марковића у виђењу Јована Скерлића. // *Друштвено-политичка мисао Јована Скерлића* : зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности одржаног 27. и 28. септембра 2001. године / [одговорни уредник Небојша Јовановић]. — Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2004. — Стр. 161—174.

257. Историја и поезија у „Сеобама” Милоша Црњанског // *Научни састанак слависта у Вукове дане* / [редактори Љиљана Суботић... и др.]. — Београд : Међународни славистички центар. 2003. — Св. 33/2, 375—389.

258. Књига талентованог отрова : (Радован Бели Марковић, Девет белих облака. „Филип Вишњић”, Београд 2003) // *Летопис Машице српске* (Нови Сад). — Год. 180, књ. 473, св. 4, 628—631.

259. Николај Чернишевски о „Српској револуцији” Леополда Ранкеа // *Славистика* (Београд). — Књ. VIII, 13—19.

260. О једној историјској теорији романа : (Борис Грифцов, Теорија романа. Москва 1927) // *Књижевне теорије XX века* / уредник Мирослав Шутић. — Београд : Институт за књижевност и уметност, 2004. — Стр. 357—371.

2005.

261. Иван Аксаков: Срби и источно питање // *Зборник Машице српске за славистику* (Нови Сад). — Св. 67, 7—50.

262. Између небеске плавети и земље : [предговор] // *Има других светлова* : избор из поезије Александра Блока / изабрао и препевао Радојица Нешовић. — Уб : [Самостално издање преводиоца], 2005. — Стр. I—III.

263. Прича је свитање језика, Драган Копривица, *Приватни симпозијум*, ИП Матице српске, Нови Сад 2004 // *Летопис Машице српске* (Нови Сад). — Год. 181. књ. 476, св. 3 (септембар 2005), 542—547.

264. Толстојев Хаџи Мурат. // *Књижевности и историја. VI, Транзиција историјских догађаја и личности у приповеци код Словена* : [зборник радова]. — Ниш : Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу : Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, 2005. — Стр. 81—102.

265. Уметност писања писама : поговор // *Писма* / Александар Блок ; избор, редакција и поговор Витомир Вулетић ; превели с руског Лидија Дмитријева, Витомир Вулетић. — Нови Сад : Прометеј, 2005. — Стр. 305—316.

Предраг Пийер, Славица Несћоровић-Пећровски

НИКОЛАЙ НИКИТИН, ИЛИ ИСКУССТВО САМООТРЕЧЕНИЯ

К 110-летию со дня рождения писателя

„Tatiana Pavlovna, du moment que nous avons parmi nous une pareille beauté, nous n'avons que faire du communisme”.

На эту фразу набрел я давно, перелистывая потрепанный сборник рассказов, изданный во Франции где-то в середине 20-х годов. Рассказ был озаглавлен *L'amour*, его автором был не известный мне в это время Nikolai Nikitine. Просидев у „белградского букиниста” свыше двух часов, я прочитал *Любовь* залпом и, прочитав ее, решил про себя, что игра стоит свеч, т. е. сочинения Никитина надо раздобыть любой ценой. К сожалению, тогда это было невозможно; поэтому мы „изучали” русскую литературу не по текстам, а по пособиям Слонима, Завалишина, Ирасека, Струве. Слоним о Никитине писал мимоходом, отметив, однако, постепенное исчезновение из его прозы (под „внешним давлением”) „сверкающих красок” и „нетрадиционного” стиля по мере перехода автора к поэтике социалистического реализма. Завалишин, парадоксально, утверждал обратное: „более зрелое” творчество Никитина относится к его позднему периоду. У Ирасека, как обычно, можно было найти ряд полезных пересказов сюжетов Никитина; тем не менее, чешский профессор нередко допускал ошибки (рассказ *Пес* у него озаглавлен *Собака*). Наиболее подробным оказался Струве, разобравший несколько рассказов и повестей Никитина (*Дэзи, Полет, Ночь*) и указавший на многочисленные „истоки” никитинского слога прозы — Гоголя, Достоевского, Лескова, Ремизова, Замятина, Пильняка, Белого. Особенно бросался в глаза тезис Струве о том, что у Никитина имеются „в сконцентрированной форме почти все признаки русской прозы того времени”.

Струве был прав; если у Ф. Гладкова налицо были все признаки „пролетарской” прозы, то Никитин в этом отношении представлялся самым характерным писателем-„попутчиком”. Правда, лишь на самом раннем творческом этапе, заканчиваемом *Обоянскими повестями* (1928). После этой даты Никитину, по его собственным словам, удалось выйти из „этой страшной игры” — „игры с огнем”, освобо-

даться от угрозы „стилистического плена” и „вредного”, „беззаботного” отношения к теме. „Я не знаю ничего более вредного для литературы”, писал он в „отавторском” предисловии к двухтомнику своего *Избранного* (1959), перечеркнув таким образом все, сказанное им в статье *Вредные мысли* (1924) относительно „мира” как „материала”, отдельных „звуков” как импульса для зарождения искусства, особых качеств писательского „глаза” и „уха”, раскрывающих лишь „свой” мир, „дальтонизма” художника. Не в пример всем прочим советским писателям, воспользовавшимся любой возможностью опубликовать (после 1953 года) свои „опальные” и „запрещенные” вещи, Никитин сознательно отрекся от своего „вредного” прошлого и свое самоотречение в упомянутом выше *Избранном* засвидетельствовал тем, что из злосчастного периода читателям предложил лишь рассказ-очерк *Суровый день* (о смерти Ленина) и самый компромиссный рассказ из *Обоянских повестей — О бывшем купце Хропове* (о герое, также отрекшемся от своего прошлого). Отметив движение автора к отказу от затрудненного стиля к реализму, В. Познер в *Антологии современной русской прозы* (1929) писал: „О том, насколько Никитин окажется способным подняться над посредственностью, мы заговорим через десять лет”. Этого срока, однако, не понадобилось. Уже в следующем, 1930 году Никитин опубликовал весьма посредственный роман о полковнике Маклецове и его „сети” (*Шпион*), преследуя лишь одну единственную цель — отдать дань эпохе, ищущей повсюду шпионов, вредителей и двурушников. Дальше — больше: Никитин-писатель стал исчезать, несмотря на то, что критическое отношение к тому или другому его произведению продолжалось по инерции еще некоторое время (см. хотя бы рад отрицательных рецензий на его повесть *Двойная ошибка* 1936 года, в которых автор обвинялся чуть ли не в натурализме и формализме). Любопытно, что на Первом съезде советских писателей он выступил как драматург (к этому времени в театрах шла его пьеса *Линия огня*), требовавший от писателей, создающих „высокие драмы” и „высокие комедии”, чтобы они следовали „мечтательным” образцам Ленина и Сталина. Вместе с тем его драмы и комедии, начиная с *Конкурса хитрецов*, были настолько беспомощными, что их даже не издали отдельной книгой.

К самоотречению Никитина закономерно вела его двойная жизнь, напоминающая биографию Бориса Пильняка. Сын купца, учившийся латинскому языку, русскому и римскому праву и политико-экономическим наукам, он добровольцем пошел служить в Красной армии и работать в советских учреждениях; попав впоследствии в кружок — „Серрапионовы братья”, он, кажется, первым понял, что покровительства Горького недостаточно для карьеры, в том числе писательской. Поэтому Никитин не очень нуждался в дружбе с „серрапионовцами”, хотя и печатался в их альманахах; он не считал

необходимым для себя приходиться на их встречи, втихомолку даже способствовал расколу группы и в итоге оказался вполне достойным той характеристики, которую ему дал Лунц в печально-гротескных *Хождениях*: „Альфонс”, „делающий блестящую карьеру” и „только подписывающий” рассказы, которые пишет его жена. Никитин выбрал путь журналиста для того, чтобы путешествовать за границу; путешествовал он за границу для того, чтобы в очерках *Сейчас на Западе* европейскую действительность нарисовать такой, что целью России не должно быть ничто иное, как „мировой пожар”; пропаганда же мирового пожара велась им в угоду Троцкому, обратившему внимание на „выдвинувшего” писателя, однако тем не менее обнаружившего „злокачественный характер” его цинизма, идущего от „потухания веры” в революцию и от того, что Троцкий определил „подбиранием к человеку снизу”. В 20-е годы Никитина за его писания клеймили по-разному, обзывая его даже „клеветником” (Б. Волин в „Лефе”); поэтому сначала следовало быть „троцкистом”, потом опираться на „ленинцев” (например, на П. Медведева, написавшего предисловие к первому тому его харьковского собрания сочинений), и уж наконец славословить „вождя народов” (в речи на съезде писателей). Это — спасало, это — обеспечивало спокойную жизнь, это — создавало репутацию, если не вело к славе. И Никитин затерялся в массово-официальной советской литературе, судьба которой забвенье.

С другой стороны, в нем жил не только приспособленец, но и страстный художник, полагающий, что любая революция есть явление наносное и временное, ибо ей не подвластны биология человека и извечные законы природы, олицетворенные в загадочном контакте солнца и земли. Показательно поэтому, что лучшие его вещи написаны о русской междуусобице, на которую Никитин смотрел „по-пильняковски” — глазами философа-импрессиониста. Россия времен войны белых с красными раскрылась ему временем „русских ночей” (так и озаглавлен „триптих” повестей *Ночь, Кол и Форт*, опубликованный в 1928 году в Берлине) в котором бушевала стихия скифского, безрассудного поведения человека, развязной эротики и ужаснейшего умирания. „Россия — ночь”, писал Никитин как-то Лунцу, и этим страшным убеждением объяснялось у него все: и понимание бесцельности усобицы (ибо и Проломовы с Евдокимовыми, и Раменные с Сосых губили Россию), и невозможность уйти от зловетших параллелей, будь они соотнесены с литературным (*Русские ночи*) Одоевского или с историко-легендарным прошлым (эпоха *Слова о полку Игореве*), и неизбежность прозрения, связанного с наступлением дня и выявлением беспощадных, роковых итогов. „Прозревает”, однако, только рассказчик, догадывающийся, что поединок бронепоезда „имени Л. Г. Корнилова” с бронепоездом „имени Бела Кун” кончится действиями „шакалов”, возглавляемых Кузьмой Фенюговым, и по этой причине заключающий свое повествование

прискорбными строками: „Вот еще, что останется вам, всем вам от ночи... //Когда сменится четыре ветра, четыре брата, самый старший из них, самый тихий иссушит кости. //Печаль на свете одна — у матери. //А кости — память. Забыть нельзя. //Наша русская старая тропа идёт от костей, от курганов. Мы идем от кургана к кургану — длинный поход... Великий”.

Никитину бесспорно изменила память, когда он в уже упоминаемом „отавторском” предисловии утверждал, будто бы он от *Рвотного форта* (т. е. от видения „русских ночей”) ушел к новому герою — подпольщику Антону Черняку. Во-первых, *Ночь* опубликована как раз в *Бунте*, наряду с „триптихом” о Черняке (*25-го июля 1918 года, Шесть дней, Трава-пышма*), так что никакого ухода по сути и не могло быть; к тому, Черняк вышел не только „примитивным”, но и в моральном отношении недостойным того риска, на который шли другие герои, спасающие его (китаец Лю-И-Сан, Марина, Наталья). Во-вторых, в *Бунте* были помещены такие рассказы как *Пес, Лес и Американское счастье*, в сюжете которых черняковская „готовность к борьбе” полностью оспаривалась: комиссар Рыбин погиб от руки своих, лес уничтожили зря, а над сменой бело-красной власти довела очередная итоговая” авторская максима: „Бело-красно — не напрасно... Без пристрастия, американска счастья... Кому, да кому...” Никуда не уходивший от „русских ночей” Никитин, подобно древнему летописцу, отмечает в *Лесе*: „Земля поверила. Потому что ведь в мире все хорошо и ясно, кроме человека. А о человеке думать нечего — в нем вся глупость”. Аналогичное обнаруживается в концовке повести *Полет*, на иной по отношению к *Рвотному форту* подбор „манеры” и „материала” Никитин якобы очень надеялся: „Эту повесть, и письма, и документы — хотел я скрыть. //Но их правда — сурова, смешна и печальна. //Я не знаю ни тишины столетних фисгармоний, ни торжественных нужных псалмов. //Я — русский... //Вою, как волк, и жду сугробов. //Снег будет. //Снег хоронит покойников”.

В *Обоянских повестях* произошло то, что должно было произойти: Никитин на этот раз от победившей революции и ее кнута для непослушных писателей „скрылся” сам, — в Харькове, где напечатал этот сборник и тщетно пытался опубликовать *Собрание сочинений* (вишли лишь первый, второй и шестой тома). Видимо, он искал своего „Миргорода” (значение для него Гоголя в этот период всячески подчеркивалось Никитиным), однако Обоянь с своим „самым идеальным” начальством (ввиду его наклонностей „к покою и к семье”) на поверку оказалась не той „шинелью”, тем более что ее „розовость” порою сочеталась с незадачливыми повседневными демоническими сюжетами, напоминающими проделки гоголевских парубков и самого черта в „майские ночи” и „ночи перед Рождеством” (*Восстание мертвых, Юбилей*, отчасти *Собачий ящик*). Короче говоря,

от революции еще можно было „скрыться”, но не и от „русских ночей”, продолжавших гоняться за писателем в облике гоголевских свиных рыл, кладбищенских оборотней и прочей нечистой силы. Утомленный черными ночными видениями, Никитин вконец предпринял последний, решительный шаг: он убежал в драматургию и роман-эпопею, заодно убежав из настоящей русской литературы.

Пока он был уважающим себя писателем, Никитин с большим мастерством строил свои сюжеты. Исходя из принципа остранения, он пытался определить суть конфликта, возникающего в человеке между его естественным состоянием и ситуациями его брошенности в мир событий, чуждых его натуре; поэтому его герои помещались как в документально-историческое пространство, так и в более частное пространство чаще всего „треугольников” (Пушков-Полага-Тая и Ругай Полага-Пушков в *Рвотном форте*, Климович-Фирсов-Валентина Петровна в *Полете*), с его явным уклоном в неожиданное, подсознательное, фантастическое. Этим была обусловлена авторская установка на „смешанный” стиль, на своеобразное сочетание „протокольного” и „лирического”, „рубленого” и сугубо реалистического, „скрыто-исповедального” (вплоть до его фрейдистского варианта, как, например, в сцене разговора Фирсова с комиссаром Лепукалном о смерти Климовича в *Полете*) и вполне мотивированного. Поскольку доминантой в подобном построении служил авторский комментарий, действие могло и не заканчиваться или же главные герои могли покидать рамки действия и до выполнения своих ролей, оставляя в романном пространстве и времени лишь своих эпизодических „двойников” (Пушков и Ругай; Дондюков в *Рвотном форте*). При этом мир Никитина, объятый ночью, допускал все возможные сюжетные концовки (ожидаемую в *Ночи* и *Коле*, парадоксальную в *Барке* и *Любви*, отавторскую в *Полете*), и даже их отсутствие, рассчитанное на продолжение повествования (*25-го июля 1918 года*): такое было возможно потому, что автор своих героев, подобно русским матерям, о д и н а к о в о ж а л е л.

Стоит ли жалеть писателя, отрекшегося от своего назначения? Не знаю. Ведомо мне иное: что Никитина прочно забыли, что собрания его сочинений не существует, что о нем не пишут. Его архив, попавший в РГАЛИ, под стать забытому автору: он слишком аккуратен и лоялен, в нем нет рукописей, писанных „в стол”. Лишь одна вещь в нем навеивает грустные размышления, — богатая коллекция фотооткрыток русских и зарубежных оперных, балетных и драматических авторов конца XIX-начала XX вв. Может быть, этот красавец, так и не сделавший „блестящей карьеры”, втайне мечтал о другом, — о волшебной иллюзии театра Серебряного века как парадигматической среде для настоящих художников? Это останется лишь тайной русской культуры.

Но в ней есть и будут *Русские ночи*, *Пес*, *Барка*, *Любовь* и еще несколько рассказов Никитина, уцелевших в этом ураганном мире, имя которому Россия.

Миливое Йованович

In memoriam

РАДО ЛЕНЧЕК

Крајем јануара 2005. године у Њујорку је, у својој 84. години, умро познати слависта Радо Ленчек, дугогодишњи професор њујоршког универзитета Колумбија.

Рођен 3. октобра 1921. године у Мирни (Словенија, Долењска), Ленчек је гимназију завршио 1940. у Новом Месту и исте се године уписао на студије славистике и етнологије на Универзитету у Љубљани. Када је љубљански универзитет у ратно доба, крајем 1943, затворен, морао је прекинути студије да би их наставио на Универзитету у Падови 1946. и 1947. године. Првих десет година по окончању Другог светског рата, од 1945. до 1955, Ленчек је био запослен као средњошколски професор у у словеначким школама у британско-америчкој зони Слободне територије Трста у градовима Трст и Горица. У том периоду радио је и као спољни сарадник на тршћанском радију *Radio-Audizione Italiana Trieste — Trst II* (1949—1956) и као новинар и уредник билтена *Kulturne vesti* (1951—1954) који је издавао Информативни сервис САД (United States Information Service). Године 1956. Ленчек се са породицом преселио у САД. По доласку у Америку уписује се на постдипломске студије на Универзитету у Чикагу које завршава 1959. Студије је наставио на Харварду, где је докторирао 1962. године.

Радо Ленчек је имао срећу да је боравећи у различитим академским срединама током својих студија долазио у додир са више истакнутих научника. У току основних студија учио је у Љубљани код Франа Рамовша, Рајка Нахтигала и Франца Кидрича, у Падови код Артура Кроније, на Универзитету у Чикагу магистрирао је код Ерика Хемпа, а на Харварду, током докторских студија, професори су му били Роман Јакобсон и Хорас Лант.

Каријеру универзитетског наставника Ленчек је започео на Универзитету Илиној (Illinois, Urbana), где је предавао словенске језике и књижевности од 1962. до 1965. године. Од 1965. па све до пензионисања 1995. године, предаје на Универзитету Колумбија у Њујорку, најпре као доцент за јужнословенске језике (1965—1968), а затим од 1968. до 1974, као ванредни и, од 1974. до 1991. године, као редовни

професор за словенске језике и културе. Године 1992. додељено му је звање редовног и заслужног професора. Поред тога што је предавао на Одсеку за словенске језике, којим је и управљао од 1975. до 1988, проф. Ленчек је на Универзитету Колумбија био ангажован и на Факултету за међународне студије (School of International Affairs, Columbia University).

Током своје дуге и плодне научне каријере проф. Ленчек се огледао у више области. На његовом професионалном путу прилично се јасно оцртавају две етапе, у великој мери различите по временским одсесима које обухватају, као и по интересовањима која су Ленчека усмеравала у његовом раду. На почетку свог радног века, у годинама пре одласка у САД, превасходно се бавио науком о књижевности, књижевном критиком и етнологијом. У оквиру ових области проф. Ленчек је објавио више радова о словеначком књижевном и народном стваралаштву, од којих посебно треба истаћи књиге: *Ob Jadranu: Etnografski zapiski in študije* (Trst, 1947) и *Slovenska marijanska lirika* (Trst, 1954). По доласку у Америку, током постдипломских студија, Ленчек се усмерава на науку о језику и она од тада постаје главна област његовог рада, област у којој је понајвише стекао своју завидну репутацију. Истраживања проф. Ленчека крећу се од тада у великом распону од различитих уско словенистичких тема, преко компаративне граматике словенских језика (са посебним нагласком на јужнословенским језицима), све до социолингвистичке проблематике и разних питања из области културне историје словенских народа. У својим лингвистичким истраживањима служио се поставкама школе прашког структурализма (сетимо се, узгред, да је, током докторских студија на Харварду, учио код Романа Јакобсона). Најплодније године научног стваралаштва проф. Ленчека обухватају период од краја 60-их до краја 80-их година прошлог века. Наводимо овде хронолошким редом неке од његових значајнијих радова из тог периода, уједно и као илустрацију колико је био широк спектар тема које су га заокупљале: *Modalna raba adverbа lahko v slovenščini* (1968), *Problems in Sociolinguistics in the Soviet Union* (1971), *On the Morphophonemic Patterning of the Slavic Imperative* (1973), *On Slavic Heritage in Slovene Culture* (1975), *Čakavisms in Western Slovene Dialects* (1978), *A Note on the -m > -n Change in South Slavic Dialects* (1981), *At the Roots of Slavic Cultural History* (1981), *On Sociolinguistic Determinants in the Evolution of Slavic Literary Languages* (1981), *Kopitar's Share in the Evolution of Slavic Philology* (1982), *On Poetic Functions of the Grammatical Category of Dual* (1982), *The Enlightenment's Interest in Languages of the National Revival of the South Slavs* (1983), *From Language Interference to the Influence of Area in Dialect Geography* (1983), *A Paradigm of Slavic National Evolution: Bible — Grammar — Poet* (1984), *Is There a -ni- : -ne- Isogloss in the South Slavic Speech Area?* (1985), *The Con-*

cept and Role of Language in the Formation of National Intelligentsia in Slavic Societies (1989).

Поред мноштва радова, проф. Ленчек је написао или уредио и више књига и зборника, од којих бисмо посебно издвојили његову изванредну синтезу *The Structure and History of the Slovene Language* (Columbus, Ohio, 1982). Веома је значајна и Ленчекова докторска дисертација *The Verb Pattern of Contemporary Standard Slovene*. (Колико је била успешна, најбоље говори податак да се проф. Хорасу Ланту, који је био ментор при њеној изради, толико допала да је о њој написао посебну студију [An Attempt at a Generative Description of the Slovene Verb], која је затим заједно са дисертацијом објављена 1966. године у једној књизи.)

Премда се проф. Ленчек успешно огледао на више славистичких поља, ипак се највише посветио језику у којем је поникао. То се није ограничило само на кабинетски научни рад. Проф. Ленчек је најзаслужнији да је словенистика нашла своје место у славистичким наставним програмима на америчким високошколским институцијама. Он је био и један од оснивача Друштва за словеначке студије (Society for Slovene Studies) и његов први председник (1973—1983).

За изузетна научна достигнућа Ленчеку је словеначко Министарство за науку и технологију, 1995. године, доделило звање почасног амбасадора Републике Словеније у науци, а за заслуге у промоцији и неговању словеначког језика у иностранству добио је 2001. године почасну медаљу слободе Републике Словеније. Признања која је професор Ленчек добио за свој научни и педагошки рад укључују и награду Америчког удружења наставника словенских и источноевропских језика, која му је уручена 1994. године. Веома цењен у научним круговима, био је члан седам академија наука и уметности.

Проф. Ленчек је свој животни век проживео у три различите земље, што свакако није била ствар само личног избора него је у великој, ако не и пресудној мери, било условљено временом и околностима у којима је живео. Иако је прилично касно почео градити каријеру у научним институцијама, захваљујући својој великој енергији и истрајности, изузетном раду и научном таленту успео је да у релативно кратком року постане један од водећих слависта у Америци. По свом оствареном делу остаће трајно упамћен у историји славистичке науке.

Жељко Марковић

In memoriam

Мр БРАНИСЛАВ БРБОРИЋ
1940—2005.

Прерано и изненадно, после кратког и тешког боловања, завршио се 4. маја 2005. животни пут мр Бранислава Брборића, саветника у Министарству културе и информисања Републике Србије, првог секретара Одбора за стандардизацију српског језика. Поживео је сразмерно кратко, урадио несумњиво много. Оно што је Бранислав Брборић написао и објавио (три књиге, четврта у штампи и десетине научних, стручних и публицистичких чланака) само по себи је важан белег једне научне биографије и избором тема и поузданошћу обраде. Већи део онога што је Бранислав Брборић радио и урадио за српску лингвистику и културу био је познат тек сразмерно мањем броју боље упућених у његове научне и организационе послове.

Положај дугогодишњег саветника у Министарству културе и информисања Републике Србије обично не оставља много времена за научни рад, али Бранислав Брборић је налазио времена да пуном снагом упоредо живи два радна века: један на пословима у Министарству и други на пословима српске лингвистике. И на радном месту стицао је да учини највише што су му прилике допуштале, а стицао је и да истражује и пише — актуелно, оригинално и поуздано, да поради на организацији научног живота у Србији као мало ко други, а уз то, и пре свега, и да буде пријатељ и увек предусретљиви саговорник.

Бранислав Брборић био је човек радозналост и живог духа, и широких интересовања, који је све своје послове обављао с великим ентузијазмом и врло поуздано: и у главном и у детаљима.

По дипломи англиста који никад није престао да прати литературу из своје најуже специјалности, Бранислав Брборић је највећи део свог истраживачког и организационог рада посветио науци о српском језику као социолингвиста посебно упућен у проблеме стандардизације књижевног језика, језичку политику и језичко планирање.

У два обимним књигама *Социолингвистичких огледа 1 и 2 (О језичком расколу, Београд, 2000, и С језика на језик, Београд, 2001)*, ситног слога и већег формата, Бранислав Брборић је дао унутрашњу

и спољашњу историју српскохрватског, односно српског језичког стандарда XX века на грађи коју знатним делом нико пре њега није користио, поред осталог због њене теже доступности.

С академицима Павлом Ивићем, Митром Пешиканом и Иваном Клајном Бранислав Брборић је написао *Језички љруручник* (Београд, 1990), до сада најбољу књигу из области српске говорне културе и језичке нормативистике, а с њему својственом брижљивошћу припремио је, заједно с академиком Иваном Клајном, друго издање те књиге: *Српски језички љруручник* (Београд: Београдска књига, 2004).

Припремио је за штампу књигу *Српски језик у ољледалу нормативистике*, коју је највећим делом сам и написао, а чије објављивање није доживео, а приредио је, у сарадњи са Јованом Вуксановићем и Радојком Гачевићем, и седам књига *Списиса Одбора за стандардизацију српског језика*, које, с једне стране, исцрпно обавештавају научну и ширу јавност о раду тог Одбора, чија је душа био Бранислав Брборић, а с друге стране сведоче о ономе што се дешавало са српским језиком и с науком о српском језику последњих година XX и првих година XXI века.

Од краја 1997. године, када је, пре свега његовом иницијативом, основан Одбор за стандардизацију српског језика, и до својих последњих дана, Бранислав Брборић је велики део својих снага посветио раду Одбора уз подршку академика Павла Ивића, Милке Ивић и Ивана Клајна, као и групе колега и пријатеља из Београда, Новог Сада, Ниша, Српског Сарајева и Бањалуке, најактивнијих чланова Одбора и његових комисија. Одбор за стандардизацију српског језика установљен је и осмишљен умногоме заслугом Бранислава Брборића. Под окриљем Одбора подстицан је рад на новим издањима *Правописиса српског језика* Матице српске, и на школском издању тог правописа, објављен је *Обрајни речник српског језика* Мирослава Николића, *Творба речи у српском језику 1 и 2* Ивана Клајна, *Грађа за библиографију српске синтаксе* Биљане Вићентић, Маријане Папрић, Драгана Милојевића и Часлава Манчића, *Библиографија радова о морфологији српског језика* Милице Радовић-Тешић и Весне Ломпар, завршена је и припремљена за штампу *Синтакса савременог српског језика: Простиса реченица* у редакцији академика Милке Ивић, као и књига *Српски језик у ољледалу нормативистике*, поред великог броја других послова које је Одбор обавио у вези са актуелним стањем српског језика.

Поред свих тих послова, због којих се никада није пожалио да му је тешко или да нема времена, Бранислав Брборић је стизао да многе охрабри, подстакне, препоручи, подржи... Познавао је врло много људи из српске културе и само је он знао коликим је помогао. Себе никада није стављао у први план. Красила га је врлина данас тако потребна српском народу — да смисао за заједничко добро стави изнад личног интереса. Такав ће остати у светлом сећању свих који су имали част да с њим сарађују и да му буду пријатељи.

Предраг Пијер

СЛАВЯНСКИЙ ВЕСТНИК. Выпуск 2. К 70-летию В. П. Гудкова.
Под редакцией Н. Е. Ананьевой и З. И. Карцевой. Московский государственный
университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет,
Кафедра славянской филологии, МАКС Пресс, Москва, 2004, 608 стр.

Пред нама је други број серије научних зборника под насловом *Славянский вестник*, који издаје Катедра за словенску филологију Московског универзитета. О првом броју ове новопокренуте повремене славистичке публикације писали смо у VIII књизи часописа *Славистика*. *Славянский вестник* представља својеврсно настављање традиције славистичких зборника које је у претходном периоду издала поменута Катедра под насловом *Славянская филология*.

Други број, или том, посвећен је јубилеју дојена ове Катедре В. П. Гуткова, поводом његове седамдесетогодишњице. Катедром за словенску филологију В. П. Гутков успешно руководи већ 15 година, а истовремено је један од продекана Филолошког факултета Московског универзитета. Као водећи руски србиста, лингвиста В. П. Гутков објавио је неколико књига, велики број студија, расправа, чланака и приказа, првенствено из домена науке о српском језику. Све су то били разлози да његов Факултет и његова Катедра овај том посвете свом заслужном члану. Овим поводом огласиле су се његове колеге и његови некадашњи ученици из разних градова Русије, као и из иностранства. Радови 58 аутора, објављени у овом тому, обухватају широку тематику из словенске лингвистике и словенске литературологије. Српска славистика и лингвистичка русистика овде су заступљени радовима Предрага Пипера, Богољуба Станковића и Душанке Мирић. Наша литературологија заступљена је радом Татјане Стојановић.

У овом сумарном прегледу тематике зборника осврнућемо се најпре на радове из србистике, било да се ради о чистој србистици, било да је реч о конфронтирању руског и српског језика.

А. Р. Багдасаров у раду *История развития хорватско-сербских этноязыковых отношений (1940—1990-е гг. XX в.)* на двадесет страна излаже сложену социолингвистичку ситуацију на територији некадашњег српскохрватског/хрватскосрпског језика, друштвено-политичка превирања која су утицала на стварање конфликтних ситуација у језичкој сфери. Аутор показује како је „унутардржавна дезинтеграција заоштравала међуетнички језички конфликт” (43), оперишући при томе доста опширном грађом. Штета је што се у списку литературе о овој нимало једноставној проблематици не налазе две веома релевантне књиге српског социолингвисте Бранислава Брборића — *О језичком расколу*, 2000. и *С језика на језик*, 2001, у којима би аутор могао наћи важну грађу за још потпуније и свестраније сагледавање питања о којима пише. Занимљиво је да се у овом зборнику етнимом Бошњаци реализује у две руске варијанте: у овом раду то је етнимом *босняки*, а у раду проф. П. Пипера, такође објављеном у овом зборнику, тај етнимом гласи *бошняки*. Ево прилике за малу лингвистичку дискусију.

Жана Жановна Варбот у чланку *О двух сербо-русских лексических соответствиях* даје историјско-етимолошку анализу именичких изведеница од глаголских корена *ščer-/*ščьr-/*ščir-* који су дали резултате у облику *ушћай*, *ушћай*, *ушћийи*, *щчей*, *щчий*, у западној групи јужнословенских језика, и *ичьпъ*, *уципъ*, *цьнуние*, *цнение* у староруском језику. Јужнословенске именице по правилу означавају пун месец, док староруске имају значење непуног, окрњеног месеца (*ущербная луна*). — Други део чланка посвећен је историјско-етимолошкој анализи јужноруске речи *прива* у значењу *снаја*. Доноси се у сумњу настанак те именице од глагола *прять* односно *принять*. Ту се при-

жива у помоћ српска реч *џрија*, у значењу *подруга*, *сватња*, као деминутивска скраћеница од *џријашељица*, чије се порекло повезује са глаголом *џријати* (нравитися, быть полезным). Однос руског *прива* и српског *џрија* остаје у сфери хипотеза, што признаје и сама ауторка.

И. Ј. Иванова конфронтира функцију тиреа као раздвајајућег интерпункцијског знака у руском и српском језику, издвајајући и алтернативна решења са запетом и двома тачкама, која су карактеристичнија за српски него за руски језик. Разматрајући ову тему на богатој грађи из српског језика, ауторка констатује да су функције тиреа у простој реченици у конфронтираним језицима у основи подударне — тире се користи при испуштању копулативног глагола и приликом актуалног рашчлањавања реченице, уз наведену ограду о могућности супституције тиреа зарезом или двома тачкама.

И. О. Разакова пише о орониму *Јањина џланина* и констатује да је он повезан са митолошким представама о господарима планина, садржаним како у полазном личном имену, тако и у квалитетима личности које та имена носе. Име *Јања* етимолошки се везује за име богиње лова *Дијане*, о чему је својевремено писао и проф. Миљивоје Павловић.

Душанка Мирић се бави значењем речце *ваљда* и њеним руским еквивалентима. Конфронтациона анализа дискурзивних речи има посебан значај за све тананости и нијансе у процесу разумевања говорног исказа, поготово када се зна да ова речца нема у руској лексици директан системски еквивалент.

Предраг Пипер разматра проблем ћирилице и латинице у вербалним асоцијацијама Срба. У уводном делу рада аутор разматра социолингвистичку ситуацију на територији некадашњег српскохрватског језика током последњих петнаестак година, да би на тој основи могао говорити о актуалном функционисању ћириличног и латиничког графичког система. Свакако завређује пажњу и једна термилошка новина везана за именовање српске ћирилице на руском језику. Аутор оправдано прихвата предлог В. В. Борисенко да би графички систем савременог српског књижевног језика на руском требало именовати лексемом *чирилица* да би се српско ћирилично писмо могло разликовати од графичких система ћириличног типа у другим језицима. Централни проблем овога рада јесте намера да се испита актуелни однос према ћирилици и латиници код представника младе генерације Срба, студената Београдског универзитета. Током рада на стварању *Асоцијативног речника српског језика* и о овој теми су анкетирани студенти са четири факултета, њих 500 у укупном броју. П. Пипер даје темељну интерпретацију асоцијативних реплика, статистички поткрепљену и проблемски разуђену. Претпостављамо да ће грађа о овој теми, ваљано разрађена, наћи своје место у поменутом асоцијативном речнику, који ће свакако представљати значајан прилог српској лексикографији.

Богољуб Станковић се бави темом о улози славистике и славистичких организација у интеграцији европског Истока и Запада. Аутор даје преглед постојећих међународних славистичких асоцијација у области науке о језику, науке о књижевности, лингводидактике, културе, образовања, констатујући да и у многим земљама постоје националне асоцијације које се баве овом проблематиком и које сарађују са одговарајућим међународним асоцијацијама. Међународна славистичка сарадња може бити значајан залог зближавања и разумевања међу народима Европе.

У раду *О лингвистических воззрениях Йована Раича* Светлана М. Толстој се бави питањима језичке праксе и језичке теорије истакнутог српског историчара и писца XVIII века. По Рајићевој *Историји*, написаној језичким конгломератом, састављеним од елемената рускословенског, славеносрпског и народног језика, расута су бројна резонавања теоријске природе, заснована на језичкој пракси онога времена, која је ауторка пажљиво покупила и прокоментарисала. Рајић као опште називе језичких идиома користи лексеме *дијалекат*, *језик*, *нарече* и *сџил* и употребљава их прилично недоследно у односу на етнониме. Интересантно је да српски и хрватски третира као два различита, мада блиска словенска „дијалекта”. Рајића је интересовала и етимологија етнонима *серб*. Питањима језика Рајић прилази као нефилолог. Језик је за Рајића пре свега сведочанство заједничког порекла и етничке сродности словенских народа. Кроз „славенский” језик руске редакције он провлачи идеју словенског јединства.

Г. П. Тиртова се бави неким питањима увек актуелног проблема адаптације позајмљеница у српском језику. Овом приликом она обрађује претежно позајмљенице из америчке варијанте енглеског језика, анализирајући проблеме транскрипције и транслитерације на доста обимној грађи.

Галина Г. Тјапко пише о описним придевима у Вуковом *Српском рјечнику*. Уз познату констатацију да је у Вуковом *Рјечнику* мало именица за апстрактне појмове, ауторка констатује да је мало и придева од којих би такве именице могле бити изведене, а посебно је мало описних придева, што показују и фолклорни записи тога доба. Занимљиво је да је друго иадање *Речника* богатије у погледу исказивања обележја квалитета — дужих придевских облика, кодификованих облика компаратива, прилога за начин, описних придева сложенијих по структури и семантици.

Михаил А. Штудинер бави се проблемом судбине дугих сугласника у српском језику. Он долази до закључка да су се „у српском језику дуги сугласници изгубили унутар фонетске речи у свим комбинаторним позицијама, док се на споју самосталних речи чувају само у интервокалској позицији у кодификованом говорном стилу књижевног језика”. Сличну судбину имали су дуги сугласници у чешком и словачком језику.

Ј. И. Јакушкина описује традиционалну филозофију греха у светлу јужнословенске дијалекатске грађе. Аутор описује семантичке деривације, засноване на конотацијама квалификатива *грех* и добија следеће резултате: 1. *грех* у значењу *ђаво*; 2. *грех* у значењу *зло, најасиј*; 3. *грех* у значењу *свађа, раздор*; 4. *грех* у значењу *цшћеша*. У оптицају су, наравно, и изведенице. Стандардне денотације су секундарног порекла и своде се на значења 'рад у празнични дан' и 'брачни и ванбрачни односи'.

У одељку „Наука о књижевности и фолклористика” само ћемо поменути неке ауторе и њихове теме. Н. М. Вагапова пише о знаменитом позоришном редитељу Јурију Ракићу, укључујући ту и његове велике заслуге за развој позоришног живота у Југославији после 1920. године. Г. Ј. Иљина пише о *Јадранској трилогији* Недељка Фабрија. С. Н. Мешчерјаков се бави неким питањима везаним за књижевно стваралаштво Владана Деснице. Татјана Стојановић анализира приповедне поступке у српским *биличкама* у поређењу са руским (руска реч *биличка* нема свог српског преводног еквивалента, што нам је потврдила професор народне књижевности др Снежана Самарција, а ауторка каже да та реч значи „повествовање о встрече човека с мифическим персонажем, /МП/, задачей которого становится подтверждение существования МП”). Ала Г. Шешкен у чланку *Александр Белич и „русский Белград”* пише о огромним заслугама нашег великог научника за збрињавање руских избеглица после 1918. године и за организовање њиховог научног, културног и просветног живота у новој средини.

Посебну пажњу бисмо скренули на чланак Ф. Б. Људоховског *Церковнословјанска јазиковна система: особености еволуции*, који констатује да се не може говорити о том језику као о мртвом језику, нарочито с обзиром на чињеницу да се на њему и данас стварају нови текстови. Анализира се и однос између актуелног црквенословенског језика и савременог руског књижевног језика.

Бројни су радови који се односе на остале словенске језике, књижевности и културе, с обзиром на то да се јубилар налази на челу Катедре за словенску филологију Московског универзитета, која обухвата широки спектар словенских тема које се односе како на појединачне, једнојезичке проблеме, тако и на контактолошка питања словенских језика, књижевности и култура.

У закључку треба рећи да би сваки слависта пожелео овако раскошан зборник радова чији су аутори озбиљни и зрели научни радници млађе и средње генерације. У време писања овога приказа ушла је у штампу преведена књига В. П. Гуткова *Славистика — Србистика*, која се издаје у оквиру едиције „Студије о Србима”, чиме се српска славистика, са малим закашњењем, укључује у обележавање јубилеја угледног руског слависте.

Бољдан Терзић

СЛАВИСТИКА. Књига IX (2005). Славистичко друштво Србије,
Београд 2005, 575 стр.

Постало је већ традиција да се на Дан светих Ђирила и Методија, тј. на Дан словенске писмености, представи текуће годиште часописа *Славистика*, а у овој прилици то је девета књига за 2005. годину. Ретки су случајеви да се књига, том или број за текућу годину представља већ у средини те године — такве публикације обично излазе у наредној, а понекад и у наредним годинама. Ажурно уредништво часописа *Славистика* успева да до првих месеци у години обезбеди прилоге, у којима не оскудева, и, што је веома важно, успева да на време обезбеди и средства, што је данас ретка појава. Наравно, највеће заслуге за ефикасан рад редакције и редовно излагање Часописа припадају неуморном главном и одговорном уреднику проф. др Богољубу Станковићу. Часопис је стекао лепу репутацију, како у земљи тако и у иностранству, о чему сведоче прикази у низу страних часописа, као и усмени искази страних слависта.

Девета књига, која се односи на 2005. годину, досада је најобимнија, има 575 страна. Структурна шема часописа по рубрикама остала је иста као и у претходним бројевима. Прва рубрика, најобимнија, и по броју текстова и по броју страна, садржи реферате прочитане на 43. скупу слависта, одржаном од 9. до 11. фебруара 2005. под општим насловом „Славистика у новим геополитичким условима”. Тој веома актуелној теми данас, када је славистика у многим земљама у свету у кризи изазваној глобалистичким трендом и геополитичким престојавањима, посвећено је осам реферата, у којима се третирају проблеми словенског идентитета у условима савременог глобализма, положај славистике данас и сутра, језички аспекти глобализације у словенским земљама, настава славистичких дисциплина на универзитетима Србије и Црне Горе, литературолошке славистике у Средњој Европи, актуелно стање у науци о књижевности, изучавање руског језика у европским земљама, да би се, на крају овог одељка, поставило насловно питање: „Коме је потребна славистика данас?” Треба рећи да су сва ова излагања поткрепљена аутентичном доказном грађом која подстиче на размисљање.

У оквиру ове рубрике, посвећене 43. скупу слависта Србије, следе одељци о језику, књижевности, методици наставе словенских језика, а ове године посебан блок је посвећен и српско-чешким везама. Ови блокови посвећени српско-инословенским језичким, књижевним, историјским и културним везама постали су устаљена пракса на сваком скупу слависта, па према томе и у часопису *Славистика*. С обзиром на бројност ових реферата, немогуће их је, у једној оваквој прилици, све поменути. Набацићемо само неколико тема по личном избору. Привлаче пажњу теме о језичким дилемама у Црној Гори данас, о српском језику у систему вербалних асоцијација косметске популације, о реализацији говорних чинова у јавним натписима у српском језику, о словачкој стилистици у славистичком дискурсу, о месту Словака у историји чешког књижевног језика итд. Ту је и низ тема конфронтативног карактера, где се конфронтирају одређене појаве везане за разне словенске језике — руски, украјински, словачки, чешки, македонски и словеначки. Три реферата из књижевности везана су за имена Лава Толстоја и Чехова, затим Булгакова и Вере Бенкове. Методици наставе руског језика посвећена су такође три реферата, који се односе на теоријско-методолошке основе функционалног модела анализе уџбеника страног језика, на ученичке грешке као методички проблем у настави руског језика и на лингвистичке основе савременог уџбеника страног језика струке.

Блоку о српско-чешким везама посвећено је 11 реферата, од којих су неки објављени на чешком језику. Теме су веома занимљиве, а у овој прилици поменућемо само неколике: *Српске везе Томаща Гарика Масарика, Савремени чешки и српски књижевни језик — развој и перспективе, Како не треба писати ни објављивати стручне материјале са чешком шемајником, О неким лингвокултуролошким јединицама у чешком и српском језику* итд.

У рубрици о славистичким научноистраживачким пројектима објављена су два прилога — један руски и други српско-украјински. Рубрика „Српски језик у иностранству” садржи прилог о уџбеницима српског језика у Пољској.

Рубрика „У свету славистичке литературе” испуњена је бројним приказима различитих славистичких публикација, објављених у земљи и иностранству, и изузетно је корисна, како у информативном тако и у аналитичком погледу. Приказују се публикације објављене код нас, у Русији, Чешкој, Словачкој, Бугарској, Македонији. На неопходност и корисност овакве рубрике у озбиљним научним часописима одавно је указивао великан српске славистике и лингвистике Александар Белић, дајући пример часописа *Јужнословенски филолоџ*, коме је на челу стајао деценијама. Уредништво часописа *Славистиџка* послушало је свог великог учитеља.

О различитим славистичким догађањима информисао нас такође богата рубрика „Из славистичког живота” са својих осам прилога, међу којима су материјали и одлуке са годишње скупштине Славистичког друштва Србије, одржане 10. фебруара 2005. године.

Други инословенски блок штампан у овом годишњаку посвећен је полонистичкој проблематици, и тиче се наставе пољског језика и књижевности у центрима високошколске полонистике. Сав је на пољском језику, садржи 12 реферата са међународног научног скупа, одржаног 22. и 23. октобра 2004. године на Филолошком факултету у Београду. У раду скупа, сем наших полониста, узели су учешћа и полонисти из Пољске, Бугарске, Румуније и Хрватске. Историјат београдске полонистике дала је проф. Гордана Јовановић и изнела перспективе њеног развоја.

На сличан начин представљена је и бугарска полонистика, док су у другим рефератима изложена нека лингвистичка и лингвометодичка питања, било у чистом, било у конфронтационом виду. Питањима високошколске наставе пољске књижевности и културе посвећена су 4 реферата. Све у свему, реч је о једном корисном скупу на коме су размењивана високошколска полонистичка искуства.

У рубрици „Славистички архив” објављено је шест докумената из историје Славистичког друштва Србије.

У рубрици „Сећање” проф. Петар Буњак пише о дојену београдске полонистике и славистике проф. Ђорђу Живановићу поводом десетогодишњице његове смрти. На крају дат је списак сарадника ове књиге и објављена су упутства за припремање и достављање рукописа.

Бољдан Терзић

UDC

Ирина Александер — Тайна русской эмиграции
(Irina Aleksander: *Svi žvoti jedne ljubavi*, Zagreb 2003)

Хорватски писац Мирослав Крлежа думал, што о ней можно написать хоросий, увлекательный роман. Борис Закошек, автор одной из заметок, приложенных к её *Мемуарам* в хорватском переводе, оказавшемся их мировой премьерой¹, отмечает в свою очередь, что кроме даты и места рождения этой сверхзагадочной женщины, умершей во сне (в декабре 2002 года) на 103-м году жизни, все прочие факты следует принимать лишь условно. Иными словами, „исповедь” героини воспоминаний, написанная талантливо и занятно, далека от безоговорочной достоверности.

¹ Две главы из этой книги (Встреча с Блоком и Моя гумилёвская весна) опубликованы в девятом номере журнала „Литературное обозрение” за 1991 год. Автор вводной заметки об Ирине Куниной и её творческой деятельности (лишь впоследствии установлено, что им был нынешний главный редактор „Нового литературного обозрения” Ирина Прохорова) не мог спасти текст от цензорских купюр, восстановленных в хорватском переводе.

В этой книге Ирина Александер предстаёт прежде всего везучей во всех отношениях и во всех обстоятельствах. Уже в раннем возрасте в неё, красивую и обаятельную, были влюблены её братья Володя и Николай; поэта Блока не восхищала её красота, однако Ирине удалось в страшный январь 1918 года встретиться с ним и даже пригласить его на вечер памяти Ф. Кокошкина и А. Шингарева, где Блок сообщил ей и её сестре о написании им поэмы *Двенадцать*, добавив, что они первые, узнавшие об этом. Этой же весной она познакомилась с Гумилёвым; по её словам она порою была ближе к поэту, чем „две Анны” (Ахматова и Энгельгардт), в связи с чем приводился ряд примеров, в частности явно выдуманная версия о возникновении *Заблудившегося трамвая* (уже в 1918 году!), а также не менее эффектная (даже в сравнении с рассказом Одоевцевой) история гумилёвской трагической гибели: поэт, узнав об убийстве царской семьи, стал заверять Ирину, что он этого большевикам „никогда не простит”, чем по сути дал ей ключ („страшный ключик”) к своей смерти. Спустя некоторое время Ирине без особых затруднений удалось уйти в эмиграцию (через Оршу, Белоруссию и Украину); в Киеве она попутно напечатала сборник *Стихи* (1918), выступала на литературных встречах под своим настоящим именем Ираида Кунина, однако её кумиром был уже не Блок, Гумилёв или любой другой бард серебряного века, а Маяковский, чьими стихами (особенно *Флейтой — позвоночником* с гамлетовскими строчками) эпатировала разношерстную публику. В эту фантастическую летопись вклинилась невероятная история её первого замужества. Ирину якобы арестовали и хотели расстрелять (за что? где? когда?), однако человек, от которого зависела её судьба, белый полковник Чернов влюбился в неё и они уже вместе бежали за границу, доехав до Загреба; по пути они обвенчались, Ирина родила сына Шурика, поступила на юридический факультет, где вскоре познакомилась с Божидаром Александером, возможно, самым богатым человеком в Хорватии. Имея в виду какую-то секретную цель, Божидар посоветовал Ирине вернуться с мужем в Россию, в которой была объявлена всеобщая амнистия; Ирина вняла совету человека, в которого уже влюбилась, и в 1924 году попала в Петербург, ставший Ленинградом, где её мужа расстреляли, а ей были передоверены сверхсекретные задачи коммунистической агитации, с которым она два года спустя поехала в Вену (где она обвенчалась с Александром), а потом снова в Загреб. Там она прожила до 1941 года, когда в связи с нападением Германии на Югославию они с мужем, с подложными заграничными паспортами, отправились на новое местожительство в США. В Загребе Ирина и Божидар, по заданию Коминтерна, занимались революционной пропагандой среди „левых” интеллигентов, используя для этого свою гостиную на ул. Джорджича, 7. Согласно одному итальянскому полицейскому отчёту из 1936 года Ирина являлась более опасным врагом демократии, чем её супруг — адвокат и впоследствии международный юрист.

Однако здесь следует остановиться, ибо существуют и параллельные версии её брака и разрыва с Черновым. По словам первой из них, Чернов вдруг взял и уехал в Париж (в данной связи Ирина вспоминает „вторую женщину” — Нину Потоцкую, мужа которой убили), где его следы пропали; по словам же второй версии, бывший полковник после трагической гибели сына Шурика пережил нервный шок и таинственным образом исчез из жизни своей супруги. Любопытно, что Ирина Александер больше не вспоминала ни о нём, ни о сыне, как будто их и вовсе не существовало. Мало того: в своих воспоминаниях она лишь мимоходом сообщала о кончине её родителей, её сестра, в компании которой она слушала Блока, заслужила лишь упоминание о гибели в ленинградскую блокаду, братья же Володя и Николай оказались недостойными и этого, исчезнув насовсем со страниц *Мемуаров*. Нет сомнения в том, что перед нами клинический случай нарциссизма, причём черты мифомании у Ирины, о которой говорил Крлежа, суть только попытка сделать нарциссизм незаметным.

Ирина Александер интересна обоими аспектами своей деятельности — литературным трудом и революционной пропагандой. Её стихи, проза и драма ещё не разобраны, однако с первого взгляда явствует, что писательница она второсортная, а её поэтика порой расходится с не раз заявляемой ею ориентацией на серебряный век. Её стихотворения, судя по их отрывкам, приведённым в отдельных главах мемуаров, заурядны и далеки от имажинизма, на который автор ссылается. Романы Ирины Александер *Дуглас Твед. Жизнь и достижения* (1924) и *Только факты, Сэр!* (1932) прина-

длежат скорее к „социальной литературе” (в югославском, а также в американском варианте 20-х годов), нежели к установке „Серрапионовых братьев”, как их автор в одном из писем составителю и переводчику мемуаров Ирине Лукшич пытается засвидетельствовать. Что же касается истории России для детей, опубликованной в США на английском языке (*Это Россия — 1947*), это не собственно литература, а пособие по пропаганде социалистических идей, на которое обратил внимание злополучный Маккарти. Биографическая же драма *Пушкин* (1937), приуроченная к столетию со дня гибели поэта, получила хвалебную прессу по соображениям куртуазии, а также ввиду того, что в её постановке приняли участие крупнейшие имена хорватского искусства (от режиссёра Тито Строцци до актёров В. Африча, Й. Лауренчица и Б. Крлежа). Несмотря на то, что хорватские русисты расточаются в похвалах Ирине Александер — переводчику с русского языка на хорватский, эту часть её карьеры также нельзя назвать удачной; в частности, по мнению старейшины хорватской русистики Й. Бадалича, перевод *Двенадцати* вышел из рук вон плохим, в первую голову из-за недостаточного знания переводчицей хорватского языка. В этой связи любопытен лишь случай с переводом повести Замятина *На куличках* (1931). Ирина Александер — поклонница учителя „Серрапионовых братьев” — это понятно, это вписывается в её высказывание о серебряном веке. Но перевод дореволюционной вещи Замятина вышел в Сплите в трудный для автора период, кончившийся его отъездом в эмиграцию, что несовместимо с обликом переводчицы — тайного агента Коминтерна. Тем не менее, это „факты”, равно как и наличие замятинских писем в архиве Ирины Александер. Здесь скрывается одна из тайн существования (возможно двойного) петербургской красавицы, обретшей при престранном стечении обстоятельств на опасной дороге без возврата и прошедшей эту дорогу с неимоверной долей удачи.

Последняя, шестая глава мемуаров Ирины Александер, посвященная истории её общения с Мирославом Крлежей (*Фуга крлежиана*), может оставить читателей равнодушными, особенно тех из них, кто не заинтересован в судьбах авторов и событий нерусского происхождения. Страницы эти скорее всего понадобятся исследователям хорватской литературы и искусства, поскольку Ирина Александер (а отчасти и её супруг Божидар) находился в гуще „левого” искусства и по мере возможности оказывали подспудное влияние на его развитие. Были ли Крлежа и Ирина только друзьями — это, видимо, останется загадочным местом их биографий; известно, однако, что Крлежа раз „убежал” от Ирины в Скопье, а также то, что Бэла, будучи лучшей актрисой в жизни, чем на сцене, весьма искусно скрывала своё чувство супружеской ревности. Если речь шла только о дружбе, то она поистине была „дорогостоящей”, ибо Бэла ненавидела богатую Ирину, называя её доктором Джекилом и мистером Хайдом и, в конце концов, сделала всё для того, чтобы Ирина и её муж исчезли из их жизни. В мемуарах об этом говорится в виде намёков, но достоверно известно, что за семьёй Александер в Хорватии следили, и Броз Тито мог спокойно отдать распоряжение её членов больше не принимать, что означало конец их контактов с Крлежей и его кругом. Произошло это где-то в начале 70-х годов, то есть в ту пору, когда отношения двух семейств потеряли духовный характер, причём их персонажи были уже не молодыми; для культурного обихода Хорватии самое важное в этом отношении имело место в 30-е годы, когда Ирина задумала „похитить” Крлежу-писателя. В этом контексте установлена её роль в конфликтах в литературе „левых” сил (история журнала „Книжевник” и его редактора Дурмана); поскольку Дурман был представителем „социальной эстетики”, его включение в орбиту интересов Ирины совпало с близостью Ирины и Божидара к группам „Земля” и „Борозда”, настаивающим в живописи на сугубо социальном реализме. Короче говоря, легендарная русская эмигрантка делала, возможно по заданию сверху, всё, от неё зависящее для того, чтобы Крлежа отрёкся от своего понимания независимого революционного писателя, правда, безрезультатно. Как бы то ни было, однако, она оставила след в хорватской литературе, став прототипом ряда героинь Крлежи, Беговича, Н. Симича и других. Её мемуары повествуют также о некоторых вещах, не очень привлекательных для биографии Крлежи (история с психиатром Вранешичем, который во время существования независимого Государства Хорватии спасал Крлежу в своей лечебнице, и которого Крлежа не смог спасти от мести хорватских большевиков); вполне неожиданным предстаёт утвержде-

ние автора относительно „двупольности” Крлежи и его супруги, напоминающей случай Сартра и Симон де Бовуар. Наконец, Ирина Александер вполне резонно анализирует ситуацию Крлежи — писателя, который не стал „мировой” величиной, а остался в скромных границах бывшей австро-венгерской литературной традиции: по её разумению, Крлеже не хватало хорошего редактора и мнение о том, что редактор ему якобы не нужен, оказалось пагубным.

Ирине Лукшич и её коллегам, принявшим участие в появлении первого мирового издания *Мемуаров* Ирины Александер, есть чем гордиться. Воспоминания заглавной женщины написаны на высоком профессиональном уровне, хотя и в них не выдержана установка на обращение — послание умершему мужу Божидару. Иному читателю может показаться, что Ирина обязана ему ещё чем-то, что она довольно часто использует фигуру умолчания там, где рассказ ждёт продолжения или более подробного истолкования (история бегства семьи Александер из Хорватии в 1941 году и из США в 1955 году; описание круга „знаменитостей”, с которыми семья Александер поддерживала контакты после Второй мировой войны и др.). Но секретная жизнь имеет свои законы. Женщина, которая знала Броза Тито до 1941 года, за которой гонялся Маккарти и которую сам Молотов на одном из приёмов Нью-Йорка поблагодарил за заслуги перед родиной, по-видимому, изобрела для себя самой целый свод таких законов. Они для нас останутся непонятными, равно как и её страх от опубликования её воспоминаний, не раз отмеченный И. Лукшич в её комментариях. Она всю жизнь бежала от действительности в миф, в тайну, и на обыденном уровне подобную ситуацию лучше всего представил её супруг, определяя её характер одному американскому журналисту: „Попроси её купить тебе газету в киоске за углом и она вернётся из путешествия вокруг света”.

Милице Йованович

UDC

Срето Танасић, *Синтаксичке теме*, Београдска књига,
Библиотека *Пућ у речи*, Београд, 2005, 234 стр.

Књига *Синтаксичке теме* обједињује 20 студија овог аутора из области синтаксе, објављених у домаћим и страним лингвистичким публикацијама. У раду има се обрађују питања везана за опозицију референцијалност/нереференцијалност глаголске радње, јединичност/мноштво ситуације исказане глаголом, пасивна дијатеза, различити видови декомпоновања глагола, функционисање глаголских облика у зависности од глаголског вида, проблем употребе и значења појединих предлошко-падежних конструкција. Како аутор у *Предговору* каже, заједничко овим радовима јесте то што се директно или индиректно баве питањима синтаксе предиката у српском језику, па се нашли међу корицама ове књиге. Наслови се нижу без груписања радова у поглавља. Аутор истиче да је било могуће оформити поглавља, међутим, има радова који би појединим својим деловима могли припадати различитим поглављима, те је оваква концепција књиге прихватљивија. Радови су задржали своју аутономију, па се напомене и списак извора налазе на крају сваког текста, а коришћена литература и појмовни регистар налазе се на крају књиге.

Први одељак *Присјуй синтакси глагола*, који је за ову прилику и написан, представља увод за радове из области синтаксе глаголских облика и пасивне дијатезе. Аутор у овом раду поставља и дефинише оне појмове и категорије које ће разрађивати на наредним страницама књиге. Говори се о функционисању система глаголских облика и њиховој временској и модалној употреби, те о апсолутној и релативној временској детерминацији. Аутор даје кратак осврт са референцама о овој проблематици у српстичкој литератури (А. Белић, М. Стевановић, К. Милошевић). Важна опозиција коју аутор објашњава у овом одељку јесте *референцијалност/нереференцијалност* глаголске радње. Истиче се и разликовање дистрибутива, мултипликатива и збирне вишекратности глаголом исказаних радњи, а разматра се и питање односа глаголског вида и опозиције референцијалност/нереференцијалност. У раду се даље скреће па-

жња и на то да је за описивање функционисања система глаголских облика важан глаголски род, јер се пасивна дијатеза исказује само од прелазних глагола, а исти глагол може имати рефлексивну и нерелексивну форму што отежава идентификацију пасива. Даље, аутор истиче да је код нас обичај да се значења глаголских облика обрађују у синтакси (са чиме се и слаже), али није бесмислено питање да ли се ово остварује на морфолошком или на синтаксичком плану. У нашој литератури уобичајено је да се обрађује сваки глаголски облик засебно, али могло би се поступити и обрнуто, тако да се покаже којим се све средствима једно значење исказује. Аутор закључује да ниједан приступ није без мана.

У раду „Семантика глагола и итеративност” аутор говори о три основна типа језичког исказивања остваривања мноштва ситуација: *дистрибутиву* (свакој појединачној ситуацији одговара (неки) посебан учесник), *мултипликативу* (истоветни су учесници у том мноштву ситуација) и *итеративу* (мноштву ситуација одговара мноштво временских интервала). У српском језику не постоје посебна језичка средства за исказивање референцијалности и нерелексивности, већ се у зависности од комуникативног контекста закључује о ком је члану ове опозиције реч. Аутор запажа да нису све семантичке класе глагола подједнако подложне итеративизацији, пре свега они глаголи који нису подложни квантификацији, а то су модални глаголи и глаголи менталних и емоционалних стања. У раду се анализира да ли се овим глаголима може исказати итеративност ситуације и има ли каквих разлика у односу на остале семантичке класе глагола. Аутор на примерима показује да се овим глаголима исказују референцијалне ситуације које се понављају, као и појединачне ситуације које се не понављају. Међутим, ови глаголи исказују ситуације које се одликују трајношћу, а не мултипликацијом и итеративизацијом, али се они могу подврћи итеративизацији. Има и случајева када модални и глаголи емоционалних и менталних стања ипак исказују појединачност, а њихова допуна понављање ситуације.

Рад *Збирна вишекратносћ као синтаксичко-семантички тип мноштва радњи* полази од три типа мноштва радњи које је описао руски лингвиста Храковски: дистрибутив, мултипликатив и итератив. Ови типови мноштва радњи у нашој традиционалној граматици описују се индиректно, у оквиру функционисања глаголског вида и времена (Стевановић), а у новије време се о овом говори у радовима Милке Ивић и у ауторској студији о презенту.¹ У овом раду аутор издваја још један тип мноштва радњи, а то је *збирна вишекратносћ*. Овај тип је карактеристичан за словенске, а самим тим и за српски језик, а до сада му није придавана пажња. Аутор овај тип описује поредећи га са дистрибутивом, мултипликативом и итеративом. Специфичност овог типа исказивања мноштва радњи огледа се у томе што се оно изражава лексичким средствима (*неколико пута, више наврата*, односно у сложеној реченици може се јавити у једној од клауза или је зависни везник појачан партикулом *год*). Аутор закључује да код збирне вишекратности нема ограничења у погледу употребе претериталних глаголских облика оба вида као код итератива.

У раду *О императиву у савременом српском језику* аутор покушава да попуни празнину која постоји у нашој литератури у вези са описом функционисања овог глаголског облика, с обзиром на то да је обрађиван углавном у уџбеничкој литератури, а новија литература је донела нова сазнања о императиву, пре свега рад Милке Ивић, *Словенски императив уз негацију*. Срето Танасић истиче да се овај глаголски облик употребљава у различитим функционалним стиливима, да је он у њима различито заступљен и да има различита значења (нпр. у уџбеницима, у штампи). Циљ рада је да се покаже употреба императива у језику савремених писаца (Андрић, Божић, Киш, Ковач, Ољача, Селимовић, Гозић, Црњански). У овим делима може се запазити да се императив јавља чешће у дијалогу, али није сваки дијалог подједнако погодан за употребу императива. Аутор анализом примера закључује да се императивом поред исказивања заповести и жеље исказује и молба, савет, утеха, а исто се то може исказати и негираним императивом. Аутор се слаже са тврђењем Милке Ивић да је императив везан за директни говор, док је његов еквивалент у индиректном говору конструкција

¹ Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, 1996.

да + *їрезенїї*. Танасић примећује да од неких глагола нема императива у српском језику (*жадити се, тицати се, свиђати се, догађати се, болейти, занимајти*). Узрок томе је у њиховим лексичкосемантичким карактеристикама, јер је за њих битно одсуство вољне компоненте. Исто тако ни глаголи *моћи, морати, хшети, смети, умети, їребајти* немају овај облик из семантичких разлога. У анализираним делима императив с негацијом се ређе јавља од императива без негације. Разлог за то је што се и потврдним обликом императива може изразити исто што и негираним, као и конструкцијама с презентом глагола *моћи, морати, смети*, али и семантика глагола може исказивати заповест или забрану *забрањујем, їресїјани*. Даље, прост облик негираног императива јесте фреквентнији од перифрастичног (*немој + инфинитив / да + їрезенїї*). Аутор уочава тенденцију да се у српском језику прост облик императива користи за исказивање блажих забрана, а перифрастични за исказивање строжих. До овог закључка аутор долази полазећи од рада Милке Ивић, а коришћењем метода статистичке анализе о дистрибуцији простог и перифрастичног облика негираног императива у језику поменутих савремених писаца.

Рад *О уїоїреби глагола їребајти* није нормативног, већ дескриптивног карактера. Овде аутор анализира све видове употребе овог глагола (правилне и неправилне), као и последице нормативног инсистирања на његовој безличној употреби, али даје и могуће решење за смањење раскорака између норме и праксе. Примери из књижевних дела (грађа за РСАНУ) и из разговорног језика, показују употребу личних облика овог глагола са допуном. Међутим, оно на шта језикословци у језичким поукама *Нашеї језика* указују јесте још једна погрешна употреба, а настала из тежње да се говори правилно. То је безлична употреба са субјектом, тј. употреба безличног облика уместо безличне конструкције: *он би їребало да на суду каже* уместо *їребало је да он на суду каже*. Овај вид неправилне употребе фреквентан је у језику средстава информисања и у разговорном језику и за то аутор наводи бројне потврде. Аутор упозорава и на то да се може створити привид правилне употребе у 3. лицу једнине презента, јер безлични облик глагола не значи и безличну конструкцију: „Привид безличне употребе овдје долази отуда што је лични облик 3. л. јдн. презента идентичан са безличним обликом глагола у презенту.” На ово су указивали и ранији граматичари (С. Марковић и М. Стевановић), али су они личну употребу овог глагола проглашавали за безличну у 3. лицу једнине презента. Аутор издваја 3 могућности: прво „глагол *їребајти* се јавља безлично и таквој конструкцији нико не оспорава нормативност, друга могућност је да се глагол *їребајти* јавља са личним наставцима и таквој конструкцији се не признаје статус у српском језику, трећа могућност је да се уз безлично употребљени глагол *їребајти* налази субјекат. Овој трећој конструкцији се прикључује и конструкција са личном употребом овога глагола у облику презента једнине и такве конструкције се сматрају обрасцем безличне употребе овога глагола кад се жели именовати субјекат.” У раду се пажња посвећује анализи овог трећег случаја. Језичка пракса врши снажан притисак на норму да се глагол *їребајти* употребљава и у личној форми и кад тражи глаголску допуну. Из сукоба између захтева праксе и нееластичности норме изродиле су се неприхватљиве конструкције типа: *Они су їребало да оїїуїују* која има своје упориште у конструкцији *Марко їреба да оїїуїује* где се лична употреба глагола *їребајти* проглашава безличном. Примери типа *Треба да оїїуїујем* по аутору представљају сложјену реченицу у којој је ово допуна безличном глаголу *їребајти*. Аутор закључује да ћемо све док норма не буде прихватила личну употребу овог глагола имати у пракси две грешке: личну употребу и безличну са појавом субјекта (непостојећи тип безлично-субјекатске реченице). Прва грешка је у супротности са нормом, а друга и са нормом и са структуром и природом српског језика. Ако би се као стандардна прихватила употреба личног облика и ван његове везе са именицом у функцији правог објекта, имали бисмо употребу безличног облика у два случаја: у простој реченици са инфинитивом као допуном и у сложјеној са клаузом као допуном. Лични облик би се употребљавао у простој реченици са субјектом у номинативу и тада би он имао допуну у инфинитиву или конструкцију *да + їрезенїї* као било који други непотпуни глагол.

Следећи рад *О їерфекїу и їлусквамїерфекїу имїерфекїивних глагола* разматра употребу и значење ових глаголских облика од свршених глагола. Наводећи особине

употребе плусквамперфекта у литератури, као и тврђења да се овај облик може заменити перфектом, па се самим тим повлачи ка маргини система глаголских облика, аутор показује да он има специфичних значења (означавања прошлих радњи које нису актуелне у моменту говора, тј. да се између радње њиме означене и момента говора десила нека друга радња која је поништила резултат прве), па се не може поистоветити са обликом перфекта и заменити њиме. То само упућује на то да он има ужи домен употребе, а не да се потискује из језика. Међутим, оно што аутора посебно занима јесте то што се у нашој литератури наводи да се од имперфективних глагола овај облик јавља по изузетку (М. Стевановић, Т. Маретић, А. Мусић, М. Радовановић), па он покушава да пронађе узрок. Аутор наводи одломке из Вукових приповедака и показује (анализом супротстављања минималних парова) да ако би се облик перфекта имперфективних глагола заменио обликом перфекта одговарајућих перфективних глагола, нарушио би се смисао, а да би се тај смисао задржао морао би се употребити облик плусквамперфекта перфективних глагола. За исказивање прошлих радњи које нису актуелне у тренутку говора и које су се десиле пре неке друге прошле радње користи се или плусквамперфекат глагола свршеног вида или перфекат глагола несвршеног вида. Аутор истиче да се овакво значење остварује само у одређеном контексту: када је достигнут неки резултат и поништен радњом супротног смера и позива се на руску ауторку Падучеву. Разлика између перфекта имперфективних и перфективних глагола лако је уочљива на примеру из разговорног језика (*Јелена се удавала/удала, а Марија није*). Обликом плусквамперфекта перфективних глагола исказују се прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора, јер је поништен неком другом радњом и он се не може заменити обликом перфекта перфективних глагола. Код имперфективних глагола ово значење исказује се обликом перфекта имперфективних глагола и то је простор на коме перфекат истискује плусквамперфекат из система. Исто значење исказује се двојачко: перфектом од глагола имперфективног вида и плусквамперфектом од глагола перфективног вида, из овога се види да се данас плусквамперфекат гради готово доследно од глагола свршеног вида.

У раду *Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и неререференцијалних садашњих радњи* аутор утврђује језичка средства за исказивање пасивне дијатезе садашњих референцијалних и неререференцијалних радњи анализом ексцерпираних примера који показују функционалностијску раслојеност језика. За исказивање садашњих референцијалних радњи употребљава се само рефлексивна конструкција (*се* конструкција). Аутор уочава ограничење трансформисања активних садашњих радњи у пасивне, то су случајеви у којима се агенс жели посебно истаћи. Пасив неререференцијалних радњи може се исказати тројачко: рефлексивном формом, презентом помоћног глагола *бићи* и трпног придева, као и презентом глагола *бивати* и трпног придева. Само код исказивања неререференцијалних радњи конструкцијом презента глагола *бићи* и трпног глаголског придева јављају се само глаголи перфективног вида, док се у осталим случајевима јављају глаголи оба вида. *Се* конструкција је хомонимична па је тешко закључити да ли је реч о пасиву или је активна дијатеза рефлексивног глагола. Аутор запажа да је у свим функционалним стилима *се* конструкција најзаступљенија, али је у научном стилу врло честа конструкција са глаголом *бивати* која је у литератури била занемарена.

Циљ рада *Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и неререференцијалне прошлости* јесте да се утврде језичка средства за исказивање пасива референцијалних и неререференцијалних прошлих радњи. Прошле референцијалне радње исказују се рефлексивном конструкцијом и конструкцијом са трпним придевом (код перфекта и плусквамперфекта). Партиципски пасив плусквамперфекта од имперфективних глагола ретко се јавља, с обзиром на то да се овим глаголским обликом исказује радња која није актуелна у моменту говора, а чији је ефекат поништен неком другом радњом. Међутим, ни овакве конструкције нису немогуће, што аутор поткрепљује примером, али тај пример не илуструје горе наведено значење. Такође, ретко се јављају *се* конструкције за исказивање пасива прошлих радњи, а нарочито ретко у облику плусквамперфекта, мада нису немогуће. За исказивање прошлих неререференцијалних радњи такође се ове конструкције изузетно ретко јављају, а конструкције са трпним придевом уобичајене су и за пасив перфекта и за пасив плусквамперфекта. Међутим, пасив про-

шлих нереференцијалних радњи исказује се само од глагола несвршеног вида. За исказивање нереференцијалних прошлих радњи користе се и: перфекат глагола *биваџи* и трпни придев, пасивни потенцијал и потенцијал у оквиру *се* конструкције. Овим конструкцијама могу се исказивати нереференцијалне прошле радње од глагола оба вида, па видимо да перфективни глаголи нису искључени из исказивања нереференцијалне прошлости. Аутор указује да се ово може посматрати и у различитим функционалним стилевима.

У раду *Опозиција референцијалности/нереференцијалности и пасивна дијатеза* истиче се да су конструкције за исказивање пасивне дијатезе хомонимичне. Рефлективни пасив (*се* конструкција) подудара се са лексички рефлексивним глаголима, док је партиципски пасив (*кој*. конструкција) хомонимичан због тешкоћа семантичке интерпретације трпног придева. Аутор жели да покаже „у каквој су вези семантичко-синтаксичка интерпретација предиката са трпним придевом изведеним од свршених глагола и опозиција референцијалности/нереференцијалности”. Аутор говори о поступцима којима се утврђује пасивност конструкције тамо где је присутна хомонимичност. Анализом примера и ставова изнетих у литератури аутор закључује да прошле нереференцијалне радње исказане предикатом од глагола перфективног вида имају у ствари прави придев с обзиром на то да се нереференцијална прошлост претериталним облицима не исказује од глагола несвршеног вида нпр. *Дућан је само јонедељком зашворен*. У таквим случајевима немамо партиципски пасив, већ именски предикат. С обзиром на то да се имперфективним глаголима исказују и референцијалне и нереференцијалне прошле радње у предикатима са трпним придевом не може се утврдити да ли је реч о правом придеву или о глаголу, тј. да ли је реч о именском или глаголском предикату.

У раду *Пасив у научном стилу српскога језика* аутор жели да утврди којим се језичким средствима исказује пасивна дијатеза у научном функционалном стилу, с обзиром на то да се функционални стилови међу собом разликују у избору језичких средстава. Анализира се грађа ексцерпирана из лингвистичке и медицинске литературе. Најфреквентније су конструкције глагола *јесам (биџи) + шрпни придев* и рефлексивна конструкција. За исказивање прошлости чешће се користи партиципски пасив. Конструкција *бива + шрпни придев*, која се користи за исказивање садашњих нереференцијалних радњи, неопходна је у случајевима кад је важно отклонити хомонимичност рефлексивне конструкције. Високофреквентна употреба пасивних конструкција у текстовима научног стила условљена је природом овог стила. Наиме, он не тежи за експлицитним исказивањем агенса, када га је неопходно истаћи, користи се актив.

Рад *Глагол између реченице и речника* има практичну намену да се превазиђу неки проблеми везани за обраду глагола односно придева који имају форму трпног глаголског придева у лексикографској пракси САНУ. Аутор разматра нека питања лексикографске обраде глагола у *Речнику САНУ* и у *Речнику МС*, за која до сада нису постојала права решења, заправо проблеме обраде глагола у вези са исказивањем пасивне дијатезе. У лексикографској обради проблем се јавља због тога што трпни придев може бити у саставу пасивне конструкције и чинити глаголски предикат, а такође може имати и придевску вредност и тада је он део именског предиката. Аутор указује да је боље избегавати такве примере код илустрације значења глагола јер је то посебна одредница. У раду аутор наводи примере недоследности у обради и формирању одреднице придева који су постали од трпног придева. Код глагола који имају лексички неповратну и повратну форму (I и II у РСАНУ), треба разликовати случајеве рефлексивног пасива од лексички повратних глагола. Код утврђивања статуса трпног придева, упућује се да треба утврдити постојање или непостојање вршења радње у времену о коме се реферише том конструкцијом. Ако постоји вршење радње, реч је о глаголу, а ако нема вршења радње реч је о правом придеву. Фактори од којих зависи коју ће вредност трпни придев имати јесу и припадност одређеној лексичко-семантичкој класи, глаголски вид, присуство неког елемента у контексту који би указао на то. Примере код којих се на основу ових параметара не може поуздано утврдити вредност не треба употребљавати у обради.

Рад *Деконструкција глагола и структура простије реченице* тежи за осветљавањем једног од сегмената ове сложене проблематике. Полазећи од онога што је до сада изнетом у литератури, аутор пажњу посвећује моделу *семикојулајивни глагол + глаголска*

именица у оквиру прости реченице (и то формиране од прелазног глагола), заправо интересује га структура реченице, тј. коју функцију у реченици имају чланови ове аналитичке конструкције. Аутор указује да се декомпоновање глагола не врши само кад су они у предикатској функцији, него су декомпоновању подложне и безличне глаголске јединице, тј. глаголски прилози као и инфинитивна и презентска допуна непотпуног глагола, за шта се наводе и примери. С обзиром на то, адекватнији термин био би декомпоновање глагола, а не предиката. У процесу декомпоновања глагола, како показују примери, семикопулативни глагол има функцију предиката, а девербативна именица јавља се као директни објекат, док се у случају пасивне дијатезе она јавља као субјекат (*Они су одлучили* > *Они су донели одлуку* > *Одлука је донета*). Међутим, не мора се она увек јавити у овој функцији, а има и случајева декомпоновања непрелазних глагола. Именица која је у реченици пре декомпоновања имала функцију ближег објекта у реченици са декомпонованим глаголом може имати различиту функцију: може бити елиминисана, имати неку споредну функцију, а врло ретко бити објекат или субјекат.

Рад *Декомпоновање глагола у књижевноуметничком стилу* надовезује се на претходни. Предмет овог рада је анализа декомпоновања глагола у књижевноуметничком стилу, за који оно иначе није карактеристично као за административни, публицистички и научни стил. Анализирани су примери из романа друге половине 20. века. Декомпоновани предикат се јавља ређе него у осталим функционалним стиливима, и у односу на недекомпоновани. Овај тип предиката среће се у текстовима који се карактеришу апстрактном и интелектуализованом тематиком и када се именована радња жели представити као институционализована. Ова појава се толерише у књижевноуметничком стилу зато што се писци користе оним језичким средствима која им омогућавају да што верније прикажу неки сегмент живота, па је декомпоновање глагола средство књижевне стилизације.

У раду *Инструментал за живо у пасивним конструкцијама* полази се од тога да наша граматичка и нормативна литература истичу да се у пасивним конструкцијама са трпним придевом за исказивање агенса (живог) јавља предлошко-падежна конструкција *од* + *генитив*. Владимир Гутков је указао да се у таквим пасивним конструкцијама може јавити и инструментал који означава живо. Аутор рада показује анализом примера које даје Гутков да је инструментал за живо за означавање агенса ишчезао из српског језика, али се јавља у другој функцији и код глаголске и код придевске вредности трпног придева. Инструменталом у овим примерима именује се појам помоћу кога се остварује пасивна радња односно појам помоћу ког се одржава дато стање, заправо инструментал има описно, а не агентивно значење. Функција инструментала за живо слична је функцији инструментала за неживо у овим конструкцијама са трпним придевом.

Аутор у раду „Исказивање агенса уз девербативне именице” анализира промене које на синтаксичком плану доноси употреба девербативне именице уместо глагола у процесу кондензације реченичне структуре. Испитује се један тип граматичког исказивања агенса уз девербативне именице на примерима који илуструју функционално-стилску раслојеност језика. Исказивање агенса уз девербативну именицу врши се генитивом са предлогом *од*, а посесивним генитивом може се исказати и агенс и пацијенс, међутим ту се јавља хомонимичност. Сваки могући неспоразум отклања се употребом предлошко-падежне конструкције *од* (*стране*) + *генитив*. Ова конструкција се мора употребити када се између података о радњи и њеном вршиоцу убацује неко друго обавештење, јер посесивни (слободни) генитив захтева директно наслањање на именицу са значењем оне радње за чије је извршење одговоран онај фактор који се именује генитивом. Предност генитива са предлогом *од* јесте и у томе што се он може различито распоређивати у реченици па се самим тим може варирати њен семантички садржај.

У раду „Конструкција *код* + *акузатив* с временским значењем” аутор покушава да утврди критеријум који регулише избор именице са којом ова конструкција може вршити функцију временске одредбе. Ова конструкција са временским значењем јавља се са веома ограниченим бројем лексема (што је и раније утврђено у литератури — Даничић и Стевановић). То су углавном именице које именују одређени временски

период. Анализом Даничићевих примера и примера из савремених књижевних дела, пре свега семантичких карактеристика ових лексема и супротстављајући их лексемама које припадају истој категорији (именују одсек времена), али су антонимне *зима* : *ле-то*, *ноћ* : *дан*, *староси* : *младоси*, аутор закључује да су то оне именице које именују временски одсек који припада крају или бар другој половини временског периода коме припада. У акузативу са овим предлогом јавља се и именица *крај* са генитивом именице која означава временски период.

Циљ рада *Временска уопштења конструкција* на + акузатив и у + акузатив са именицама које значе *годишња доба* јесте да се утврди дистрибуција ових конструкција, тј. да се опишу услови њихове употребе у вези са временском припадношћу радње која се њима детерминише. Анализа језичке грађе (ексцерпираних из књижевних дела, штампе и разговорног језика) показује да конструкције у + акузатив и на + акузатив временски детерминишу глаголску радњу у смислу директне локализације. Кад се ове конструкције јаве са именицом која означава годишње доба, избор је ограничен. За детерминисање прошлих радњи у односу на моменат говора јавља се конструкција у + акузатив (само по изузетку на + акузатив). Конструкција у + акузатив употребљава се и за детерминисање садашњих неререференцијалних и будућих неререференцијалних радњи. Конструкција на + акузатив користи се за детерминисање будућих референцијалних радњи.

У раду *Сујершне реченице са везницима 'него' и 'већ'*, на примерима из публицистичког, разговорног и књижевноуметничког стила, посматрају се реченице са овим везницима у којима се у првој клаузи истиче негираним предикатом да се радња именована у њој не врши, а у другој клаузи се исказује која се радња уместо ње реализује. Циљ рада је да се утврди постоје ли другачије организоване реченице за исказивање овог типа супротности о којима се у граматицима српског језика готово не говори. У овом типу супротности друга клауза исказује алтернатију за неизвршену радњу у првој, али постоји још начина односно језичких средстава да се ово исказе: употребом везничке конструкције *уместо да* и изостављањем негације у првој реченици. Док је у типу реченица које описује наша граматика немогуће променити редослед клауза, а да се не промени значење, у овом типу исказивања супротности то је избегнуто. Могућа је и употреба везника *него* и *већ*, а у првој клаузи употребљава се глагол такве семантичке вредности који казује да се радње друге клаузе не врши, а могуће је са овим везницима употребити и негирани други глагол у првој клаузи, и то аутор показује трансформисањем наведених примера. Овде се везник не може заменити везником *али*, али се може заменити конструкцијом *уместо тога*, за шта се наводе примери. Аутор утврђује да се везницима *него* и *већ* исказује још један тип супротности. То су реченице са *него* код којих нема обавезног негирања вршења радње у клаузи лево од везника, а у другој клаузи се не именује радња која се уместо ње врши. (*Знам ја то одавно, него нећу да говорим.*) Код њих се везник *него* може заменити везником *али*. Аутор закључује да се оне повлаче из језика, а да њихово место заузимају реченице са *али*.

Аутор у раду *Безличне реченице са конструкцијом до + генитив* анализира један тип бесубјекатских реченица који се до сада није истицао у нашој литератури. Указује не само на структурне особености него и на семантичку страну ових реченица. Реченице типа *Њему није било до чекања* пореди са безличним реченицама у којима је предикат исказан глаголом: *Тога дана Милану се журило*. Бесубјекатским реченицама са глаголским предикатом исказују се психолошка и физиолошка стања која се тичу лица именованих дативском допуном (логичким субјектом), док се бесубјекатским реченицама са конструкцијом *до + генитив* исказује став лица према тој ситуацији, процесу, радњи. Став лица је увек осмишљен, док се за први тип то не може рећи. Аутор то доказује сучељавањем минималних парова *Не иде ми се у позориште* (немам потребу за тим) *није ми до идења у позориште* (имам важнијих преокупација од те да идем у позориште). Значај овог рада је у томе што се овај тип реченица није досад наводио у граматичком опису српског језика.

У раду *Безличне реченице са уопштеним аџенсом* аутор разматра начине на које се разрешава хомонимија код ових реченица када су оне формиране од прелазних глагола те се подудару са пасивним рефлексивним реченицама. То је могуће елиминисањем могућности увођења пацијенса, и то на два начина: увођењем објекатске клаузе

или неке њој сличне конструкције у однос према предикату рефлексивне реченичне конструкције или неутрализацијом глаголске транзитивности. У другом делу рада показује се да у стандардном српском језику постоји тип безличних реченица са уопштемним агенсом код којих се регуларно исказује пацијенс. То су оне реченице код којих је ближи објекат исказан генитивом без предлога.

У овој књизи запажања и опсервације темеље се на великом броју примера тако одабраних да уважавају функционалностилску диференцираност језика, а неки се радови баве појединим аспектима језичких особености у одређеним функционалним стиливима. Такође, аутор своја разматрања заснива на резултатима истраживања из ове области које су изнете како у нашој литератури, тако и у широј славистичкој.

Ова књига заслужује пажњу јер су у њој обрађене оне теме којима у нашим граматицама није посвећено пуно пажње. Аутор је осветлио и појаве које су биле запажене, али недовољно обрађене или пак он први о њима говори (збирна виšekратност, безличне реченице са конструкцијом *до + љенишив*). Књига представља допринос потпунијем и прецизнијем познавању функционисања синтаксичког система српског језика.

Марина Сџасојевић

UDC

Г. Г. Тяпко, *Развитие отвлеченной лексики в сербском литературном языке*.
— Москва: МГИМО, 2005, 485 стр.

Хуманистички преображај и модернизација европске културне мисли, које су, крајем XV и почетком XVI столећа, ослобађајући се од наслеђа средњег века спровела два велика реформатора: Еразмо Ротердамски и Мартин Лутер, у Србији су морали чекати, и каснити, стотинама година. Турска владавина на Балкану кочила је сваку помисао о развоју самосталних институција вере, језика и школства. Али, тек што је Правитељствујушци совјет, на ослобођеној српској територији, макар и за кратко време подигао главу, већ се јављају зачеци једног револуционарног процеса, сличног ономе који је испрва Немачкој, а потом и остатку Европе, донео темељну промену погледа на народни језик. Био је довољан тек непун људски век, од 1804. до 1868, па да се у Србији створи погодно тле за коначну и искључиву борбу око језика тек ослобођеног народа: није се још ни слегла прашина око првог издања *Српског рјечника*, а већ Вук преводи *Нови завјет* са многих предложака, међу којима се (Копитаревим посредством) истиче онај Лутеров; и већ Стратимировић бесни на саму јеретичку помисао о делу које његовој Цркви одузима „старославјански”, тај православни латински, замењујући га простонародним, „сељачким” језиком.

Испод, поред и око свег сукоба Матичиног и Вуковог културног круга, који се, убрзо по ослобођењу, развија на широком културном простору и поред беспоштедног деловања и (не)праведних судова обе стране, уобличава се кроз читав XIX век природно, и шири незауостављиво, један нови, складно реформисани, гипки језик, свима доступан, отворен за богатство функционалних стилова преко потребних администрацији младе, још несигурне државе, и, круном Бечког договора доказано, за све прихватљив. О његовом филолошком пореклу, те коренима и току развоја који сежу дубоко у саму његову срж — у апстрактну лексику, њену семантику и деривацију, говори Галина Георгијевна Тјапко, у монографији посвећеној развоју апстрактне лексике у српском књижевном језику.

Аналитичка позиција коју Тјапко заузима на почетку свог истраживања изврсно је одабрана. Бављење лексиком као основицом књижевног језика нужно захвата само средиште проблема националне језичке оријентације. Ауторка, са друге стране, користи стратификациону многостраност појма *лексика*, како би истовремено могла да се окрене и питањима семантике (која сежу у дубине културолошке и психолингвистичке области), и питањима творбе, генерисања речи, које постају нарочито актуелна у новијим лингвистичким истраживањима.

Рад Галине Тјапко изграђује се, при том, као низ многобројних синтетичко-аналитичких поступака који, комбинованом применом, имају за циљ да обједине временски, територијално и семантички разнородну језичку грађу и, упућујући на ток њеног развоја, учине ту грађу пријемчивом заједничком методу истраживања, Ова грађа, поред опуса Вука Караџића, главнином обухвата и стваралачки опус Доситеја Обрадовића и преводилачки Ђуре Даничића, те је њеном многостраном анализом могуће утврдити унутарњи развој и природу српског књижевног језика у његовом настајању.

Указујући у *Уводу* на неопходност дијахроног посматрања „фактора развоја” који су пратили залазак славеносрпског и успон новог језичког израза, Галина Тјапко се окреће семантичком, творбеном и функционално-нормативном аспекту оне језичке динамике која је пратила поменути смену. Конкретизујући у сва три случаја истовремено и предмет и поступак свога истраживања, ауторка указује на важност појма *творбеног суфикса* за правилан приступ семантичком пољу апстрактне лексике, и то посматраног најпре у речничком корпусу оних књижевних остварења која својом природом обележавају средиште кода сваке развијене културе: у преводима, и то у преводима философске, религиозне и научне литературе.

Дело Галине Тјапко тиме представља дијахрону синтезу, у којој се откривају праве димензије и природа српског књижевног језика, почев од његове хуманистичке концепције, изложене у Доситејевом *Писму Хараламџију* и, што је још битније, у језику тога писма, па све до Даничићеве синтаксичке концепције метода преводјења с руског језика.

После детаљне и вишестране дискусије о актуелности теме и историјату истраживања, ауторка се окреће самом предмету свога рада: разграничавању и конкретизацији појма *ајстџрактног* у лексички, као и његовом утицају на развој теоријско-лингвистичке мисли двадесетог века, чиме, поред успостављања и истицања теоријско-методолошког оквира у своме делу, улази и у полемику са (углавном психолингвистичком) литературом о овом предмету. Расправљајући о међуодносу концепта апстракције у лексички и концепта лексикографије, Галина Тјапко као битан спомиње један велики методолошки пропуст у изради речника, на коме се вреди задржати. Истичући лексикографску необрађеност апстрактног појма као апстрактног у различитим типовима једнојезичких речника, ауторка скреће пажњу на ову чињеницу наглашавањем улоге књижевног језика у људском друштву: он, према тезама Прашког лингвистичког кружока, служи као семантичко језгро сваког говорног или писаног језичког израза, те му основна улога лежи у одражавању, чувању и ширењу културних и цивилизацијских образаца сваке нације. Изводећи основне тезе о природи књижевног језика, а нарочито његовог апстрактног дела, као *обрасца културне йисмености*, ауторка не само да истиче значај који апстрактна лексика има унутар функционално-стилског раслојавања српског књижевног језика (те је, на културолошком плану, она маркирана као *архисистем* сваког књижевног језика), већ наговештава и могућност концептуализације једнојезичног речника који би био у стању да се окрене обради ове димензије лексичке грађе. На крају, Галина Тјапко укратко излаже и композицију своје тезе, истичући анализе речничког и стилског профила српског књижевног језика, које се спроводе у раду, међусобно се допуњујући.

Први део књиге Галине Тјапко, који носи назив *Ајстџрактне именице у „српском рјечнику” Вука Караџића*, посвећен је појави, утицају, а нарочито променама које је у дотадашње стање српског књижевног језика унело прво издање Вуковог *Српског рјечника*. Овде се веома детаљно и концизно разматрају околности настанка српског књижевног језика, са посебним освртом на историју народног језика краја XVIII и почетка XIX века, уз наглашавање првих покушаја реформације славеносрпског израза, који су, у ери опште полиглосије и црквеног утицаја на језичка питања, имали неуједначен ефекат. Вуков наступ на српској књижевној сцени презентован је као логичан наставак оних иноваторских тежњи за које се у *Писму Хараламџију* залагао још Доситеј, а појава *Српског рјечника* (1818) као преломна, најбитнија тачка у концептуализацији српског књижевног језика, и стога разумљив предлог на коме треба демонстрирати дијахрони приказ творбено-лексичке анализе у њему.

Истраживање о апстрактним придевима у *Српском рјечнику* В. С. Караџића, којим Галина Тјапко демонстрира свој метод анализе лексичког корпуса српског књи-

жевног језика у настајању, спроведено је методом случајног избора. Анализа је осмишљена као праћење динамике семантичког развоја придевских корена са једне, и њихових творбено-суфиксалних наставака, са друге стране. Анализирајући наставке за компаратив, суперлатив, одређени вид, придевску именицу и сл. на материјалу из *Рјечника*, као и могућности образовања нових речи по овом моделу, што има непосредног утицаја на развој семантике самих придевских корена, Тјакко пореди фонд придевских кованица унесених у друго издање *Рјечника* (1852) са фондом првобитног творбеног модела из првог издања, показујући на овај начин значај и самосталност творбеног суфикса у процесу формирања апстрактне лексике српског језика. Нове речи које се образују процесом суфиксације, утврђује ауторка, показују могућности ширења семантичког поља кованица у неограниченој мери — комбинацијом новообразованих лексичких корена и значењски статичних суфикса задужених за њихову деривацију и конкретизацију.

Овакво истраживање о природи апстрактне лексике у *Српском рјечнику* Вука Карацића открива, између осталог, кључне творбене принципе везане за овај лексичко-семантички тип речи. Маркирајући апстрактну лексему као *неизоловану, динамичну и комплексну* јединицу речника, богато илуструјући изложено примерима, Тјакко упућује на појмове *творбени тип* (творбена ситуација: „корен + конкретни суфикс”) и *творбена категорија* (модел творбене ситуације: „корен + суфикс”) као на кључне за разумевање осмишљавања и образовања апстрактних лексичких јединица унутар речника. Галина Тјакко затим резимира даљи правац свога истраживања у неколико кључних ставки, које указују на процесе откривања лексичко-семантичких и творбених критеријума за одређивање природе апстрактне лексике у функционалним стилевима српског језика XIX века: посматрајући творбени суфикс као елемент конкретизације широког, често нејасног значењског поља апстрактне лексеме у њеном основном, не-дериваном облику (уп. *шврд* : *шврд-оћа*), она ближе испитује два творбена типа српског књижевног језика тога времена: апстрактне лексеме изведене суфиксима *-ина* и *-ост*. Ауторка приказује спискове, речничке дефиниције, деривацију, саодносне корпуса ових лексема у оба издања *Рјечника*, и, напоследку, њихову репрезентацију у књижевном језику тога времена, показујући основне силнице развоја језичке материје у целини и припремајући терен за излагање о апстрактној лексици у језику оних аутора који су својим делима највише обележили период формирања модерног књижевног језика.

Други део монографије Галине Тјакко насловљен је *Компјензаторна средства номинације Nomina Abstracta у новом српском књижевном језику (на још једну његовог формирања)*. На овом месту, ауторка посвећује пажњу разматрању питања о природи и пореклу апстрактне лексике у сфери модерног књижевног језика. Усмеравајући се на еволуцију њеног вокабулара и принципа коришћења, формираних најпре кроз језик оних писаца који су, својим делом, обележили културну повест XIX века: Вука Караџића, Доситеја Обрадовића и Ђуре Даничића, ауторка користи већ дефинисане и разрађене методе анализе творбеног суфикса и семантичког садржаја лексеме како би утврдила праву природу савременог књижевног језика. То се постиже његовим посматрањем у контексту других језика и стилско-творбених конструкција које су на њега имале највише утицаја. На овај начин, ауторка упућује пре на постепеност и много-страност него на скоковитост и искључивост процеса реформације српског језичког израза и стила.

Ово поглавље тезе Галине Тјакко садржи три главе, од којих је свака посвећена анализи језика једног од писаца: Вука, Доситеја и Ђуре Даничића. Међутим, чак и овлаштан поглед на ред излагања о њима довољан је да би се уочио један битан моме-нат везан за специфичну природу рада о развоју апстрактне лексике у српском књижевном језику: иако избор његовог наслова указује на супротно, рад не прати у потпуности принципе хронолошког излагања језичких појава. Наиме, већ и сама чињеница да, у плану рада, анализа Доситејевог долази после анализе Вуковог књижевног дела, говори о уочавању природе става обојице према књижевном језику тога времена. Доситеј је пре свега одбегли монах, слободномислећи човек, средишња тачка епохе српског просветитељства, доба другачијег од Вуковог. Попут свог узора Еразма Ротердамског, и Доситеј делује у оквиру општег хуманистичког плана културне реформације, којој је у потпуности стран сваки концепт револуције: он избегава прегрејану атмосфе-

ру романтичарског замаха, и радије крстари Европом конвертирајући са ученим људима свога времена него да, с Вуку својственом мрачном тврдоћом и несавитљивошћу сељачког сина, бије одлучне битке за језик свога народа. Само на први поглед изгледа парадоксално то што је сачинитељ идеја о народном језику у основи књижевног, изложене у *Писму Хараламџију*, истовремено и кључна фигура војвођанског културног круга, и руски и свесловенски ђак који о језику не размишља ван граница широког преображаја племенитих просветитељских идеја логике, етике, политике и педагогије. Међутим, Доситеја покреће онај филозофско-полемички дух који почива искључиво на манифестацији, не на акцији, и који је способан да укаже на природу проблема, чак и да осветли пут његовог решавања, али да сам њиме не крене. Поштујући своја најдубља хуманистичка начела, Доситеј је одлучно против сваке грубости у изражавању и против сваког спора са ближњим: он би да подучава, а не да се бори, и стога пропушта и шансу да оствари своје идеје о реформи народног језика. Стога Галина Тјапко, с правом, упућује на то да Доситејево дело има смисла сагледавати у контексту одабране теме тек пошто се сагледала пуна мера дела Вуковог.

Сегмент монографије Галине Тјапко посвећен утицају Вука Караџића на формирање српског књижевног језика изузетно је обиман. Окрећући се његовом животном подухвату у области језичког нормирања — иновацијама на плану апстрактне лексике, које Вук уноси у превод *Новоџ завјешта*, ауторка предузима исцрпан преглед дијалекатске основице језика тога превода како би утврдила његове опште стилске тенденције. Обухватајући у излагању историјат *Новоџ завјешта* на народном језику, као и прилике које су претходиле тенденцијама његовог отцепљења од црквенословенског језичког утицаја, Галина Тјапко истовремено уочава и опште стилске карактеристике Вуковог превода у њиховом стремљењу ка наддијалектизацији, урбанизацији и архаизацији. Истраживање које, у својој студији насловљеној *За и њрошив Вука*, о Вуковим стилским конструкцијама спроводи Меша Селимовић, упућује на исти закључак: Вуков језик превода *Новоџ завјешта* ослања се на општесловенску дијалекатску основицу пре него на народну: реч је о „респектабилном *средњем слоџу*, прилагођеном садржају који изражава, времену у којем је настао и ствараоцу који га је реализовао”.¹

Анализа Вуковог превода *Новоџ завјешта*, коју спроводи Галина Тјапко, обухвата неколико момената. Ауторка најпре, у структуралној анализи његових творбених сүфикаса, открива састав Вуковог лексичког фонда, испитујући турцизме, црквенословенске речи, србизирание славеносрпске речи, позајмљенице и калкове из других језика (грчки), сложенице, кованице итд., које улазе у његов језик. Одмах потом, указује се на инфилтрирацију творбених типова стране лексике из превода *Новоџ завјешта* у друго издање *Рјечника*, чиме се добија прегледна слика о обогаћивању књижевног језика новим творбеним типовима. На примеру деривације речи са перфективном осномом (уп. *извршивати* — *извршивање* : *извршиши* — *извршење*), које нису обухваћене *Писменицом*, ауторка такође показује Вукову иновативност у разрађивању до тада непродуктивних творбених типова књижевног језика.

Анализа семантичке компоненте Вуковог превода одвија се на основу упоредне корпусне анализе турцизама, позајмљеница, општесловенизама и црквенословенизама који су ушли у Нови Завет. Тјапко такође указује на специфичност Вуковог метода србизирања црквенословенске лексике, који се тиче сужавања значењских нијанси апстрактних лексема, поступком сажимања више речи у један лексички образац.

На овај начин, стиче се исправна слика о језичком профилу Вуковог превода *Новоџ завјешта*. У сфери апстрактне лексике изграђен махом на народној основи, са завидним списком позајмљеница и кованица у своме лексичком фонду, он подстиче комуникацију између различитих култура указујући на њихове међусобне језичке везе.

Оригиналношћ айсйрактине лексике у делима Доситеја Обрадовића — ѡрепече Вука Караџића, део је рада Галине Тјапко посвећен испитивању лексике Доситејевог књижевног опуса у контексту потребе за поновним сагледавањем његове улоге у раду на формирању модерног књижевног језика. Бирајући да, аналогно са Вуковом, прикаже природу и специфичности и Доситејеве лексике, ауторка се овде суочава са два посеб-

¹ Мехмед Селимовић, *За и ѡрошив Вука* — *студија*, интегрално електронско издање, Београд.

на проблема. Први проблем, недостатак речника из Доситејевог доба који би садржавао народни језик, и према коме би било могуће сравнити и сложенице у Доситејевом делу како би се утврдило њихово право порекло, Галина Тјапко решава посматрајући Доситејеву језичку грађу кроз „класификационе филтере” за идентификацију статуса апстрактне лексеме или као калка (семантичке позајмљенице), или као изворне, народне речи. Ослањајући се на истраживања С. Слапшак на овом пољу, Тјапко говори о четири таква класификациона филтера: „морфотиполошки филтер” има за задатак да утврди врсту речи из које је деривирана апстрактна лексема; „формахорно-десигнаторни филтер” да, поступком творбене анализе посматране речи, разграничи примарне и секундарне носиоце значења унутар сложенице; „типолошко-класемски филтер” служи да укаже на оне десигнате који улазе у састав основа апстрактне лексике, чиме се утврђују специфичне *класеме* везане за семантичка поља речи (нпр. *класеме* времена: *скоро-*, *брзо-*, *споро-* и сл.); а четврти, „филтер компоненцијалне анализе”, има за циљ да, праћењем компоненти значења речи у различитим контекстима њене употребе, укаже и на процесе усвајања нових значења који одликују само некалкиране лексеме.

Пропуштајући Доситејеве глаголске и именичке сложенице кроз поменуте филтере, уз истовремено указивање на елементе њихове творбене и компоненцијалне анализе, Галина Тјапко скреће пажњу на специфичну, дуалну природу Доситејевог речника: ни сасвим народну, ни до краја славеносрпску. Реч је о томе да Доситеј, имајући слуха за проблем апстрактне лексике у српском књижевном језику и његов однос према множини функционалних стилова свога времена, а неоптерећен неопходношћу за чистоћом језика и свестан тога да је тек зачетник на послу велике језичке реформе, слободно чини позајмљенице, ствара калкове и изводи сложенице са основама које преузима из других језика, у највећој мери руског. Његова апстрактна лексика, сасвим у складу са општим језичким нормама тога времена, сложена је, састављена махом од славеносрпских калкова, и деривирана суфиксима *-је* или *-ије*. Међутим, упоређујући Доситејеву и Вукову лексику са ликом модерног књижевног језика, оличеним у *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске, ауторка каткад наилази на случајеве општег усвајања Доситејевог творбеног модела насупрот Вуковом, што доводи до закључка о међусобним преплитањима језичких утицаја колико у језику Доситејевом, толико и у књижевном језику Доситејевог времена. На ово нарочито упућују оне лексеме потребне за изграђивање специфичних функционалних стилова (нпр. имена наука) које су, преко Доситеја, ушле у модерни књижевни језик.

Демонстрација функционалности и употребљивости једног књижевног језика не почива искључиво на множини функционалних стилова који, вођени општим културним потребама, могу из њега произаћи. Далеко важнији моменат у његовој историји (а то, између осталих, показује и Вуков пример) наступа када се један текст апстрактне садржине преведе на матерњи језик. Процес превођења, између осталог, означава важан моменат у повести једног народа: знак да је он сазрео довољно да дели културно, верско, филозофско наслеђе народа са којима долази у додир.

Бирајући за превод на српски језик 1858. године *Историју српског народа*, докторску дисертацију прослављеног руског слависте А. А. Мајкова, дело преплављено стручном и архаичном терминологијом, те компликованим синтаксичким конструкцијама, Даничић свесно ставља вуковски језик, одлучним акцијама вуковаца одвојен од сваког руског утицаја, пред коначан испит вредности. Даничић, који већ има завидну праксу у превођењу текстова апстрактне садржине, приморан је да, у недостатку текстова који (као у случају *Старог завета*) посредују између руског оригинала и српског превода, елиминира проблем безеквивалентне лексике развијањем новог метода превођења руског текста, који ће бити у стању да превазиђе пуко трагање за лексичким еквивалентима једног језика у другом.

Да би ово постигао, Даничић (коме, те исте године, у Београду излази *Српска синтакса*), развија по концепцији и методу нов, *синтаксички* метод превођења руског текста. Даничићев превод Мајкова показује да се текст изворника посматра као скуп *синтаксема*, најмањих, дакле недељивих семантичко-синтаксичких јединица руског језика, које, истовремено, наступају и као носиоци основног значења и као конструктивна компонента сложенијих синтаксичких конструкција. У процесу превођења, Да-

ничић не трага за лексичким, већ за синтаксичким еквивалентима у српском тексту, преведећи успут руску апстрактну лексику описним, концептуалним методом.

Анализирајући у контрастивно-синтаксичкој анализи руског и српског језика оне специфичне случајеве превођења, у којима се јавља Даничићева потреба за концептуализацијом руских синтаксичких конструкција, махом везаних за косе падеже (превођење каузативних модела, неправог објекта, објекта-делибератива, потенцива с предлогом *к*, а поготову колокационих конструкција рекцијских глагола), Тјапко указује колико на важност значењских образаца који почивају на синтаксичким конструкцијама неког језика толико и на промену истих тих образаца у зависности од природе *синтаксеме* језика на који се текст преводи.

Истичући у закључку немогућност изоловања српског књижевног језика од утицаја језичких система са којима се непрестано налазио у контакту, те његову отвореност за стране утицаје и прилагодљивост којој претходи функционална потреба за специфичношћу одређеног стила, Галина Тјапко упућује на једнаку меру утицаја дијалекатског и наддијалекатског, унутарњег и спољног фактора, за процес његовог хармоничног развика.

Ненад Ивановић

UDC

Егон Фекете, Драго Ђупић, Богдан Терзић *Српски језички савешник*.
— Београд, Српска школска књига, 2005.

Када три аутора, сваки са полувековним филолошким стажом, објаве трећу заједничку књигу о питањима српске говорне културе и језичке нормативистике, та чињеница већ сама по себи препоручује њихову нову књигу пажњи оних читалаца који нису равнодушни према питањима правилности и лепоте језичког израза, а када неко, као аутор овог приказа, радо одлучује да и више пута пише о књигама тих лингвиста, он већ самим тим чином исказује своје позитивно мишљење о њиховим књигама.

Не тако давно, аутор ових редова дао је осврт на књигу *Слово о српском језику* професора Егона Фекете, Драга Ђупића и Богдана Терзића (*Слово о језику*: поводом нове књиге) // *Језик данас*, год. V, 2002, стр. 28–34), а аутори су објавили нову заједничку књигу *Српски језички савешник*. То није само доказ њиховог плодног рада, систематичности у праћењу актуелне проблематике српске говорне културе, и доказ издавачеве добре процене да такве књиге треба објављивати. То, уз речено, говори да се такве књиге траже и читају, што је, вероватно, од свега најважније. — Чињеница је да се људи интересују за језик: не само научници, истраживачи, филолози него и многи други желе да говоре и пишу боље, лепше и тачније, да се поуче, да буду поучени, да сазнају како могу поучити друге у мери у којој верују да су сами добили убедљиву језичку поуку и у мери у којој су у прилици да посаветују друге као професори, лектори, родитељи, уредници итд.

То отвара питање ко је меродаван да даје језичке поуке. Меродавне су пре свега институције с највећим угледом и искуством у области проучавања језика, и њихови најистакнутији представници. Нико нема монопол на мишљење и писање о српском или било ком другом језику, али поред чврстине научне аргументације којом се свако такво мишљење мора подупрети, важан је научнички па и професорски кредибилитет стечен претходним радовима, јер се пажња поклања пре свега онима који су се својим радовима претходно већ доказали као поуздани стручњаци за предмет о којем пишу, а то су у овом случају питања српске говорне културе и језичке нормативистике.

Професори Фекете, Ђупић и Терзић спадају међу најмеродавније лингвисте када је реч о темама које се разматрају на страницама *Српског језичког савешника*. Гледајући ствар нешто шире, можемо рећи да се савремена српска лингвистика не може пожалити на број стручњака који пишу о актуелним питањима говорне културе нити на број објављених књига. Оно што би у овом тренутку било посебно пожељно јесте још развијеније институционално праћење говорне културе и језичке нормативистике, зато што су оцене компетентних институција обично оцене иза којих стоји научни колек-

тив, цео или у неком битном делу, па је самим тим и тежина таквих мишљења већа. Прве значајније кораке у том правцу учинио је Одбор за стандардизацију српског језика, објављивањем својих одлука у часопису *Језик данас*, и другде, а у штампи је и књига *Српски језик у огледалу нормативистике*, у којој је сабрано 50 таквих одлука, а коју је приредио пок. Бранислав Брборић, први секретар Одбора. Значајан допринос институционалном неговању српске говорне културе даје и Коларчев универзитет одржавањем двосеместралних семинара за лекторе, професоре, уреднике, преводиоце и друге заинтересоване стручњаке, као и неке радијске и телевизијске куће.

Аутори Фекете, Ђупић и Терзић активно су укључени у рад Одбора за стандардизацију српског језика и у рад језичке катедре Коларчевог универзитета, али њих тројица, што и књига *Српски језички савешник* потврђује, као ауторски колектив постали су и сами за себе једна врста неформалне институције за питања српске говорне културе и језичке нормативистике, па стога њихов глас пажљиво прати стручна и шира културна јавност.

Институционално организовани рад на говорној култури и језичкој нормативистици важан је, поред осталог, и стога, што се он одликује већим степеном усаглашености. Усаглашеност стручних оцена о правилном и неправилном у говорењу и писању изузетно је важна, јер што је мање има, то је више колебања у говорној пракси датог говорног колектива, то је више несигурности у избору облика и речи, а код непуњених ствара погрешан утисак да свако мишљење има једнаку тежину и да је важније непопустљиво истрајавати на своме него размислити и о аргументацији за неко друкчије решење. Зато је посебно важно подстицати колективни рад на неговању српске говорне културе и зато, уз *Српски језички приручник* (Павла Ивића, Митра Пешикана, Ивана Клајна и Бранка Брборића), и *Српски језички савешник*, као дело тројице познатих лингвиста, Егона Фекете, Драга Ђупића и Богдана Терзића, којима је то већ трећа заједничка књига, има посебну тежину када је реч о мериторности оцена које се у тој књизи износе.

Разуме се, усаглашеност мишљења увек може бити још већа и боља, и унутар једног ауторског колектива и међу различитим ауторским колективима, и то је чињеница коју искусни лингвисти као Егон Фекете, Драго Ђупић и Богдан Терзић свакако имају на уму када пишу своје заједничке књиге.

Српски језички савешник припада оној врсти увек веома потребне лингвистичке литературе која је, с једне стране, дескриптивна, с друге проскриптивна, а истовремено и научнопопуларна у најбољем смислу речи. По облику — то је зборник већег броја мањих радова од којих је сваки посвећен неком актуелном питању српске говорне културе и српске књижевнојезичке норме. Иако је, гледано из тог угла, то књига мозаичког типа, као у сваком добром мозаику ту постоји промишљен распоред појединости у склопу већих целина и читаве књиге, са могућношћу додавања нових појединости у оквиру постојећих проблемских целина, као и са могућношћу додавања целих нових проблемских целина.

Поједини проблеми о којима аутори пишу, иако по правилу доста специфични, нису случајно добили место у књизи. Стоји управо обратно — аутори су књигу компоновали већином од раније објављених радова, од којих су за ову прилику направили избор најактуелнијих својих чланака.

Актуелност је, уопште, једна од главних одлика *Српског језичког савешника*. Развој језика и његове књижевнојезичке норме чини временом једне проблеме застарелим или непостојећим, а доноси нове. Зато је у литератури о тим питањима, када она припада првенствено примењеној лингвистици и када је намењена да помогне у неговању говорне културе најновијег времена, веома важна актуелност проблема о којима се у таквим радовима расправља, било да су то питања акцентовања и уопште изговарања речи, њихових конгруенцијских, рекцијских и других лексичко-граматичких својстава, адаптације страних речи, правописна или нека друга питања.

Ширина обухваћене проблематике друга је важна одлика *Српског језичког приручника*. Већ сам преглед предметних целина у књизи показује њену ширину, а књига је подељена у девет целина: *Језик данас*, *Из науке о гласовима српског језика*, *Облици речи*, *Значења речи*, *(Не)обичне језичке конструкције*, *Српски језик и страна реч*, *Словен-*

ске речи и имена, *Језичка култура и култура језика, Правовисне недоумице — Ћирилица и латиница.*

У овој врсти лингвистичке литературе нарочито је важна компетентност аутора за питања о којима пишу. О питањима српске језичке културе пишу многи, не само лингвисти него и људи којима лингвистика није струка, што је у начелу добро, јер показује и подстиче осећање за важност неговања говорне културе од стране свих који дати језик говоре. Међутим, када је реч о питањима књижевнојезичке норме, о томе су најпозваније да се изјашњавају лингвистичке институције и појединци са великим истраживачким искуством у тој области. Аутори *Српског језичког савешника* такво искуство имају, као што имају и богато искуство писања о тим питањима, не само у ускостручним научним публикацијама него и у чланцима и књигама намењеним свима којима је стало до унапређивања српске говорне културе.

У тој врсти лингвистичке литературе, поред одличног познавања и живе језичке грађе и теоријске литературе, посебно је важан смисао за поступност језичких промена (па и промена у књижевнојезичкој норми), смисао да се она уочи и на најадекватнији начин констатује без претеривања било у страну сувише категоричних оцена, било у страну попустљивости. И та особина — смисао да се формулише оцена чија је одмереност у складу са језичким чињеницама и токовима, као и са лингвистичким искуством, својствена је ауторима ове књиге, а веома је важна у овој врсти лингвистичке литературе. Јер лако је давати запаљиве оцене у духу екстремног језичког чистунства и захтевати нешто што је нерешљиво, а често и непотребно, као што је насупрот томе такође лако бити максимално либералан према питањима језичке правилности. Најтеже је, а и најбоље, писати са поузданим осећањем када се може и мора бити категоричан у суду, а када језичке прилике траже опрезније и еластичније оцене.

Најзад, *Српски језички приручник* написан је приступачним језиком, у којем разумљивост најширем кругу читалаца није жртвована научној прецизности, нити је научна заснованост књиге жртвована њеној јасности, прегледности и разумљивости.

Наравно, мишљења тројице аутора не изгледају баш у длаку подударна о свим питањима о којима они пишу (нпр. о називу хрватског језика), као што не морају бити подударна ни са мишљењима која су већ изречена или могу бити изречена у научној литератури. Тако је, на пример, у уводном делу књиге дата и констатација „Понекад се каже да је српски језик запуштен. Наравно, уз мало истине — ту има претеривања.” Даље се говори о томе да је српски језик развијен и богат књижевни језик, што је, наравно, тачно. Међутим, запуштеност говорне културе не значи неразвијеност језика нити значи сиромаштво његових изражајних могућности. Будући да сам аутор оцене о запуштености говорне културе данашњег српског језика (нпр. *Српски између великих и малих језика*, 2004, стр. 75—76, али и раније), морам да кажем да ме је, поред осталог, обиље актуелних проблема (према регистру има их неколико хиљада) о којима се говори у деведесетак одељака *Српског језичког савешника*, још више уверило да се ту не ради о „мало истине” и да је савремени српски језик посматран у светлу актуелне говорне културе и поштовања књижевнојезичке норме, на жалост, у много чему ипак запуштен. Али ако се књиге као што је *Српски језички савешник* буду читале и примењивале, могли бисмо се надати бољитку и на том пољу.

Укратко, *Српски језички савешник* је књига врло корисна за српску говорну културу и језичку нормативистику, која се може препоручити свакоме коме је стало до неговања доброг српског језика, и књига чија је будућност у новим издањима врло извесна.

Предраг Пийер

Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Институт за српски језик САНУ, Београд 2004. стр. 318.

У едицији Монографије Института за српски језик САНУ, као прва објављена је књига *Експресивна лексика у српском језику* др Стане Ристић. Дело је, како сама ауторка напомиње, синтеза дугогодишњег истраживачког рада чији су резултати излагани на домаћим и међународним конференцијама и објављивани у нашим и страним часописима. Ова монографија по свом свеобухватном и минуциозном приступу проблему заслужује посебно место не само у лексиколошким и лексикографским истраживањима него и у нашој лингвистичкој литератури уопште.

Осим *Предговора*, у којем се ауторка срдачно захваљује за научну, колегијалну и финансијску подршку, књига садржи осам поглавља: *I. Уводно поглавље* (13–50), *II. Именички експресиви* (53–120), *III. Глаголски експресиви* (121–132), *IV. Дијахрони аспекти експресивности* (135–185), *V. Синхрони аспекти експресивности* (189–214), *VI. Експресивна лексика у дескриптивној лексикографији* (217–238), *VII. Завршно поглавље* (241–280), које обухвата резиме на српском, руском и енглеском језику, као и коришћену литературу и изворе. На самом крају дати су *VIII. Регистри: Регистар експресива, Предметни регистар и Ауторски регистар*, као и неколико кратких података о животу и научним активностима саме ауторке.

Већ на самом почетку *Уводног поглавља*, у одељку насловљеном *Експресивност језику и лексичком систему*, утврђен је предмет научног разматрања, а то је експресивна лексика у српском језику. Она обухвата: именице семантичке деривације којима се именују лица (*крава, мрцина, ђубре, влада* итд.), именице афиксално-семантичке деривације, универбизације и композиције (*надувенко, гадура, блесан, мућкарош* итд.), неизведене именице специфичног гласовног склопа (*олош, даса, хохшћайлер* итд.) и глаголе семантичке и афиксалне деривације (*бауваћи, накрваћи се, муваћи се* итд.). Главни корпус на коме се заснива истраживање овог дела лексичког система савременог српског језика чине *Речник САНУ* и *Речник* Матице српске, а по потреби увођени су и други извори из различитих функционалних стилова.

У истом одељку ауторка даје теоријске поставке свог истраживања и осврт на она запажања у славистичкој литератури која су имала пресудан утицај на формирање њених ставова. У том прегледу издвојена су теоријска разматрања М. Дешића, М. Грела и Кузњецове, који дају најважније лингвистичке, стилске и прагматичке карактеристике експресивности и експресивне лексике. Међутим, будући да у истраживањима ове врсте значајно место заузимају и нелингвистички моменти, ауторка је посебну пажњу посветила и когнитивним, психичким, друштвеним и културним аспектима употребе и функционисања експресива. Из тог разлога знатан простор у датом прегледу заузима језичка теорија Ј. Аперсјана, а нарочито разматрања В. Телије, чија је теорија конотације послужила као основа у истраживању експресивне лексике у српском језику.

Према ауторкиним речима, феномен експресивности Ј. Аперсјан доводи у везу са проблемом прагматичких и конотативних елемената језичког знака. При томе, прагматика језичког знака обухвата „однос говорника: 1) према стварности, 2) према садржају исказа и 3) према адресату” (20), а конотација подразумева „оцену објекта који се именује датом речју, оцену која је прихваћена од свих носилаца језика одређене заједнице” (22). За В. Телију конотација је „део значења који обухвата информације модуса и стилске информације и којим се допуњава денотативни део значења (диктум) многих номинационих јединица” (23). Посебно место у значењском систему заузима емоционално значење номинационих јединица, које „садржи информације о емоционалном стању субјекта именованга, говора у моменту говора” (24). Основни циљ субјекта говора јесте да произведе одређено дејство на адресата изрицањем личног става према свету. Проблему експресивности В. Телија приступа са много ширег аспекта укључујући при том достигнућа когнитивне лингвистике и теорије језичке личности, те појмове као што су језичка личност, језичка и изванјезичка реалност,

концептуална и језичка слика света, знања националних и културних стереотипа, аксиолошко вредновање и емоционални однос. Удубљујући се детаљније у теоријске поставке В. Телије, ауторка наводи њену типологију лексичких значења, као и типове стилских ситуација у комуникацији. Осим наведених приступа експресивима, издвојена су још и учења С. Калева, М. Љапон, А. Вјежбишке и Р. Јакобсона.

Истраживање Стане Ристић показало је да ни експресивној лексици у српском језику никако није било довољно приступити само са лексичког аспекта, већ је неопходно било укључити и друге планове: комуникативни, когнитивни, прагматички, стилски и нормативни, односно, у изучавању појединих типова експресивне лексике примењена је теорија језичке личности. При томе, ауторка констатује да је за експресивност и експресивну лексику у нашем језику примаран прагматички, а не когнитивни план језичке личности. Осим тога, према ауторкиним речима, експресивна лексика представља и озбиљан лексикографски проблем, тако да је један од задатака спроведеног истраживања био да се утврде правила за лексикографску обраду експресива.

Бавећи се посебно конотативним аспектима значења (у одељку *Конотативни аспекти значења експресивне лексике*), Стана Ристић констатује да експресивне јединице организују емотивно лексичко значење, које чини конотативни део значења или конотацију. Конотативна семантика је комплексна и она садржи репрезентативну, вредносну и стилску информацију. Ауторка запажа да је њена сложеност видљива на комуникативном плану, где најважније елементе комуникативне ситуације чине: субјекат оцене, објекат оцене, критеријум оцењивања, тачка вредновања и оцена, односно на језичком плану, где се конотативне карактеристике емотивног значења испољавају као семантичке, прагматичке и стилске карактеристике. Експресивну лексику одликује другостепена номинација, а са ономасиолошког аспекта процес номинације остварује се деловањем емоционалног стања субјекта говора. Избор експресивног имена указује на емоционални однос према објекту, који се заснива на „објективној оцени о томе шта је добро а шта лоше” (47).

У другом поглављу темељно су обрађени различити типови именичких експресива. У одељку *Именице типа „особа + психичка или морална особина”* најпре су представљене мотивационо-психичке и когнитивне карактеристике конотативне семантике, а потом су детаљно анализирани именице наведене семантичке класе. Према теорији језичке личности, сам процес именовања подразумева компетенцију субјекта говора која се заснива на његовом претходном знању, тј. на препознавању стереотипа при избору одређеног језичког средства које ће на одговарајући начин исказати његов однос према објекту именовања. При томе, оваква језичка делатност субјекта именовања може се представити само на нивоу текста (у дискурсу). Ауторка затим разматра експресивне именице којима се именују лица чије се понашање и поступци оцењују као психичке или моралне особине, другим речима, то су именице типа „особа + психичка или морална особина”. Такве су лексеме: *појтрчало, ђаметињаковић, намигуша, намећљивац, насрћљивац, емоћивац, дејресивац, досадњаковић, гребашор* итд. С обзиром на опозицију позитивна/негативна експресивност и степен њене изражености, ауторка издваја следеће групе: I именице негативне експресивности 1. високог степена (*ђубре, ѓад, ѓадура, олош, хохцићалер* итд.), 2. повишеног степена (*млакоња, кукавица, ђаничар* итд.), 3. сниженог степена (*њушкало, ђаметињаковић, клиан* итд.); II јединице позитивне експресивности 1. високог степена (*душа, анђео, боѓ* итд.), 2. повишеног степена (*насмејанко, весељак* итд.) и 3. сниженог степена (*добричина, мудрица, емоћивац* итд.). Анализом структуре лексичког значења по типовима компонената Стана Ристић за експресиве са значењем моралне и психичке особине човека успоставља следећи модел њихове семне структуре: ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК.¹

Доминација експресивних компонената и компонената оцене потврђује теорију да је основна функција експресива да исказе лични став говорника. Међутим, ауторка

¹ Разрешење скраћеница: ДК (денотативна компонента), КОО (компонента објективне оцене), КСО (компонента субјективне оцене), ЕмК (емотивна компонента), ЕксКС (експресивна компонента стилског типа), ЕксКП (експресивна компонента прагматичког типа), ФСК (функционалностилска компонента).

наглашава да се процес издвајања неког својства и оцене тог својства, у ствари, заснива на „когнитивним представама о изванјезичкој реалности” (65). При томе, важно је истаћи да емотивна компонента може мењати смисао у зависности од контекста. Такве појаве ауторка илуструје примерима. На основу оваквог приступа експресивној лексиси може се утврдити однос носилаца савременог српског језика према неким особинама, тј. могу се јасно сагледати њихове културне навике и особености менталитета њихове језичке личности. Тако ауторка констатује да су у овој групи експресива веома бројне јединице са негативном конотацијом, а да су јединице изразито позитивне експресивности малобројне.

У другом одељку насловљеном *Тийови аксиолошког лексичког значења* ауторка настоји да на примеру именица 'особа + морална или психичка особина' представи разлике између „дескриптивно-аксиолошког, неекспресивног значења и субјективно-аксиолошког, експресивног значења” (77). То би биле лексеме типа *крадљивац, лојов, ѓреваранџ, лажов* и сл. према лексемама типа *нишков, манџуј, будала* и сл. Суштинска разлика између ових типова лексема огледа се у њиховој семантичкој структури. Субјективно-аксиолошко, тј. експресивно значење почива на седмочланом моделу: ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК (при чему доминантну улогу имају компоненте оцене и емотивно-експресивне компоненте), док је за денотативно-аксиолошко, тј. неекспресивно значење карактеристичан трочлани модел: ДКВР (денотативна компонента високог ранга) + ДКНР (денотативна компонента нижег ранга) + КОО (компонента објективне оцене).

Трећи одељак истог поглавља посвећен је именицама типа „особа + спољашња особина”, односно њиховој мотивационо-психичкој и когнитивној основи. Такве би биле лексеме *кобила, жгољавица, глосија, сџрвина, снагаџор, калашџура, гљавоња* итд. Парадигматску уређеност овог типа експресивних лексема Стана Ристић представља према следећим семама: I димензије тела: висина, дебљина, развијеност; II изглед уопште: леп/ружан, запуштен; III особина, изглед неког дела тела. С овим семама укрштају се још и параметри мушко, женско, особа уопште. Њихова сложена конотативна семна структура има формулу: ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК, при чему и код овог типа именичких експресива доминирају мотивационо-прагматичке компоненте: компоненте објективне и субјективне оцене, емотивне, експресивне и функционалностилске компоненте. Међутим, на плану лексичког система и парадигме примат имају денотативне компоненте значења. На основу детаљне семантичке анализе ауторка закључује да носиоци савременог српског језика употребу експресива ове врсте заснивају на естетској оцени о лепом или ружном изгледу, при чему се маркирају углавном носиоци негативних спољашњих особина, и то експресивима високог степена негативности.

Именички деривати са значењем збирности, тј. збирне именице са суфиксом -ија такође се у савременом језику употребљавају као средства за исказивање експресивности и њиховој анализи посвећен је четврти одељак (насловљен *Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом -ија*). Према ауторкиним речима, овај деривациони модел није продуктиван и обухвата само ограничен број јединица које се углавном могу сматрати застарелим, а карактеристичан је за разговорни језик. Именице овог типа означавају: I особе 1. по узрасту (*балавурдија, дечурлија*), 2. по полу (*женскадија, мушкадија*), 3. по понашању, статусу и занимању (*манџујарија, сџињарија, мурија*), 4. по етничкој или верској припадности (*Србадија, Мађарија, Циганија*); II животиње (*ждребадија, звередија, зрадија*); III ствари, предмете (*сџињарија, гљожџурија*). Међутим, наведене лексеме немају увек експресивну употребу. Код збирних именица којима се означавају особе ауторка констатује да се на плану продукције и на плану интерпретације остварује опозиција „ми” — „они” и да она одражава функционално-семантичку ситуацију дистанце. У оним случајевима у којима се та дистанца неутралише, употреба збирних именица којима се именује мноштво људи нема експресивне него функционалностилске ефекте. Код неких збирних именица за завршетком -ија експресивна/неекспресивна употреба маркирана је одговарајућим суфиксом, па се тако суфикс -урија спецификовао за експресивну функцију, а суфикс -арија за неекспресивну. У лексичком значењу збирних именица са суфиксом -ија уопште, како је наведено у овој анализи, лексичко значење реализује се као примарно „јер се употре-

бом именица овог типа актуелизују неке особине, карактеристике, издвојеног, недељивог ентитета” (104).

У последњем одељку другог поглавља, који носи назив *Морфолошке и синтаксичке карактеристике именичких експресива*, разматране су наведене особености експресива којима се именују лица по: I узрасту (*дечурлија, балавац, деришће, младеж*), II социјалном статусу (*скоројевић, малограђанин, главоња*), III ставу, држању (*надувенко, намећљивац, риба*), IV спољашњем изгледу (*главоња, носоња, наочарка*) и V психичким и моралним особинама (*олош, ђубре, блесан, вејројир*). Посматрањем синтаксичке функције експресивних именица овог типа утврђено је да се оне најчешће јављају у позицији члана другостепене синтаксичке функције: као део именског предиката или као форма за обраћање. Међутим, ауторка истиче да су граматичке карактеристике експресива њихове секундарне особине и да се оне из тог разлога не могу узимати као примарни параметри за успостављање њихових правила у комуникацији. Стога, Стана Ристић у своје истраживање уводи прагматички критеријум функционално-семантичке ситуације персоналости, те региструје следеће „случајеве ситуације персоналости у употреби експресива: ’он-’ и ’ти ситуација’ (као најтипичније), ’ја ситуација’ (као додатно стилски маркирана) и два случаја употребе експресива у ’неутралној ситуацији’ (у исказима са општом и безличном предикацијом)” (110). За наведене именичке експресиве типичне су „ти/он ситуације”, док су „ја ситуација” и „неутрална ситуација” ређе и додатно стилски обележене, Међутим, ауторка на крају с правом закључује да остваривање експресивне лексике не одражавају морфолошка и синтаксичка правила њихове употребе, већ правила говорно-мисаоне делатности која се одражавају у структури њиховог лексичког значења.

Пре него што се представи приступ глаголским експресивима, ваљало би издвојити оне карактеристике експресивних именица које ауторка истиче у више наврата, а које се мање-више могу сматрати суштинским. Наиме, лексичко значење, како каже сама ауторка, остварује се у поступку другостепене номинације, што практично значи да се бира друго име за већ именовану реалију. У поступку номинације одређено својство јавља се као предмет оцене и постаје стимуланс за експресивно деловање субјекта говора како би произвео одређени ефекат код реципијента. У лексичком значењу експресивног имена доминирају конотативне компоненте које формирају лексичко језгро експресивног значења, док денотативне компоненте бивају потиснуте у други план. При томе, избор оваквих језичких средстава у комуникацији својствен је само неформалним идиомима, тачније разговорном језику.

Треће поглавље (које садржи само један одељак — *Типови експресивних глагола и структура његовог значења*) посвећено је глаголским експресивима у чије је разматрање укључена Апресјанова теорија интегралног описа језика, пре свега у вези са идејом системске лексикографије и појмом лексикографског типа. У складу с Апресјановим поставкама лексикографски тип чини група глаголских лексема које одликују иста, граматичка, семантичка, прагматичка и комуникативна правила употребе, а њихове особине условљене су концептуалним сегментирањем наивне слике света. Као пример различитих лексикографских типова ауторка наводи глаголске парове *хвалићи* — *хвалисати се, слушаћи* — *прислушкивати*, напомињући да глаголи *хвалићи* и *слушаћи*, као неутрални, припадају једном лексикографском типу, а глаголи *хвалићи се* и *прислушкивати*, будући негативно маркирани, припадају другом типу. Корпус на коме се разматрају карактеристике глаголских експресива чине глаголи са следећим значењем: 1. „задовољити/задовољавати потребе за храном и пићем — јести, пити” (*наждераћи се, налокаћи се*), 2. „задовољити/задовољавати потребе за сном — спавати” (*цоњаћи, најажкићи се*), 3. „задовољити/задовољавати љубавне и сексуалне потребе — волети (се), водити љубав” (*љубакаћи (се), диркаћи (се)*) итд. Ауторка издваја двадесет две глаголске групе које одражавају елементе језичке слике човека и начин њене концептуализације. Денотативне компоненте њиховог значења указују на следеће сегменте наивне слике човека: физичке радње, интелектуалне радње, перцептивне, говорне, одређена стања, потребе, емоције, поступке и сл. Прагматичко-мотивациону основу глаголских експресива чини субјективан однос говорника према стварности и адресату, тј. његова оцена која, према речима Стане Ристић, обухвата општу оцену, оцену по параметру квантитета (интензитета, мере, количине) и оцену по параметру одобрава-

ња/неодобравања. Општа оцена карактеристична је за глаголе са заједничким значењем „понашање, поступак”, а параметар квантитета скоро за све наведене групе глаголских експресива.

Да би се јасније осветлиле карактеристике експресивне лексике, ауторка у наредном поглављу приступа њиховом разматрању са дијахронијског аспекта.

Најпре се анализира функционално-стилски аспект употребе експресива у делима Стевана Сремца — *Вукадин* и *Ивкова слава* (овај одељак носи наслов *Неке карактеристике експресива у делима Стивана Сремца*). У одабраним делима разматрани су глаголски и именички експресиви, који показују потпуну доминацију над придевском и прилошком номинацијом, што се може објаснити културним навикама, стилском и жанровском условљеношћу, али и историјским развојем српског језика, будући да придевска експресивна средства нису одлика ни савременог идиома. Како је констатовано, употреба експресива у наведеним делима заснована је на стереотипној оцени добро/лоше (позитивно/негативно) која је усмерена на човека, а пре свега на његово понашање, особине, статус и остале феномене карактеристичне за свакодневни живот, при чему знатно преовлађују јединице са негативном експресивношћу. С обзиром на то да је реч о књижевноуметничком дискурсу, лексички експресиви „функционишу као стилска средства за постизање шаливог, подсмешљивог, подругљивог, ироничног, самоироничног и сл. тона” (139). За уметничку употребу експресива, како је истакнуто, карактеристична је симулирана емоција, тј. говорник писац употребљава експресиве не да би открио своје право расположење, већ да би произвео одређени ефекат на реципијента. Тај стилски ефекат Стеван Сремац постиже применом посебног књижевног поступка који подразумева подражавање разговорног језика и свакодневне комуникације. Према ауторкиним речима, експресиви у Сремчевим делима репрезентују експресивну лексичку општег, заједничког идиома, а уједначеност у њиховој употреби у неформалним идиомима „указује на деловање постојеће норме не само на писани него и на говорни језик пишевог времена” (145). Укључујући у своја разматрања и позицију носилаца савременог српског језика, ауторка закључује да већина експресива из Сремчевих дела функционише у употреби савремених говорника средње генерације, те да се у том смислу може говорити о извесном континуитету њихове употребе.

Да би проверила претпоставку о историјском континуитету у употреби и функционисању експресива, ауторка даље испитује погрдне речи у часопису *Скорошечка* из 1844. године (у одељку *Појрдни експресиви у часопису „Скорошечка” 1844. год. — из историје експресивне лексике српског језика*). Списак погрдних имена саставио је извесни Божидар, који је дао само њихову поделу према полу, без значења и контекста. Овај списак упоређен је са речницима који су му просторно и временски били блиски (односно који му претходе и који су се јавили након њега): са *Речником страних речи*, *Посрбицама*, Вуковим *Српским рјечником*, а као контролни корпус послужили су *Речник САНУ* и *Речник* Матице српске. Ауторка даје попис погрдних имена класификованих према полу и особини која је предмет негативне оцене назначавачући уз то и контролне корпуре у којима су та имена потврђена. Тако су забележени експресиви: *мућакъ*, *крме*, *угурсузъ*, *ђилкошъ*, *заметкавга*, *џамбасъ*, *скитница*, *шврћа*, *бекрия*, *аспида*, *дроља*, *бештија*, *лажара*, *ћурка*, *накарада* итд. Сравнивање наведених експресива показало је да је најмањи број експресива потврђен само у *Скорошечки*. Осим тога, у овом часопису преовлађују експресиви са значењем особе са негативним моралним особинама, који су одлика разговорног језика. Дијахронијски приступ експресивној лексици показује извесан лингвистички, социолингвистички лингвокултуролошки континуитет у њиховом функционисању. Што се тиче социолингвистичког и лингвокултуролошког аспекта, они се могу најједноставније уочити у параметру пола на којем се заснива подела експресива у *Скорошечки*, при чему је број експресива за особе мушког пола знатно већи него за особе женског пола. Овакво језичко стање одсликава доминацију мушкарца у улози субјекта говора, што је особеност и савременог језика. Једина разлика у односу на савремено стање, како је наглашено, јесте непостојање експресивног имена за особу уопште. Поређење експресивне лексике из 19. века са истим типом лексике из нашег времена указује на то да се један број експресива очувао, и стога Стана Ристић с правом истиче да то овај немали фонд сврстава у лексичко језгро српског језика.

У последњем одељку четвртог поглавља насловљеном *Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику (социолингвистички аспекти ујоштребе и развоја)* ауторка разматра експресивну лексику урбаног жаргона, и то из четири средине: вршачке, београдске, нишке и ваљевске, и пореди је са експресивном лексиком из ранијих периода у распону од 150 година. Као главни корпус узет је *Речник ђачког жаргона* из Вршца, а као помоћни корпус послужили су спискови жаргонске лексике објављени у *Пејничким свескама*. Експресивна лексика углавном је поређена са списком из *Скорошече*. Експресиви главног корпуса подељени су у пет група: 1. експресиви за мушкарце (*фаца, фрајер, махер, цибер*), 2. експресиви за жене (*фукса, кокошка, алайча, риба*), 3. експресиви за особе уопште (*шремарош, ширебер, сом, мрцина*), 4. експресиви за особе по занимању (*фосил, дрош, кондор*) и 5. експресиви за више особа које чине неку групу, заједницу (*багра, раја*). У оквиру сваке групе издвојено је неколико подгрупа према припадности социјалној групи, психичким и физичким особинама итд. У жаргону се могу уочити именована према професији и социјалној групи, што није одлика експресива који се срећу у *Скорошечи*. На основу тога ауторка закључује да овакво раслојавање лексике указује на све веће поделе у друштву засноване на традиционалној поларизацији „ми” — „они”. Међутим, омладински жаргон разликује се од експресивне лексике језика уопште по томе што је у њему негативна оцена углавном ублажена хумором и подсмешљивим тоном, јер је основни циљ да се постигне шаљиви ефекат. Тај ефекат, како наводи ауторка, постиже се тако што се непримерена и погрдна имена дају не само неугледним професијама и социјалним групама него и оним које су престижне. Именована за особу уопште веома су бројна и разноврсна у омладинском жаргону, чега нема у *Скорошечи*. Осим тога, док је у експресивној лексици језика уопште најбројнија група за именовање особа по моралним и психичким особинама, „код жаргонских експресива најбројнија је подгрупа за именовање особа по глупости, ограничености” (178). И у жаргонској лексици, како констатује ауторка, преовлађују експресиви којима се именују особе мушког пола над оним којима се именују особе женског пола. Експресиви којима се именују особе женског пола углавном су у вези са сексуалним понашањем жена, што одражава традиционалан став, по којем је жена објекат мушке сексуалности, па тиме жаргон чува континуитет са експресивном лексиком језика уопште.

Посматрајући експресивност са синхроног аспекта у петом поглављу, ауторка најпре разматра феномен универбизације, а потом говори о односу између експресивизације и еуфемизације у савременом српском језику.

Ослањајући се на ставове А. Бабанова (у одељку *Универбизација као средство експресивизације*), Стана Ристић посматра универбизацију као вид експресивизације лексике који подразумева сажимање „сложеног, вишечланог имена, при чему новонастала реч задржава исто денотативно значење као и мотивирајући вишечлани, аналитички еквивалент, али добија ново, конотативно значење” (189). С творбеног аспекта, овај процес остварује се суфиксалном деривацијом једног од чланова сложеног имена. Поступак универбизације, како је истакнуто, обухвата два типа маркираности експресивних јединица: емотивно-експресивну и функционално-стилску, а који ће од њих бити остварени зависи од тога да ли се као примаран у номинализацији перципира емотивни садржај или језичко средство. И конотативна семантика универба садржи репрезентативну, вредносно-емотивну и стилску информацију. На комуникативном плану универби су карактеристични за неофицијелне идиоме разговорног језика. Као корпус за праћење овог вида експресивизације језика коришћен је Клајнов *Речник нових речи* и Селенићев роман *Убиство с иредумишљајем*. С обзиром на врсту речи ауторка разликује именичке универбе који се односе на човека: *народњак* „извођач народне музике”, *дејресивац* „особа склона депресији”, *досадњаковић* „досадан човек”; именичке универбе који не именују лица: *лажњак* „оно што је лажно”, *љубић* „љубавни роман”, *минималац* „минимални лични доходак”; глаголске универбе: *драмиши* „понашати се драматично”, *декиншираши* „остати без кинте (новца)”; придевске универбе: *увоболни* према изразу „боли га/је уво”, *збрдодолисан* према изразу „с брда с дола”.

Еуфемизација и експресивизација (о којима је реч у одељку *Експресивизација и еуфемизација у савременом српском језику*) представљају два супротна процеса, при че-

му се онај први одређује као ублажавање и прикривање, а онај други као истицање и појачавање актуелног садржаја. Имајући у виду да је за последњих педесетак година, услед деловања нелингвистичких фактора, забележен снажан продор експресивних средстава у стандардни језик, нарочито у језик средстава јавног информисања, као корпус за праћење ових процеса ауторка одабира дневну и недељну штампу. Медије као вид савремене комуникације одликује истицање улоге адресанта, а потискивање, и деперсонализација адресата. Експресиве и еуфемизме који у социјалној сфери комуникације представљају ефикасна средства манипулације ауторка назива социјалним експресивима и еуфемизмима. Контекстуалним експресивима и еуфемизмима назване су неутралне јединице неодређеног, општег и апстрактног значења чија се експресивизација и еуфемизација остварује у контексту. Како ауторка наводи, основна разлика између личних и социјалних експресива јесте у томе што је за употребу личних експресива главни стимуланс емотивни однос субјекта говора према објекту именовања, док је код социјалних експресива главни стимуланс намера говорника да постигне одређени функционално-стилски ефекат. „Оцена о објекту комуникације, који је најчешће одсутан, у чину продукције (именовања) доноси се на основу субјективне оцене о допадању или недопадању која се нарочитим избором и употребом језичких средстава намеће као објективна оцена о добром или лошем” (201). Емотивна снага експресива ове врсте појачава се, како наводи Стана Ристић, интензификацијом и аргументацијом. Придеви у функцији интензификатора и квантификатора јављају се у следећим примерима: *надмоћни* говор, *дрчна* луцидност, *бесрамни* леци итд. Нарочити ефекат код адресата постиже се употребом идеологема, митологема, контрастирањем речи у тексту итд. У наведеној врсти комуникације запажа се хипостазирање, и то се постиже употребом придева који исказују крајњи степен својства, употребом речи са неодређеним, безличним и апстрактним значењем за конкретне садржаје и ситуације. Експресивизација политичког дискурса, како је запажено, појачава се и понављањем експресивних јединица.

У шестом поглављу које садржи само један одељак (*Модели шийске обраде експресивне лексике у речнику*) Стана Ристић се бави проблемима лексикографске обраде експресивне лексике, тј. начином њеног представљања у дескриптивном речнику. У том поступку неопходно је имати у виду основне карактеристике експресивних јединица, и то како на лексичком тако и на комуникативном плану, што подразумева укључивање когнитивно-мотивационих, прагматичких и функционално-стилских параметара. Декларативно-процедурални модел којим се представља значење експресивне лексеме осим когнитивног описа садржи још и релевантне информације о комуникативној ситуацији, њеним учесницима и функционално-стилским ефектима. Установљени модел има седмочлану структуру која обухвата следеће компоненте: денотативну компоненту, компоненту субјективне и објективне оцене, емотивну, експресивну компоненту прагматичког типа, експресивну компоненту стилског типа и функционално-стилску компоненту. Ауторка сматра да лексикографски метајезик треба да буде заснован на понуђеном моделу и да адекватним средствима одсликава све његове компоненте. Анализирајући примере обраде појединих лексема у *Речнику САНУ*, ауторка указује на пропусте и евентуална решења при њиховом квалификовању и дефинисању. Тако је констатовано да би традиционалне квалификаторе *љубазно*, *шљиво*, *фамилијарно* и сл. требало детаљније испитати и описати семантичким метајезиком. Ауторка, такође, сматра да би у дефиницији експресива којима се именује човек општу формулацију „онај који ...”, требало заменити формулацијом „особа која ...”. Таквим поступком, како је наведено, представила би се референтност као битна карактеристика значења експресивне лексике и истакло би се „личносно начело као неопходан услов за употребу и функционисање експресива” (213). Типску обраду требало би применити и када је реч о глаголима. У дефиницији глаголских експресива за идентификовање денотативне компоненте требало би употребити неутрални члан синонимског реда, док би се емотивно-експресивно значење прецизирало неким детерминатором. Осим тога, наглашена је и потреба за што адекватнијим избором квалификатора, будући да он даје значајне информације у вези са улогом експресива у комуникацији и њиховим статусом у лексичком систему. На основу размотрених проблема ауторка предлаже заједнички модел дефинисања именичких и глаголских експресива у

лексиктивном речнику: за именице — „*особа која има (нарочијо) добру / лошу особину / која се йонаша на (нарочијо) добар / лош начин*”, односно „*оно што је (нарочијо) добро / лоше*”; за глаголе — „*радијти (чинийти) добро / лоше / мало / много (на нарочиј начин)*”, односно „*бијти (налазијти се) у (нарочијо) добром / лошем сјању*”. Међутим, како ауторка наглашава, овај модел може се применити само у дескриптивној лексикографији, док би двојезични и вишејезични речници изискивали знатно већи број информација.

Својим детаљним истраживањем експресивне лексике Стана Ристић је успешно указала на њену комплексност и потребу да се овом делу лексичког система приступи са више различитих аспеката. Нудећи не само теоријску подлогу за приступ експресивној лексици већ и конкретна решења у њиховој лексикографској обради ова монографија је од изузетне вредности за науку о језику.

Гордана Ширбац

UDC

Социолингвистичко читање монографија Јаворке Маринковић
Микрошйонимија бујановачког и прешевског краја

Монографија Јаворке Маринковић *Микрошйонимија бујановачког и прешевског краја*¹ већ је досад скренула на себе пажњу научне и стручне јавности својим доприносом на плану дијалектолошког и ономастичког изучавања српског језика. У приказима Ј. Јањића² и Радмиле Жугић³ детаљно су представљени сви аспекти проблематике којом се у својој студији бави Ј. Маринковић: антропогеографска обележја бујановачког и прешевског краја, досадашња дијалектолошка и ономастичка проучавања наведеног подручја, регистровање свих микротопонима по насељима у фонетској транскрипцији и одговарајућем акценатском лику, праћење једног узорка топонима на релацији катастар — савремено стање на терену, анализа фонетско-морфолошких особина микротопонима, семантичка класификација микротопонима, структурална класификација микротопонима, етимологија микротопонима и најчешће топонимастичке основе у микротопонимији проучаване области.

Ми ћемо се у овом приказу задржати на трећем делу књиге, за нас посебно инспиративном, насловљеном *Однос йодашака из катјасџра, из литерашуре о овом крају и назива месџа као дијалектолошких йодашака са шџерена* (76—81). Ауторка даје упоредне називе микротопонима онако како су забележени на терену и супротставља их облицима који су записани у катастру (земљишним књигама). Анализа се тиче само оних топонима чије бележење на терену и катастру није исто. Таквих топонима је 31 (око 1,5% укупног узорка), што указује да не постоји веће одступање дијалекта од стандардног варијетета на лексичко-семантичком нивоу.

По нашој оцени ово је лингвистички најзанимљивији аспект анализе, јер отвара нека битна језичко-нормативна, социолингвистичка и управно-политичка питања. Аутор се овим аспектом бави (по природи свог рада) на неколико страна монографије, што је примерено и коректно, ако се има у виду основни циљ рада — опис изабраног варијетета, на основу прикупљених микротопонима.

¹ Маринковић Јаворка, *Микрошйонимија бујановачког и прешевског краја*. — Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику. Ономастолошки прилози XV, Београд 2002.

² Јањић Јован, *Јаворка Маринковић, Микрошйонимија бујановачког и прешевског краја*, Ономастолошки прилози XV, Социолингвистичко читање, Београд 2002, стр. 1—167 / Славистика VIII, Београд 2004, 427—431.

³ Жугић Радмила, *Јаворка Маринковић, Микрошйонимија бујановачког и прешевског краја*. — Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику. Ономастолошки прилози XV, Београд 2002, 169 стр. / Јужнословенски филолог LX, Београд 2004, 248—253.

Поред упоредне табеле назива са терена и назива у катастру, аутор бележи и историју „званичног записивања”, тј. вођења земљишних књига. Констатује се „укалупљеност административног стила на нивоу лексике и синтаксе, који га чине хладним и сувим начином изражавања”. Уочава се и немогућност записивања назива са терена савременим, односно реформисаним графичким системом, јер има знакова који се не налазе у савременој азбуци (s, њ, ђ, љ).

Продубљивањем ове теме (на прикупљеном и провереном корпусу који је ауторка понудила), могући су различити правци истраживања, као, на пример: утицај савременог језика на дијалект и обрнуто. На доминантни језик Бујановца и Прешева, који има карактер дијалекта, утиче стандардни идиом преко одређеног скупа језичких црта. Те црте одговарају појму супстрата⁴ и могу се лако издвојити и анализирати на понуђеном и систематизованом материјалу. Утицај стандардног језика на дијалекат посебно је видљив, на нивоу фонетике и лексике. Микротопоними су најчешће једночлани називи (именице у номинативу), а знатно ређе двочлане, или вишечлане конструкције, тако да утицај синтаксе (осим у једном примеру) није видљив. Ауторка је констатовала, и уз наведене примере потврдила, да се неки дијалекатски називи не могу забележити стандардним графолошким системом. Такође је утврђено да све графеме стандардног правописа (азбуке) нису у употреби на подручју са ког потиче корпус. Топоними *Дуга* ~ *бара*, *Тъмни дол* и *Садина* не могу се забележити стандардним писмом. Општински службеник ове топониме прилагођава стандардној азбуци и бележи их као *Дуга бара*, *Тамни дол* и *Задина*.

Прикупљени и упоређени материјал потврђује да се фонема „х” губи (не пише се и не изговара), што је општа језичка црта и ширег ареала, призренско-тимочке дијалекатске зоне, па и већине народних говора.⁵ У овом делу рада забележен је само један пример. Микротопоним *Вр’*, у општинском катастру је забележен као *Врх*.

Само дубља анализа може дати одговор колико је стандардизовано писмо (азбука и абедица) погодно да бележи све језичке варијетете који припадају српском језику.

Зајски камен је у катастру забележен као *Зечји камен*. Дијалекатском облику *зајац*,⁶ супротстављен је нормативни облик *зец*. Детаљнија дијалектолошка испитивања могу одговорити на питање да ли је лексема *зец* у саставу говора околине Бујановца и Прешева. Одступање дијалекатског од стандардног израза јесте на лексичком нивоу језичке структуре. С обзиром на то да издвојени микротопоним представља двочлану синтагму (придевско-именичку везу) видљиво је одступање дијалекта од стандардног варијетета и на нивоу морфологије, тачније творбе придева. Наставак *-ски*⁷ се у стандардном језику додаје на целу основу именице од које се гради придев, док је у наведеном примеру из дијалекта та основа скраћена. Узорак бележи облик *зај-ски*, премда се према граматичким правилима могао очекивати облик *зајач-ки*. Само додатна истраживања могу одговорити на питање колико се дијалекат и стандардни идиом разликују у граматичкој категорији творбе речи.

Крив њућ је у катастру забележен као *Криви њућ*. Неодређеном придевском виду је супротстављен одређени, премда оба облика имају стандардни карактер. Категорију придевског вида, у дијалекту, тек треба ближе истражити. Уочена паралела припада морфолошком нивоу језичке структуре.

Топоним *Под* ~ *џрућу* у катастру забележен као облик *Под џрућом*. Израз представља падежну синтагму, што значи припада синтаксичком нивоу језичке структуре. Падежни систем дијалекта коме припада околина Бујановца и Прешева (Призренско-тимочка дијалекатска зона) има упрошћен систем деκлинације и само два падежна облика⁸. Ти облици су номинатив и зависни падеж (*casus generalis*), који зависно од

⁴ Кристал Џ., *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Нолит, Београд, 1985.

⁵ Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд, 1975, 142.

⁶ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, књ. 7.

⁷ Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд, 1975, 546.

⁸ Ивић П., *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, Матица српска, 1985. стр. 112.

деклинационе врсте која се мења има облик номинатива, генитива или акузатива. Може се закључити да призренско-тимочка дијалекатска зона не познаје облик инструментала, а он се, ипак, нашао у катастарском попису микропонима. Очигледна је тежња општинског пописивача да падежни систем дијалекта усклади са падежним системом у стандардном језику⁹. Наведени топоним као језички факат (сигуран и непроменљив) не признаје норму.

Административно „побољшавање” постојећих назива има лингвистичких, али и политичких и управних последица.

Стандардни варијетет коме тежи медијска, политичка и публицистичка пракса се, по правилу, више вреднује¹⁰ од супстандардних језичких слојева, односно дијалеката.

Различитост израза чији су носиоци пољопривредник и административни радник се може посматрати и са аспекта функционалних стилова. Наведени микропоними су везани за пољопривреду, али и за свакодневну неформалну комуникацију. Језичке творевине у којима су тема микропоними најчешће припадају разговорном функционалном стилу. Језик катастра, без сумње, припада административном функционалном стилу, за који сама ауторка каже да је „хладан и сув начин изражавања”.¹¹ Разговорни функционални стил је примарно усмени, а секундарно писмени, док је административни функционални стил примарно писмени, а секундарно усмени.¹² Близкост комуникатора је, између осталог, условљена приближно истим начином изражавања. У овоме се огледа фатична (везивна) функција језика,¹³ која има важну улогу у комуникацији. Разилажење разговорног и административног функционалног стила не доприноси бољем споразумевању ни блискости комуникатора. Овакво стање успостављају административни радници. Тежећи стандардном варијетету и друштвеној класи са којом се овај језички слој идентификује, административни радници мењају и нетачно бележе стање на терену. Два различита друштвена слоја (земљорадник и чиновник) комуницирају на истом месту о истој теми, што је битно са становишта лингвистичке културе¹⁴. Процес прилагођавања и комуникативне последице између аутохтоног говорника (сељака) и творца новог израза и представника државе (општинског чиновника) теме су којима се могу бавити лингвистика, антропологија, политичка економија, теорија управљања.

Приказани део књиге Јаворке Маринковић је добар основ за истраживање приказано у тачкама А, Б и Ц. Ово се може схватити (по крајње субјективној оцени приказивача књиге) као назнака будућих анализа, на основу већ постојећих поставки које је у своју студију уградилa ауторка. Тиме се отвара могућност за нека нова, социолингвистичка сазнања како о говору Бујановца и Прешева тако и о општелингвистичким законитостима заснованим на аутентичној микропонимској грађи.

Ставовима из претходно објављених приказа о несумњивом значају монографије Ј. Маринковић *Микропонимија бујановачког и прешевског краја* за ономастику и дијалектологију српског језика, придружимо и наше запажање о значају ове књиге са социолингвистичког и општелингвистичког аспекта.

⁹ Уп. Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик II*, Београд, Научна књига, 1991. стр. 165—527.

¹⁰ Бугарски Р., *Увод у ошћу лингвистику*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1995. стр. 167.

¹¹ Маринковић Ј., *Микропонимија бујановачког и прешевског краја*. — Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику. Ономатолошки прилози XV, Београд 2002, стр. 76.

¹² Тошовић Б., *Функционални стилови*, Сарајево, Свјетлост, 1988, стр. 142.

¹³ Јакобсон Р., *Лингвистика и поетика*, Београд, Нолит, 1966. стр. 182—194.

¹⁴ Уп. Радовановић М., *Социолингвистика*, Нови Сад, Дневник, 1984.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски Р., *Увод у ойшћу лингвистичку*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.
- Жугић Р., *Јаворка Маринковић, Микројойонимија бујановачког и прешевског краја*. — Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику. Ономатолошки прилози XV, Београд 2002, 169 стр. / Јужнословенски филолог LX, Београд 2004, 248—253.
- Ивић П., *Дијалектологија српскохрватског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1985.
- Јаковсон Р., *Лингвистика и поетика*, Нолит, Београд, 1966, стр. 182—194.
- Јањић Ј., *Јаворка Маринковић, Микројойонимија бујановачког и прешевског краја*, Ономатолошки прилози XV, Београд 2002, стр. 1—167 / Славистика VIII, Београд 2004, 427—431.
- Кристал Ц., *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Нолит, Београд, 1985.
- Маринковић Ј., *Микројойонимија бујановачког и прешевског краја*. — Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику. Ономатолошки прилози XV, Београд 2002.
- Радовановић М., *Социолингвистика*, Дневник, Нови Сад, 1984. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, књ. 7.
- Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд, 1975.
- Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик II*, Научна књига, Београд, 1991. 165—527.
- Тошовић Б., *Функционални сџилови*, Свјетлост, Сарајево, 1988.

Радивоје Жуџић

UDC

Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*. Српски дијалектолошки зборник, LI, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд, 2004, 311—688.

Ову лексикографску монографију чине следећи делови: *Извори и лијерајтура* (319), *Ујуйсћва за руковање Речником* (320), *Техничке скраћенице* (321), *Увод* (323), *Особености говора Каменице* (324—333) и *Речник* (333—688).

Укратко изнете особине говора села Каменице и илустративни речнички материјал који потврђује одреднице, односно лексеме, налазе се у апсолутном сагласју што наводи на закључак да наведене потврде представљају жив и аутентичан говор приказан у *Речнику*, што је основни предуслов за позитивну квалификацију овог, као и сваког другог дијалекатског речника.

Свеукупност дијалектолошких црта присутних у *Речнику* смешта говор Каменице код Ниша у сврљишко-заплањске говорне, што истиче и сам аутор *Речника* одмах на почетку дела *Особености говора Каменице* (324).

По броју одредница (12.000), овај речник спада у богатије дијалекатске речнике, уз нагомену аутора, да се „и после завршетка рукописа појави нека незаписана реч” (324).

Ми бисмо у вези с бројем одредница указали на две ствари: једна се односи на принцип одабира, селекције дијалекатске лексике, док је друга везана за не баш најсрећнија лексикографска решења при обради одредница. Најпре о овом првом: Евидентан је значајан број жаргонизама који су у употреби на широком простору српског језика, те се стога не могу сматрати типичним за овај дијалекатски пункт: *бари* (барити), *врда* (врдати), *џребе се*, *дрмајтор*, *ђилкош*, *завијлава* (завитлавати), *завијлава се* (завитлавати се), *клоја* (клопати), *клојне* (клопнути), *мамлаз*, *надрља* (надрљати), *ојасуљи се* (опасуљити се), *јамејњаковић*, *јикавац*, *јиксла*, *пљвар*, *пљвара*, *смаже* (смазати), *срчка*, *шинјара*, *шуберан*, *фуњара*, *фушерај* итд. У *Речнику* су своје место нашле и

неке лексеме које припадају стандардно-књижевном језичком слоју, попут, рецимо, следећих речи: *бабешина*, *бандера*, *бара*, *главица*, *данџуби*, *жмарци*, *оранџе*, *оре*, *ослаби*, *оштели се*, *ошера*, *ошкос*, *ошрезни се*, *ошүши*, *иада*, *иадина*, *иадобранац*, *иакей*, *иали*, *иара*, *иара* (парати), *иарцелише*, *иас*, *иасйорак*, *иасйорка*, *иасуль*, *иегла*, *иегла* (пеглати), *иелцер*, *иена*, *иеиелара*, *иесница*, *иеша*, *иешица*, *иешровача*, *иешачи*, *иешкир*, *ишјан*, *ишјандура*, *ишјац*, *иљеви*, *иловка*, *иљушйи*, *иогађа се*, *иодговара*, *иодигне*, *иоквари*, *иоклаја*, *иоледица*, *иомирење*, *иомири се* (помирити се), *ионавља* (понављати), *иой*, *иойара*, *иоразболева се* (поразболевати се), да и не набрајамо даље. Такође је запажен велики број вулгаризама за шта нећемо навести ни један пример. Уз уважавање чињенице да је овај лексички слој уткан у лексички корпус како дијалеката тако и српског језика у целини, ипак остајемо на становишту да овакву лексику треба пласирати у посебним речницима тога типа, каквих код нас иначе има.

Аутор је у *Речнику* доследно применио такав методолошки поступак лексикографске обраде фонетских варијанти једне лексеме, при чему је свима њима дао статус одредница. Додуше, примером је потврђивана само једна варијанта, тако да се остале одреднице могу сматрати контролним одредницама. Можда је било боље да су фонетске варијанте даване у оквиру главне одреднице, односно најфреквентнијег фонетског лика. Реч је најпре о лексемама које се јављају најчешће у четири фонетске варијанте у зависности од начина реализације полугласника, као у примеру: *љушйчък* (са дефиницијом и потврдом), на који су упућене варијанте *љушйчак*, *љушйчък* и *љушйчак*, које се у виду одредница нижу једна за другом, а упућују се на прву одредницу и нису потврђене примерима. Заједнички свима њима јесте акценат на првом слогу. На основу овако представљених варијанти могућно је закључити да је најфреквентнији и најобичнији лик са очуваним полугласницима у оба положаја, затим лик у коме се полугласник реда *a* у слабом положају отвара и прелази у вокал *a*, за њим долази лик у коме полугласник у јаком положају прелази у *a* и, најзад, лик у коме оба полугласника прелазе у пуне вокале. Судбина полугласника је математички тачна. Присутне су све четири могућности. Изостанак потврда за контролне одреднице оставља дилему да ли се овакве фонетске варијанте одиста реализују у изговору. Потврда је дата само за лик који је најмање вероватан, односно за чување оба полугласника. Ваља рећи да је оваквих примера много, али и то да се фонетске варијанте не могу сматрати посебним одредницама.

На исти начин аутор *Речника* је поступио и са речима у којима се сугласник *j* у медијалном положају чува, дајући их као одреднице без потврда, упућене на одреднице са фонетским ликом у којима се глас *j* сасвим изгубио: *избљује се* упућује на *избљуе*, *огоји се* на *огои се* и тако редом. Сматрамо да је у оваквим случајевима, између осталог и ради препознатљивости, боље било као одредницу дати само фонетски лик са гласом *j*, а у потврдама показати његову говорну реализацију, која се, највероватније, као и у већини других народних говора, не своди само на губљење овог гласа у међувокалном медијалном положају, већ и на његову ослабљену говорну реализацију која је могла бити показана његовим експонирањем између два вокала. На овај начин био би задовољен принцип фонетске транскрипције, с једне стране, а, с друге, било би избегнуто поимање изговорних варијанти једне лексеме као посебних одредница.

Глаголе са повратном формом аутор не даје у оквиру једне глаголске одреднице уз увођење титле као устаљеног лексикографског поступка, већ их доноси као посебне одреднице. Ово ћемо илустровати само са неколико примера: *обршйви* / *обршйви се*, *обрне* / *обрне се*, *одвои* / *одвои се*, *иййа* / *иййа се*, и тако редом.

Такође, запажен је немали број синтагматских одредница, иако су код многих од њих наведени као одреднице бар један, а често и оба дела синтагматског споја. Тако су синтагматске одреднице *голема казаљка* и *мала казаљка* упућене на одредницу *казаљка*, а могле су бити обрађене у оквиру одреднице на коју су упућене; или, рецимо, синтагматска одредница *машевачка чераја*, која се јавља у изразу *ударен с машевачку черају*, могла је бити дата у оквиру уведене одреднице *чераја* као израз (иста ова одредница наводи се као пример за одредницу *йравен*, за коју такође не постоји разлог за уношење у овај диференцијални речник, јер облици трпног придева обично иду уз глаголску одредницу уколико нема семантичких одступања од семантике самог глагола); четири синтагматске одреднице *брчкани ойьнци* / *говеђи ойьнк* / *свиьски*

оїнькь / щїшавен оїнькь требало је своје место да нађу уз одредницу *оїнькь*. Оваквих примера је много, а ми ћемо без коментара навести само још неколико, како бисмо, можда, заинтересовали будуће састављаче дијалекатских речника да своју пажњу усмере и на овај проблем: *блага среда, благи пїейьк, благи дьн, жосїинска соба, жули йроју, докїур Трнокойовић, дољне гаће, женски Пейко, сдња нога* и још много других.

Скренули бисмо пажњу на још неколико битних детаља. Најпре о дефиницијама. Оне су, уз опаску коју ћу касније навести, углавном коректне: синонимичне тамо када дијалекатска лексема има одговарајући еквивалент у стандардном језику, описне када то није случај, граматичке када треба истаћи неки однос међу лексемама (аугментативи, деминутиви, хипокористици).

Основне примедбе у дефинисању одредница тичу се најпре употребе дијалекатских лексема у дефиницијама, којих на срећу нема много, али било би добро да их нема ни у овој мери: *гцне* ... сркне, *пївне* (о алкохолу); *зарка* ... запљује *ркољцима*; *исебне* ... *изебе*; *искочи* ... оде, *оїиде*; карлица ... издубљени дрвени суд у који се *замещује* тесто; *клоїне* ... мало *једне*; *љойна* ... она која се испрскала газећи по блату или блатњавој води, која се *ушљийала*; *љуїьчкь* ... помало љут, *наљуїњује*; *налези се* ... на смеје се тиха, *нацери се*. Свакако да оваквих примера има још, али сматрамо да је и ових неколико наведених довољно да скрене пажњу на ову појаву коју треба да избегава свако ко жели да се бави дијалекатском лексикографијом.

Известан број придевских одредница дефинисан је начином на који се дефинишу именице: *жлував* ... *онај* који је (на)глув; *жолудуїас* ... *онај* који је итд.; *жолвав* ... *онај* који је сиромашан; *жрабив* ... *онај* који граби итд.; *дройвав* ... *онај* са кога виси неуредна и замазана одећа; *жљокав* ... *онај* који има избочине, или удубљење (о путу, дрвету); *кљекав* ... *онај* који је слаб и изнемогао; *лишав* ... *онај* који има лишај на лицу итд.

Неспорно је говорити о потреби да би речничку одредницу, осим граматичким квалификативом, требало, наравно, уколико га поседује, одредити и стилским квалификативом.

Задовољство је истаћи да је у овом *Речнику* граматичка квалификација урађена сасвим коректно, уз напомену да бисмо о овом говору имали доста јаснију слику да су глаголске одреднице, ту и тамо, осим глаголским видом допуњене и другим дијалектолошким подацима попут занимљивих глаголских облика.

Када је реч о стилским квалификативима, аутор даје само фигуративно одређење, које се код великог броја одредница може ближе објаснити као експресивно: *доїриса се* ... долази непозван, нежељен; *клоїа* ... једе; *љуља* ... обилно пије; *оїердаши* ... удари некоме шамар; *оїуцка* ... поједе све, ништа не остави; *їоцевчи* ... попије, испије (о алкохолу) и сл.

Поједине одреднице нису означене чак ни квалификативом фиг. мада се из дефиниције и потврде уочава експресивност: *дрька* ... зановета, брбља говори, непрекидно; *кокори се* ... сили се, прави се јак; *лура* ... скита; *марне* ... удари, тресне; *надурли се* ... наљутити се, надури се, расрди се; *нањури се* ... намрштити се, сневеселити се, намргодити се; *начука се* ... напијет се, опијет се; *нащљока се* ... напијет се, опијет се; *їощљока* ... попијет (о алкохолу); *рунза* ... гласно плаче, риди; *руца* ... плаче, јеча, риди и сл.

О техничкој страни текста *Речника*, изнећемо неколико сугестија. Одреднице се по правилу истичу масним слогом, што овде није случај. Увлачење дела остатка текста уз одредницу, не доприноси довољно њеном истицању. Било би добро да су и бројеви којима су означена различита значења наглашени бар болдом. Ове мањкавости се потенцирају и околношћу да је овај *Речник* штампан у истој књизи са речником *Из лексике Пиве (село Безуге)* Светозара Гаговића, који је технички урађен у складу са устаљеном методологијом „Српског дијалектолошког зборника”.

Друга опаска односи се на техничко решење одвајања значења у оквиру одреднице. Крај претходног значења обележаван је знаком тачка зарез (;) уместо тачком која треба да значи крај лингвистичко-граматичке интерпретације одреднице у датој семантичкој реализацији.

Речник села Каменице код Ниша Властимира Јовановића приказује богатство лексике кроз аутентичан илустративни материјал, што дијалектолозима омогућава поуздану убикацију овог говорног пункта на дијалектолошкој карти говора српског језичког подручја. То је сама по себи вредност овога дела коју ни у ком случају не би требало

умањивати напред изложеним запажањима приказивача. Она су дата добронамерно, у жељи да будући аутори дијалекатских речника, упоредо са показаном одговорношћу за аутентичност дијалекатске грађе, направе још један корак даље у уважавању и примене устаљене лексикографске методологије која се оправдано може применити и на дијалекатску лексикографију.

Радмила Жуџић

UDC

Александар Јовановић, *Ствараоци и Створитељ*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево, 2003.

Последњу деценију прошлог века обележила су три аутентична песничка гласа прожета разноликим поимањем лика Створитеља и његовог плана Спасења сливајући се у једну, сада већ, јасно формирану линију, обновљеног, српског религијског песništва. Својим критичким радовима Александар Јовановић је помно пратио и анализирао стваралаштво три песника: Ивана В. Лалића, Милосава Тешића и Рајка Петрова Нога. Подсетимо само да је Јовановић приредио *Дела Ивана В. Лалића* у четири књиге, аутор је предговора првом издању *Седмице* Милосава Тешића и бројних радова о поезији Рајка Петрова Нога. У есејистичко-монографској студији *Ствараоци и Створитељ* Јовановић је дао аналитичко-синтетички резиме три најрепрезентативнија дела ове тројице песника: *Четири канона* (1996), *Седмица* (1999) и *Недремано око* (2002). Ово је прва студија код нас која даје обресе већ формиране линије религијског песništва коју веома јасно конституишу наведене песничке збирке.

У поднаслову књиге *Ствараоци и Створитељ* стоји *Три молитвена певања*, где Александар Јовановић даје делимичну класификацију ових песничких збирки, које заиста и јесу молитвена певања, али сасвим различитог песничког третирања хришћанске религије. Све три песничке књиге су обновом средњовековних књижевних жанрова и молитвеним тоном, који се прелио преко њихових модерних поетских творевина, дале врхунска дела српске поезије минулог века. Александар Јовановић разноликост и истоветност ова три песника кроз три песничке књиге овако оцењује: „Уз све разлике међу њима, које нису мале, оно што је врхунски започео Лалић, на најсрећнији начин је, чак поновним активирањем канонских песама, наставио Милосав Тешић и, највише молитвеним тоном, продужио Рајко Петров Ного.” Аутор указује на „метапоетски ток” у песничким књигама ове тројице песника наглашавајући да сви они подједнако славе Створитеља као Ствараоци, налазећи „најсуптилнија средства уметничке лирике” којима ће обликовати свој модернизовани молитвени глас. Истовремено, ти песници у стилу елиотовског схватања књижевне традиције рекреирају литерарна и културолошка наслеђа, стварајући нове творевине надахнуте најбољим и готово заборањеним тековинама српског, византијског и европског корпуса књижевности. „Зато се у овим збиркама осећа дубоки рад културе. Без њега оне су незамисливе”, каже Јовановић. Трагајући и користећи модел преузимања или интертекстуализовања модерног са већ постојећим тематским склоповима, Јовановић нам открива порекло, указује на изворе који су подстакли ствараоце или су једноставно транспоновани у њихову песничку творевину. Тако нам се као извори књижевне традиције у делима сва три песника приказују библијски и светоотачки текстови, српсковизантијска средњовековна књижевност, модерни мислиоци, савремена европска и наша поезија. Сви ти садржаји инкорпорирани су у њихова песничка дела, али не на штету индивидуалног, већ, како нам на то указује и аутор, у корист вишеслојности и плуралности једног песничког дела. Значај таквог уткивања националног и културног у свој индивидуалитет Јовановић је окарактерисао као „културни патриотизам”, појам који критичарски јасно одређује смисао и значај таквих песничких творевина. Поред неспорних естетских квалитета та дела су у туробним и поражавајућим деведесетим донела нове могућности у осмишљавању песничког текста и свакодневног живота, који је могао да буде све, само не период погодан и инспиративан за велика дела. А највећа дела светске културе и уметности парадоксално и настају баш у злим временима.

У првом есејистичком аналитичком тексту *Модерни канони као ошћор ениројији и бесмислу* Јовановић анализира утицаје, извор и значај књижевних облика средњовековне књижевности, религијских списа и савремених руских боготражитеља за песничку књигу *Четири канона* Ивана В. Лалића. Обнављајући канон, један од најсложенијих облика православне литургије, Лалић је започео процес реактивирања једног дела српске поезије који је неправедно запостављен и ишчезао у последња два века. Јовановић је дао развојни лук Лалићеве поезије инспирисан темом Византије, а потом и обнову књижевних жанрова који су своје порекло и пронашли у византијској литургијској поезији. После Лалићевог циклуса о Византији, Јовановић наглашава значај песме *Шайаћ Јована Дамаскина* као песме — молитве, која представља нераскидиво јединство са канонима. Молитвени глас, вапај за Спасењем из Шапата, стиже у Лалићеве каноне са готово идентичним питањима: „У њихов шапат нерасплетиво су уткана најбитнија питања појединачне егзистенције и основни симболи националне културе: у песми се исто као у *Четири канона* о најдубљим моментима личне угрожености проговара из дубине нашег колективног памћења. Онај који вапи за Спасењем силази низ време да би своју ситуацију (о којој се само зна да га најдубље угрожава) премерио сличним које његова култура памти, и ако ништа друго, своју муку учинио општијом.”

Аутор износи и неколико података из Лалићеве рукописне заоставштине где је пронашао драгоцене исписе из дела Ивана Иљина *Пути духовне обнове*. Овај извор је од изузетног значаја за проучавање утицаја и интертекстуалних веза. Јовановић је пратећи Лалићеве исписе са коментарима указао на неколико бележака који „се могу схватити као подтекст збирци *Четири канона*.” Лалић је 3. августа 1995. године, два месеца пре почетка писања *канона*, обележио једно место из Иљинове књиге: „Мој пут ка духу — јесте пут моје отаџбине; њено уздицање ка духу и Богу — јесте моје уздицање. Јер ја сам истоветан с њом и неодвојив од ње у духовном животу. Такво стапање патриоте са његовом отаџбином води ка чудесном и плодносном поистовећивању њихових духовних енергија.” Лалић је несумњиво, према Јовановићевим истраживањима, праatio један лук културног патриотизма. Аутор чак сматра да оваква духовна енергија прожима *Каноне*, *Седмицу* и *Недремано око*. Упоредном анализом средњовековних канона и Лалићевих модернизованих, добили смо једно од драгоцених сазнања о континуитету културе и традиционалних жанрова унутар ње, који су транспоновани из литургијске у уметничку лирику. Откривајући жанровски, тематски и филозофско-религијски подтекст, аутор открива и неколико питања која простићу из религијске литературе. Таква су питања слободне воље, односа личног, слободног доживљаја Бога из дела Јована Дамаскина, Цона Мајендорфа, Николаја Берђајева, Ивана Иљина, Освалда Шпенглера. Лалићеви *канони*, по жанровским, песничким и филозофским особинама, јесу похвала Божјем стварању, опевање песничког стварања и „похвала човековој несавршености као нужној мери његовог бића, али је и похвала поезији која ту несавршеност, мења и слави”.

У другом тексту *Стварање ђесме као стварање светиа* Јовановић анализира *Седмицу* Милосава Тешића као један могући доживљај Створитеља. *Седмица* се тумачи као врхунско дело које сажима жанровску и филозофско-религијску оријентацију новог тока српске поезије. Молитвени тон простире се дуж стихова који задиру у најдубље корене хришћанства, вере, мита о стварању света, што ову песничку књигу чини аутентичном песничком творевином минулог века. Јовановић, као врстан познавалац Тешићеве поезије, анализира композицију књиге и средњовековних песничких жанрова који су реконструисани у савременом поетском моделу. Обнављањем космогонијске димензије у *Седмици* Тешић је, са Лалићем, према Јовановићевим судовима, наставио један лук српског религијског песništва и створио копчу која спаја Његошеву *Лучу микроkozма*, српско-византијску поезију, Лалића, Тешића, а потом и Нога. Јовановић, такође, открива подтекстне и остале интертекстуалне релације Тешићевих стихова и средњовековних жанрова, од нивоа цитата до алузија. Средњовековни жанрови (псалми, кондаци, стихире, канони), библијски цитати и цитати из канонизованих песама Српске православне цркве у Тешићевој *Седмици*, као и у *Четири канона* доносе, како оцењује Јовановић: „наднационали карактер, али увек испољаван (и) кроз историју конкретног, изабраног народа”. У том контексту и том гласу додаје „глас сопствене

песничке традиције”. Аутор указује и на поетске и метапоетске токове у Тешићевој поезији. Јовановић закључује да је: „Тешићево певање настајања света само други вид певања порекла песме.” Истовремено, *Седмица* се открива, као „једна велика химна пуноћи постојања, обнављања живота и свепрожимајућем еротском нагону”. Пратећи културолошке и литерарне наносе у *Седмици*, Александар Јовановић је, судовима искусног књижевног критичара и историчара, открио вишеслојност Тешићевог певања о седам дана стварања света и осмом дану Створитељевог посматрања сопственог дела.

У трећем делу књиге *Ствараоци и Створитељ* Јовановић је анализирао у елиотовском стилу збирку *Недремано око* Рајка Петрова Нога. Полазећи од поетичких особености збирке *Недремано око*, Јовановић нам најпре открива место песника као „alter ego Бога” или његовог двојника инспирисаног ликом Створитеља. Као ретко када у поезији, Стваралац и Створитељ нашли су се лицем у лице. У контексту свеукупног Ноговог песништва ова збирка се тумачи и разоткрива у многобројним контекстима, од периода НАТО-бомбардовања 1999. године, али и кроз подтекстне основе из Библије, стихова из песме *Почешак буне против дахија*, списа монаха Храбра, средњовековних рукописа и поезије Васка Попе. У сонету *Чрпе и резе* Јовановић нам открива интертекстуалне релације које се остварују на језичком нивоу: „...језик песме се остварује као високо стилизован монашки говор, отворен према паганским и модерним временима”. Тиме Ного, према Јовановићевом критичком суду, реактивира најдубље паганске, хришћанске и савремене доживљаје. Подтекстна основа *Недреманог ока* разазнаје се и у античким и у типично националним симболима, Косовке девојке, али и Еуридике. Молитвени тон и глас самоунижења песничког субјекта подједнако прожима Лалићеву, Тешићеву и Ногову песничку књигу. И Ного посеже за тропарима, молитвом и низом других интертекстуалних релација према хришћанству. Однос појединца и колектива, песничког субјекта и спољашњег света свакодневице промишљају се, опевају и у овој песничкој књизи. Јовановић нас у свом креативном читању, још једном усмерава на дијалектику односа Ствараоца и Створитеља, као лајтмотивског проблема његове књиге.

Ствараоци и Створитељ откривају подтекстне и контекстне односе, три сигурно најбоље књиге поезије у последњој деценији 20. века, дајући им кроз детаљне анализе тематско-мотивског, композиционог и језичко-метричког аспекта опште поетичке карактеристике које их чине, специфичним правцем у савременој српској поезији. Док је српска проза деведесетих година на издисају постмодернистичких поетика трагала за новим облицима и изразима, готово документаристички прикована за стварност, поезија је, високостилизованим тоном и интертекстуалним поступцима, изнедрила врхунске песничке књиге минулог века. Лалић, Тешић и Ного за неколико година објавили су своје најбоље песничке књиге које кореспондирају са стварношћу, али и кроз њу остварују процес реактивирања културне баштине. Александар Јовановић је, као приређивач њихових дела и писац предговора првим издањима ових песничких књига, имао изузетну привилегију и могућност да критички вреднује и посматра један правац у настајању. Стога су, *Ствараоци и Створитељ*, резиме једног песничког тока савремене српске поезије у критичарском светлу. Прва и једина књига ове врсте код нас и зато од изузетног значаја за нове читалачке подухвате.

Светлана Шешић-Димић-Јевећ

UDC

Stefan Ramułt: *SŁOWNIK JĘZYKA POMORSKIEGO CZYLI KASZUBSKIEGO*, scalił i znormalizował Jerzy Treder, według wydań Akademii Umiejętności z roku 1893 i Polskiej Akademii Umiejętności z roku 1993, staraniem Uniwersytetu Gdańskiego, Oficyny Czeć, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, Gdańsk-Wejherowo, 2003, 520 str.

Кашупска лексикографија започиње 1783. године у I тому дела: Karl Gottlob for Anton, *Erste Linien eines Versuches hier der alten Slaven Sprache, Sitten, Gebrüche, Mei* -

nungen und Kenntnisse, издатом у Лајпцигу, где кашупску лексику аутор напоредо наводи са словенском. Први речник објављује 1861. оснивач кашубологије, свестрани лекар и кашупски народни трибун Florian Сеунова у оквиру дела *Сборник основных слов кашубского наречия*, Материјали за сравнителног објаснителног словарја и грамматики, Петербург, V, стр. 257—272, док потпуно самостално речничко дело објављује свештеник Gustaw Pobłocki у делу *Słownik kaszubski z dodatkiem idiotyzmów chełmińskich i kociewskich*, Chełmno, 1887, што представља проширено издање његовог раније објављиваног речника у часопису „Warta”, током 1876. Даље треба истаћи: Friedrich Lorentz, *Slovinzisches Wörterbuch*, I—II, St. Peterburg, 1908—1912, Friedrich Lorentz, *Pomoranisches Wörterbuch*, I, II—V fort geführt von F. Hinze, Berlin, 1958—1983, Aleksander Labuda, *Słowniczek kaszubski*, Warszawa, 1960, *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, oprac. Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN I—VI pod kier. Z. Stiebersa, VII—XV pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej, Wrocław, 1964—1978, Z. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, I—VII, Wrocław, 1967—1976, A. Labuda, *Słownik polsko-kaszubski* (oprac. naukowe J. Treder). *Słoworz kaszëbsko-polszci* (oprac. naukowe E. Breza), Gdańsk, 1982, Jan Trepczyk, *Słownik polsko-kaszubski*, I—II, naukowo oprac. i wstępem opatrzył J. Treder, Gdańsk, 1994 и *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, W. Boryś, H. Popowska-Taborska, I—IV..., Warszawa, 1994— (више о историји кашупске лексикографије у *Kaszubszczyzna. Kaszëbizna*, redaktor naukowy E. Breza, рад H. Popowska-Taborska, *Leksykografia kaszubska*, стр. 243—255, Opole, 2001. и *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, pod redakcją J. Tredera, одредница *Leksykografia*, ауторства H. Popowska-Taborska, стр. 122—129, Gdańsk, 2002).

Ипак, речник о коме овде говоримо од посебне је важности за кашупски језик. Рамулт своје дело (тада мањег обима од око 10000 речи) пријављује на Konkurs im. S. B. Lindego, на коме 1889. године осваја прву награду, и његов речник (допуњен и обогаћен) бива објављен 1893. године и на велика врата уводи кашупски језик у пољску лингвистичку науку, а такође покреће и бројне полемике око тога да ли се ради, у случају кашупског, о језику или дијалекту.

Према лексикографској концепцији Рамулта, он кашупски језички израз сматра за посебан словенски језик и, у складу са тим, у речнику доноси кашупске речи у преводу на пољски, а такође наводи и етимолошке записе. Речник може да се третира као „практичан” — преводни и као нормативан, јер доноси неопходне граматичке информације, развијене породице израза, квалификаторе и стилске и етимолошке коментаре, објашњења (преводе) чак и цитата, међу њима пословица и фразеологизма, а може да се третира и као извор за рад на словенској (кашупској) етимологији, јер су речи које доноси, у великој мери и застареле, па омогућава да се прати развој кашупског језика од краја деветнаестог века до данас.

Речник представља покушај да се изврши стандардизација кашупског језика, до чега у великој мери долази тек крајем прошлог века, дакле, око сто година по изласку Рамултовог дела, и то аутор чини, пре свега, у области флексије (именица, придева и глагола), па и у области правописа (не — у фонетској транскрипцији, која је у Рамултовом речнику изузетно компликована).

Рамулт свом делу пише опширан предговор, под насловом *Kilka słów o Kaszubach i ich mowie* и прилаже додаток на кашупском језику *Podania i powieści ludu kaszubskiego*.

Посебне вредности новобјављеног издања су што Рамултов речник приближава данашњем читаоцу, нудећи га у савременом, унифицираном правопису, који и данас обавезује (што је представљало и велики приређивачки напор), упрошћавајући у знатној мери Рамултов начин транскрипције говорног кашупског на писани, у коме је било 48 знакова (само за самогласнике 19!, на пример: *a, à, a, e, é, è, ê, e, i, j, o, ò, ô, œ, q, u, ù, u*). У том смислу Рамултово дело представља, у свом најновијем облику, једини (!) постојећи речник објављен правописом који препоручују кашупске правописне комисије (прва, састављена 15. 6. 1974, комбинована члановима гдањског огранка Савеза пољских писаца и Кашупско-приморског савеза и друга — 13. 5. 1996, коју делегира Управни одбор Кашупско-приморског савеза) и због тога има несагледив значај, који превазилази границе Кашуба и Пољске и отвара свет кашупског језика проучаваоцима широм планете.

Даље, хронични проблем кашубистике представља немогућност да се дође до дела писаних на кашупском језику и о Кашубима и њиховој култури, јер су штампана у врло малим тиражима, већина пре скоро сто година, а велики број њих је био намењен, пре свега, научној публици, или је научној публици био једино приступачан, због компликованог и различитог начина записивања, или су та дела расута по приватним библиотекама. Ово најновије издање превазилази тај проблем, бар када је у питању проучавање језика.

Ј. Тредер, као приређиван, уз речник доноси и веома богат пропратни материјал, који и читаоцу који се први пут сусреће са кашупским језиком, омогућава да добије основне информације о том недовољно познатом језику.

Увод Ј. Тредера, *SŁOWNIK JĘZYKA POMORSKIEGO CZYLI KASZUBSKIEGO jako słownik... praktyczny* (стр. 7–17), у компактној форми појашњава принципе на којима је заснована стандардизација најновијег издања Рамултовог речника у области норме (стр. 8), правописа (9), изговора (9), флексијских форми (11), творбе речи (13), лексике са фразеологијом (14), редакцијских промена (15). Уједно, због великог броја, стиче се представа о концепцијским предлошцима Рамултовог речника.

Од велике је користи наведена, на 20. страни, азбука кашупског савременог језика (поредак свих гласова, дат у графичкој форми: a, ą, ā, b, c, ch, cz, d, dz, dź, e, é, ě, f, g, h, i, j, k, l, ł, m, n, ń, ò (o), ó, ô, p, r, rz, s, sz, t, ù (u), w, z, ź), што код језика који примењују тзв. нефонетске правописе, често није случај (нпр. пољски), иако је тај поредак делимично погрешно објашњен реченицом: *Słowa ułożone są według porządku alfabetycznego*, што би подразумевало да нпр. после диграфа „cz” нема више у речничком низу речи на „ц”, а то, наравно, није случај (видети нпр. 54. страну речника).

У поговору *Ramułt i jego SŁOWNIK*, Жежи Тредер пише кратку студију (стр. 447–454) о могућем утицају Рамултовог речника на науку о кашупском језику, славистику уопште, историјат настанка речника, његових верзија и додатака, па чак и кратку Рамултову биографију, као и предисторију настанка Рамултовог дела. Налазимо ту и доста критичких гласова на рачун Рамулта. На пример, како је Рамулт у много мањој мери него што то признаје, у речник унео речи које је сам прикупио, како до краја не наводи у којој мери користи радове претходника, како не даје тзв. географију наведених израза, тј. не говори из који области кашупске територије их узима, како, с друге стране, многе изворе не користи (Мронговијус, Прејс, Цејнова), како у недовољној мери наводи лексичку карактеристичну за село, како наводи превише тзв. полонизама, што критикује код других аутора. Ј. Тредер сматра да је Рамултов допринос науци миноран (?), али подвлачи његову одлуку да покуша да створи општекашупски писани језик, књижевни (до чега до данашњег дана није у потпуности дошло). Сматрамо те критике претераним, баш у светлу Рамултове жеље да Кашуби дођу до унифицираног језика, да на њему пишу, да га читају и комуницирају изван својих домова. Није могуће очекивати да се у речнику који је имао амбиције да постане први нормативни кашупски речник књижевног језика, доносе подаци о регионалном извору лексике (јер је то задатак другачијих дела, пре свега дијалектолошких атласа), већ то може представљати искључиво жељу савременог истраживача, када није у прилици да такве информације добије у другим речницима.

На странама 455–456 се даје избор радова посвећених Рамултовом речнику (*Ważniejsze prace poświęcone S. Ramułtowi i jego SŁOWNIKOWI*).

До краја књиге (са двоструком пагинацијом, новом и оригиналном — 457/IX—460/XII, 461/XXXV—463/XXXVII, 467/XV—500/XLVIII и 503/281—520/298) се наводе два блока репринта, Рамултов предговор 1. издању и за Рамултовог живота необјављеном додатку, затим увод са напоменама о Кашубима и њиховом језику (видети раније), који обухвата етнографско-историјску скицу, статистичке податке о тадашњој распрострањености Кашуба (Рамулт је први регистровао и објавио податке о броју Кашуба, у делу *Statystyka ludności kaszubskiej*, Kraków, 1899), опис, акценат и дужину гласова приморског језика, наречја приморског језика, врло кратку конфронтативну граматику пољског и приморског (кашупског), положај приморског језика у групи словенских језика, преглед радова из приморске лексикографије и већ поменуте народне легенде и приче кашупског народа (15 легенди и народних веровања, 3 народне припо-

ветке и два примера говора локалних становника у облику описа „стварних догађаја” из живота говорника).

Душан-Владислав Пажђерски

UDC

Gábor Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2002.

Књига Габора Кланицаја посвећена династичким култовима у средњовековној централној Европи појавила се на мађарском језику још 2000. године, а две године затим и на енглеском, у преводу Еве Палмаи.

Средњовековне династије се, готово по правилу, заснивају на култу „владара-свеца”. Овакав тип светости јавља се у раном средњем веку, да би у његовој зрелој фази већина владарских династија са средњоевропског подручја имала свеца у породици. Владарска и династичка светост као важне категорије у средњовековном култу владара, њихово порекло и развој, до сада су били тумачени на различите начине и са различитих аспеката. Употпуњујући истраживања о мађарским и централноевропским династијама са широким спектром података о династичким култовима у Европи уопште, те анализирајући политичке, културне, ритуалне, али и литерарне аспекте ових религиозних култова, Габор Кланицај предлаже нову, оригиналну синтезу знања о овим проблемима и династичку светост ставља у нове оквире тумачења.

У уводу књиге аутор износи тумачења Џејмса Џорџа Фрејзера, Фрица Керна и Марка Блоха, подсећајући на саме почетке бављења овом проблематиком. Мишљења о владарској и династичкој светости као средњовековној варијанти сакралног краљевства, констатује Кланицај, једнако су подељена и данас, као и пре сто година када је Фрејзер почео да се бави овим питањима.

Пре него што се посвети конкретним историјским примерима, тј. низу владара које је изабрао за предмет свог бављења, Габор Кланицај се у првом поглављу књиге: *From god-king to sacral kingship*, бави општим условима настанка, формирања и трансформације култа владара, од његових паганских почетака, античке Грчке и Рима, до функције овог култа у контексту раног хришћанства. Тако се показује да моћ „владара-свеца” из времена раног средњег века у многоструку подсећа на мистериозну моћ тзв. „божанског краља”. Владарска личност, наиме, сматрана је динамичким центром универзума, па је сваки његов покрет (померање главе, подизање руке и сл.) тренутно утицао на збивања у природи и спољашњем свету. Владар се, такође, сматрао и тачком ослонца на којој почива светска равнотежа. Највећа брига је, стога, управљена ка владару: читав његов живот мора бити тако регулисан да ниједан његов поступак, било вољни, било невољни, не може пореметити установљени природни закон. Сакрална моћ „божанског краља”, лежи, дакле, у његовој (наводној) способности да утиче на дешавања у природи. С тачке гледишта једне заједнице, ово је била ствар од примарне важности: строга контрола над оним што се владару догађа узимала је облик обредног, ритуалног, па и табуизираниог концентрисања на личност сакралног владара. Иако су временом сакралне функције почеле да се одвајају од његових секуларних функција (сакрални аспект владарске личности све се више занемаривао), Кланицај сматра да је управо чињеница што су стари владари некада имали и сакралну улогу учинила Европу психички спремној за нове, „харизматичне” владаре.

У другом поглављу, под насловом *Martyr kings and blessed queens of the Early Middle Ages*, аутор пореди карактеристике западноевропских династичких култова са онима у Централној Европи. Модел владара који ужива неприкосновену подршку цркве, који је омиљен у народу због своје милостивости и великодушности, и који обавезно умире мученичком смрћу јесте модел који се, мисли Кланицај, формирао вековима. За разлику од „медитеранског” дела Европе, у „северном” региону (северно од Алпа), „владар-мученик” остао је омиљени тип владара у средњем веку.

Треће, и можда најзанимљивије поглавље књиге — *Rexiustus: the saintly institutor of Christian kingship*, посвећено је историји стварања новог модела „владара-свеца”.

Овде Кланицај успева да, у конкретном историјском контексту, представи континуитет мењања одређених сакралних функција владара, трансформацију појединих елемената његове светости. У посебном одељку под насловом *European parallels* аутор прати развој култа светих краљева као једну од најдоминантнијих форми култа у већини новохристијанизованих европских земаља с краја XI и почетка XII века.

Разматрајући на који су начин и у коликој мери култови мађарских светаца могли утицати на формирање сличних култова у другим земљама Централне Европе, а истичући при том да располаже тек непотпуним подацима, Габор Кланицај говори и о јужнословенским просторима, за које сматра да су реаговали на мађарске утицаје. По његовом мишљењу, најзначајнију улогу у том смислу одиграле су родбинске везе. Хрватски краљ Звонимир (1075—1089), на пример, био је ожењен Хеленом, сестром мађарског краља Ладислава I. После Звонимирове смрти Ладислав и његови наследници преузимају хрватску круну, и да би учврстили ауторитет династије Арпада, преносе мошти светог Стефана, у Загреб, претварајући ову престоницу у главни центар култа.

Култ овог владара из династије Арпада могао је имати, тврди Кланицај, утицаја и у српским земљама средњег века, будући да граница између источне и западне цркве у XII веку није била сувише строга. Стога, по мишљењу аутора, нарочиту пажњу треба посветити првом владару и свецу из династије Немањића — Стефану Немањи. У имену „Стефан” Кланицај види аналогију са већ помињаним мађарским светим владаром, али и родбинске везе сматра једнако значајним (мађарски краљ Бела II био је ожењен Јеленом, ћерком великог жупана Уроша). Велики жупан Стефан Немања (1168—1195), који је, претпоставља аутор, име добио по мађарском краљу Стефану Светом, ослободио је земљу вазалног односа према византијском цару Манојлу I Комнени и био оснивач српске државе, као што је то у Мађарској био Стефан. Пред крај живота Стефан Немања је, по угледу на неке свете краљеве раног средњег века, успешну вишедеценијску владавину крунисао одрицањем од престола и узевши монашко име Симеон, отишао у манастир Хиландар на Светој Гори, где је и умро 1200. године. Култ светог Симеона установљавају његова два млађа сина — Растко и Стефан, делимично користећи култ очеве личности да би, како мисли Кланицај, најстаријег брата Вукана лишили власти. И Стефан Немањић, касније назван Првовенчани, и Растко, у монаштву Сава, архиепископ и оснивач српске православне цркве, написали су биографије свог оца.¹ Архиепископ Сава је организовао пренос Симеонових моштију са Свете Горе у манастир Студеница, саграђен 1183. године. Два брата су канонизовала оца 1219, церемонијом која је истовремено значила почетак аутокефалности српске цркве, што је и каснијим наследницима династије на неки начин олакшавало канонизацију. По мишљењу Габора Кланицаја модел који је карактеристичан за династију Немањића одговара моделу три оснивача мађарске владарске династије: св. Стефану, св. Емерику и св. Герарду. Током година, бројни настављачи српске владарске лозе били су проглашавани за свеце. Више него иједна друга владарска породица, Немањићи су своју владавину засновали на култу династичких светаца, са манастирским задужбинама као омиљеним облицима владарског представљања, међу којима се, каже аутор, посебно истичу Грачаница, Студеница и Дечани.² Кланицај, међутим, не говори ни о Милутину, ни о Стефану Дечанском као ктиторима поменутих манастира, упркос чињеници да би Милутин у контексту приче о династичким култовима могао бити интересантан, јер је његова лоза двоструко светородна.

У четвртом, петом и шестом поглављу књиге, Габор Кланицај се бави другим моделима владарске светости, као што су модел „владара-витеза” (у поглављу *The chaste prince and the athleta patriae*), модел женске династичке светости (*Saintly princesses and their 'heavenly courts'*) и, на крају, култом династичке светости као средством пропаганде (*The cult of dynastic saints as propaganda: the Angevin — Luxemburg synthesis*).

¹ Текстови су аутору познати из немачког издања (Stanislaus Hafner (ed.), *Stefan Nemanja nach den Viten des hl. Sava und Stefans des Erstgekrönten*, Altserbische Herrscherbiographien I — Styria, Graz, Vienna and Cologne 1962 — *Kantor, Medieval Slavic Lives*).

² Аутор помиње манастире овим редом, не поштујући хронологију њиховог настанка, и не наводећи разлоге због којих се опредељује за овакав редослед.

Књига је обogaћена са око 90 илустрација, везаних углавном за мађарску династичку историју, а на самом крају налазе се родослови мађарских владарских породица.

Према се бави претежно мађарским владарским култовима, књига Габора Клинцаја пружа значајне увиде у династичке култове Централне Европе, указујући на занимљиве историјске паралеле. Превођењем ове књиге на српски језик наша читалачка публика добила би теоријски добро засновану студију о феномену „владара-свеца”, студију која систематизује све досадашње релевантне закључке о овој проблематици, и прилику да сазна нешто више о месту наше владарске династије у европским оквирима.

Напомена Половина

UDC

Гроф Ђорђе Бранковић, *Хронике. Антологија*, приредила Јелка Ређеп, Матица српска, Нови Сад, 2004.

Гроф Ђорђе Бранковић био је интригантна личност српске књижевне историје. Својим бурним, занимљивим, али и тежобним животом, он је привлачио пажњу и својих савременика и каснијих истраживача и проучавалаца српске књижевности. Писац, историчар и дипломата, потицао је из породице угледних ердељских Бранковића. Рођен је 1645. године у Јенопољу. Његова главна животна амбиција било је стварање државе Илирије, којом би он, као наследник српских деспота Бранковића, владао. Али, после организовања устанка, када је процењено да његов утицај може бити велики, ухапшен је по налогу аустријског цара 1689. године. До 1703. г. боравио је у Бечу, а до своје смрти, 1711. године, у Хебу. Више од две деценије безуспешно је покушавао да докаже да није радио ништа без сагласности власти. За то време, настале су његове *Хронике*. *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића — петотомно, обимно дело од 2681 стране састављено на српкословенском језику, до данас су остале у рукопису и чувају се у Патријаршијској библиотеци у Београду. Та чињеница, која српској култури сигурно не служи на част, још више појачава значај који има антологија коју је сачинила Јелка Ређеп.

Настављајући пут којим су проучавајући *Хронике* ишли Павле Јулинац, Јован Рајић, Милован Видаковић, А. Хорањи, Павел Јозеф Шафарик, Иларион Руварац, Јован Радонић, Стојан Новаковић, Никола Радојчић, Ђорђе Сп. Радојичић и други — Јелка Ређеп се већ више од двадесет година бави проучавањем ове, како сама каже „веома амбициозне и честољубиве, понекад контроверзне” личности и његовим делом. *Антологији* претходи њена књига *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено њедање* (Нови Сад, 1991), у којој је проучавала однос грофа Ђ. Бранковића према народном стваралаштву и предању, а готово истовремено са њом, појавила се још једна монографија *Генеа Хроника грофа Ђорђа Бранковића* (Нови Сад, 2004).

Јелка Ређеп бави се не само делом већ и личношћу аутора *Хроника*. На основу портрета и забележених сведочанстава она закључује да је гроф Ђорђе Бранковић био особа која је много полагала на спољашњи изглед, да је носио неговану, дугу браду, скупочена, модерна одела, кошуље и рукавице, помаде и власуље. Где год би се појавио, изазивао би велико интересовање. Био је човек који је знао да користи утисак који је остављао на друге, те се често и много задуживао, пошто није имао велике приходе, о чему је сведочио Ђорђо Минети у својим хроникама.

Пре свог животног дела, гроф Бранковић је написао кратку хронику на румунском језику (од 1684. до 1688 године, за време десетогодишњег боравка у Букурешту) *Хронику Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*, користећи шаблон средњовековних хроника. Јелка Ређеп закључује да би се могло рећи да ова хроника представља нацрт за каснији, централни спис, који је писан на основу многобројних домаћих и страних извора: родослова и летописа на српском, *Бранковићевог летописа* на латинском језику, архиепископа Данила Другог и Даниловог настављача, Григорија Цамблака, монаха Исаије, попа Дукљанина, Мавра Орбина, византијских историчара и дру-

гих. Хроника на румунском је много краћа (има 44 стране), написана је сажето, догађаји су дати фрагментарно, подаци су често штурни, а познавање прошлости недовољно.

Славеносрпске *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића састоје се од пет књига и ауторка даје њихов опис. Прва књига има 221 страну, друга има 60 страна (почиње, како наводи Јелка Ређеп, новом пагинацијом), трећа хроника иде од 60. до 373. стране, четврта од 373. до 1174. и пета од 1174. до 3277. стране.

Прва књига има карактер светске, опште историје, а говори и о Словенима, Србима и три васељенска сабора. У другој књизи Ђорђе Бранковић пише о историји Словена, о пореклу и владавини династије Немањића. У овој антологији, у изводу из Бранковићеве *Хронике*, преузето је излагање о периоду од Немањића до потоњих Бранковића. У трећој књизи говори се о Стефану Првовенчаном, па потом све до смрти цара Уроша. У четвртој књизи *Хроника* приповеда се о кнезу Лазару, српским деспотима, о угарској и влашкој историји. На почетак пете књиге Бранковић је ставио генеалогiju своје породице, доказујући деспотско порекло, те ово представља мемоарски део *Хроника*. Деспотско порекло било је опсесивна грофова тема. О њој је остављао усмене и писане исказе, говорећи о прецима, рођацима, мајци, и приказујући све догађаје до заточеништва.

У свом предговору *Анџолоџији*, Јелка Ређеп сажето наводи изворе које је гроф Ђорђе Бранковић користио за писање *Хроника* и личности којима је посвећивао највише пажње (од Немањића, преко кнеза Лазара, до Вука Бранковића, Ђурђа Бранковића и других). Она истиче и то да аутор преплиће догађаје из српске историје са историјамa других народа југоисточне Европе и наизменично их ниже.

За ову прилику, како је сама навела, Јелка Ређеп је сачинила избор из друге, треће, четврте и пете књиге *Хроника*, узимајући оне делове за које је сматрала да су најзначајнији за историју српске културе. Поред предговора и избора, ауторка је урадила и транскрипцију текста. С обзиром на релативну недоступност Бранковићевих *Хроника*, антологија коју је сачинила Јелка Ређеп отвара драгоцен увид у један недовољно познат и обрађен сегмент српске, али и јужнословенске и балканске културне историје.

Невена Варница

UDC

Л. В. Непоп, *ЛЕКСИЧН ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКИХ ГОВІРОК на території хмельницької та житомирської областей.*
ВПЦ „Київський університет”, Київ 2004, 211 стр.

Пред нама је опсежна монографија која за предмет има семантички опис лексичког фонда заједно са генетском, типолошком, ареалном и методолошком анализом пољских говора села Буртин, Гречани, Зелена, Олешкивци и Червони Хатки у Хмельницком и Житомирском региону у Украјини. Са 530 библиографских јединица, она одаје минуциозни и исцрпан рад из области дијалектологије и других лингвистичких дисциплина у словенском свету.

Књигу чине три целине. Прво поглавље носи наслов *Теоретичні та методологічні питання вивчення лексики польських говірок в Україні* (стр. 5—36), а састоји се од следећих одељака: *Стан дослідження польських острівних говірок, Поняття мовних контактів та їх типологія, Принципи класифікації та методи аналізу лексичного матеріалу*. Друго је насловљено *Историко-соціологічний опис польських сіл Буртин, Гречани, Зелена, Олешківці та Червоні Хатки в Україні та лінгвістична характеристика їх говірок* (стр. 37—59), а ту се налазе одељци: *З історії польських поселень в Україні, Села Буртин, Гречани, Зелена, Олешківці та Червоні Хатки, Мовна ситуація у селах Буртин, Гречани, Зелена, Олешківці та Червоні Хатки, Фонетичні та морфологічні особливості польських говірок сіл Буртин, Гречани, Зелена, Олешківці та Червоні Хатки*. Треће, највеће поглавље, носи наслов *Лексика польських говірок сіл Буртин, Гречани, Зелена, Олешківці та Червоні Хатки* (стр. 60—154), а састоји се од исцрпних одељака: *Власне*

польська лексика, Говіркова лексика, яка має східнослов'янські етимологічні паралелі, Запозичені лексичні елементи, Слова, що допускають множинну інтерпретацію, Польські лексеми, що відрізняються частотністю вживання и Інновації. Свако од ових поглавља ауторка је даље гранала у зависности од анализе лексичког фонда, пратећи основне принципе класификације, а на крају је понудила детаљан и свеобухватан закључак са табелама и графиконима.

Лидија Васиљивна Непоп се у првом поглављу бави теоретским и методолошким питањима у вези са проучавањима лексике пољских говора у Украјини. Представљено је како тренутно стање испитивања на том пољу тако и досадашњи рад који, по речима ауторке, има дугу традицију. Украјинска дијалектологија бележи свој почетак у другој половини XVIII века (у време стварања савременог украјинског књижевног језика), док лексика пољских говора почиње да привлачи пажњу научника скоро век касније. Као резултат тих проучавања данас имамо речнике, монографије и радове остварене у сарадњи са пољским и руским научницима. Даље следи кратак осврт посвећен проблему лингвистичких схватања на тему језичких контаката, као и мултилингвизма, пре свега билингвизма. Говорници пољских говора на тлу Украјине налазе се у билингвалној (чак и трилингвалној) ситуацији, у којој су настали интересантни примери интерференције и конвергенције. У последњем одељку првог поглавља представљени су принципи класификације метода анализе лексичког материјала. Тај материјал, специфичан по томе што је у њему одражен столетни постојани контакт пољских говорника са украјинским и руским језиком, подељен је на *йольску* и *нейольску* лексику. Прву скупину чине лексеми које припадају пољском књижевном језику, затим следе дијалектизми, неологизми и архаизми, а у другој се налазе речи страног порекла. На граници тих двеју скупина налазе се: позајмљенице, које воде порекло од пољских архаизма, затим дијалектизми и архаизми, који имају етимолошке паралеле у украјинском и руском језику, творбени и семантички калкови као и хибридне и семантичке позајмљенице.

Друго поглавље књиге посвећено је историјско-социолошком опису наведених пољских села заједно са лингвистичким карактеристикама тих говора. Ауторка прво води читаоце кроз историју насељавања Пољака на територију Украјине, што се догодило у два наврата, прво у XV—XVI веку, нарочито после Лублинске уније 1569. г., а затим крајем XIX и почетком XX века. Масовна миграција одвијала се углавном из Малопољске и Мазовша ка тзв. Црвеној Русији (данашња Украјина) и ка Литавској кнежевини. Током времена дошло је до двосмерне асимилације: пољски језик се прилагодио руском, а истовремено се тамошње становништво прилагодило пољским говорима, који су тада имали висок политички и културни статус. Тако је никао мешани варијетет са руским и пољским карактеристикама и све до XIX века његови говорници идентификовали су се као „*tutejszy*” или „*мисцевний*”, премда никад нису изгубили свест о свом пољском пореклу. До тридесетих година XX века на територији Белорусије и Украјине постојале су школе, издавачке куће и сеоска већа, међутим касније Совјетска Русија мења своју политику тако што све ове институције затвара, забрањује било коју активност везану за Пољску и расељава становништво у Сибир и Казахстан. Други светски рат је донео нове жртве. Међутим, данашњица брише сва та неслагања, а самим тим долази дуго очекиван мир, тако да наведена изјава госпође Сабине Соболевске из села Буртин: „*I ty tak po bracku. Kuty. I kuty, i dobże żyjemy. Ni byio taki, żeby to wrogі byli...*” делује оптимистично. Последњи подаци из 1989. г. говоре о томе да се на територији Украјине налазило 219200 Пољака, од којих је 12,5% говорило пољски, 66,6% украјински, а 20,3% руски језик. Од када је успостављена независна држава Украјина, тј. од 16. јула 1990. када је проглашен њен суверенитет, а 24. августа 1991. донесен *Акт о независности*, по речима ауторке, званична језичка политика према пољској мањини се поправља. Уставом Украјине, донесеним 28. јуна 1996. г., гарантује се слобода употребе пољског језика заједно са другим мањинским језицима у земљи.

Када је реч о селима Буртин, Гречани, Зелена, Олешкивци и Червони Хатки, ауторка даје географске, историјске и статистичке податке поткрепљене изјавама житеља. Поменута насеља су оснивана у различито време: Буртин и Червони Хатки (раније *Дранецькі Хатки*, настало од укр. дијал. *драниці*, *дранка* у значењу 'шиндра', та про-

мена је успостављена 1935. г.) основани су за време друге колонизације, а остала села за време прве. Језичка ситуација одражава сличну поделу: у Буртину и Червоним Хаткама пољски је у ограниченој употреби, док се у осталим селима он користи у свакодневном говору. Поред тога постоји генерацијски проблем, јер млади масовно мигрирају у градове. Самим тим смањује се како број говорника тако и њихова језичка компетенција. Ауторка даље износи податке везане за данашњу језичку ситуацију у сваком селу. Најинтересантнији пример представља Зелена, чији житељи, искључиво Пољаци, потичу из различитих социјалних група, тј. у центру села живе „мазури”, пореклом са села, а на крајевима мања група под називом „ляхи”, племићког порекла. Ова подела до данас живи у свести становника Зелене. Права разлика је видљива у употреби пољског језика, наиме код „мазура” тај језик функционише као матерњи, док се код „ляха” користи паралелно са украјинским. Ауторка међутим подвлачи да поколења у Зеленој и поред тога што су одсечена од било каквог контакта са пољским, успевају да одрже свој језик и да га пренесу на млађи нараштај. У том подухвату, овде и у осталим селима, значајну улогу имају мајке и жене уопште, које децу уче да говоре и пишу на матерњем језику. Поменута је и сакрална функција језика која, подржана од стране свештеника из Пољске, представља веома важан чинилац у очувању вере и језика.

У досадашњим проучавањима пољских говора у Хмељницком и Житомирском региону закључено је да су, услед сталног контакта са украјинским књижевним језиком и његовим југозападним дијалектом, настале посебне црте у језику. Непоп истиче да су говорници свесни да они не говоре стандардним пољским језиком, а поред тога уочавају разлике између свог и суседних говора, о чему сведочи нпр. изјава Зигмунта Камилевског: „*My mówimy w Burtyni stonina, a oni mów'jo sadło.*” У последњем одељку другог поглавља ауторка наводи заједничке карактеристике тих говора у домену фонетике, акцентологије и флексије, поредећи их са савременим пољским и украјинским језиком. Ту се види умерен утицај украјинског, нпр. вокали поседују мелодичност (укр. *snivucostі*), а код консонаната нпр. долази до додавања гласа *h* (нпр. *hrudina*), затим пољ. *ł* артикулише се као укр. *л*, док се сугласник *l* увек изговара меко (нпр. *wielki*), спорадично се јављају умекшани уснени и уснено-зубни сугласници са епентетским *l* (нпр. *mwlіo*) итд. У флексији је забележен читав низ различитих општепољских карактеристика, међутим ауторка помиње само оне најважније.

У најобимнијем, трећем поглављу спроведена је семантичка анализа лексичког фонда поменутих села. У оквиру овог поглавља налази се шест одељака, побројаних на почетку приказа. Сваки одељак грана се зависно од наредне поделе лексема, тако да као крајњи резултат добијамо дедуктивну класификацију. Скицу ове поделе представљамо на следећи начин:

Први одељак се бави пољском домаћом лексиком, а у оквиру њега постоје: *I* лексеме које имају еквиваленте у пољским дијалектима, а који се деле на: *1.* периферне (0 примера), *2.* домаће (13 пр.) и *3.* остале дијалекте, при чему те лексеме у пољском језику воде порекло од архаизама (9 пр.);

II архаизме (6 пр.).

Други одељак описује лексику која има источнословенске етимолошке паралеле, где спадају:

I лексеме које имају еквиваленте у пољским дијалектима и у источнословенским језицима, а међу њима су оне са еквивалентима: *1.* у периферним пољским дијалектима (10 пр.), *2.* у централним пољским дијалектима (66 пр.) и *3.* у осталим пољским дијалектима, али воде порекло од архаизама (59 пр.);

II архаизми (50 пр.).

Трећи одељак се бави анализом речи страног порекла, као што су:

I позајмљенице, које могу бити: *1.* неадаптиране,¹ које потичу из: *a)* украјинског језика (115 пр.), *б)* руског (50 пр.), *в)* источнословенских језика (18 пр.), *з)* руског, али са украјинском фонетиком (17 пр.), *д)* украјинског, али са руском фонетиком (4 пр.);

¹ Неадаптиране позајмљенице у том контексту представљају оне лексеме које потичу из других језика, а не из пољског, нпр. у Зеленој се користи *kul' baba* (‘маслачак’), чему одговара пољ. *dmuchawiec*, укр. *кульбаба*, рус. *одувачик*. Пољ. дијал. *kulba-ba* потиче управо из украјинског.

и 2. адаптиране², код којих се разликује: А) проста адаптација, у коју спадају: а) акценатска (34 пр.), б) фонетска (рачунајући вокале, консонанте и тзв. комбиновану, укупно 57 пр.), в) морфолошка (везана за именице, придеве и глаголе, укупно 30 пр.) и г) морфонолошка (1 пр.); Б) сложена адаптација, са следећим врстама: а) фонетско-морфолошка (13 пр.), б) акценатско-морфолошка (4 пр.), в) акценатско-фонетска (7 пр.), г) акценатско-морфонолошка (2 пр.) и д) акценатско-фонетско-морфолошка (5 пр.);

II творбени калкови (11 пр.);

III хибридне позајмљенице³ (11 пр.);

IV семантичке позајмљенице (9 пр.);

V семантички калкови (6 пр.);

VI позајмљенице, које имају еквиваленте у пољским архаизмима (5 пр.).

У четвртој одељку обрађене су лексеме са вишеструком интерпретацијом (15 пр.), а у петом одељку оне које се разликују по учесталости употребе (8 пр.).

Шести одељак је посвећен неологизмима (3 пр.).

Закључак, који проистиче после обраде лексичког фонда помоћу графикона и табела у монографији, јесте тај да постоји знатно већи број страних речи (укупно 53—67%) и лексема које имају источнословенске еквиваленте (26—37%) у односу на домаћу (4—6%) и осталу лексику (не више од 1%), што значи да украјински језик врши несумњиво огроман утицај на пољски. Иста статистика дата је и за свако село понаособ. На крају стоји детаљна анализа одељака из трећег поглавља.

У оквиру сваке одреднице постоји одређени редослед приказивања информација. На самом почетку ауторка наводи лексему у изворном облику, која се налази углавном у једном или два, ретко у више села. Пример у коме се наводе облици из свих пет села представља лексема *hreczka* (Г, З, О, Ч), *greczka* (Б, Г) у значењу 'хељда'. Она се помиње у одељку о адаптираним позајмљеницама простом морфолошком адаптацијом, а преузета је из украјинског (од 'гречка'), док у стандардном пољском она гласи *gryka*. Свака лексема је пропраћена дефиницијом, а затим редом стоје значења на пољском, украјинском (савременом, дијалекатском или разговорном), ређе и руском језику. Међу одредницама највише има именица, а мање придева, глагола, заменица и фразеологизма. У наставку је наведен богат материјал добијен на основу проучавања, пре свега украјинских, руских и пољских атласа, лингвистичких енциклопедија и разноврсних речника, пописаних на крају рада (30 јединица). Ауторка излаже свој суд, образлаже га и доноси закључак. Ево неколико занимљивих примера: лексема (*du'czajka*, *du'czaja*) (О) у значењу 'јама, рупа' јавља се у следећим облицима: пољ. *jama*, *otwór*, укр. *яма*, *отвір*, укр. дијал. *дўча*, *дучаїй*, *дучаїка*, *дучіїка*, *дўчка*, *дучейка*. Даље се наводе подаци из разних извора, нпр. да је укр. *дук* могло бити позајмљено из италијанског, посредством пољског (ЕСУМ 2, 142—143), или да Брикнер сматра да је *ducza*, *duczaja*, *duca* словенска лексема (Brückner 102). С обзиром на то да не постоји општеприхваћена етимологија ове речи, ауторка је овај пример сврстала у групу лексема које имају вишеструку интерпретацију. На основу тога она закључује да је то дијалекатска лексема која је или везана за архаизме или има источнословенске паралеле и архаичне еквиваленте у пољском језику. Међу пољским речима, које се разликују по учесталости употребе, налази се нпр. *dusza* (Б, О) у значењу 'особа'. У савременом пољском она значи 'човек, кмет, поданик', међутим пољски говори у Украјини знају је искључиво у значењу 'човек'. Битно је то да се она не губи, већ напротив, проширује своју семантику, захваљујући украјинском језику, а самим тим се чешће користи. Анализа лексич-

² Адаптиране позајмљенице представљају оне лексеме које имају пољске карактеристике. Нпр. код фонетско-морфолошке адаптације имамо из Гречана, Олешкиваца и Зелене лексему *kier'nica*, *kir'nica* ('бунар'), пољ. *studnia*, укр. *криниця* и укр. дијал. *кєрньця*, *кирньця* (у пољском задњонепчани сугласници *k*, *g*, испред *i* и новог *e* прелазе у меко *k'*, *g'*, док у украјинском они задржавају тврдоћу).

³ Овај термин указује на ону врсту позајмљеница, у којој делови лексеме потичу из различитих језика. Нпр. у Олешкивцима имамо *faso'łinia* ('струк пасуља'), у пољском *nać fasoli* и у украјинском *квасолиння*.

ког фонда завршава се са неологизмима, међу којима се налазе скромна три примера *kołoszwa*, *diana'tur* и *dobroo'chotho*.

Књига се завршава закључком од укупно 18 тачака. У њима ауторка даје сажет лингвистички опис пољских говора у Украјини, затим ванлингвистичке факторе, поделу лексичког фонда, његову анализу и коришћене методе заједно са ареалним аспектом и резултатима, а у последњој тачки указује на његов допринос у науци. Корист је несумњива, поготово за пољску и украјинску дијалектологију, дијалектографију, лексикологију, социолингвистику, теорију језичких контаката, за студије о пољско-украјинским везама, лингвистичку географију и друге лингвистичке дисциплине. Монографију ауторка завршава објашњењима основних значења појединих лингвистичких термина и фраза, као што су: *власне пољска лексика*, *зовірка*, *зовір*, *діалект*, *пољський периферійний діалект* и *двомовність*, *білінгвізм*. Уз све то следе два додатка: омања мапа територије на којој се налазе села и индекс речи.

Упознајући се са семантичком структуром лексичког фонда села Буртина, Гречана, Зелене, Олешкиваца и Червоних Хатек, истовремено се упознајемо са погледом на свет њихових житеља. Они данас или настоје да очувају специфичне одлике својих говора, све оно што их чини посебним, или пак теже да се прилагоде украјинском окружењу. Једно је сигурно, судбина ових говора зависи умногоме од њихових говорника.

Јелена Николић

УМЕТНИЧКИ ТЕКСТ КАО ДИНАМИЧКИ СИСТЕМ
(Москва, Институт руског језика РАН, 19—22. мај 2005)

Како и доликује када се организује научна конференција посвећена 80-годишњици доајена књижевне русистике, на њој учествују највећа имена светске славистике. Таква је била и конференција „Уметнички текст као динамички систем”, посвећена Виктору Григорјеву, која се од 19. до 22. маја 2005. године одржавала у Институту руског језика Руске академије наука.

Будући да је Виктор Григорјев задужио књижевну русистику капиталним истраживањима стваралаштва Хлебњикова, било је очекивано да се на конференцији окупе најугледнији зналци стваралаштва овог футуристе. Међутим, научни углед Григорјева учинио је да се на њој нађу и проучаваоци књижевног текста који нису непосредно везани за стваралаштво Хлебњикова.

Седамдесет аутора из Русије, САД, Холандије, Норвешке, Немачке, Италије, Пољске, Мађарске, Литваније, Естоније и Србије наступило је с рефератима и водило живу дискусију, која се током четири дана трајања конференције често настављала и у кулоарима.

По замисли организатора Наталије Фатејеве научни скуп се одвијао у четрнаест тематских панела, састављених од по пет референата. Наведимо неке од њих: Језик и знање о уметничком тексту; Уметнички текст у историјској перспективи; Поезија Сребрног доба: поглед с краја XX — почетка XXI века; Многоликост облика представљања уметничког текста; Визуелно представљање текста и савремене уметничке технологије; Хлебњиков и футуристички текст; Хлебњиков у лингвофилозофској димензији.

Конференцију је отворио реферат В. Новикова посвећен нераскидивој вези између уметности и науке под лирским називом „Љубавни однос с језиком у поезији и науци (В. Хлебњиков, М. Панов. В. Григорјев)”, где се истраживање границе језика посматра са онтолошког аспекта на примеру тројице аутора.

Посебан печат су оставили реферати „билансног” типа, настали као плод дугогодишњих истраживања, какви су несумњиво били радови Ј. Степанова „Семиотика као дискурс, као жанр, као индивидуални књижевни стил”, С. Гиндина „Језичка критика, лекције из руске поетике и лингвистичка утопија” или Р. Вруна „О динамичности лирског циклуса” и Н. Фатејеве „Синтеза форми као поступак”.

Данас један од најзначајнијих руских филозофа М. Епштејн у свом реферату је предложио и образложио употребу новог термина — анафразе — за дефинисање језичког феномена и књижевног поступка, најближег појму апосиопезе. Стога не чуди што је овај реферат изазвао бурну дискусију и оспоравање таквих књижевних теоретичара, какав је, на пример, Ј. Фарино.

Нема сумње да су најинтригантнији за све учеснике били наступи, рекли бисмо *ad hoc*, Ј. Фарина и Вјач. Иванова. Фарино је у свом усменом излагању ставио под сумњу оправданост самог назива конференције, образлажући то чињеницом да се категорије динамике или статике не могу односити на текст, те да је динамички процес карактеристичан за друге видове уметности, а пре свега кинематографију и циркус. Негирање поводом оваквог приступа испољили су многи истраживачи, посебно Ј. Зубова. Вјач. Иванов је у свом наступу комбиновао успомене на 50-годишњу сарадњу с В. Григорјевом и размишљања о актуелности Хлебњиковљевих поставки у данашњој науци. Интердисциплинарни приступ и комплексни захват мисли свакако су се морали дојмити филолога, који знају да знања из хуманистичких наука нису довољна за

дешифровање поезике Хлебњикова. Стога се драгоценим чине паралеле о броју 11 код Хлебњикова и 11 димензија света, које је утврдила математика краја XX века.

Највећи број реферата који су се могли чути на конференцији доносили су конкретне анализе књижевног текста. Од десетак радова посвећених Хлебњикову, указали бисмо на истраживање једног од највећих зналаца руског стиха Ј. Орлицког о хетероморфном стиху Хлебњикова, који је минуциозном анализом показао версификацијски развој футуристе. Н. Перцова, аутор речника неологизама Хлебњикова, реферисала је о натповести „Лав” Хлебњикова, трудећи се да публици предочи структуру текста на начин на који ју је осмислио Хлебњиков (преко троуглова и ромбоида). Ученик Ј. Степанова, В. Фешченко је врло оригинално, путем биографских момената — генерацијског ланца, довео у везу Г. Винокура, В. Григорјева и Хлебњикова (отуда и наслов „Живот као текст”), анализујући динамику прилаза стваралаштву песника. Дугогодишњи истраживач Хлебњикова К. Соливети поднела је реферат под називом „Песничко код Хлебњикова и когнитивистика”, док је организатор двеју амстердамских конференција о Хлебњикову В. Вестстејн реферисао о митологеми „мора” у делима Хлебњикова, а писац ових редова о филозофској утопији Платона и Хлебњикова.

Од осталих излагања вредни пажње су свакако наступи највећих зналаца руског авангардног процеса и састављача америчких и руских антологија авангарде Ц. Јане-чека (бриљантна анализа музичких процеса у поезији Јелизавете Мнацаканове), С. Бирјукова који нам открива непознатог аутора Г. Спешњева, И. Лошчилова с апсолутно блиставим тумачењем песме В. Казакова „Репетиције”, чија се версификација посматра у кључу циркуских тачака, доведених у везу са сликарско-кинематографским културним наслеђем. А. Аљчук, песник и истраживач песничког текста, поднела је реферат посвећен Кручонику — о изградитељској деструкцији, где је на већем броју примера показала принципе изградње стиха код овог футуристе.

Читав блок истраживања је био посвећен стваралаштву Бродског: А. Мајмескулов (о микро- и макродинамици „Еклоге 5”), М. Љапон доноси истраживање о двама когнитивним стратегијама — код Цветајеве и Бродског, а С. Чертков — о Бродском и Рејну. С друге стране, изузетно занимљива су била истраживања посвећена ауторима Сребрног доба, какав је био изузетно значајан и дубок реферат Л. Панове „Поезија ’Софије... Прекрасне Даме... Вечне Женствености’”, написан на основу великог корпуса симболистичке поезије у контексту руске и немачке класичне филозофије. У пољењу с овим рефератом рад Ј. Падучеве о песми „Марбург” Пастернака оставио је блед утисак и помало разочарао већ самим одабиром давно обрађене теме. О насловима и њиховој семантизацији код Ходасевича подробно је реферисао Н. Богомолов, а белешку везану за писмо Брјусова изложио је О. Лекманов.

Теоријским питањима књижевности у својим радовима су се бавили Ј. Маркасова („Параномазија од Макарија до Григорјева: историја термина и савремене могућности интерпретације”), Г. Золотова („Граматика композиције”), А. Ковач („Метафора, приповетка и субјект дискурса”), О. Северска („Песнички есеј као жанр: од поезије ка ’научној прози’”), В. Демјанков („Може ли се измерити динамика наратива?”). Веома важан је био рад Љ. Зубове о поетици „полуречи” (како нам се чини, први посвећен овој теми), која је ову појаву проследила у историјској димензији, посебно је тумачећи на примерима поезије песника XX века. Веома вредан прилог су дали А. Шмељов радом о „петербуршком тексту” на фону руске језичке слике света, као и Н. Арутунова о кључним концептима Достојевског.

Један део реферата је био посвећен лексикографским питањима, што не треба да чуди, будући да је В. Григорјев иницијатор вишегеног „Речника поезије XX века”. Такви су били радови Л. Шестакове („Форме представљања речи у савременој поетској лексикографији”), И. Бељакове која је свој текст о динамици имена рељефа Цветајеве базирала на материјалу „Речника песничког језика Цветајеве”, И. Прихотко о симболистичком речнику А. Блока. О италијанизмима у руској романтичарској поезији је реферисао С. Гардзонио, аутор управо објављене монографије на истоимену тему.

Издазак текста ка новим визуелним технологијама била је тема неколико реферата историчара уметности и филолога. „Тако, на пример, ако је Н. Злидњева остала у границама традиционалног тумачења односа наслова и слике (односно вербалне идентификације у уметности XX века, за којом посетилац изложбе све чешће посеже),

радови Г. Семјан и Ј. Гика су се тицали компјутерских поступака у савременој прози („Руине текста” — визуелне форме компјутерског текста у прозном тексту), односно идеологије и тематике мејл-арта (на примеру назива изложби широм Европе и САД-а).

Посебно треба издвојити реферат самог В. Григорјева „Блистава будућност облика 'инг' у руском песничком језику”. Анализирајући облике на „инг”, који су се у последњих петнаестак година појавили у руском језику, почев од маркетинга и инжењеринга па надаље, Григорјев је успео да кроз језичку анализу ових облика изрази своју бригу за савремено стање руског језика и предвиди (или понуди) будуће неологизме попут „путинга” (од презимена Путин). Виспрана анализа и духовитост истраживача учинили су да овај реферат буде најзанимљивији на конференцији и квалификује самог В. Григорјева као футуристу-будућника, достојног настављача футуриста, којима је посветио вишедеценијски стваралачки опус.

Најзад, последњег дана конференције је био организован округли сто о „Гросбуху” Хлебњикова, који су водили В. Григорјев, Н. Перцова и Р. Врун, публикатори и коментатори овог сложеног текста, чије ће издање бити пропраћено и факсимилним текстом. У вечерњим сатима су своје честитке стиховима Хлебњикова и сопственим песничким текстовима упутили И. Лошчилов и С. Бирјуков, који је том приликом В. Григорјеву доделио повељу Академије Заума.

Нема сумње да ће зборник рада који је у припреми бити важан догађај за филолошке науке. У њему ће се поред наведених појавити и радови М. Гаспарова и Т. Николајева које због здравственог стања референата нисмо били у прилици да чујемо. То ће бити прилика да се подробније представе материјали конференције.

Корнелија Ичин

РЕГИСТАР

- А. Введенский 19
алогизм 19
анаграмма 7
бессмыслица 19
вербално комуникативно понашање 113
гносеология 19
govorjeno besedilo 153
govorno dejawe 153
дадаизам 51
дадаизм 19
deikti 153
деконструкция 19
„Зенит” 51
значение 59
имяславие 33
интертекст 7, 19
Камень 7
комуникативне нормe 113
комуникативне традиције 113
космос 33
Мандельштам 7
мифомышление 33
невербално комуникативно понашање 113
- Овидий 7
падеж 59
Письма с Понта 7
поэтика изгнания 7
презентизам 51
Раул Хаусман 51
referenca 153
referen no dejawe 153
семиотика 33
символ 33
синтаксис 59
скорбные элегии 7
софийность 33
социјални символизам 113
српско монаштво 113
стилистика 59
Tristia 7
Хармс 19
человек 33
экспрессивность 59
экспрессивный синтаксис 59
язык 33

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. *Зборник Матице српске за славистику* објављује оригиналне радове из лингвистичких, књижевноисторијских и теоријских дисциплина славистике о узајамним везама словенских језика и књижевности и појединим националним језицима и књижевностима. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени.

2. Радови се публикују на свим словенским језицима. По договору са Уредништвом, могу се прихватити радови на неком од других страних језика с тим да Уредништво обезбеди превод. Радови на српском језику и резимеи штампају се ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. Рукопис треба да буде исправан у погледу граматике и стила. У *Зборнику Матице српске за славистику* у употреби је *Правоиис српско-џа језика* аутора Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска, Нови Сад 1993).

3. Поред правописних норми овде утврђених аутори треба да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећег.

- Називи уметничких дела — без обзира на то о којој се врсти или обиму ради — штампају се курзивом, односно у тексту рукописа обележавају подвлачењем црном линијом. Називи књижевних дела, ако она нису преведена, наводе се изворним језиком и писмом, а у заградама се може дати превод на језик на коме је написан и рад. Уколико је реч о преведеном делу, наводи се наслов превода (са неопходним библиографским подацима у подножним напоменама), а у заградама може се навести изворни наслов дела.

- У тексту рада страна имена пишу се прилагођено језику на коме је написан рад (транскрибују се), а када се име први пут наведе, у загради се даје изворно писање.

- Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу бити на језику изворног текста или у преводу, а може се предочити и изворни текст и превод, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

4. Рукопис треба да има следеће елементе: име и презиме аутора, наслов рада, апстракт (сажетак), кључне речи, текст рада, резиме и научни апарат, редоследом којим су овде наведени. Име и презиме аутора у студијама и чланцима стављају се у леви горњи угао, а у приказима на крају текста.

5. У сажетку (на језику на коме је рад написан) и резимеу (на једном од словенских језика) треба да буду информативно и језгровито приказани проблеми и резултати истраживања. У принципу, требало би да сажетак буде краћи, али ни један ни други облик резимеа не могу премашити 10% дужине текста. Уколико аутор није у могућности да обезбеди коректан превод, треба да напише резиме на језику на коме је написан и рад, а Уредништво ће обезбедити превод.

6. Кључним речима треба указати на целокупну проблематику истраживања, а не би требало да их буде више од десет.

7. Сви прилози који чине научни апарат или илустрације (фусноте, факсимили, слике, табеле и сл.) прилажу се на крају текста. Фусноте се обележавају арапским бројевима (иза правописног знака, без тачака или заграда) и прилажу на крају текста (не у дну сваке странице рукописа). Остали прилози обележавају се арапским бројевима (на полеђини), прилажу такође на крају текста рукописа, а њихово се место означава на левој маргини рукописа.

8. Подаци о цитираном делу наводе се оним писмом и језиком којим је штампано. Ако није могуће друкчије, исписују се читко руком. Ако је дело штампано на савременој латиници, то се може означити подвлачењем црвеном линијом. Од постојећих, мање или више уобичајених, а разноликих начина навођења библиографских података о делима која се у раду цитирају Уредништво се определило за два.

а) библиографски подаци дају се у фуснотама; први пут када се неко дело наводи дају се комплетни подаци о библиографској јединици, а сваки следећи пут употребљава се нека од уобичајених скраћеница (*Исџо*, *Нав. д.* — *Ibid.*, *Op. cit.* итд., доследно или латинским или скраћеницама језика на коме је написан рад). Библиографска јединица — уколико се цитира књига — треба да се састоји од следећих података: име и презиме аутора, наслов дела (у курсиву), издавач, место и година издања, број цитиране странице, а када се наводи чланак објављен у часопису, иза наслова чланка следи број (годиште, том) часописа (зборника) у којем је дело објављено. Библиографска фуснота, на пример, треба да изгледа овако:

Зоја Карановић, *Антологија српске лирске усмене поезије*, „Светови”, Нови Сад 1996, 297 (односно, ако је прекуцано машином, Зоја Карановић, Антологија српске лирске усмене поезије, „Светови”, Нови Сад 1996, 297).

Драгиша Живковић, *Радоје Домановић и теорија „Sekundenstil”-а*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XLIII/1, 1995, 7—16 (Драгиша Живковић, *Радоје Домановић и теорија „Sekundenstil”-а*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XLIII/1, 1995, 7—16).

Овакав начин навођења погодан је за радове мањег обима.

б) Библиографски подаци доносе се у посебном прилогу (*Литература*) на крају рада — истим редоследом и начином као и у претходном случају, азбучним или абецедним редоследом (у зависности од писма на коме се рад објављује) по презименима аутора и са скраћеницама, које преузимају функцију наслова и наводе се у заградама у тексту рукописа. На пример, у прилогу *Литература* једна јединица изгледала би овако:

Живковић — Драгиша Живковић, *Радоје Домановић и теорија „Sekundenstil”-а*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XLIII/1, 1995, 7—16,

а у тексту рукописа: ...(*Живковић*, 10)... (када се цитира једна страна рада) или само ...(*Живковић*)... (када се позива на цео текст).

Овакав начин цитирања погодан је за радове већег обима, у којима се више пута наводе поједина дела. Треба обратити пажњу на то да се словима азбуке означе скраћенице изведене из имена аутора од којих у списку литературе постоји више радова (нпр. (*Живковић а*; *Живковић б*)).

9. Сви делови текста рада за *Зборник Матице српске за славистику* куцају се на хартији величине 21 x 29,5 cm, са проредом и маргинама које дају 30 редова на једној страни и 65 словних знакова (укључујући и проред између речи) у једном реду.

10. Рукописе за објављивање треба слати на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за књижевност и језик*, Матица српска, Нови Сад, Ул. Матице српске бр. 1.

*Уредништво Зборника Матице српске
за славистику*